

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

Милан Н. Стевановић

**ВИЈЕТНАМСКИ РАТ И ОДНОС
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ
РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРЕМА
СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА
1964-1968. ГОДИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Milan N. Stevanović

**VIETNAM WAR AND RELATIONS OF THE
SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA TO THE UNITED STATES OF
AMERICA IN PERIOD 1964-1968.**

Doctoral dissertation

Belgrade, 2017.

Ментор: др Дубравка Стојановић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије: др Драган Богетић, научни саветник, Институт за савремену историју у Београду; др Радина Вучетић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране:

ВИЈЕТНАМСКИ РАТ И ОДНОС СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРЕМА СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА 1964-1968. ГОДИНЕ

Вијетнамски рат је имао велики утицај на југословенско-америчке односе. Решавање овог сукоба је за администрацију Линдона Џонсона било спољнополитички приоритет, док је за југословенско руководство овај проблем представљао кочницу у даљем развоју односа са Вашингтоном. Иако је зависио од економске помоћи Запада, званични Београд је критиковао америчку политику у Вијетнаму, што је довело до опадања квалитета у односима две земље. Погоршању међусобних односа је додатно допринело писање југословенске штампе и демонстрације против америчке политике које су у неким местима имале и насилан епилог. Бомбашки напади на југословенска представништва у Сједињеним Државама су додатно допринели захлађењу међусобних односа.

Међутим, имајући у виду концепције спољне политике ове две земље, као и предходна искуства у сличним ситуацијама, југословенски и амерички лидери нису дозволили да се међусобни односи спусте испод одређеног нивоа, остављајући могућност да, када се за то створе услови, дође до њиховог побољшања. Представници Сједињених Држава су, до прве половине 1966. године, сматрали да СФРЈ може да одигра посредничку улогу у мирном решењу вијетнамског сукоба. Израелско-арапски рат у јуну 1967. је допринео поправљању односа између две земље, у чему је велики значај представљала размена писама између два председника. Посебну улогу су имале и три посете специјалног изасланика америчког председника Аверела Харимана приликом којих је разматрана могућност југословенског посредовања у ова два сукоба. Криза у југословенско-совјетским односима, након интервенције СССР у Чехословачкој 1968. је довела до нове етапе успона југословенско-америчких односа.

Кључне речи: Југославија, Сједињене Америчке Државе, Вијетнам, Вијетнамски рат, Совјетски Савез, Кина, билатерални односи, међународни односи, Покрет несврстаних, Уједињене нације.

Научна област: Историјске, археолошке и класичне науке

Ужа научна област: Историја

VIETNAM WAR AND RELATIONS OF THE SOCIALIST FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA TO THE UNITED STATES OF AMERICA IN PERIOD 1964-1968.

The Vietnam War had a great impact on the Yugoslav-American relations. Resolving this conflict was a foreign policy priority for the administration of Lyndon Johnson, while this represented a key problem in the further development of relations with Washington for the Yugoslav leadership. Although was dependent on economic aid from the West, the official Belgrade have criticized US policy in Vietnam, which led to a decline in the quality of relations between the two countries. Yugoslav press and demonstrations against US policy, which in some places had a violent epilogue, have contributed to further deterioration of mutual relations. Bomb attacks on the Yugoslav representative offices in the United States have additionally contributed to the cooling of these relations.

However, bearing in mind the concept of foreign policy of these two countries, as well as previous experience in similar situations, Yugoslav and American leaders have not allowed the drop of their interrelationship below a certain level, leaving the possibility that, when the conditions are created, comes to their improvement. Until the first half of 1966, the representatives of the United States have believed that Yugoslavia can play a mediating role in the peaceful settlement of the Vietnam conflict. Israeli-Arab war in June 1967 has contributed to repairing in the relations between two countries, wherein exchange of letters between the two presidents have been of great importance. A special role had three visits of special envoy of US President Averel Hariman, during which, the Yugoslav intervention in these two conflicts has been discussed. The crisis in the Yugoslav-Soviet relations, after the intervention of the Soviet Union in Czechoslovakia in 1968, led to the rise and a new stage in Yugoslav-American relations.

Keywords: Yugoslavia, United States, Vietnam, Vietnam War, the Soviet Union, China, bilateral relations, international relations, Non-Aligned Movement, the United Nations.

Scientific field: Historical, archaeological and classic sciences

Scientific subfield: History

UDC number:

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	
УВОД	1
КРАТКА ИСТОРИЈА ХЛАДНОГ РАТА	1
<i>Светска констелација снага након Другог светског рата</i>	1
<i>Узроци Хладног рата и настанак биполарног међународног система. Стратешке замисли САД и СССР. Борба за утицај у Европи.</i>	3
<i>Деколонизација и Хладни рат у Трећем свету</i>	7
<i>Вијетнам – процес деколонизације и Хладни рат</i>	11
<i>Југославија и Хладни рат</i>	15
<i>Америка, Вијетнам и Југославија од Прве конференције несврстаних до Тонкина</i>	19
ПОГЛАВЉЕ I - Југословенско-амерички односи након инцидента у Тонкинском заливу	27
<i>Југословенска сазнања и закључци о инциденту у Тонкинском заливу</i>	29
<i>Југословенска штампа о Тонкину</i>	34
<i>Медији и дипломатија</i>	38
<i>Совјетски и кинески ставови о Вијетнаму и Југославија</i>	43
<i>Ситуација у Вијетнаму, посета сенатора Фулбрајта и краткотрајни успон односа на релацији Београд-Вашигтон</i>	45
<i>Југословенска штампа и односи СФРЈ и САД крајем 1964. и почетком 1965. године</i>	64
<i>Дипломатија на крају 1964. и почетку 1965. године. Југословенско-амерички односи.</i>	67
<i>Совјетска очекивања од Косигинове посете Ханоју</i>	69
<i>Посета Косигина Ханоју и заоштравање ситуације у Вијетнаму. Америчко и совјетско виђење ситуације</i>	70
<i>Југословенско-амерички односи након бомбардовања ДР Вијетнама и посете Косигина Ханоју</i>	78
ПОГЛАВЉЕ II - Југословенско-амерички односи од „Ролинг Тандер“ - а до Цосоновог одласка са политичке сцене	83
ПРВЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА РЕШЕЊЕ СУКОБА И ОДНОСИ БЕОГРАДА И ВАШИНГТОНА	86
<i>Југословенско-совјетски односи у светлу погоршања ситуације у Вијетнаму</i>	89
ИНТЕРВЕНЦИЈА У ДОМИНИКАНСКОЈ РЕПУБЛИЦИ, „ПОСТЕПЕНА ЕСКАЛАЦИЈА“ У ВИЈЕТНАМУ И ЗАОШТРАВАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИХ ОДНОСА	93
<i>Односи Београда и Москве након интервенције у Доминиканској републици. Питање Вијетнама</i>	96
<i>Југословенски ставови средином 1965. и упозорења из Вашингтона. СФРЈ као могући посредник у решавању вијетнамског сукоба</i>	98

<i>Југословенско виђење политике САД половином 1965. године</i>	108
БЕОГРАД И ВАШИНГТОН НА ПУТУ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ТЕШКОЋА У МЕЂУСОБНИМ ОДНОСИМА – ИСПИТИВАЊЕ МОГУЋНОСТИ ЗА РЕШАВАЊЕ СУКОБА У ВИЈЕТНАМУ	111
АМЕРИЧКА „МИРОВНА ОФАНЗИВА“, ПУТ ШЕЉАПИНА У ХАНОЈ И ЈУГОСЛАВИЈА	124
<i>Совјетски ставови поводом америчке „мировне офанзиве“, пут Шељапина у Ханој и Југославија</i>	134
НАСТАВАК ОПЕРАЦИЈЕ „РОЛИНГ ТАНДЕР“ И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ	137
<i>САД, СССР и Југославија након пропасти мировне иницијативе</i>	145
ЕСКАЛАЦИЈА СУКОБА И ЈУГОСЛОВЕНСКО - АМЕРИЧКИ ОДНОСИ	146
<i>СССР, САД, Кина и Вијетнам – поглед из Београда на крају 1966. године</i>	155
ЗАОШТРАВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ БЕОГРАДА И ВАШИНГТОНА – НАПАДИ НА АМЕРИЧКА ПРЕДСТАВИШТВА У ЈУГОСЛАВИЈИ И БОМБАШКИ НАПАДИ НА ЈУГОСЛОВЕНСКА ПРЕДСТАВНИШТВА У САД	159
ИНТЕНЗИВИРАЊЕ АМЕРИЧКИХ ВОЈНИХ АКТИВНОСТИ У ВИЈЕТНАМУ, КРИЗА НА БЛИСКОМ ИСТОКУ И ЈУГОСЛАВИЈА	169
<i>Криза на Блиском истоку и југословенско-амерички односи</i>	172
<i>Размена писама између Цонсона и Тита поводом блискоисточне кризе. Даље перспективе развоја међусобних односа</i>	180
<i>Вијетнам, САД и СФРЈ у другој половини 1967. године</i>	187
<i>Југословенско – совјетски односи у другој половини 1967. године. Блискоисточна криза и Вијетнамски рат</i>	192
ТЕТ ОФАНЗИВА, ПАРИСКИ МИРОВНИ ПРЕГОВОРИ И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ	195
<i>Париски мировни преговори и Југославија</i>	200
ИНТЕРВЕНЦИЈА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ, ВИЈЕТНАМ И РЕЛАКСАЦИЈА ОДНОСА БЕОГРАДА И ВАШИНГТОНА	204
ТРИ ПОСЕТЕ ХАРИМАНА И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ	212
<i>Прва посета и испитивање могућности за мирољубиво решење у Вијетнаму</i>	213
<i>Друга посета и „мировна офанзива“ САД</i>	226
<i>Трећа посета Харимана, Вијетнам, Блиски исток и југословенско-амерички односи</i>	229
РАТ У ВИЈЕТНАМУ И ЕКОНОМСКИ ПРИТИСАК САД НА ЈУГОСЛАВИЈУ	234
<i>Хариманове посете, америчка „мировна офанзива“ и релаксација економских односа</i>	250
<i>Погоршање економских односа између САД и СФРЈ. Финлијев амандман на закон ПЛ- 480</i>	259

ПОГЛАВЉЕ III - Вијетнамски рат и међународна активност Београда	272
КОНТАКТИ ПРЕДСТАВНИКА СФРЈ СА ДЕМОКРАТСКОМ РЕПУБЛИКОМ ВИЈЕТНАМ И ФРОНТОМ НАЦИОНАЛНОГ ОСЛОБОЂЕЊА ЈУЖНОГ ВИЈЕТНАМА.....	272
<i>Инцидент у Тонкину и међусобни контакти.....</i>	<i>272</i>
<i>Југославија и Вијетнам - апел 17 несврстаних земаља.....</i>	<i>274</i>
<i>Хариманове посете у 1965. и 1966. години и југословенско-вијетнамски односи</i>	<i>276</i>
<i>Односи ДР Вијетнама и Југославије у светлу захлађења југословенско-америчких односа. Југословенски предлози за мирољубиво решење Вијетнамског рата. Вијетнамски ставови о Тројном састанку</i>	<i>280</i>
<i>Назнаке промена става Ханоја о евентуалним преговорима са САД и позитивнији став према Југославији</i>	<i>288</i>
<i>Интензивирање контаката између представника СФРЈ и ДР Вијетнама. Експозе Марка Никезића и позитивне реакције Ханоја. Преговори у Паризу</i>	<i>295</i>
ЈУГОСЛАВИЈА, ПОКРЕТ НЕСВРСТАНИХ, УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ И ВИЈЕТНАМСКИ РАТ	301
<i>Инцидент у заливу Тонкин, реаговања у УН и Каирска конференција несврстаних</i>	<i>301</i>
<i>Заоштравање ситуације у Индокини, УН и Апел 17 несврстаних земаља. Неке неуспеле иницијативе у правцу решавања Вијетнамског рата</i>	<i>307</i>
<i>Тројни састанак Тито-Насер-Индира Ганди и 21. заседање ГС УН.....</i>	<i>314</i>
<i>Вијетнамски рат, Југославија, несврстани и УН у 1967. и 1968. години.....</i>	<i>321</i>
ЗАКЉУЧАК	324
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	335

ПРЕДГОВОР

Вијетнамски рат, као један од „врућих сукоба“ у оквиру Хладног рата, заузео посебно поглавље у новијој светској историји. Утицај овог рата на политику суперсила био је велики: он је представљао својеврсну победу Совјетског Савеза, који формално у рату није ни учествовао, и уједно највећи војни пораз Сједињених Држава од њиховог промовисања у велику силу. Вијетнамски рат је имао имао је огромног утицаја на целокупно америчко друштво и политику. У крајњој линији, овај рат је довео и тадашњег америчког председника Линдона Џонсона до одлуке да се више не кандидује за председника САД. Мировни покрети који су у то време настали у америчком друштву су такође имали велики утицај на завршетак сукоба и повратно, на америчко друштво. Управо због његове комплексности и историјског значаја, о Вијетнамском рату је написан велики број радова, а значај овог сукоба и његовог утицаја на тадашњи свет у светској историографији је и данас врло актуелан.¹

Раздобље које обухвата овај рад је било и изузетно важно за спољну политику социјалистичке Југославије. Релативно добри односи које је СФРЈ имала са САД захваљујући сусрету југословенског председника Тита и америчког председника Кенедија, почели су да се нарушавају због америчке политике према Вијетнаму коју је активно критиковала власт у Београду. Истовремено, све до совјетске интервенције у Чехословачкој 1968. године, овај период представља и присан однос између Југославије и прве земље социјализма². Оно што је било

¹ Нека од најважнијих дела су следећа: Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 1999; Mark P. Bradley, *Vietnam at War*, New York 2009; Gary R. Hess *Vietnam: Explaining America's Lost War*, Chichester 2015²; Mark A. Lowrence, *The Vietnam War: A Consise International History*, New York 2008; Brian VanDeMark, *Into the quagmire : Lyndon Johnson and the escalation of the Vietnam War*, New York 1995; David L. Anderson, *The Columbia History of the Vietnam War*, New York 2011; Randall B. Woods, *J. William Fulbright, Vietnam, and the Search for a Cold War Foreign Policy*, New York and London 1998; Robert H. Miller, *Vietnam and Beyond: A Diplomat's Cold War Education*, Lubbock 2002; Daniel C. Hallin, *The "Uncensored War": The Media and Vietnam*, New York 1986; Jerry Lembcke, *The spitting image : myth, memory, and the legacy of Vietnam*, London and New York 1998.

² Више о југословенско-совјетским односима између 1964-1968 у: Ђоко Трипковић, „Међународни положај Југославије и совјетска интервенција у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 1 (2008); Ђоко Трипковић, „Југословенско-совјетски односи и промена на совјетском врху 1963-1964“, *Историја XX века*, 1 (2009); Ђоко Трипковић, „Односи Југославије и Совјетског Савеза 1965-1967“, *Историја XX века*, 1 (2010); Драган Богетић, Александар Животић, *Југославија и арапско-израелски рат 1967*, Београд 2010; Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској популарној култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011; Радина М. Вучетић, *Кока-кола социјализам: Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*, Београд 2012; Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012; Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат – Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944-1974)*, Београд 2014.

посебно карактеристично за тадашњу Југославију су релативно лоши односи између Београда и Ханоја, и поред чињенице да је СФРЈ критиковала политику САД према овој индокинеској земљи. Југословенски званичници су правдали овај негативан став ДР Вијетнама утицајем Кине, са којом је СФРЈ била у перманентном сукобу³.

За југословенске власти значај добрих односа са САД у шездесетим годинама прошлог века је био од изузетне важности. Као последица пољопривредне реформе, СФРЈ је била у константном недостатку житарица. Београд је једино у Сједињеним Државама могао да набави неопходну количину пшенице и осталих пољопривредних добара. Ако се томе додају и повољни кредити за куповину ових производа, као и кредити за набавку разне индустријске опреме и различити развојни кредити које је СФРЈ једино могла добити од САД постаје још значајнији економски аспект сарадње са овом западном земљом. Американци су такође имали пресудан утицај у међународним финансијским институцијама, које су такође биле врло значајне за економски развој СФРЈ. Добри односи са Вашингтоном су значили и већи међународни углед Југославије. Од добрих односа између ове земље у великој мери је зависио и положај Београда у покрету несврстаних, као и у односима са СССР.

Међутим, услед идеолошких антагонизама и различитих погледа на међународну ситуацију између 1964. и 1968. године, било је изузетно тешко, а понекад и немогуће усклађивање принципа југословенске спољне политике и њених економских императива. Интервенције САД у Вијетнаму и Доминиканској републици, као и подршка Израелу у арапско-израелском рату 1967. су биле у потпуној колизији са концептом активне мирољубиве коегзистенције који је био основа тадашње југословенске политике⁴. Југословенски званичници су у овом периоду константно критиковали политику Сједињених Држава у Азији, Африци, Латинској Америци и Блиском истоку, док су са друге стране желели да билатералне односе са Вашингтоном изузму из контекста међународне политике коју су спроводиле САД. Имајући у виду да су Американци све чешће почели да условљавају економску помоћ другим земљама њиховим односом према званичној америчкој политици, јасно је да су жеље југословенског државног врха да води овакву политику према САД биле далеко од стварности. Ипак, постојале су ситуације када је званични Вашингтон „гледао кроз прсте“ Југословенима. Ти моменти су

³ Детаљније о кинеској политици видети у: Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*, New Jersey 2008; Chen Jian, *Mao's China and the Cold War*, Chapel Hill and London 2001; Thomas P. Bernstein, Hua-Ju Li, *China Learns from the Soviet Union, 1949-Present*, Lanham 2010; Борислав Ђурђевић, *Југославија и совјетско-кинески односи 1955-1961*, Магистарска теза, Београд 2010; Radovan Vukadinović, *Vanjska politika NR Kine*, Zagreb 1970.

⁴ Више о тадашњем југословенском спољнополитичком концепту у: Драган Богетић, *Нова стратегија југословенске спољне политике 1956-1961*, Београд 2006.

углавном били везани за могућност Југославије да посредује у Вијетнамском рату. Када су те могућности исцрпљене, Вашингтон је прибегао различитим рестриктивним мерама према СФРЈ. Ове мере погађале су, пре свега, кредитно-финансијске односе, где је југословенска позиција према САД била и најслабија. Ипак, представници обе земље су се трудили и успевали у томе, да међусобни односи не дођу до тачке када би их било тешко поправити. Одмах након интервенције у Чехословачкој, односи између Београда и Вашингтона су поново дошли на ниво на ком су се налазили пре америчке интервенције у Вијетнаму.

Вијетнамско питање, иако је било константно присутно у међусобним односима у овом радобљу није увек имало исти значај за Београд. То се највише може видети у току и након Арапско-израелског рата из 1967. када је овај сукоб, због југословенских веза са арапским земљама, заузимао значајније место од Вијетнамског рата, као и на примеру совјетске интервенције у Чехословачкој, где је СФРЈ као приоритет поставила побољшање односа са Вашингтоном, имајући у виду опасност од интервенције СССР. За САД Вијетнамски рат је био спољнополитички приоритет, посматрајући позиције ове супер силе на индокинеском простору, као и међународну и америчку јавност.

Период између 1964. и 1968. године представљао је и време консолидације покрета несврстаних у коме је Југославија била један од лидера.⁵ Југословенски званичници су се, у мери својих могућности, трудили да несврстани заузму позицију значајног глобалног фактора. Све већи број нових, независних држава из Трећег света утицао је на то да и Уједињене нације, а посебно Генерална скупштина УН, постану важан форум несврстаних где су оне могле да врше одређени притисак на Запад и Исток. Вијетнамски рат је био и добра прилика да се овај покрет наметне и као посредник у решавању овог питања. Међутим, због више околности несврстани нису успели у томе. Различити, често и супротстављени интереси чланица овог покрета, као и негативан став Ханоја и Пекинга према иницијативама које су долазиле од несврстаних нису омогућиле значајнији утицај на мирно решавање овог сукоба. Ипак, активности несврстаних су уживале велику пажњу светске јавности и тако омогућиле Југославији, као једном од лидера овог покрета, да стекне одређени међународни углед и утицај.

⁵ О политици несврстаности више у: Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, New Jersey 1970; Лео Матес, *Међународни односи социјалистичке Југославије*, Београд 1976; Драган Богетић, *Настанак и развој политике несврстаности*, Београд 1981; Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, III, Београд 1988; Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату – Односи са великим силама 1949-1955*, Загреб 1988; Драган Богетић, *Корени југословенског опредељења за несврстаност*, Београд 1990; Драган Богетић, *Нова стратегија југословенске спољне политике 1956-1961*, Београд 2006; Драган Богетић, Александар Животић, *Југославија и арапско-израелски рат 1967*, Београд 2010; Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012.

Имајући у виду предмет истраживања, односно настојање да се прикажу основни правци југословенске политике у датом временском оквиру у раду смо се руководили комбинацијом хронолошког и тематског начина излагања. Хронолошким, јер се југословенска политика према САД и Вијетнамском рату развијала у развојним фазама, а тематским начином излагања, како би додатно осветлили неке значајне моменте у развоју политике званичног Београда.

Концепција рада је таква да, поред уводног дела који се бави историјом Хладног рата, југословенском и америчком политиком пре 1964. године, као ситуацијом у Вијетнаму након Другог светског рата, постоје још три хронолошко-тематске целине. Прва целина се бави стањем југословенско-америчких односа у раздобљу између инцидента у заливу Тонкин и почетка константног бомбардовања територије ДР Вијетнама. Односи између две земље се и поред несугласица у оцени узрока Вијетнамског рата у овом периоду могу сматрати релативно добрим. Друга целина обухвата период од почетка константног бомбардовања територије Северног Вијетнама, односно од почетка операције „Ролинг Тандер“, па до одласка председника САД Линдона Џонсона са политичке сцене. У овој целини се јасно може уочити хронологија успона и падова у односима две земље са посебним освртом на неке проблеме који су значајно утицали на међусобне односе. У трећој целини посебан акценат је стављен на међународну активност Југославије која је била везана за Вијетнамски рат, пре свега у односу на покрет несврнутих и организацију Уједињених нација, али и стање међусобних односа на релацији Београд – Ханој.

Америчка и светска историографија су посветиле велику пажњу питању Вијетнамског рата, што у оквиру ширег истраживања Хладног рата, што испитивањем узрока и последица Вијетнамског рата као посебне целине у хладноратовском раздобљу. Велики број научних радова и монографија се бавио овим питањем, тако да није могуће сва ова истраживања побројати. Ипак, издвојићемо ауторе, који су према нашем мишљењу, дали значајан допринос у расветљавању чињеница, узрока и последица које су стајале иза овог сукоба⁶. Ту су пре свега аутори, који су углавном преведени на српски језик, а који су створили велике синтезе које су се бавиле хладноратовским периодом и историјом 20. века после 1918. године. У ову групу аутора спадају Џон Л. Гедис⁷, Ерик Хопсбаум⁸, Давид Пеинтер⁹, Од Арне Веста¹⁰, Питер Калворези¹¹,

⁶ За детаљан преглед синтеза, монографија и чланака погледати у библиографији.

⁷ Џон Л. Гедис, *Хладни рат – Ми данас знамо*, Београд 2003; John L. Gaddis, *The Cold War: A New History*, New York 2005.

⁸ Ерик Хобсбаум, *Доба екстрема – Историја кратког двадесетог века 1914-1991*, Београд 2002.

⁹ David S. Painter, *Hladni rat – Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002; David S. Painter, Melvyn P. Leffler, *Origins of Cold War: A International History*, New York and London 2005².

¹⁰ Од Арне Веста, *Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, Београд 2008.

Мелвин Лефрер¹², Кејт Робинс¹³. Ови аутори су, у већој или мањој мери давали одређен значај Вијетнамском рату у зависности од временског периода који су обухватала њихова истраживања, док одређени радови као што је „Origins of Cold War: A International History“ уопште и не залазе у шездесете године двадесетог века, али су значајне као водич о узроцима Хладног рата¹⁴. Од Арне Вестад је у својој књизи „Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба“ како и сам наслов каже дао глобалну димензију Хладног рата, са већом заступљеношћу Азије, Африке и Латинске Америке него што је то случај са осталим радовима. Овај аутор је у свом истраживању значајан део посветио и процесу деколонизације односно стварању нових држава у Трећем свету. Питање Вијетнама је такође, с обзиром на период који обухвата ова синтеза, добило значајно место. Оно у чему се слажу готово сви аутори поменутих радова је да се фокус хладноратовске политике померио са Европе ка земљама Трећег света, а посебно у шездесетим годинама прошлог века.

У групу аутора која се бавила америчком политиком након Другог светског рата, а чије су монографије углавном преведене на српски језик, спадају Пол Џонсон¹⁵, Хенри Б. Паркс¹⁶, Кембел Креиг и Фредрик Лоцевал¹⁷ и Бери Рубин¹⁸, док је Радован Вукадиновић¹⁹. Ове ауторе можемо, условно речено, поделити на две групе: прву, која је о спољној политици САД писала из националистичког, или макар идеолошког угла и другу, која спада у такозвану ревизионистичку групу²⁰. У прву групу са једне стране спадају Џонсон и Паркс, а са друге Вукадиновић. Паркс и Џонсон су апологетски наступали према историји САД у овом периоду, док је Вукадиновић, имајући у виду да је стварао у једном комунистичком режиму, критиковао америчку политику са становишта тада владајуће идеологије у Југославији. Креиг, Лоцевал и Рубин, су више пажње поклонили процесу доношења одлука у администрацији и утицају домаћих фактора на спољнополитичке одлуке САД. У групу аутора која се бавила Вијетнамским ратом као засебном темом у својим радовима можемо сврстати следеће ауторе: Спенсер Ц. Такер²¹, Марк Ф.

¹¹ Peter Calvocoressi, *Svjetska politika nakon 1945*, Zagreb 2003, 217-220.

¹² Melvyn P. Leffler: *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War*, New York 2007.

¹³ Keith Robbins, *The World Since 1945: A Concise History*, New York 1998.

¹⁴ Melvyn P. Leffler, David S. Painter, *Origins of Cold War: A International History*, New York and London 2005².

¹⁵ Пол Џонсон, *Историја америчког народа*, Београд 2003.

¹⁶ Хенри Б. Паркс, *Историја САД*, Београд 1985.

¹⁷ Cambell Craig, Fredrik Logevall, *America's Cold War: The Politics of Insecurity*, London 2009.

¹⁸ Barry Rubin, *Secrets of State: The State Department and Struggle over U.S. Policy*, New York 1987.

¹⁹ Radovan Vukadinović, *Sila i interesi – vanjska politika SAD*, Zagreb 1972.

²⁰ Више о овој теми у даљем тексту.

²¹ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 1999.

Бредли²², Гери Р. Хес²³, Марк А. Лоренс²⁴, Брајан Ван Де Марк²⁵, Давид Л. Андерсон²⁶, Рендал Б. Вудс²⁷, Роберт Х. Милер²⁸, Данијел Ц. Холин²⁹, Цери Лемброк³⁰. Ови аутори су критиковали америчку политику у овом делу света. Поједини радови, као што су Такеров „Vietnam“, односно Бредлијев „Vietnam at War“, садрже и историју Вијетнама, односно његовог претварања у колонију, и тако дају добру слику о предисторији овог сукоба. Хес се у својој књизи у великој мери посветио последицама Вијетнамског рата, док се Холин бавио углавном медијима у овом рату. Лембке је отишао корак даље, и анализирао друштвене последице Вијетнамског рата, кроз мит и сећање на овај сукоб.

На овом месту ваља поменути да су у западној историографији, а поготово америчкој, постојале три групе историчарских школа, условно речено. У прву групу су спадали такозвани традиционалисти, у другу такозвани ревизионисти, док су трећој групи припадали они који су стајали између ове две групе. Традиционалисти, попут Паркса, су означавали Совјетски Савез као кривца за Хладни рат. Ови аутори су, свесно или несвесно прелазили преко одговорности Вашингтона, и припадају углавном старијој генерацији историчара која је стварала док је Хладни рат био на врхунцу. Истине ради, треба напоменути и чињеницу да су овој групи историчара извори делимично били ускраћени, а поготово они из совјетских или кинеских архива. У ревизионистичку групу спадају историчари углавном млађе генерације који су нагласак стављали на одговорност САД, сматрајући да, поготово у првим годинама након Другог светског рата СССР није нити био у могућности, нити је желео да се сукоби са САД. Непопустљивост Москве у разним преговорима са Вашингтоном, они су објашњавали као бојазан Совјета да би помирљивим ставовима у тим преговорима само дали повода Западу да испоставља нове захтеве. Ова група је настала као последица реаговања америчке јавности на Вијетнамски рат, када се увелико испитивала исправност дотадашње политике САД. Међу модерне представнике ове групе можемо сврстати Мелвина Лефера и Давида Пеинтера. Наравно, на формирање ове групе великог удела имала је и већа доступност документарне грађе.

²² Mark P. Bradley, *Vietnam at War*, New York 2009.

²³ Gary R. Hess *Vietnam: Explaining America's Lost War*, Chichester 2015².

²⁴ Mark A. Lowrence, *The Vietnam War: A Consise International History*, New York 2008.

²⁵ Brian VanDeMark, *Into the quagmire : Lyndon Johnson and the escalation of the Vietnam War*, New York 1995.

²⁶ David L. Anderson, *The Columbia History of the Vietnam War*, New York 2011.

²⁷ Randall B. Woods, *J. William Fulbright, Vietnam, and the Search for a Cold War Foreign Policy*, New York and London 1998.

²⁸ Robert H. Miller, *Vietnam and Beyond: A Diplomat's Cold War Education*, Lubbock 2002.

²⁹ Daniel C. Hallin, *The "Uncensored War": The Media and Vietnam*, New York 1986.

³⁰ Jerry Lembcke, *The spitting image : myth, memory, and the legacy of Vietnam*, London and New York 1998.

Трећу групу, која је стајала између традиционалиста и ревизиониста, представљали су аутори који су сматрали да су обе суперсиле биле одговорне за Хладни рат. Тачније, ова група је признавала да су САД постале империјалистичка сила, али не због унутрашњих, себичних разлога, већ због тога што су их друге земље, које су се плашиле експанзије СССР-а, практично натерале на то. Најпознатији аутор, а можемо слободно рећи и зачетник ове групе је свакако Џон Л. Гедис. Ипак су и пост-ревизионисти, међу које је спадао Гедис, у природи режима у СССР и посебно Стаљиновој личности видели главног кривца за Хладни рат.

Поред горе наведених аутора и литературе, за разумевање процеса који су утицали на југословенску политику било је неопходно упознати се и са спољном политиком Совјетског Савеза и Кине. Поред утицаја на политику Београда ове две земље су имале и значајну улогу у Вијетнамском рату. На овом месту би издвојили следеће ауторе: Мари Олсен³¹, Лоренц Лути³², Чен Жијан³³, Николас Ко³⁴, Томас Бернштајн и Хуа Ју Ли³⁵, Владислав Зубок³⁶, Михаил Гелер и Александар Некрич³⁷, Петер Кенез³⁸. Чен Жијан, Томас Бернштајн и Хуа Ју Ли се у наведеним радовима највише баве кинеском перцепцијом Хладног рата и њеним ангажовањем, док Олен, Лути и Ко акценат стављају на кинеско-совјетске односе и њихов утицај на Вијетнам. Гелер, Некрич и Зубок у својим књигама дају целокупну слику Совјетског Савеза од настанка до распада са освртом и на унутрашњу и на спољну политику СССР. С обзиром на тоталитарни карактер совјетског режима, чини се да су наведени аутори у том кључу оцењивали и спољну политику Москве. Петер Кенез је, према нашем мишљењу, био реалнији у оцени совјетских спољнополитичких потеза.

Домаћа и страна историографија дала је значајан број важних истраживања о југословенској политици после Другог светског рата, али и југословенско-америчким односима у хладноратовском периоду. На првом месту ћемо поменути синтезе и монографије. У прву групу аутора свакако спадају Бранко Петрановић³⁹, Дарко Бекић⁴⁰, Лео Матес⁴¹, Драган Богетић⁴²,

³¹ Mari Olsen, *Soviet-Vietnam Relations and the Role of China 1949-64: Changing Alliances*, London and New York 2006.

³² Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*, New Jersey 2008.

³³ Chen Jian, *Mao's China and the Cold War*, Chapel Hill and London 2001.

³⁴ Nicholas Khoo, *Collateral Damage: Sino-Soviet Rivalry and the Termination of the Sino-Vietnamese Alliance*, New York 2011.

³⁵ Thomas P. Bernstein, Hua-Ju Li, *China Learns from the Soviet Union, 1949-Present*, Lanham 2010.

³⁶ Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill 2007.

³⁷ Михаил Гелер и Александар Некрич, *Утопија на власти - Историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000.

³⁸ Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, New York 2006².

³⁹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, III, Београд 1988.

Љубодраг Димић⁴³, Владимир Петровић⁴⁴, Александар Животић⁴⁵, Ђоко Трипковић⁴⁶, Борислав Ђурђевић⁴⁷, Алвин Рубинштајн⁴⁸. Радове старијих историчара, који су стварали у време социјалистичке Југославије, а у које спадају Петрановић, Бекић и Матес, иако су од великог значаја за историју СФРЈ, морамо узети са одређеном резервом, имајући у виду контролу државе над стваралачким процесом. Аутори који су стварали након пада комунистичког режима и распада Југославије су са већом критиком приступили оцени југословенске спољне политике. Петрановић, Матес и Петровић су се бавили широким темом укупне југословенске политике у међународним односима, док је Бекић обухватио раздобље од 1949. до 1955. и само односе са великим силама. Димић, Трипковић и Ђурђевић су се у највећој мери бавили југословенском политиком према Совјетима. Александар Животић је дао значајан допринос у истраживању југословенске политике према Блиском истоку у време Шестодневног рата 1965. Богетић је, у више монографија и чланака истраживао питања односа Југославије према Западу и САД („Југославија и Запад 1952-1955. Југословенско приближавање НАТО-у“, „Југословенско-амерички односи 1961-1971“, „Југословенско-амерички односи за време биполарног детанта 1972-1975“). Поред ових питања Богетић се у својим књигама бавио и питањем настанка и развоја политике несврстаности а заједно је са Животићем објавио и монографију о југословенској политици према сукобу на Блиском истоку 1967. Оно што је карактеристично за готово све ауторе који су се бавили југословенском политиком у Хладном рату је велика заступљеност феномена несвртаности, што је и разумљиво имајући у виду значај овог питања.

⁴⁰ Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату – Односи са великим силама 1949-1955*, Загреб 1988.

⁴¹ Лео Матес, *Међународни односи социјалистичке Југославије*, Београд 1976.

⁴² Драган Богетић, *Настанак и развој политике несврстаности*, Београд 1981; Драган Богетић, *Корени југословенског опредељења за несврстаност*, Београд 1990; Драган Богетић, *Југославија и Запад 1952-1955. Југословенско приближавање НАТО-у*, Београд 2000; Драган Богетић, *Нова стратегија југословенске спољне политике 1956-1961*, Београд 2006; Драган Богетић, Александар Животић, *Југославија и арапско-израелски рат 1967*, Београд 2010; Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012; Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи за време биполарног детанта 1972-1975*, Београд 2015.

⁴³ Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат – Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944-1974)*, Београд 2014.

⁴⁴ Владимир Петровић, *Титова лична дипломатија – студије и документарни прилози*, Београд 2010.

⁴⁵ Александар Животић, „Југословенска војна помоћ Уједињеној Арапској Републици 1967“, *Историја XX века*, 1 (2007).

⁴⁶ Ђоко Трипковић, „Кубанска криза и однос Југославије према њој“, *Историја XX века*, 2 (2002); Ђоко Трипковић, Међународни положај Југославије и совјетска интервенција у Чехословачкој 1968, *Историја XX века*, 1 (2008); Ђоко Трипковић, „Југословенско-совјетски односи и промена на совјетском врху 1963-1964“, *Историја XX века*, 1 (2009); Ђоко Трипковић, „Односи Југославије и Совјетског Савеза 1965-1967“, *Историја XX века*, 1 (2010).

⁴⁷ Борислав Ђурђевић, *Југославија и совјетско-кинески односи 1955-1961*, Магистарска теза, Београд 2010.

⁴⁸ Alvin Z. Rubinstein, *Yugoslavia and the Nonaligned World*, New Jersey 1970.

Ипак, питање Вијетнамског рата у југословенској хладноратовској политици, са изузетком Богетића, готово да није разматрано.

Што се тиче аутора који су се бавили југословенско-америчким односима поред већ поменутог Богетића, су и Радина Вучетић⁴⁹, Љубиша С. Аврамовић, Џон Р. Лемпи и Расел О. Прикет⁵⁰, Твртко Јаковина⁵¹, Јосип Мочник⁵², Лорејн Лис⁵³, Елена Н. Ескриџ-Космах⁵⁴. Вучетић је у докторској дисертацији као и у монографији под називом „Кока-кола социјализам“ главни акценат ставила на утицај САД на популарну културу у СФРЈ. Међутим, она је у оба рада дала и преглед југословенско-америчких односа који обухвата и раздобље између 1964. и 1968. године. Адамовић, Лемпи и Прикет су дали одличан преглед америчко-југословенских економских односа, док се Лис у свом истраживању зауставила практично пре почетка шездесетих година, анализирајући разлоге Труманове и Ајзенхауерове администрације за помоћ СФРЈ. Готово идентичан случај је и са хрватским историчарем Јаковином, који је истраживање завршио са Титовом посетом Кенедију.

Од наведених аутора, само су се Богетић, Вучетић, Мочник и донекле Ескриџ-Космах темељније позабавили југословенско-америчким односима од 1964. до 1968. Међутим, због ограничења у теми, обиму, и временском периоду које су обухватили наведени аутори у својим радовима, вијетнамском питању у односима две земље није дато довољно простора. Код Драгана Богетића⁵⁵, и делимично Јосипа Мочника⁵⁶ и Радине Вучетић⁵⁷, питање Вијетнама у југословенско-америчким односима је нешто детаљније обрађено, што ипак није довољно

⁴⁹ Радина М. Вучетић, *Кока-кола социјализам: Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*, Београд 2012; Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској популарној култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011.

⁵⁰ Љубиша С. Аврамовић, Џон Р. Лемпи и Расел О. Прикет, *Америчко-југословенски економски односи после Другог светског рата*, Београд 1990.

⁵¹ Tvrтко Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb 2002; Tvrтко Jakovina, *Američki komunistički saveznik; Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955*, Zagreb 2003.

⁵² Josip Močnik, *United States-Yugoslav Relations, 1961-80: The Twilight of Tito's Era and the Role of Ambassadorial Diplomacy in the Making of America's Yugoslav Policy*, Phd Dissertation, Graduate College of Bowling Green State University 2008.

⁵³ Лорејн М. Лис, *Одржавање Тита на површини - Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*, Београд 2003.

⁵⁴ Alena N. Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960-1970s of the 20th Century“, *The Journal of Slavic Military Studies*, 22 (2009).

⁵⁵ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 177-204.

⁵⁶ Josip Močnik, *United States-Yugoslav Relations, 1961-80: The Twilight of Tito's Era and the Role of Ambassadorial Diplomacy in the Making of America's Yugoslav Policy*, Phd Dissertation, Graduate College of Bowling Green State University 2008, 74-83.

⁵⁷ Радина М. Вучетић, *Кока-кола социјализам: Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*, Београд 2012; Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској популарној култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011.

имајући у виду глобални значај Вијетнамског рата и његов утицај на југословенско-америчке односе.

Ово истраживање се заснива на коришћењу документарних извора и новинских чланака који су настали у овом периоду. Најзначајније изворе свакако чини архивска грађа која се налази у српским архивама. Овде се углавном ради о необјављиваној грађи, јер у Србији архивска грађа није систематски објављивана. Иако имамо на располагању неколико објављиваних збирки архивске грађе⁵⁸, оне, због свог општег карактера, свакако нису довољне за ово истраживање.

У раду је коришћена архивска грађа из Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије (Политичка архива, и грађа са ознаком „строго поверљиво“) и грађа из Архива Југославије (Кабинет председника републике). Документи који су настали радом ових установа свакако чине јединствену целину. За разлику од докумената из Кабинета председника републике и Политичке архиве Дипломатског архива Министарства спољних послова, грађа под ознаком „строго поверљиво“ је систематизована само по годинама настанка. Оно што је такође важно истаћи, то је да се у грађи Кабинета председника републике могу наћи и документи из Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије, као и други документи који нису настали у овој установи. То је свакако последица тадашњег политичког система у СФРЈ, где је институционална подела била мање-више формална.

Архивска грађа се састоји добрим делом из извештаја амбасадора СФРЈ у иностранству (највише у ДСИП, али их има и у Кабинету председника републике), записницима са разговора председника и осталих државних званичника са страним представницима (у оба архива), информацијама, анализама и елаборатима СИБ, ДСИП, југословенских амбасада, и осталих државних институција које су се бавиле спољном политиком (такође у оба архива).

Судећи по броју извештаја југословенских амбасада, информацијама и анализама ДСИП и других државних органа, као и разговорима које су југословенски председник и остали званичници водили са страним представницима, а пре свега Американцима, Вијетнамски рат је као тема заузимао значајно место. Југословенски званичници су често означавали Вијетнамски рат као главну претњу светском миру.

С обзиром да су на челу ДСИП-а и у југословенској амбасади у Вашингтону између 1964.

⁵⁸ Бранко Петрановић, Момир Зечевић, Југославија 1918-1988, Тематска збирка докумената, друго измењено и допуњено издање, Београд 1988; Бранко Петрановић, Чедомир Штрбац, Историја социјалистичке Југославије, Документи II-III, Београд 1977; Момчило Павловић, Документи ЦИА о Југославији 1948-1983, Београд, 2009; Јосип Броз Тито, Говори и чланци, Загреб 1978; Миладин Милошевић, Нада Пантелић, Документа о спољној политици Југославије, Југославија-Сједињене Америчке Државе, поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава 1944-1980, Београд 2014.

и 1968. године биле вероватно најбоље југословенске дипломате тадашње Југославије (Коча Поповић, Марко Никезић, Вељко Мићуновић и Богдан Црнобрња), можемо констатовати да су званичници СФРЈ, када се изузму идеолошке поставке које су биле честе на састанцима државних органа, у датим околностима обављали своје дужности на најбољи могући начин.

Поред домаћих архива, у истраживању је такође коришћен и објављени документарни материјал страног порекла. Овде се пре свега ради о америчким објављеним документима о Вијетнаму и Југославији⁵⁹, објављеним говорима председника САД Линдона Џонсона⁶⁰, такозваним Пентагонским папирима⁶¹ који се углавном односе на Вијетнамски рат и америчку политику према овом проблему, као и званична публикација Стејт Департамента о спољној политици САД⁶². Ове збирке су, услед немогућности да се истражи америчка архивска грађа, значајне као провера исправности југословенских оцена америчке спољне политике, а поготово политике Вашингтона према ДР Вијетнаму.

Као још један значајан извор у истраживању ове теме коришћени су и репрезентативни дневни и недељни листови који су излазили у датом периоду. Од дневних листова су коришћени су „Политика“ и „Борба“ а од недељних „НИН“ и „Комунист“. С обзиром да су „Борба“ и „Комунист“ били стриктно партијска гласила, оцене америчке спољне политике у њиховим чланцима су понекад биле значајно оштрије у односу на оцене у „Политици“ и „НИН“-у. Вијетнамски рат и америчка спољна политика заузеле су значајан простор у овим листовима. Неретко су теме из ових области заузеле насловне стране, а готово увек су се налазиле на самом почетку наведених новина. Вести о инциденту у заливу Тонкин, почетку сталног бомбардовања ДР Вијетнама, икрцавању америчких пешадијских јединица у Јужном Вијетнаму, као и саопштењима за јавност југословенских државних органа о Вијетнаму и протестима против политике САД у овој инокинеској земљи су биле представљене великим насловима, а борба и патње Вијетнамаца биле су пропраћене и адекватним фотографијама. Карикатуре америчког председника, „Ујка Сема“ и уопште Американаца у рату нису биле ретке. Поред основног извештавања о овим проблемима и преношењима вести из иностраних агенција, ови листови обилују и ауторским чланцима о америчкој спољној политици и Вијетнаму.

⁵⁹ *Foreign Relations of United States (FRUS)*, Volume III, Vietnam, June-December 1965, Volume IV, Vietnam, 1966, Volume XVII, Eastern Europe, Volume XIX, Arab-Israeli Crisis and War, 1967.

⁶⁰ *Public Papers of the Presidents of the United States*, Lyndon B. Johnson, 1965, Book 1.

⁶¹ *Pentagon Papers*, part IV-C-2b.

⁶² *Department of State Bulletin*.

УВОД

КРАТКА ИСТОРИЈА ХЛАДНОГ РАТА

Са завршетком Другог светског рата настало је раздобље које је Гедис у својој књизи назвао периодом Дугог мира⁶³, док је Хобсбаум употребљавао термин Трећи светски рат⁶⁴. Ипак, овај период је у нашој и светској историографији најчешће називан Хладним ратом.⁶⁵ Хладним, зато што није дошло до директног војног сукоба између две суперсиле, Сједињених Држава и Совјетског Савеза, а ратом зато што су се ове две силе сукобљавале на сваком другом пољу: идеолошком, геополитичком, економском, културном и научном. У готово свим локалним сукобима у свету, ове две силе су учествовале, посредно или непосредно. О значају овог периода нам довољно говори и огроман број монографија и синтеза и небројено чланака и расправа које су се бавиле овим питањем.

Светска констелација снага након Другог светског рата

Последице Другог светског рата су значајно промениле дотадашњи однос снага у свету.⁶⁶ Пре рата постојало је више великих сила: Немачка, Јапан, Велика Британија, Француска, Совјетски Савез и Сједињене Америчке Државе. Сједињене Државе су из рата изашле као економски и војно најјача сила. Америчка економија се дуплирала у односу на предратно стање а

⁶³ John L. Gaddis, *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War*, New York 1987.

⁶⁴ Ерик Хобсбаум, *Доба Екстрема: Кратка историја двадесетог века 1914-1991*, Београд 2002, 173.

⁶⁵ Детаљније о Хладном рату погледати у: Џон Л. Гедис, *Хладни рат – Ми данас знамо*, Београд 2003; John L. Gaddis, *The Cold War: A New History*, New York 2005; David S. Painter, *Hladni rat – Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002; Од Арне Вестад, *Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, Београд 2008; Дубравка Стојановић, *Рађање глобалног света 1880-2015*, Београд 2015; Peter Calvocoressi, *Svjetska politika nakon 1945*, Zagreb 2003; Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Београд 1999; Radovan Vukadinović, *Hladni rat i Evropa*, Čakovec 1983; David S. Painter, Melvyn P. Leffler, *Origins of Cold War: A International History*, New York and London 2005²; Melvyn P. Leffler, *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War*, New York 2007. Keith Robbins, *The World Since 1945: A Concise History*, New York 1998; О америчкој политици после Другог светског рата више у: Пол Џонсон, *Историја америчког народа*, Београд 2003. Хенри Б. Паркс, *Историја САД*, Београд 1985. Cambell Craig, Fredrik Logevall, *America's Cold War: The Politics of Insecurity*, London 2009; Barry Rubin, *Secrets of State: The State Department and Struggle over U.S. Policy*, New York 1987; Radovan Vukadinović, *Sila i interesi – vanjska politika SAD*, Zagreb 1972. О совјетској политици у Хладном рату детаљније у: Михаил Гелер и Александар Некрич, *Утопија на власти - Историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000; Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapell Hill 2007; Peter Kenez, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, New York 2006².

⁶⁶ David S. Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 15-16.

проналазак атомске бомбе, носача авиона и стратешких бомбардера је драстично повећао америчку војну моћ и омогућио јој да брзо делује у удаљеним светским подручјима. С обзиром да се рат није водио на њеној територији (са изузетком Перл Харбура) као и релативно малих губитака у људству (око 410 000 према Дејвиду Пеинтеру), може се слободно рећи да су Американци, уз релативно мале губитке, највише профитирали у овом сукобу.

Совјетски Савез је из рата изашао као друга сила по снази, међутим, за разлику од САД, СССР је изгубио око 27 милиона становника а добар део ове земље је био окупиран од стране Немаца.⁶⁷ Други светски рат је имао и девастирајући утицај на совјетску економију и инфраструктуру. Ипак, Москва је поднела највећи терет у борби са нацистичком Немачком и Црвена армија је из сукоба изашла као респектабилна сила. Совјети су заостајали за Американцима у снази поморских и ваздушних снага, а што је још важније, нису имали атомску бомбу.

Некадашње европске силе и Јапан су након Другог светског рата изгубиле дотадашњи утицај.⁶⁸ Британија није била изузетак. Имајући у виду да је њена економија заостајала у односу на предратно стање, као и то да је имала велики дуг због војне потрошње у рату, постало је јасно да је Лондон изгубио доста од своје пређашње снаге. Када се томе дода и нестабилно стање у многим британским колонијама лако се може закључити да то није била иста Британија као пре рата. Француска је услед брзог слома у Другом светском рату још више изгубила на престижу и снази у односу на Британце. Стање у француским колонијама је такође било лошије у односу на британске поседе. Немачка је у рату изгубила седам милиона становника, а индустрија и градови су били до темеља срушени. Уз то, Немачка је била подељена на четири окупационе зоне: америчку, британску, француску и совјетску. Немци су такође изгубили све колонијалне поседе и делове своје територије. Јапан је прошао слично као и Немачка са том разликом што су окупациону власт чинили искључиво Американци. Они су такође остали без свих поседа.

⁶⁷ Vladislav M. Zubok, *A failed empire: the Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill 2007, 1-3; David S. Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 16-17.

⁶⁸ David S. Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 17-18.

Узроци Хладног рата и настанак биполарног међународног система. Стратешке замисли САД и СССР. Борба за утицај у Европи.

Узроци Хладног рата се могу потражити у спољним политикама и стратегији САД и СССР.⁶⁹ Американци су, као најјача сила након рата, одлучили да напусте изолационизам који је красио америчку политику између два светска рата. Такође, основне безбедносне процене су говориле да евентуално угрожавање националне безбедности може доћи једино са територије Европе или Азије.⁷⁰ Како би биле у могућности да брзо делују широм света и предупреду евентуални напад непријатеља, у САД је настала концепција стварања прекоморских база које би омогућиле Вашингтону да изврши ударе по територији непријатеља пре него буду угрожени њихови савезници или сама америчка територија. У ову америчку стратегију се уклапала и контрола над Атлантиком, Пацификом и Арктиком. Са тим у вези је било и америчко настојање да обезбеди права од суверених држава на транзит војних летелица преко њиховог ваздушног простора као и права слетања на њихове аеродроме, и то не само у западној хемисфери већ и у северној Африци, средњем Истоку, Индији и југоисточној Азији. Део ове стратегије је подразумевао и онемогућавање било којој сили да контролише евроазијски континент.

Са друге стране, Совјетски Савез је, имајући историјско искуство, као приоритет у стратешким циљевима поставио одбрану своје територије по дубини, односно стварање својеврсне тампон-зоне под контролом Москве између СССР-а и евентуалног непријатеља. Совјети су ове стратешке императиве могли постићи само у континенталном делу Европе и Азије, што се директно сукобљавало са интересима САД. На овај начин су Совјети хтели и да колико толико компензују огромне губитке у рату. Поседовање атомске бомбе од стране Вашингтона, додатно је натерало Москву да буде мање попустљива у преговорима страхујући да би уступци довели само до још јачих притисака на СССР.⁷¹

Међутим, од изузетног значаја је било и хаотично стање у Европи и свету после Другог светског рата и великих разарања.⁷² Американци су посебно страховали да би, због слома европских економија могло доћи до јачања комунистичких партија у западној Европи, што је је и био случај са Француском и Италијом. Комунистички покрети широм света су уживали симпатије због отпора окупационим снагама. Капитализам и капиталистичке државе су, након

⁶⁹ Keith Robins, *The World since 1945: A Concise History*, New York 1998, 23-28.

⁷⁰ Melvyn P. Leffler, David S. Painter, *Origins of the Cold War: An International History*, New York and London 2005², 17-32.

⁷¹ Џон Л.Гедис, *Хладни рат – Ми данас знамо*, Београд 2003, 27-33.

⁷² Peter Calvocoressi, *Svjetska politika nakon 1945*, Zagreb 2003, 217-220.

Другог светског рата, биле компромитоване, што се посебно односило на Француску, чија је колаборационистичка влада сарађивала и у својим колонијалним поседима са силама Осовине. На крају крајева, управо су идеолошка левица и центар победили идеолошку десницу у Другом светском рату, те је после рата свуда било приметно јачање левице, осим у САД које су биле једина држава која је у то време скренула у десно⁷³.

Велику улогу имало је и међусобно неповерење ратних савезника, имајући у виду ситуацију пре и у току Другог рата.⁷⁴ Сједињене Државе и Велика Британија су замерале Совјетима савезништво са Немачком 1939-1941, као и оклевање да се уључе у рат са Јапаном. Са своје стране Москва није заборавила интервенцију западних сила током револуције (1918-1920), као ни попуштање Хитлеру све до напада на Пољску, скрећући га на Исток. Током рата је СССР замерао својим западним савезницима и оклевање да отворе западни фронт у Европи, који је коначно успостављен тек 1944. године искрцавањем на Нормандију.

Са завршетком рата, престао је да постоји и основни мотив који је упућивао СССР и САД на сарадњу. Американци су у Совјетском Савезу видели основну претњу, имајући у виду да се под контролом Совјета нашла цела источна Европа и источни део Немачке, што је омогућило Москви приступ разним сировинама које су биле од значаја за економску обнову. Москва је остварила и значајан утицај у североисточној Азији. Такође, у спољној политици САД је преовладала глобална концепција националне сигурности, док је у економији Вашингтон желео формирање слободног тржишта које би било отворено за америчку трговину и улагања као и интеграцију Трећег света у овакву економију.

Америчка безбедносна политика није тежила само да заштити САД и њене савезнике већ и будући светски поредак који би био отворен и сагласан са америчким принципима и идеалима.⁷⁵ Председник Рузвелт је такав поредак желео да изгради у сарадњи са Совјетима, додуше у таквој сарадњи где би Москви била додељена споредна односно регионална улога. Након његове смрти, Труман се суочио са другачијим међународним околностима које су се састојале у политичком вакууму који је настао сломом Немачке и Јапана, као и политичком и економском ситуацијом у Европи и Азији која је поговорила ширењу утицаја Москве и њених савезника. Ширење совјетског утицаја је представљало претњу међународном поретку, онако како су га виделе САД. Послератни циљеви спољне политике СССР-а, који су се састојали у обуздавању Немачке и стварању сигурне зоне у источној Европи, били су суштински у

⁷³ Волтер Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Београд 1999, 54-55.

⁷⁴ David S. Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 25-26.

⁷⁵ Исто, 28-33.

супротности са америчким економским плановима, идеалима и сигурносном политиком САД. Совјети су сматрали да заслужују велику ратну одштету од Немачке, чиме би бар до некле опоравили своју економију и онемогућили Немачкој да се, макар неко време, војно уздигне. Међутим, већина немачке индустрије је била под контролом западних сила, које су се противиле оваквом виђењу Москве јер су желеле економску обнову Немачке и Европе. Са друге стране, они су сматрали да Совјети намерно постављају такве захтеве како би онемогућили послератну обнову Европе што би ишло у прилог комунистичким покретима у западним земљама. С обзиром да су до краја рата Совјети припојили Летонију, Естонију и Литванију, као и да се под њиховим утицајем наша готова цела Источна и део средње Европе, САД и њихови западни савезници почели су да гледају на СССР као на непријатеља. Томе је значајно допринео и „дуги телеграм“ Џорџа Ф. Кенана из фебруара 1946. године, који је у то време службовао у Москви и важио као стручњак за СССР у америчком Секретаријату за спољне послове. Од тог тренутка је Вашингтон своју спољну политику почео да развија у правцу ограничавања совјетског и комунистичког утицаја.

Ипак потпуно је јасно да су и тадашњи амерички лидери били свесни да је Совјетски Савез преслаб да би се упустио у рат.⁷⁶ Они су се више плашили ситуације у којој би комунистички покрети искористили тадашњу лошу економску и политичку ситуацију у свету, са могућношћу да освоје власт и у неким земљама западне Европе, али и у Азији и другим земљама Трећег света у коме је већ почео процес деколонизације.

Регионална супарништва и унутарполитичке супротности у Ирану, Грчкој и Турској су свакако допринеле даљем захућавању Хладног рата.⁷⁷ Совјети нису желели да се повуку из Ирана упркос потписаном споразуму, захтевајући удео у експлоатацији нафте на северу те земље, а истовремено су подржавали сепаратистичке покрете у Азербејџану и Курдистану. Тек након што је Иран пристао на заједничко искоришћавање нафте и на мирно решење сепаратистичког питања Москва је повукла своје снаге. Готово истовремено је поново започео грађански рат у Грчкој. Комунисти су, након спорних избора и константног терора покренули рат против владе. Иако су Совјети били минимално уплетени у овај сукоб, југословенски комунисти су слали оружје грчким колегама. Совјетски Савез је наставио и притисак на Турску да пристане да дозволи изградњу совјетских база дуж мореуза између Црног мора и Средоземља.

Ово је довело до стварања Труманове доктрине која је представљена у марту 1947.

⁷⁶ Ерик Хобсбаум, *Доба Екстрема: Кратка историја двадесетог века 1914-1991*, Београд 2002, 178

⁷⁷ Melvyn P. Leffler, David S. Painter, *Origins of the Cold War: An International History*, New York and London 2005², 91-134.

године.⁷⁸ Она је у суштини представљала тежњу САД да се супротстави комунизму и добила је велику подршку, која је омогућавала администрацији да по свом нахођењу може да одређује односе између политике, економије и америчке националне сигурности. Антикомунизам је од тада почео да представља основно начело спољне и унутрашње политике САД. Он је служио и као једноставно објашњење за све што је у свету било погрешно, нудио решење свих проблема и служио као идеолошко оправдање за америчке акције. Економска помоћ Грчкој је довела до тога да грчка влада одустане од реформи и да се одлучи на војно решење. С обзиром да Совјети нису хтели да значајније помогну грчким комунистима, а имајући у виду да је у то време и Југославија престала да им пружа помоћ⁷⁹ (због раскида са Москвом, којој су грчки комунисти остали лојални), борба грчких комуниста била е осуђена на неуспех. Економска помоћ Турској је само ојачала негативан став ове земље према захтевима Совјета а Американцима омогућила да тамо отворе базе и тако се приближе совјетским границама.

Због тешке економске ситуације у западној Европи, и услед страха да би та ситуација могла довести до јачања домаћих комунистичких партија или до јачања утицаја Совјетског Савеза, САД су покренуле програм економске помоћи који је назван Маршалов план, (по државном секретару Џорџу Маршалу који је предложио овај план, који се званично звао Програм европске обнове).⁸⁰ Средства уложена у обнову Европе су преко 90% биле донација а радило се о милијардама долара. Ово је, осим опоравка европске економије имало и политичке последице јер је омогућило успон партија центра, и смањења популарности комунистичких партија које су се, под утицајем Москве, противиле овом плану. Међутим, Маршалов план је довео и до учвршћивања поделе Европе. Наиме, овај план је понуђен и земљама источне Европе, и натерао Совјете да, уместо „националних комуниста“ инсталира своје послушнике, а да у Чехословачкој и Мађарској, где су одржавани слободни избори заведе комунистичку диктатуру. Уз то Совјети су са источноевропским земљама потписали низ узајамних трговинских споразума, познатих под именом план Молотова, које је 1949. године заменило Веће за узајамну економску помоћ – Комекон. Такође у 1949. години је дошло до формалног стварања војног блока западних држава, познатијег као НАТО (North Atlantic Treaty Organization) у који је, као пуноправан члан, касније укључена и Западна, односно СР Немачка. Као одговор уследило је формирање такозваног Варшавског пакта (званично Споразум о пријатељству, сарадњи и

⁷⁸ David S. Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 34-35.

⁷⁹ Више о југословенском ангажовању у грчком грађанском рату види у: Милан Ристовић, *На празу Хладног рата : Југославија и грађански рат у Грчкој (1945-1949)*, Београд 2016.

⁸⁰ David Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 36-40.

узајамној помоћи) на Истоку.

Совјетска блокада Берлина (јун 1948 – мај 1949), као протест против уједињења француске, британске и америчке окупационе зоне, добила је одговор у ваздушном мосту које су организовале западне силе.⁸¹ Ово уједињење је створило услове за стварање Савезне републике Немачке у септембру 1949, а приморало је СССР да формира Демократску Републику Немачку, месец дана касније. Москва је у тој години успешно тестирала атомску бомбу, што је само додатно навело Запад да сумња у намере Москве.⁸² Све што се дешавало у Европи током првих послератних година само је додатно учврстило међусобно неповерење суперсила и водило ка наставку Хладног рата. Ипак, ни једна ни друга страна се нису мешале у сада већ утврђене зоне од интереса у Европи, што је потврдило и гушење побуне у Мађарској 1956. године, када се западне силе нису успротивиле уласку совјетских трупа у ову земљу. Берлинска криза из 1961. године и изградња Берлинског зида такође нису значајније утицали на релативно стабилну ситуацију у Европи.

Деколонизација и Хладни рат у Трећем свету

Иако су национални покрети за ослобођење у колонијама постојали готово од самог настанка колонијализма, тек током и након Другог светског рата су добили замајац који им је био потребан како би остварили независност својих земаља. Поред важних проблема који су сметали напретку антиколонијалне борбе, као што су регионалне, етничке или верске разлике унутар колонија, чини се да је главни проблем неуспеха антиколонијалне борбе био недостатак ослоња на неку велику силу. Међутим, од совјетске револуције, а посебно након Другог светског рата, СССР је, макар номинално, представљао силу и идеолошки узор на који су антиколонијални борци могли да рачунају. Такође, усред опаданања снаге предратних колонијалних сила које је очито била последица Другог светског рата, чинило се да је дошао прави тренутак за интензивирање борбе против колонијализма.⁸³

⁸¹ Џон Л.Гедис, *Хладни рат – Ми данас знамо*, Београд 2003, 77-78.

⁸² David Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 40.

⁸³ Више о процесу деколонизације у: Од Арне Вестада, *Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, Београд 2008; Здравко Печар, *Афричка кретања*, Загреб 1965; Jost Dülffer and Marc Frey, *Elites and Decolonization in the Twentieth Century*, Basingstoke 2011, David Birmingham, *The decolonization of Africa*, London 1995; Mark T. Berger, *The Battle for Asia: From decolonization to globalization*, New York 2015; Sekhar Bandyopadhyay, *Decolonization in South Asia*:

На почетку 20. века више од половине Азије и преко 90% Африке је било колонизовано. Земље које су на овим просторима биле самосталне, попут Јапана, Етиопије и Тајланда су, према Вестаду, дуговале своју самосталност успеху националних елита да мобилишу доњи слој становништва против колонизатора, што је, заједно са њиховом умешношћу у борби, било пресудно у стварању независних држава.⁸⁴ Иако је само 30% Латинске Америке било колонизовано, економски утицај САД је био толико велики да су и тамо разни национални покрети борбу за побољшање услова живота поистовећивали са антиколонијалном борбом против Вашингтона.

Свакако да су у неким покретима за ослобођење постојале и унутрашње поделе на, како каже Вестада, грубо речено, марксисте и нативисте.⁸⁵ Марксисти су сматрали да би независност њихове земље била само празна љуштура без дубоких социјалних промена, те да јака држава може бити само продукт социјалне револуције. Природно, они су из свог угла негативно гледали на претколонијалну прошлост својих земаља и оптуживали тадашње националне елите за издају, којом су објашњавали релативно лако претварање своје земље у колонију. Они су такође желели да копирају совјетски систем у својим земљама. За разлику од њих, нативисти су сматрали да независност и јака држава треба да се граде на традицији и религији, и посматрали су своју предколонијалну историју као важно оружје за борбу против колонијализма. Ипак, и једни и други су представљали медерне концепције, односно они нису желели да своје земље врате у предколонијално стање.

Иако су САД пре Хладног рата, у принципу осуђивале колонијализам, у овом периоду су ипак одлучиле да стану на страну земаља колонизатора.⁸⁶ Имеративи спољне политике који су подразумевали економско уздизање земаља западне Европе и Јапана, а који су подразумевали приступ сировинама, радној снази и тржиштима земаља Трећег света, су били кључни разлог због кога су Сједињене Државе заузеле овакву позицију. Оваква америчка позиција само је олакшала постављање СССР и касније Кине, као антииперијалистичких сила на које су антиколонијални покрети могли да се угледају и на које су могли да рачунају.

Слом јапанске управе на крају Другог светског рата и немогућност колонијалних сила да одмах поврате пуну контролу над својим колонијама представљало је сигнал вођама

Meanings of freedom in post-independence West Bengal, 1947–52, New York, 2009.

⁸⁴ Од Арне Вестада, *Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, Београд 2008, 108-109.

⁸⁵ Исто, 112-113.

⁸⁶ David Painter, *Hladni rat: Povijest međunarodnih odnosa*, Zagreb 2002, 40-48.

антиколонијалних покрета у Азији.⁸⁷ Тако је Сукарно, потоњи председник Индонезије, 17. августа 1945, године је прогласио независност Индонезије, а две недеље касније то је такође учинио и Хо Ши Мин у Вијетнаму. Британци су дали независност 1947. године Индији и Пакистану, процењујући да је већа штета него корист од покушаја повратка на раније стање. Они су, такође, исте године дали независност Цејлону (Шри Ланка), а наредне године и Бурми. Са друге стране Холанђани и Французи су употребљавали силу како би се обрачунали са покретима за независност. Очигледни примери за то су били Вијетнам и Алжир, где су борбе за независност трајале дуго и биле веома насилне. Стварање државе Израел у сред подручја насељеног Арапима створило је од Блиског истока изузетно немирно подручје где ће се одиграти неколико регионалних ратова, па и сукоб у коме су учествовале Британија и Француска, поводом национализације Суецког канала 1956. Сукоби и интервенције суперсила неће заобићи ни афрички континент. Ипак чини се да је Азија постала главни полигон сукоба великих сила с обзиром да се ситуација у Европи стабилизовала.

Кина, иако није била колонија, пре Другог светског рата је имала полуколонијални статус, а делови ове далекоисточне земље су практично били под управом других земаља.⁸⁸ Након завршетка рата дошло је до сукоба између кинеских националиста, вођених Чанг Кај Шеком и комуниста вођених Мао Це Тунгом⁸⁹. Рат је трајао до 1949. године и завршио се победом комуниста. Тако је у Азији настала још једна велика комунистичка сила. Иако Совјети нису од почетка подржавали кинеске комунисте у њиховим намерама, у Вашингтону је новонастала ситуација схваћена као наставак ширења утицаја Москве, поготово након потписивања споразума о узајамној помоћи између СССР-а и Кине 1950. године. То је допринело даљем усложњавању ситуације у Азији.

Победа комуниста у Кини, охрабрила је и лидера Северне Кореје, Ким Ил Сунга да потражи подршку од Стаљина и Маоа за насилно уједињење са Јужном Корејом.⁹⁰ Наиме, пред сам крај Другог светског рата, Кореја је била привремено подељена између совјетских и америчких војних снага које су у северном и јужном делу формирале владе које су биле под

⁸⁷ Од Арне Вестада, *Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, Београд 2008, 119-132.

⁸⁸ Џон Л.Гедис, *Хладни рат – Ми данас знамо*, Београд 2003, 95-102.

⁸⁹ О Кини више у: Дубравка Стојановић, *Рађање глобалног света 1880-2015*, Београд 2015, Од Арне Вестада, *Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, Београд 2008, Radovan Vukadinović, *Vanjska politika NR Kine*, Zagreb 1970; Chen Jian, *Mao's China and the Cold War*, Chapel Hill and London 2001; Thomas P. Bernstein, Hua-Ju Li, *China Learns from the Soviet Union, 1949-Present*, Lanham 2010.

⁹⁰ Cammbel Craig, Fredrik Logevall, *America's Cold War: The Politics of Insecurity*, London 2009, 114-122.

њиховим утицајем. Две зоне су подељене по 38. паралели. Продор севернокорејских трупа довео је до жестоке реакције Сједињених Држава које су, под окриљем УН, интервенисале и готово уништиле комунистички режим у овом делу Кореје. Ипак до слома севернокорејске државе није дошло захваљујући војној интервенцији Кинеза. Овај рат је трајао три године (1950-1953) а поред великих жртава и разарања није довео до промене односа снага на Корејском полуострву јер је линија разграничења остала 38. паралела. Ипак, овај сукоб је посебно значајан због директног учешћа САД и Кине и индиректног учешћа Совјетског Савеза. Москва је пре свега војно подржала своје савезнике, а совјетски пилоти су извршавали и борбене задатке.

Стаљинова смрт 1953. године и промене у совјетском руководству су почеле да доводе до разлаза између Москве и Пекинга.⁹¹ Међутим, до разлаза није дошло нагло, већ напротив, у првим годинама владавине Никите Хрушчова односи између две земље су дошли до врхунца. Совјетска економска помоћ Кини је представљала највеће страно улагање у социјалистичком кампу. Ипак, процес дестаљинизације који је започео у СССР-у након 20. конгреса комунистичке партије Совјетског Савеза имао је одлучујући утицај на почетак разлаза између две највеће комунистичке земље. Процес дестаљинизације, иако то није била намера његових твораца, је угрожавао Маову личну власт, као и програм који се ослањао на Стаљинове поставке, а који је кинески лидер изнео годину дана раније. Тако је у два комунистичким земљама настала основа за идеолошке размирице које ће у наредним годинама играти кључну улогу у слому њиховог савеза па и до ограничених сукоба на међусобној граници 1960. године. Са совјетско-кинеским разлазом ситуација у Азији је постала компликованија, јер је поред САД и СССР-а, још једна велика земља претендовала на утицај на овоме подручју, а посебно на националне покрете за ослобођење.

Победа револуције на Куби и успостављање комунистичког режима на челу са Фиделом Кастром, представљало је праву ноћну мору за Вашингтон имајући у виду близину Кубе.⁹² Неуспеле акције које су имале за циљ свргавање нове власти на Куби, од којих је најзначајнија била неуспешна инвазија у Заливу свиња, само су још више довели до приближавања влада у Хавани и Москви. Совјетски Савез је у то време био у стратешки незавидном положају, имајући у виду да су САД инсталирале атомске ракете средњег домета у Турској, које су се могле искористити за први удар по СССР. Због тога је влада у Москви желела да постави ракете средњег домета на Куби, како би анулирала ову америчку предност. Ова криза је довела свет

⁹¹ Lorenz M. Lüthi, *Sino-Soviet Split: Cold War in Communist World*, New Jersey 2008, 46-54.

⁹² Cammbel Craig, Fredrik Logevall, *America's Cold War: The Politics of Insecurity*, London 2009, 201-212.

најближе нуклеарном рату и представљала врхунац конфронтације две суперсиле. На крају су се суперсиле договориле те је дошло до повлачења совјетских ракета са Кубе и америчких из Турске. Ипак Хладни рат ни издалека није био завршен.

Вијетнам – процес деколонизације и Хладни рат

Вијетнам и Индокина су били под француском колонијалном управом од 1887. године, да би 1893. године француској Индокини био придодат и Лаос.⁹³ Француска управа се без много такта односила према локалном становништву, често га присиљавајући да ради на пољима, а није било страно ни убијање присилних радника који су лако замењивани новим. Колонијална управа ништа није урадила ни поводом образовања локалног становништва а није градила ни велике инфраструктурне објекте. Оно што је започело као „мисија цивилизовања“ (*mission civilisatrice*) тешко да је имала везе са тим. Мала француска заједница, (40000-50000), је контролисала комплетну економију земље.

Овакви услови су довели до низа неуспешних устанака.⁹⁴ Након Првог светског рата, инспирисани говором америчког председника Вилсона који је промовисао самоопредељење народа, вијетнамски националисти су на Париској мировној конференцији тражили независност. Међутим, схвативши да самоопредељење није важило за њих, решили су се да дигну устанак. Вијетнамска национална партија је дигла преурађен устанак 1930-1931. године који је био осуђен на неуспех.

Овај пораз је омогућио комунистичкој партији да преузме борбу за национално ослобођење.⁹⁵ Њен вођа, Хо Ши Мин, је постао водећа национална фигура. Он је рођен 1890. а већ као млад је отушао у Европу. Крај Првог светског рата је дочекао у Паризу где је био врло активан у тамошњој вијетнамској заједници. На мировној конференцији је захтевао право самоопредељења за Индокину, а 1920. учествовао у формирању француске комунистичке партије. Наредну деценију је провео у СССР-у и Кини, да би 1930. у Хонконгу помогао уједињење три вијетнамске комунистичке партије у заједничку Индокинеску комунистичку партију. До Другог светског рата ова партија је постала доминантна национална снага у Вијетнаму. Други светски рат је довео Јапанце у Индокину, па су се комунисти током рата борили и против Јапанаца, али и против француске колонијалне управе која је сарађивала са

⁹³ Spancer C. Tucker, *Vietnam*, London 1999, 36-38.

⁹⁴ Mark A. Lawrence, *The Vietnam War: a concise international history*, New York 2008, 18-23.

⁹⁵ Mark P. Bredley, *Vietnam at War*, New York 2009, 25-41.

Јапаном. Хо Ши Мин је 1941. године формирао Лигу за независност Вијетнама (познату као Вијетмин) у којој је водећу улогу имала комунистичка партија. Тактички су из програма лиге избацили класну борбу и револуцију у корист националног ослобођења, како би привукли што већи број Вијетнамаца. Током Другог светског рата Американци су помагали Хо Ши Мина и његову организацију. Након капитулације Јапана Хо је искористио вакуум који је настао и прогласио независни Вијетнам, 2. септембра 1945.

Међутим, званични Париз није желео да се одрекне своје колоније што као последицу имао сукоб између вијетнамских националиста и Француза.⁹⁶ На француској страни од почетка су били и њени западни савезници, поготово САД. Иако је у првој години након рата било назнака да се може доћи до мирољубивог решења, средином 1946. године, Французи су одбили да дају било какве уступке Вијетнамцима. Ово је довело до осмогодишњег рата, у историографији познатог као Индокинески рат (1946-1954). Овај рат Французи нису водили само из економских разлога – већ 1950. су трошкови рата премашили вредност француских инвестиција. Политички и психолошки фактори су представљали базу француске тежње да поново успоставе колонијалну власт у Индокини. Независност Индокине би само поспешила националне покрете у другим француским колонијама. Истовремено, једино би обнова колонијалне империје (тако се макар мислило у Паризу) било какав-такав знак да се Француска враћа у друштво великих сила.

Ипак, Французи су потценили вољу Вијетнамаца. Они су се спремали за дуготрајни рат. Најбољи опис тактике и тока рата који је уследио је дао сам Хо Ши Мин.⁹⁷ Предвиђајући сукоб, Хо је упоредио Индокинески рат са борбом између слона и тигра. Слон је могао здробити тигра уколико је тигар био миран. Међутим, тигар ће се крити у џунгли и ноћу, док слон спава, га нападати док потпуно не искрвави. Тако је било и на терену, Вијетнамци су употребили герилску тактику против Француза. Французи су контролисали главне центре земље и линије комуникације, међутим, рурална подручја су контролисале снаге Вијетмина. Французи су 1949. формирали Државу Вијетнам од јужног дела са царем Бао Даијем на челу, како би приказали Индокинески рат као сукоб између демократског и комунистичког дела земље а не као колонијални рат. Ситуација у Индокини драстично се променила након доласка комуниста на власт у Кини 1949. Такер сматра да су Французи у том тренутку у ствари изгубили рат. Кина је пружила сваку могућу помоћ и признала Демократску републику Вијетнам, што је убрзо учинио

⁹⁶ Mark A. Lawrence, *The Vietnam War: a concise international history*, New York 2008, 28-34.

⁹⁷ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 1999, 48-76.

и СССР. Међутим, то је натерало САД, имајући у виду политику задржавања комунизма да се активније ангажује. Американци су на себе преузели већи део финансирања рата. Међутим то није допринело промени ситуације на терену. Вијетнамци су 1950. године успели да елиминишу француска утврђења на граници са Кином, што је представљало велику победу. Вијетнамци су, такође, претрпели тежак пораз приликом покушаја освајања Ханója. Ово је била и задња конвенционална борба у овом рату. Ипак, како се испоставило, битка код Дијен Биен Фуа је била одлучујућа за исход овог сукоба. Вијетнамци су, уз велике жртве, победили, што им је омогућило значајно бољу позицију на преговорима у Женеви.⁹⁸

На овим преговорима су, поред представника ДР Вијетнама и Француске, присуствовали и представници Кине, Велике Британије, СССР и САД.⁹⁹ Ипак, Американци су после неколико дана напустили преговоре, свесни да њима не би добили пуно и у страху да би на евентуалним изборима који би били одржани на целој територији Вијетнама комунисти однели победу. На овој конференцији су потписани посебни споразуми који су давали независност Камбоџи, Лаосу, Северном и Јужном Вијетнаму. Линија раздвајања је требала да буде 17-та паралела, а након две године је требало да се одржи референдум на коме би се одлучивало о уједињењу.

Након женевских споразума из 1954. године, Јужни Вијетнам се нашао у специфичној позицији. Из Северног Вијетнама је стигло око 800 000 избеглица, углавном римокатолика. Ова померања становништва, као и мањак искуства у државним пословима, довела су до нестабилности државног апарата.¹⁰⁰ Режим јужновијетнамског цара Бао Даија, који је формално постојао и пре повлачења Француза, није имао много утицаја у управљању земљом. Француска колонијална управа је водила главну реч, како у државној управи тако и у војсци. Разне фракције, од којих су се многе бавиле и криминалним активностима, су управљале у појединим провинцијама као и у Сајгону.¹⁰¹ Након одласка француске колонијалне управе, Бао Даи је поверио посао формирања владе Нго Дин Дијему.¹⁰² Дијемова породица је прешла у римокатоличку веру у седамнаестом веку и имала је дугу традицију рада у државној служби. Дијемов отац је служио на царском двору, један брат је био колонијални гувернер, док је његов

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ Исто, 76-78.

¹⁰⁰ Више о ситуацији у Вијетнаму уочи Тонкиншког инцидента види у: Mark P. Bradley, *Vietnam at War*, New York 2009; Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 1999; Gary R. Hess, *Vietnam - Explaining America's Lost War*, Chichester 2015; Andrew Wiest, *The Vietnam War 1956-1975*, New York and London 2005; Robert H. Miller, *Vietnam and Beyond: A Diplomat's Cold War Education*, Lubbock 2002.

¹⁰¹ Бин Хуен, група врло слична мафији, управљала је Сајгоном. Ова група је контролисала полицију и добар део прихода који је стизао у Сајгон.

¹⁰² Mark P. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 79-81.

други брат изабран за католичког бискупа. Дијем је од тридесетих година 20. века већ био у политичком врху. Он је био активан и за време јапанске окупације Вијетнама али је одбио позицију у марионетском режиму који је успоставила јапанска окупациона власт. На тај начин је зарадио и репутацију националисте, којој је убрзо додао и антикомунизам. Он је, такође, одбио позив Хо Ши Мина да учествује у влади националног помирења 1946. године. Његов антикомунизам је био како идеолошке, тако и личне природе јер су комунисти убили његовог брата због репресивне политике коју је водио као колонијални званичник. За време рата између Вијетнамаца и Француза, Дијем је боравио ван земље. Приликом његовог боравка у Сједињеним Државама успео је да импресионира тадашњег сенатора, Џона Кенедија, као и кардинала Спелмана и вођу демократске већине у Сенату, Мајка Мејнсфилда. Ипак, све док САД нису преузеле француску улогу у Вијетнаму, Дијем није значајније утицао на тамошњу ситуацију. Након активнијег америчког ангажовања, Дијем добија позицију премијера. Иако нема доказа да су Американци директно утицали на његово постављање, они су били и више него задовољни његовим избором. Тадашњи амерички државни секретар, Џон Фостер Далс је био такође импресиониран Дијемом, што је и изнео у разговору са француским колегама.

После војног сламања опозиције свом режиму, у току 1955. године, Дијем је организовао сумњиве изборе и путем истих уклонио и цара Бао Даија. Сједињене Државе су пружиле подршку Дијемовом режиму, називајући самог Дијема “чудотворцем” и “Винстоном Черчилом Азије”.¹⁰³ У то време пада и организовање СЕАТО¹⁰⁴ пакта који је требао да омогући земљама чланицама америчку помоћ против комунистичких напада и побуна. Иако Јужни Вијетнам није био део овог пакта ипак му гарантована заштита. Међутим, друштвена основа Дијемовог режима била је и превише уска. Најснажнију подршку је његов режим добијао од римокатоличке мањине у Јужном Вијетнаму, као и од великих земљопоседника. Његова породица је такође играла важну улогу у стварању режима узимајући у обзир позиције на којима су се налазила његова браћа. Дијем се, уз америчку подршку, оглушио о члан споразума из 1954. године, по којем је требало да буду спроведени слободни избори који би довели до уједињења земље. Убрзо је започела и акција хапшења комуниста у Јужном Вијетнаму, који су затим одвођени у логоре где су мучени и убијани. Ова акција је успела да ослаби комунисте на југу, међутим изазвала је и опозицију сеоског и градског становништва. Многи људи су без доказа затварани, локални

¹⁰³ Исто, 82-95.

¹⁰⁴ СЕАТО пакт је формиран 1964. године, а чиниле су га САД, Аустралија, Нови Зеланд, Пакистан, Филипини, Тајланд, Француска и Велика Британија. Замишљен је као НАТО пакт југоисточне Азије, и био део америчке тактике заустављања ширења комунизма.

званичници су под лажним оптужбама а зарад личних циљева хапсили људе, а било је и случајева у којима се отворено захтевао мито да не би дошло до хапшења. Упоредо са овим мерама, Дијемов режим је повећавао бројност и наоружање војске, наравно, уз помоћ Сједињених Држава.

После издавања Јавног закона 10/59, 1959. године, који је буквално сваку опозицију изједначавао са комунистима, долази до још већег приближавања народа комунистичкој партији.¹⁰⁵ Због овакве ситуације у Јужном Вијетнаму, на Петнаестом Пленуму Комунистичке партије Вијетнама, 1959. године донета је одлука се подржи оружана борба против сајгонског режима. У првим годинама после Женевских споразума, влада Демократске Републике Вијетнама, није желела да подржи оружану борбу, делом због потребе да се консолидује Северни Вијетнам, делом због става Москве и Пекинга. Међутим, после све јачег притиска на комунисте у Јужном Вијетнаму, као и на вијетнамски народ у целини, руководство ДРВ је донело одлуку да оружана борба почне. У току 1960. и 1961. године новоформиран Фронт националног ослобођења Јужног Вијетнама¹⁰⁶ је успео да у више наврата порази сајгонске трупе. Само мале приобалне области, укључујући и Сајгон су остале под контролом Дијемових трупа.

Југославија и Хладни рат

У првим годинама након завршетка другог светског рата, СФРЈ је била у готово идентичној позицији као и остале комунистичке земље у Европи. Југословенско руководство је било окренуто тесној сарадњи са Совјетским Савезом и наравно антизападно оријентисано.¹⁰⁷ Југословени су помагали комунистима у грчком грађанском рату, а остало је отворено и питање граничног спора са Италијом, односно питање Трста. На првом заседању Коминформа септембра 1947. године југословенски представници су чак, на совјетски наговор, критиковали КП Италије и Француске и тако практично увели принцип мешања у политику других комунистичких партија. Американци су видели Југославију као „најоданијег и најратоборнијег међу европским сателитима Кремља“.¹⁰⁸ Ипак, основна разлика у односу на остале источноевропске земље била је у томе што је југословенски председник Јосип Броз Тито хтео да

¹⁰⁵ Mark P. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 82-95.

¹⁰⁶ Фронт националног ослобођења Јужног Вијетнама формиран је у децембру 1960; *Раднички и националноослободилачки покрети*, I (Африка, Азија, Латинска Америка), Београд 1968, 631.

¹⁰⁷ Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рату: Односи са великим силама 1949-1955*, Загреб 1988, 24.

¹⁰⁸ Лорејн М. Лис, *Одржавање Тита на површини: Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*, Београд 2003, 19-74.

за себе задржи макар минимум самосталности. С обзиром да се таква политика није могла толерисати у Москви, неминовно је морало доћи до сукоба. На другом заседању Коминформа у јуну 1948. у Букурешту је настао документ који је у нашој историографији постао познат под називом „резолуција Инфобироа“. Она је практично означила разлаз СФРЈ и прве земље социјализма коју су пратиле остале источноевропске земље. У том тренутку Југославија је, се услед идеолошких разлика и неких територијалних питања (попут Трста), била у конфликту са Западом, а као последица резолуције Инфобироа дошла је блокада од стране свих комунистичких земаља. Овај несумњиво тежак међународни положај СФРЈ претио је да уништи све што су Тито и остали југословенски комунисти до тада постигли.

Међутим, због глобалне политике и „обуздавања комунизма“ САД су одлучиле да помогну Титов режим.¹⁰⁹ Узроке за овакву одлуку америчке администрације треба тражити у два става: прво, раскид Београда и Москве природно се уклапао у америчке стратешке замисли – слабљење совјетског утицаја и то на изузетно важном простору; друго, независна, а поново комунистичка, Југославија је могла послужити осталим комунистичким земљама као пример осамостаљивања у односу на СССР. Иако су се релативно брзо могао уочити позитиван развој односа између Југославије и САД, као врхунац сарадње између Запада и СФРЈ се може узети период између 1952. и 1955. године¹¹⁰. У том периоду је званични Београд примио изузетно велику економску помоћ без које би можда био угрожен и опстанак државе. Међутим, постојали су и значајни фактори који су ограничавали ову сарадњу. Они су, према Богетићу, произашли из „латентних идеолошких анимозитета“. Први је био страх југословенских власти да се претерано вежу за капиталистичке земље што би угрозило основне поставке новог режима. Запад је своју економску, војну и политичку помоћ често условљавао одређеним уступцима које је тражио од југословенских власти. Пре свега ти захтеви су ишли према чврћем везивању са НАТО, а онда и у правцу економске и друштвене либерализације. Југословенски руководиоци су били спремни да изађу овим захтевима у сусрет али само до одређене мере. У којој мери западна помоћ јача југословенску независност, а у којој има супротне тенденције био је стални предмет вагања у југословенском руководству. Пошто објективно нису постојале могућности прецизног одређивања ове мере, то је доводило до многих недоследности у југословенској спољној политици и био стални извор неспоразума између две земље. Међутим, и западне земље су биле сумњичаве према Југославији и стално страховале од повратка СФРЈ у социјалистички табор.

¹⁰⁹ Драган Богетић, „Југославија у Хладном рату“, *Историја XX века*, 2 (2008), 317-318.

¹¹⁰ Исто.

Исто тако, део јавности и политичара су били попут било какве помоћи једном комунистичком режиму, независно од његовог односа са Москвом. Они су сматрали да се тако индиректно подржава комунизам уопште, те стога није имао никакво оправдање.

„Одржавање Тита на површини“ (keep Tito afloat) како је своју стратегију формулисао Стејт Департмент, постала је модел односа и осталих западних земаља према југословенском режиму.¹¹¹ Ипак, то није значило да су САД или било која друга западна земља безрезервно подржавали овакву политику. До првих сумњи у исправност ове политике дошло је након совјетско-југословенског зближавања приликом пута Хручова у СФРЈ и Тита у СССР у току 1955. и 1956. године. Сумње су се само појачале након сазнања да је Југославија подржала интервенцију у Мађарској. Иако је и следећи амерички председник Двајт Ајзенхауер сматрао да треба наставити политику свог предходника према Југославији, амерички Конгрес је желео да смањи обим помоћи. Ни америчко министарство одбране није желело сарадњу са земљом комунистичке оријентације. Овакве околности су приморавале Стејт Департмент да своју политику према Југославији спроводи у највећој тајности и лишавало је било какве сталности. Једина закономерност односа две земље која се може успоставити односила се на константност смене успона и падова у међусобним односима.

Према Богетићу, у периоду до 1955. године, три фактора су одлучујуће утицала на односе две земље.¹¹² Прво, стална бојазан представника САД о повратку СФРЈ у социјалистички табор; друго, несугласице око разрешења питања Трста; и треће, значај стварања Балканског савеза и de facto уклапање Југославије у одбрамбену стратегију НАТО пакта. Прва два фактора су свакако негативно утицала на међусобне односе, док је трећи имао позитиван ефекат. Иако је СФРЈ подржала совјетску интервенцију у Мађарској поступци Москве око дотадашњег премијера Имре Нађа, коме је Београд гарантовао азил довели су до новог заоштравања са СССР. Наиме Совјети нису хтели да дозволе да Имре Нађ и његови сарадници напусте југословенску амбасаду у коју су се склонили и пређу у СФРЈ. Иако су нове мађарске власти писмено гарантовале безбедност и повратак кућама азилантима у југословенској амбасади, одмах након напуштања зграде амбасаде совјетски војници су их ухапсили и транспортовали у Румунију. То је, половином новембра 1956. године довело до новог заоштравања односа Београда и Москве. Овакво стање у југословенско-совјетским односима је потрајало је до 1961. године. Међусобни односи су враћени на стање које је предходило нормализацији односа Београда и Москве.

¹¹¹ Лорејн М. Лис, *Одржавање Тита на површини: Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*, Београд 2003, 171-276.

¹¹² Драган Богетић, „Југославија у Хладном рату“, *Историја XX века*, 2 (2008), 317-318.

Сусрет између Тита и Хрушчова који се одиграо у 1957. години није допринео побољшању међусобних односа, али је донео политички и пропагандни ефекат који је био у корист обема странама. За Совјете у смислу стварања повољније слике о „мировној офанзиви“, а за југословенске власти успостављање каквог таквог баланса у сарадњи са Истоком и Западом, који је био важан за остваривање југословенске политике еквидистанце према блоковима.

С обзиром да је овај баланс био поремећен и то у корист Запада, СФРЈ је признала Немачку Демократску Републику.¹¹³ Ово је довело до прекида дипломатских односа са кључним економским партнером Југославије, Савезном Републиком Немачком, али је послужило и као деманти ставовима држава источног блока да је Београд заузео прозападни политички курс. Међутим, ни овај потез није довео до нормализације са Совјетским Савезом. Тачку на лоше односе са првом земљом социјализма представљало је одбијање СФРЈ да потпише декларацију 12 комунистичких држава која је требала да да основу за институционализацију сарадње комунистичких режима, као и нови програм Савеза комуниста Југославије, који је био потпуно супротан декларацији 12 комунистичких држава, промовишући равноправност међу социјалистичким државама и партијама и нудећи сасвим другачија решења у односу на совјетски модел који је промовисан у декларацији. Тако је крајем 1957. и почетком 1958. године Југославија дошла у ситуацију сличну оној после сукоба са Стаљином. Поново се појавила могућност да СФРЈ буде изолована и од стране Истока и од Запада. Прекид односа са СР Немачком повећао је неповерење Запада, а томе је допринео и захтев југословенских власти за престанком војне помоћи као и за окончањем боравка америчке војне мисије у Београду. Југословенски став о процесу деколонизације у Азији и Африци, који се у потпуности поклапао са ставовима СССР, је додатно допринео стварању овакве атмосфере.

Нови сукоб са Москвом, довео је до редефинисања југословенске међународне стратегије. Властима у Београду је постало јасно да није било могуће да СФРЈ води независну политику у односу према Истоку и Западу, без подршке неког трећег важног чиниоца.¹¹⁴ Због тога се Југославија окренула бившим колонијама, првенствено у Азији и Африци, у тежњи да створи један покрет, где би те земље, удружене заједно, представљале озбиљан међународни фактор и значајног економског партнера. То је довело до великог ангажовања југословенске дипломатије, што је као последицу имало одржавање прве конференције несврстаних у Београду 1961. године.

¹¹³ Драган Богетић, „Други југословенско-совјетски сукоб 1958. и концепт активне мирољубиве коезистенције“, *Историја XX века*, 2 (2004), 123-124.

¹¹⁴ Драган Богетић, „Погоршање југословенско-америчких односа после првог самита несврстаних у Београду“, *Историја XX века*, 2 (2006), 71-85.

На овом скупу се нашао репрезентативан број представника земаља Трећег света, углавном из Африке и Азије.

Америка, Вијетнам и Југославија од Прве конференције нестврстаних до Тонкина

После многобројних војних пораза Дијемовог режима у предходним годинама, и будистичким протестима, већ су многи амерички званичници почели изражавати сумњу у Дијемову способност да се успешно бори против комунистичке опасности.¹¹⁵ Већ до краја 1963. године ФНО јужног Вијетнама је војно контролисао три четвртине територије Јужног Вијетнама, и практично је пола становника ове земље већ било учлањено у Фронт.¹¹⁶ Међутим, подршка овом режиму је настављена, све до будистичких протеста у пролеће и лето 1963. године. У ствари, пре су будистички протести, него активност ФНО, довели до рушења Дијемовог режима и његовог убиства.¹¹⁷ Наиме, Дијем је на протесте реаговао оштро и напао будистичке храмове а у тим нападима је страдало око 1400 људи. Дошло је и до забране рада универзитета и средњих школа због придруживања протестима и на крају и до увођења ванредног стања.¹¹⁸ Овакав развој ситуације се није допао америчкој влади која је на крају “пустила низ воду” Дијема и његов режим. Постављење новог амбасадора Сједињених Држава у јужном Вијетнаму, Хенрија Кабота Лоца, који је био велики критичар Дијемове политике, практично је означило крај америчке подршке овој влади. Првог новембра 1963. године Дијем је свргнут и убијен.

Питање америчког војног ангажовања у Јужном Вијетнаму датира из времена непосредно после повлачења француских колонијалних трупа из Индокине. Сједињене Државе су и пре повлачења Француза давали значајну финансијску и материјалну помоћ Јужном Вијетнаму.¹¹⁹ Американци су своју помоћ пре свега видели у оквиру стратегије коју су развили председници Труман и Ајзенхауер. Већ у току 1950. године, за време мандата председника Трумана, формирана је Саветодавна група за војну помоћ (Military Assistance Advisory Group). У почетку

¹¹⁵ Barry Rubin, *Secrets of State - The State Department and the Struggle Over U.S. Foreign Policy*, New York 1986, 118.

¹¹⁶ Mark P. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 96,99.

¹¹⁷ Поред њега убијен је и његов брат, Нху, који је водио тајну полицију. (Mark Filip Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 102.).

¹¹⁸ Mark P. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 103.

¹¹⁹ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 57-58.

ова институција није имала реалну улогу на самом терену, али је координисала са америчком војном помоћи. Након повлачења француских колонијалних снага, војни саветници САД заузимају све значајнију позицију у оквиру војске Јужног Вијетнама, учествујући у самим операцијама на терену, планирајући стратегију и давајући савете вијетнамским официрима на лицу места.

Америчко војно ангажовање у Вијетнаму постаје израженије већ у доба Кенедија. Од Кенедијевог доласка на власт, па све до његове трагичне смрти 1963, број америчких војних саветника у јужном Вијетнаму се повећао са 3200 на скоро 23000, иако је Кенеди, упркос саветима неких чланова владе, одбио директно ангажовање америчких трупа.¹²⁰ Ипак и Кенеди је преузео обавезу заштите суверенитета Јужног Вијетнама. Какви су били даљи планови америчке администрације, а посебно Кенедија тешко је рећи. Иако је управо за време овог америчког председника дошло до знатног повећања америчких снага у овом делу Азије, постоје и назнаке да је планирано повлачење америчких трупа са тим што се ова одлука требала држати у тајности до после избора 1964 године.¹²¹

Уклањање Дијема није решило лошу политичку ситуацију у земљи, као што су се Американци надали.¹²² Чак 12 пучева је уследило у наредних две године. ФНО је искористио нестабилну ситуацију, и само су велики градови и области око њих још увек били под контролом сајгонске владе.¹²³ Генерал Кан, који у то време преузима власт у Сајгону, није ништа могао да учини и наставила се политичка нестабилност у земљи. После посете Вијетнаму у марту 1964. године, Мекнамара¹²⁴ је јавно хвалио стање у Вијетнаму и генерала Кана као најбољег могућег лидера јужног Вијетнама. Међутим, у приватном разговору са председником САД, он је потврдио лошу ситуацију у Вијетнаму и додао да, уколико се нешто не учини, ова земља ће постати комунистичка.¹²⁵

Оваква ситуација је, наравно, забринула творце америчке политике. Преузимајући раније обавезе америчких председника, нови амерички председник Линдон Џонсон је остао посвећен очувању Јужног Вијетнама као инструмента за спречавање комунистичке најезде у Азији.¹²⁶

¹²⁰ Mark P. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 103.

¹²¹ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 101.

¹²² Barry Rubin, *Secrets of State - The State Department and the Struggle Over U.S. Foreign Policy*, New York 1986, 119.

¹²³ Mark P. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 104, 107

¹²⁴ Роберт Мекнамара је био амерички секретар за одбрану (еквивалент министру одбране) од 1961. до 1968. године, за време администрације председника Кенедија и Џонсона.

¹²⁵ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 105.

¹²⁶ Исто, 104.

Џонсон је имао и амбициозне унутарполитичке планове којима је требало да посвети значајну количину енергије, времена и материјалних средстава. Због тога је постојала и дилема - “Велико друштво”¹²⁷ или рат у Вијетнаму? Председник је сматрао да би неиспуњавање програма “Великог друштва” био ужасно, али да би евентуални губитак Вијетнама ставио тачку на улогу САД као лидера слободног света.¹²⁸ Зато је Џонсон, иако је америчку војну и финансијску помоћ драстично увећао, у прво време избегавао директно америчко војно ангажовање у Вијетнаму.¹²⁹

Иако је Југославија у овом периоду интензивно јачала односе са Совјетским Савезом, истовремено се трудила, да колико год је то могуће, то не утиче на односе са западним партнерима, а пре свега са Сједињеним Државама.¹³⁰ Ставови југословенског руководства по разним међународним питањима су се готово поклапали са ставовима СССР-а, и то је донекле било проблематично у односима са САД. Међутим, југословенска дипломатија се на сваком месту трудила да представи своју спољну политику као независну и децидирано је одбијала и најмању инсинуацију да ће се вратити у социјалистички лагер. Ипак, међународне околности, пре свега Кубанска криза¹³¹, као и наступ Јосипа Броза на првој конференцији несврстаних одржаној 1961. године у Београду, знатно ће закомпликовати југословенско-америчке односе.

Одлуке 22. Конгреса Комунистичке партије Совјетског савеза, које су означавале почетак процеса дестаљинизације, али и разлаза са Кином су условиле побољшање односа између СССР и СФРЈ.¹³² Са друге стране, неуспех привредне реформе је извршио одлучујући утицај на заокрет југословенске политике према Совјетском Савезу. Како је у том периоду дошло и до кризе у односима са Сједињеним Државама, чинило се логичним да СФРЈ новог економског партнера потражи на Истоку. После сусрета највиших званичника СССР-а и СФРЈ у Београду и Москви у току 1962. постало је јасно да су се међусобни односи значајно побољшали. Тито је у низу званичних изјава потврдио побољшање односа са СССР, а совјетско руководство је радо прихватило јачање односа са СФРЈ, имајући у виду сукоб са Кином. Совјетима се чинило да је

¹²⁷ “Велико друштво” (eng. Great Society) је био програм опсежних социјалних, политичких и антидискриминационих мера које је планирала Џонсонова администрација.

¹²⁸ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 102.

¹²⁹ Mark P. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 109.

¹³⁰ Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској поп-култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011, 63-75 .

¹³¹ Кубанска криза или Кубанска ракетна криза одиграла се 1962. године и довела је суперсиле до ивице нуклеарног рата. Овој кризи је предходило америчко размештање нуклеарних бојевих глава у Турској, на шта је Совјетски Савез одговорио размештањем својих ефектива на Куби. Криза је завршена демонтирањем бојевих глава на Куби, уз америчко обећање да неће више бити покушаја инвазије на Кубу као и да ће демонтирати нуклеарне ракете у Турској, што су и учинили у току 1963. године.

¹³² Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961 – 1971*, Београд 2012, 38-41, 67-70.

Југославија, с обзиром на њено јако упориште у покрету несврстаних, важан савезник на путу изолације Кине, а да временом, преко јачања совјетског утицаја на Југославију, могу проширити свој утицај на просторима које су заузимале земље овог покрета.

Потврда побољшања међусобних односа је дошла и приликом посете Никите Хрушчова Београду, у августу 1963. године.¹³³ Сусрети југословенских и совјетских лидера у току 1962. и 1963. године допринеле су хармоничном развоју међусобних односа, све до совјетске интервенције у Чехословачкој, 1968. године.

У склопу тежње да задржи и даље развија позитивне односе са Југославијом, Кенеди је, маја 1961, за амбасадора у Југославији именовано педесетшестогодишњег Џорџа Фроста Кенана.¹³⁴ Колико је публициитета добило Кенаново постављење као амбасадора у америчкој јавности сведочи и насловна страна у “Њујорк тајмсу” као и чланак у коме су представљена три нова амбасадора у Југославији, Јапану и Индији.

Ипак, период ангажовања Кенана се поклапа и са захлађењем односа између СФРЈ и САД. Титов говор на Београдској конференцији несврстаних 1961. године, у коме је директно опужио Сједињене Државе за погоршање ситуације у свету је имао врло негативан пријем у Америци.¹³⁵ Ако се томе дода и избегавање Јосипа Броза да осуди совјетско детонирање нуклеарне бомбе, коју је СССР детонирао у време Београдске конференције и критика политике САД у Берлинској кризи¹³⁶, јасно је колико су амерички лидери негативно примили Титово иступање. Кубанска криза, као и повећана могућност од нуклеарног рата, додатно су учинили своје, па у САД у том тренутку није било ни мало популарно показивати разумевање према некој комунистичкој земљи. Потврда све оштријег сукоба је ускоро стигла – Конгрес је, у току 1962. године, одузео статус “најповлашћеније нације” Југославији.¹³⁷

Након консултација креатора југословенске спољне политике 29. марта 1961, установљено је да је југословенска страна одговорна за погоршање односа са САД и усвојено је

¹³³ Ђоко Трипковић, „Југословенско-совјетски односи и промена на совјетском врху 1963–1964“, *Историја XX века*, 1 (2009), 107-122.

¹³⁴ Josip Mociak, *United States -Yugoslav relations, 1961–1980: The twilight of Tito's era and the role of ambassadorial diplomacy in the making of America's Yugoslav policy*, Phd Dissertation, College of Bowling Green State University, May 2008, 92.

¹³⁵ Драган Богетић, „Погоршање југословенско-америчких односа после првог самита несврстаних у Београду 1961. године“, *Историја XX века*, 1 (2009), 87-106.

¹³⁶ Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској поп-култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011, 74.

¹³⁷ Драган Богетић, „Увођење економских рестрикција Југославији током 1962. године – укидање статуса “најповлашћеније нације”“, *Историја XX века*, 2 (2006), 71-86.

низ мера које су требале да иду у правцу побољшања међусобних односа.¹³⁸ Непосредан резултат усвојених мера је Титово писмо упућено Кенедију већ 7. априла.

Садржај писма југословенског председника говори о покушају појашњења становишта Југославије у међународној политици.¹³⁹ Тито је, пре свега, изразио жаљење што је дошло до кварења југословенско-америчких односа, подсећајући на вишегодишњу добру сарадњу између две земље. Он је инсистирао на независној и ванблоковској политици Југославије и на жељи да СФРЈ сарађује са свим земљама без обзира на друштвено-политичко уређење. На крају писма, југословенски председник је изразио уверење да се заједничким напорима могу превазићи сметње које су присутне у међусобним односима.

У одговору на Титово писмо, Кенеди је одмах на почетку нагласио и своју забринутост силазном путањом међусобних односа.¹⁴⁰ Признајући да је за део лоших односа одговорно неразумевање одређених ставова и спољне политике двају земаља, ипак указује и на постојање “неких стварних забринутости... да легитимни интереси безбедности и дубоко мирољубива сврха Сједињених Држава можда неће бити потпуно признати у Југославији.” На самом крају писма амерички председник је поново поручио да је циљ његове администрације да побољшава односе са Југославијом.

Посета америчког државног секретара Дина Раска 4. маја је била следећи корак у побољшању односа између СФРЈ и САД.¹⁴¹ Ова посета је добила велики публицитет, пре свега зато што је виђена као последњи степен пред сусрет Тита и Кенедија. Американци су добили потребна уверавања да неће доћи до повратка Југославије у социјалистички лагер, док су Југословенима дата реч да ће администрација учинити све што је у њеној моћи да Београду врати статус најповлашћеније нације.¹⁴² На самом крају сусрета, Раск је желео да у “четири ока” поразговара са Поповићем како би пренео југословенском колеги позив да Тито посети Вашингтон.

Раск је поновио свој позив Титу, који га је примио истог дана.¹⁴³ У разговору двојице званичника су избегаване теме око којих се два руководства нису слагала, а југословенски

¹³⁸ Исто, 119-121.

¹³⁹ Миладин Милошевић, Нада Пантелић, Документа о спољној политици Југославије, Југославија-Сједињене америчке државе, поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава 1944-1980, Београд 2014, 40-43.

¹⁴⁰ Исто, 43-44.

¹⁴¹ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961 – 1971*, Београд 2012, 124-127

¹⁴² Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској поп-култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011, 86-88.

¹⁴³ Драган Богетић, „Југославија и САД – од спорења ка сарадњи, Искушења на путу нормализације односа током 1963“, *Историја XX века*, 2 (2009), 115-130.

председник је искористио прилику да потврди неангажовану политику СФРЈ и жељу за што бољим односима са Америком.

Следећи корак у побољшању међусобних односа је био сусрет два председника у Вашингтону. До сусрета двојице председника је дошло 17. октобра 1963. године.¹⁴⁴ Тито се пре свега, потрудио да свом домаћину објасни да јачање односа са СССР никако неће ићи на штету југословенских односа са САД. Кенеди је очигледно био задовољан Титовим објашњењима будуће спољнополитичке позиције СФРЈ. Прелазећи на билатералне односе, Тито је саговорника упознао са тешкоћама у којима је југословенска привреда због рестриктивних мера које су према СФРЈ спроводиле САД. Кенеди је са своје стране упознао Јосипа Броза са проблемима које је имала његова администрација због СФРЈ, посебно у Конгресу. Амерички председник није испустио прилику да напомене да је то посебно случај последњих година када СФРЈ и СССР имају готово идентичне ставове по свим међународним питањима. Због оваквих околности Тито је понудио да Југославија не прима више никакву врсту економске помоћи. Друга тачка будућих југословенско-америчких односа, је по виђењу југословенског председника, требала да буде константно унапређење међусобних односа без обзира на југословенске односе са Совјетским Савезом. Кенеди је у целини био задовољан предлогом нове платформе југословенско-америчких односа. На крају разговора, сачињен је и заједнички коминике, у коме се, између осталог, истиче да ће нова платформа у односима између две земље омогућити даљу сарадњу у области спољне трговине, економских контаката као и културних, научних и других размена.¹⁴⁵

Кенеди је након сусрета са Титом предузео кораке везано за клаузулу најповлашћеније нације која је ускоро и враћена СФРЈ.¹⁴⁶ Међутим, само месец дана након сусрета са Титом на Кенедија је извршен атентат у Даласу. Погибија најмлађег америчког председника је на Тита оставила велики утисак, и он се лично потписао у књигу жалости у америчкој амбасади у Београду, а у изјави медијима је изразио саучешће америчком народу због губитка Кенедија, истакнувши при том да је он био човек мира и велики пријатељ југословенских народа. Југословенско настојање да у 1963. години оствари подједнако добре односе са обе суперсиле је, према Богетићу, уродило плодом.¹⁴⁷ Оваквој политици Југославије је свакако погодновало и смањење напетости између великих сила.

Нови председник САД Линдон Џонсон, иако је најавио да ће доследно следити

¹⁴⁴ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961 – 1971*, Београд 2012, 144-151.

¹⁴⁵ Alena N. Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century“, *The Journal of Slavic Military Studies*, 22 (2009), 383-418.

¹⁴⁶ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961 – 1971*, Београд 2012, 152-153.

¹⁴⁷ Исто, 99-101.

Кенедијеву политику, у пракси то ипак није чинио.¹⁴⁸ Џонсон је агресивније решавао спољнополитичке проблеме, и то практично на свим континентима. Спољнополитички приоритети Сједињених Држава и Југославије су и иначе били много различити. Југословенска политика мирољубиве коегзистенције и доследна подршка антиколонијалној борби свакако су биле супротне америчкој политици интервенционизма и савезништва са земљама које су и даље имале колоније. Различита спољна политика две земље је природно представљала границу у развоју међусобних односа. Иако се овај фактор понекада стављао по страни, једноставно га је било немогуће избећи. Тако је и у светлу југословенске политике приближавања СССР-у и земљама социјалистичког лагера, спонтано је дошло и до слабљења односа са САД.¹⁴⁹ Амбасада СФРЈ у Вашингтону је слала извештаје у којима се жалила на “незаинтересованост” америчке стране за даљим развијањем односа са Југославијом. Иако се у малобројним контактима са америчким званичницима углавном истицало да више не постоје озбиљне тешкоће у међусобним односима није се показивало веће интересовање за Југославију.

С обзиром на све негативнији развој међусобних односа, 3. јула 1964. године долази до озбиљне анализе југословенско-америчких односа.¹⁵⁰ Поново је процењено да кривица је кривица за слабљење међусобних односа на југословенској страни, а мере које су требале да преокрену ово стање састојале су се углавном у повећању броја контаката са америчким званичницима.

У првој половини 60-их година па све до инцидента у заливу Тонкин јасно се могу приметити периоди успона, као и периоди пада међусобних односа између САД и СФРЈ. Идеолошке разлике и спољнополитички приоритети су, са југословенске стране, утицали на заостравање односа са Сједињеним Државама. Међутим, економски разлози су били главни мотив који је утицао на руководство СФРЈ да изнова, после сваког заостравања, ипак тражи могућности за побољшање односа са Вашингтоном. У Сједињеним Државама је идеологија такође била значајан фактор у постављању према Југославији. Ипак, чини се да је спољнополитички фактор ипак играо значајнију улогу и у захлађењу односа, али и у жељи да се поправе односи са Београдом. Свако приближавање СФРЈ и СССР сигурно није било по вољи америчкој администрацији. Иступање Југославије на Београдској конференцији несврстаних 1961. је творцима америчке спољне политике највероватније указивало и на могуће

¹⁴⁸ Alena N. Eskridge-Kosmach, „Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century“, *The Journal of Slavic Military Studies*, 22 (2009), 383-418.

¹⁴⁹ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961 – 1971*, Београд 2012, 156-159.

¹⁵⁰ Исто, 160-162.

антиамеричке ставове и у будућности пред овим форумом. Са друге стране, Југословенска улога као фактора дезинтеграције социјалистичког блока, као и њена позиција која је била својевсна брана ширењу утицаја СССР-а на подручје Медитерана, су за САД биле од великог значаја. Ови последњи разлози су били довољни да се са америчке стране у ствари и није размишљало о прекиду међусобних односа.

Ново компликовање међународне ситуације је било на видику. Инцидент у Тонкиншком заливу и америчка акција после њега поново ће тестирати способности обе владе у изналажењу путева за међусобну сарадњу. Ексалација сукоба у Вијетнаму ставиће југословенске руководиоце пред дилему: да ли се држати основних принципа спољне политике СФРЈ и самим тим подржати напоре народа Вијетнама за ослобођење, што би значило и осуду акције Сједињених Држава, или се руководити прагматичним разлозима што би значило даљи развој односа са САД. Од одговора на ово питање зависио је међународни углед и престиж СФРЈ, али и унутрашњи развој и даље јачање југословенске привреде.

ПОГЛАВЉЕ I

Југословенско-амерички односи након инцидента у Тонкинском заливу

Инцидент у Тонкинском заливу означио је почетак отвореног америчког ангажовања у Вијетнаму. Наиме, дошло је до два наводна напада вијетнамских патролних чамаца на америчке разараче УС Медокс и УС Тарнер Џој.¹⁵¹ У лето 1964. године одигравале су се две тајне операције против Северног Вијетнама. Прва од њих, Оперативни план 34А, био је део планова Џонсонове администрације да се постепено повећа притисак на Демократску републику Вијетнам. Ову акцију су спроводила јужновијетнамска пловила, уз обавештајну подршку америчке морнарице, која су нападала северновијетнамску обалу и обалску инфраструктуру, при том сакупљајући обавештајне податке. Друга операција је носила назив Де Сото, и она је спровођена директно од стране америчких бродова а циљ јој је био откривање и процена северновијетнамских обалских радара. Иако су, макар што се тиче обавештајног дела, обе операције по својој природи биле сличне, ипак нису долазиле из истог центра. Једну је спроводила команда за Вијетнам, а другу морнарица САД. Међутим, потпуно је јасно, да због међусобне преплетености, руководство Северног Вијетнама није могло да их разликује, те је претпоставило да долази из истог центра. Због тога је 2. августа дошло до првог напада на УС Мадокс који је био у патроли у саставу Де Сото плана. Овај напад је, у ствари, био последица напада јужновијетнамских бродова на обалу северног Вијетнама два дана раније као део Оперативног плана 34А.¹⁵²

Други напад се, наводно, десио 4. августа 1964. године. Иако су каснија истраживања показала да до овог другог напада није ни дошло¹⁵³, овај догађај је послужио Џонсону као повод за директно ангажовање америчких борбених ефектива у Вијетнамском рату. Да ли је наводни други напад био случајна грешка или намерна обмана, тешко је знати. Један део научника

¹⁵¹ Mark F. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 109.

¹⁵² Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 107.

¹⁵³ Mark F. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 109.

свакако сматра да је реч о ненамерној грешци¹⁵⁴, која је услед лоших временских услова и недовољног искуства посаде на УС Мадоксу могла да се деси. На основу овог инцидента, Џонсон је предложио америчком Конгресу усвајање резолуције о Вијетнаму која би му омогућила несметану употребу силе. Он је, не чекајући одлуку Конгреса, покренуо акцију одмазде против северновијетнамских пловила и оближњих резервоара горива.¹⁵⁵

На насловним странама “Њујорк Тајмс”-а и “Вашингтон пост”-а у целости је пренесено и саопштење које је поводом ове акције издао председник Џонсон: “Моји драги Американци, моја је дужност, као Председника и Главнокомандујућег оружаних снага, да вас обавестим да су поновљене непријатељске акције против америчких бродова у међународним водама у заливу Тонкин захтевале од мене да наредим оружаним снагама САД да предузму акцију као одговор на ове нападе.”¹⁵⁶

Америчка администрација је свакако и раније размишљала о ваздушним ударима по циљевима у северном Вијетнаму.¹⁵⁷ Ова размишљања нису била предочена у конкретном документу, али чини се да питање у овом периоду није било да ли ће удари почети већ када, а инцидент у заливу Тонкин им је дао неопходан повод. Приликом представљања резолуције у Конгресу, администрација је намерно пропустила да укаже на операције у којима су учествовали УС Медокс и УС Тарнер Џој и нападе назвала “отвореним актом агресије према америчким бродовима у међународним водама”¹⁵⁸. Ипак, има претпоставки да је сам текст резолуције написан већ на пролеће 1964. године, као део сценарија који је предвиђао постепену ескалацију рата у Вијетнаму.¹⁵⁹

Овакво престављање ситуације у Конгресу довело је до неподељене подршке Џонсоновој резолуцији. Ова резолуција је у ствари давала Џонсоновој администрацији *carte blanche* у мери и начину употребе америчких снага у Вијетнамском рату.

Северни Вијетнам се није много обазирао на новонасталу ситуацију.¹⁶⁰ У другој половини 1964. године почело се са слањем и регуларних војних јединица у јужни Вијетнам. После пада Хрушчова, ново руководство СССР-а, у замену за престанак вијетнамске агитације против совјетских лидера као “ревизиониста” и обећање да се ратни сукоби неће пренети ван

¹⁵⁴ Andrew A. Wiest, *The Vietnam War 1956-1975*, New York and London, 2002, 18.

¹⁵⁵ Mark F. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 109.

¹⁵⁶ Daniel C. Hallin, *The Uncensored War – The Media and Vietnam*, New York, 1986, 19.

¹⁵⁷ Pentagon Papers, part IV-C-2b, 4.

¹⁵⁸ Mark F. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 109.

¹⁵⁹ Daniel C. Hallin, *The Uncensored War – The Media and Vietnam*, New York, 1986, 20.

¹⁶⁰ Mark F. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 110-111.

граница Вијетнама, обећава Демократској републици Вијетнам (ДРВ) значајну помоћ. И кинеска страна је такође обећала већу помоћ Северном Вијетнаму. Кинези су послали противавионске ракете и топове, организовали руте снабдевања ФНО јужног Вијетнама, а до краја рата у северном делу ДР Вијетнама је било стационирано око 320 000 кинеског војног особља, што је омогућило Хо Ши Мину да константно шаље трупе на југ. Влада ДРВ, услед неутралности у кинеско-совјетском сукобу, је профитирала у наредним годинама, добијајући и од једних и других велику помоћ.

Питање проширења рата ван вијетнамских граница није било од значаја само за Совјете, већ су исту забринутост делили и њихове америчке и кинеске колеге.¹⁶¹ Џонсон и администрација су се стално подсећали искуства из Корејског рата, где се након слања америчких трупа десила масовна кинеска интервенција. Због тога су, што тајним каналима, што јавно, истицали да циљ америчког ангажовања у Вијетнаму није уништење ДРВ. Са друге стране, Кинези су такође ставили до знања Американцима да се неће директно мешати у овај сукоб уколико САД не нападну Кину. Оваква кинеска политика према Вијетнамском рату наравно није одговарала руководству Северног Вијетнама.

Југословенска сазнања и закључци о инциденту у Тонкинском заливу

Југословенско руководство је свакако морало бити забринуто ескалацијом сукоба у југоисточној Азији.¹⁶² Активност југословенских дипломата и разговори који су вођени у многим земљама поводом актуелних дешавања потврђују заинтересованост твораца југословенске спољне политике за новонасталу ситуацију у овом делу света. Основни задатак дипломатских контаката у овом периоду био је утврђивање чињеница везано за Тонкиншки инцидент, као и разумевање циљева и планова САД у овом делу света. О томе сведочи и налог из Државног секретаријата за иностране послове свим дипломатским представништвима СФРЈ у свету. Поред контаката са несврстаним земљама, о којима ће бити речи у једном од наредних поглавља¹⁶³, представници Југославије су се поводом ове ситуације консултовали са многим земљама Истока и Запада, укључујући и САД.

Судећи према извештају југословенске амбасаде у Паризу, Французи су сматрали да

¹⁶¹ Исто, 112.

¹⁶² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 432602, Свим представништвима СФРЈ, догађаји у ЈИА, 10.8. 1964.

¹⁶³ Види поглавље Југославија, ОУН, Несврстани и Вијетнамски рат.

постоје пукотине у америчком извештају који се односи на нападе у Тонкиншком заливу.¹⁶⁴ Француски представници су, имајући у виду брзину и начин реаговања Американаца, сматрали да су постојале „већ раније разрађене варијанте америчких операционих планова чије је спровођење почело од момента кад су амерички бродови почели са патролирањем у Тонкиншком заливу“.¹⁶⁵

Амбасада СФРЈ у Француској је, такође, ступила у контакт и са америчким представницима у Паризу, тачније са аташеом за штампу амбасаде САД у Паризу Кингом.¹⁶⁶ Кинг је навео да је бомбардовање северновијетнамских база упозорење Кини да су Сједињене Државе спремне да одговоре на провокације попут напада на Седму флоту, али и да представљају америчку одлучност да војно не одступе из југоисточне Азије. На примедбу Југословена да се оваквим акцијама Кинезима дају аргументи за потврду њихове тезе о неизбежном рату између капитализма и комунизма, амерички аташе је одговорио да би нереаговање охрабрило Кину да агресивно делује и на другим подручјима.

Реаговање Совјета је, према извештајима амбасаде СФРЈ у овој земљи, било потпуно суздржано.¹⁶⁷ Поред формалне осуде агресије, у јавном мњењу се није давао претерани публицитет овом догађају. Оцена југословенског амбасадора у Москви да такав став Кремља има пре свега везе са Кином, у смислу да СССР неће подржати никакве самосталне и непромишљене акције Пекинга. Совјетски Савез је, изгледа, у датом тренутку дошао до закључка да је америчка акција једнократног карактера. Интересантно је било то што је влада СССР у том тренутку највероватније сматрала да је акција Американаца у суштини била испровоцирана. Извештај југословенске амбасаде у Чехословачкој само је потврдио горе наведене ставове СССР-а.¹⁶⁸

Да је америчко бомбардовање било ограниченог карактера потврдио је и извештај југословенске амбасаде у Рангуну (Бурма).¹⁶⁹ До ових сазнања се дошло у разговору са тамошњим америчким амбасадором. Југословенски амбасадор је у овом извештају, посматрајући почетна реаговања великих сила, закључио да неће доћи до ситуације сличне Корејском рату.

Поред извештаја из ове азијске земље, и југословенска амбасада у Токију је дала своје виђење актуелне ситуације, из којег се види да су САД смишљено и прорачунато изазвале реакцију Северног Вијетнама, или да су, у најбољем случају прижељкивале провокацију ове

¹⁶⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 432732, Париз број 998, 10. VIII 1964.

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 432832, Париз број 989, 6. VIII 1964.

¹⁶⁷ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 432735, Москва број 861, 10. VIII 1964.

¹⁶⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 434375, Праг број 1313, 18 VIII 1964.

¹⁶⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 432840, Рангун број 389, 7. VIII 1964.

врсте како би могле да делују. Међутим и Кина је означена као један од криваца за погоршање ситуације у југоисточној Азији.¹⁷⁰

Обавезе према Јужном Вијетнаму и стратешка оријентација САД у овом делу света нису били једини разлог због којих се Џонсон одлучио за ову акцију. Амерички председнички избори су такође играли важну улогу у доношењу одлуке да се нападне ДР Вијетнам.¹⁷¹ Ово је посредно потврдио и амерички аташе за штампу при амбасади у Паризу.¹⁷² Кинг је констатовао да је Џонсон поправио свој положај у америчкој јавности и противкандидату Голдвотеру одузео главни аргумент којим је овај намеравао да води кампању. Одмазда САД је послужила Џонсону да покаже одлучност у вођењу спољне политике, што је била и једна од основних замерки његовог противкандидата.

Након добијања извештаја од југословенских амбасада Државни секретаријат за иностране послове је дао своју оцену у интерном извештају од 10. августа 1964. године који је прослеђен свим дипломатским представништвима СФРЈ.¹⁷³ У оцени новонастале ситуације, југословенско руководство је полазило од дугогодишње напетости која је владала у овом региону, чији су узроци пре свега непоштовање Женевских споразума из 1954. године. Као главни кривци за тренутну ситуацију на овом подручју означене су пре свега Сједињене Државе, а затим и Кина. Творци југословенске спољне политике су, као и Французи, сматрали да је ова акција САД унапред планирана и видели предстојеће америчке председничке изборе као још један важан разлог за интервенцију. Колико је актуелни развој догађаја заправо забрињавао југословенску политичку елиту сведочи и део у извештају који говори о овој кризи као о “најопаснијој неуралгичној тачки на свету”.

Као одговор на захтев Државног секретаријата за иностране послове, амбасада у Вашингтону је послала своје виђење ситуације у Вијетнаму. У опширном прегледу¹⁷⁴ ситуације у целој Индокини, југословенска амбасада је овај простор посматрала кроз призму односа великих сила у које су, поред СССР и САД, убројане и друге чланице Савета безбедности. Свака од ових сила имала је посебне интересе у том делу света. Западне земље су показивале потребу да остану на овим просторима, међутим, чинило се да је после Другог светског рата, такво стање суштински постало тешко изводљиво. Примери колонијалног ослобођења многих држава после последњег светског сукоба ишли су у прилог оваквој тврдњи. Француска је, додуше,

¹⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 433585, Токио број 265, 14. VIII 1964.

¹⁷¹ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 108.

¹⁷² Исто.

¹⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 432602, Свим представништвима СФРЈ, догађаји у ЈИА, 10.8. 1964.

¹⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 434522, Вашингтон број 1313, 18. VIII 1964.

критиковала акцију Сједињених Држава, али то свакако није значило да она није имала одређених интереса у дојучерашњим колонијама. Што се тиче СССР-а и Кине, југословенска амбасада у Вашингтону је инсистирала на међусобном сукобу ове две земље, односно конкуренције у вођству међу народноослободилачким покретима и комунистичким партијама у овом делу света. Кина је свакако имала предност и под њеним утицајем је био велики број комунистичких партија у Азији. Извештај није искључивао могућност да је утицај на покрете и партије у овом делу света и један од основних разлога за сукоб у међународном радничком покрету, који се огледао као сукоб Совјета и Кинеза. Комунистичка партија Вијетнама је, по мишљењу амбасаде, била под утицајем Кинеза а претпостављало се да иза последњих инцидената стоји и жеља Кинеза да дискредитују Москву. Процењивало се да уколико СССР не реагује, Пекинг ће то користити као аргумент против Совјета, а уколико би Кремљ извео неку непромишљену акцију, то би га опет довело у незгодну ситуацију, односно нарушило позитиван тренд у односима са САД, што би такође одговарало Кини. Наравно, и на овом месту је било неопходно поменути кинеску спољнополитичку концепцију о неопходности сукоба капиталистичких и комунистичких земаља која је, на жалост, потврђивана акцијом Сједињених Држава на овом подручју.¹⁷⁵

Што се тиче САД, оне су, како се процењује у извештају, у овом делу света константно спроводиле акцију “задржавања ширења комунизма” од почетка Хладног рата, чиме су, *de facto*, презеле улогу некадашњих колонизатора на овом подручју.¹⁷⁶ Иако је Кенедијева администрација ишла на побољшање односа са СССР-ом, чија је кулминација потписивање споразума о прекиду нуклеарних проба 1963. године, она је ипак, на овом подручју задржала карактеристике политике Кенедијевих предходника. Према овом извештају, председник Џонсон је само наставио Кенедијеву политику и према СССР и према југоисточној Азији, и то независно од изборне кампање за председника, и пре него што су уследили напади републиканаца и подизања антикомунистичког расположења. Сукоб Сједињених Држава и Француске, напад републиканаца са позиција антикомунизма и неуспеха актуелне америчке администрације у Јужном Вијетнаму, пред председничке изборе у САД, само су појачавале решеност Џонсона да не дође до било каквог попуштања у југоисточној Азији. Југословенска амбасада у Вашингтону је потврдила сазнања из Француске везано за Тонкиншки инцидент, и нагласила да су репресивне акције биле прорачунате и то како у вези са ситуацијом у Индокини тако и са

¹⁷⁵ Исто.

¹⁷⁶ Исто.

унутрашњим политичким стањем.

У закључку овог извештаја могу се, истовремено, приметити и оптимистичке али и песимистичке тенденције.¹⁷⁷ Иако је Југословенска амбасада у Вашингтону сматрала да се америчка политика према југоисточној Азији сигурно неће мењати у току 1964. године, ипак су америчку реакцију на инцидент у Тонкиншком заливу посматрали као изолован случај. Из разговора са америчким колегама чинило се и да САД не желе да буду увучене у рат у Вијетнаму, макар не на исти начин као што је то био случај са Корејом. Из извештаја се стиче и утисак да су југословенски службеници при амбасоди у Вашингтону, били уверени у изјаве својих америчких саговорника да САД не планирају да дуже време буду војно ангажовани у Јужном Вијетнаму. Догађаји који ће уследити свакако ће демантовати овакве наде југословенских дипломата. Амбасада је и поред негативног обрта у југоисточној Азији и на Кипру ипак сматрала да то неће утицати на генералну линију америчке спољне политике, процењујући да су САД реаговале у Индокини и због тога, јер сматрају да то подручје није од посебног значаја за СССР. Ипак, амбасадор Мићуновић је истакао да ће тек после конвенције демократске странке и доношења политичке платформе за предстојеће изборе ови закључци моћи бити или демантовани или потврђени.

Колико су руководећи људи из Државног секретаријата за иностране послове давали значај овом извештају говори нам и чињеница да је 1. септембра 1964. године састављена информација за сва дипломатска представништва СФРЈ у свету, и то на основу извештаја амбасаде у Вашингтону.¹⁷⁸ У овој депеши буквално су дословно преузети основни ставови југословенске амбасаде у САД, те у нешто мањем обиму, послати дипломатским представништвима на увид.

Одмах после инцидента у Тонкиншком заливу, у извештају о реакцији југословенске владе на америчку акцију, Стејт Департмент је предвидео да ће СФРЈ настојати да збије редове са осталим социјалистичким земљама и тако евентуално допринесе заустављању војне интервенције САД.¹⁷⁹ Са друге стране океана, амерички амбасадор у Београду је инсистирао на повезивању економских захтева југословенских руководилаца са политичким ставовима према Сједињеним Државама: “Верујем да морамо демонстрирати југословенској влади да не могу седети на две столице; да не могу, гледајући у Москву или у неангажовани свет, да заузимају

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ Исто.

¹⁷⁹ Josip Mociak, *United States -Yugoslav relations, 1961–1980: The twilight of Tito's era and the role of ambassadorial diplomacy in the making of America's Yugoslav policy*, Phd Dissertation, College of Bowling Green State University, May 2008, 74-75.

антиамеричке позиције без икаквих последица по међусобне односе”.¹⁸⁰ Са тим у вези Елбрик је предложио америчкој влади да одлаже решења по југословенским потраживањима, али да се та одлагања никада јавно не доведу директно у везу са југословенским нападима на политику САД.

Југословенска штампа о Тонкину

Озбиљност тонкиншког инцидента је свакако захтевала и јавно одређивање југословенских званичника. Југословенски председник је са тим у вези дао изјаву директору Танјуга 11. августа 1964. године коју је, нешто касније, пренеле “Борба”.¹⁸¹ У уводном делу поруке Тито је похвалио владе великих сила зато што је у предходним годинама дошло до попуштања хладноратовских затегнутости. Међутим, у последњим догађајима у Вијетнаму, Конгу и Кипру, председник Југославије је видео озбиљну претњу по мир у свету. Напомињући да су ова подручја искоришћена за ново промовисање политике силе и једностраних решења, Тито истиче да су иницијатори ових догађаја “снаге које се нису одрекле хладноратовских метода и притиска”. Прелазећи конкретно на бомбардовање Северног Вијетнама, Јосип Броз је нагласио да се овај акт не може ничим оправдати и да је за сваку осуду. Он је позвао све мирољубиве и прогресивне снаге у свету да се супротставе актима агресије. Интересантно је, да у целој поруци Тито није директно поменуо САД. Ипак, у једном њеном делу, председник СФРЈ је рекао и да се овакве акције не могу правдати никаквим унутрашњим разлозима, било изборима било нечим другим, чиме је индиректно оптужио Сједињене Државе, у којима су се председнички избори требали одржати у новембру 1964. године.

Југословенски писани медији су опширно извештавали о инциденту у заливу Тонкин.¹⁸² У то време штампа није имала ни једног свог дописника на лицу места, било у Северном, било у Јужном Вијетнаму, па су то углавном били извештаји преузимани из стране штампе. Међутим, по избору преузиманих извештаја, као и по аналитичким чланцима које су писали домаћи аутори, јасно се могу уочити правци у којима се кретало извештавање југословенске штампе о новонасталој ситуацији.

“Политика” је избегла изјашњавања поводом инцидента у Тонкину и задржала се на

¹⁸⁰ Исто.

¹⁸¹ Ј.Б. Тито, „Снаге хладноратовских метода и притиска прете новим светским сукобима“, *Борба*, 13. август 1964. године, 1.

¹⁸² Опширније у „Политици“, „Борби“, „Комунисту“ и „НИН“-у од августа и септембра месеца 1964. године.

реаговањима из светске штампе.¹⁸³ Овог пута, изабрали су реаговања индијске, британске, француске, шведске и данске штампе на акцију Американаца у Индокини. У овим чланцима се пре свега може уочити забринутост и опрезност у оцени америчке реакције на тонкиншки инцидент, као и сумња у званичну америчку верзију овог инцидента. Овакав избор стране штампе у „Политици“ је указивао на тежњу да се југословенској јавности пренесе избалансиран став који је свакако био на линијама прокламоване политике Београда према Вашингтону.

“НИН” је, такође, нешто опрезније критиковао америчку акцију поводом инцидента у Тонкину, упоређујући са „Комунистом“ или „Борбом“. У једином чланку који се бавио овим питањем Ненад Ставјел, аутор чланка, доводи у везу реакцију Линдона Џонсона на Тонкиншки инцидент и предизборне активности у САД, мада је изненађен жестином америчке реакције.¹⁸⁴

“Борба” је овом инциденту посветила скоро целе прве две стране у броју од 6. августа.¹⁸⁵ Иако се у овим првим извештајима у ствари преноси конференција за штампу америчког секретара за одбрану и изјава председника Џонсона, као и изјаве званичника ДР Вијетнама, наслови чланака су могли изазвати негативне коментаре америчких дипломата. Чланци под називом “Критична ситуација у Тонкиншком заливу – Амерички авиони бомбардовали северновијетнамске базе” и “Дан ратоборних изјава у Вашингтону”, “Влада и народ ДР Вијетнама одлучни да одговоре на провокативне и агресивне акте” и “ДР Вијетнам означава америчке тврдње о новом нападу на разараче САД као “чисту измишљотину”, свакако нису могли бити добро примљени у америчкој амбасадаци. У овим чланцима је, поред преноса конференције и новинарских питања, разматран и евентуални разлог напада на америчке бродове. Чини се да нико од југословенских новинара није могао наћи неко логично образложење ове наводне акције ДР Вијетнама.¹⁸⁶

“Комунист” је од свих медија ипак најоштрије реаговао на америчку акцију у Северном Вијетнаму. У опширном чланку анализира се дотадашње америчко ангажовање и улога југоисточне Азије у позиционирању великих сила. Подсећајући на изјаву Ајзенхауера из 1954. да би увлачење САД у рат у Индокини било “ужасно”, лист констатује да су Сједињене Државе,

¹⁸³ Ђ. Раденковић, „Уздржљивост у Индији“; „Британска штампа подељена у оцени“; „Церапкин: Америчка агресивна акција проузроковала опасност од ширења сукоба у југоисточној Азији“, *Политика*, 7. август 1964, 3.

¹⁸⁴ Н. Ставјел, „Рат бомби и нерава“, *НИН*, 9. август 1964, 1 и 3.

¹⁸⁵ “Критична ситуација у Тонкиншком заливу – Амерички авиони бомбардовали северновијетнамске базе”; “Дан ратоборних изјава у Вашингтону”; Ж. Милић, “Влада и народ ДР Вијетнама одлучни да одговоре на провокативне и агресивне акте”; “ДР Вијетнам означава америчке тврдње о новом нападу на разараче САД као “чисту измишљотину”, *Борба*, 6. август 1964, 1-2.

¹⁸⁶ Исто.

десет година после ове изјаве, толико уплетене у Вијетнамски рат да није јасно како ће се из њега уопште и извући.¹⁸⁷ Овај лист је инсистирао на америчком кршењу Женевских споразума из 1954. као и на томе да су САД преузеле улогу Француске у овом рату. Даље се разматрају амерички прокламовани и стварни циљеви. Наглашавајући разлику између тврдње да се бори за мир и слободу деловања на простору Вијетнама, “Комунист” пише следеће: “У пракси је, међутим, та “слобода” коју Сједињене Државе подржавају равна Нго Дин Дијемовој дуготрајној страховлади, разрачунавањем солдатеске са незадовољним јужновијетнамским сељацима, опозицији реформама и свакој другој перспективи уједињења једне од најнесрећнијих, наизмученијих земаља света”. Иако се овај сукоб пре свега, посматрао кроз борбу великих сила, као и кинеских маневрисања, ипак нису изостављена ни она првобитна обележја овог рата, а то су ослобођење и уједињење Вијетнама. Наравно, критикује се одлука америчког Конгреса о подршци “акцији одмазде” јер тамо није било речи о предходно изнесеним чињеницама. Американци су оптужени и да због своје међународне стратегије подржавају неспособни режим у Јужном Вијетнаму, а угрожавају и неутралност Камбоце и Лаоса. Вијетнамски рат се назива “прљави рат”, а доводи се у питање и сам Тонкиншки инцидент и чињенице везано за њега. Закључено је да Америка у ствари узима “правду у своје руке”, а као подршка овом ставу наводи се и америчко накнадно обраћање УН, после војне интервенције. Констатује се и да је ова акција могла дати пример Турској да слично поступи на Кипру. Аутор овакве поступке САД тумачи и оптужбама голдвотеровске опозиције, да је администрација “мека” по питању југоисточне Азије, али не види како је то Америка ојачала своју позицију и после војних реакција. На крају се констатује да се неко мора суочити са одговорношћу везано за евентуално проширење сукоба као и да се у будућим преговорима морају тражити трајни одговори а не привремена решења.¹⁸⁸

Иако су у то време практично сви медији били под контролом партије и државе, “Борба” и “Комунист” су ипак били званична гласила Савеза социјалистичког радног народа Југославије, односно Савеза комуниста Југославије. Ове две новине су предњачиле у критикама Сједињених Држава, што се директно косило са закључцима Државног секретаријата за иностране послове о потреби јачања односа са Америком. Свакако да овакав тон извештавања југословенских листова није могао промаћи америчким дипломатама. У наредним данима, иако је америчка акција привремено била обустављена, штампани медији су, са чини се, већом жестином нападали америчку спољну политику. Овог пута је и “Политика”, која је нешто суздржаније писала о

¹⁸⁷ Г. Алтман, „Решење без бомби“, *Комунист*, 13. август 1964, 2.

¹⁸⁸ Исто.

Тонкиншком инциденту, почела са отворенијим нападима на Сједињене Државе.¹⁸⁹

Радојичић, који овога пута пише за „Политику“ директно је оптужио САД за инцидент у тонкиншком заливу констатујући да је ова акција изведена у сврху употребе на унутрашњој политичкој сцени.¹⁹⁰ И на наредној страни “Политике”, у чланку “Америчка акција наилази на све ширу осуду” преносе се реаговања других светских медија, и то посебно оних који критикују америчку политику у југоисточној Азији.¹⁹¹

У следећем броју „Политике“ су такође настављени напади на америчку администрацију. Александар Ненадовић, у свом чланку “За кога пуцају топови”, оптужује САД и у мањој мери Кину, за ситуацију у Вијетнаму. Он констатује да су у ствари хладноратовски разлози и геополитичке игре разлог напетости у овом делу света.¹⁹²

“Борба” је наставила са штампањем фељтона под називом “Невидљива влада САД” у којем се бави почетком америчког ангажовања у Вијетнаму, а у овом издању фељтона доноси извештај о томе које америчке личности стоје иза најзначајнијих одлука у југоисточној Азији. Наиме, овим фељтоном “Борба” се враћа у време администрације Двајта Ајзенхауера¹⁹³ и умешаности америчких обавештајаца у догађаје у Вијетнаму, поготово приликом избора водећих личности јужновијетнамске владе, као што је био председник Дијем¹⁹⁴. Неколико наставака овог фељтона биће посвећено Вијетнаму.¹⁹⁵

Као што се из горе наведених чланака може видети, југословенска штампа је, поред очигледне и отворене подршке Северном Вијетнаму и Вијетконгу, све отвореније критиковала Сједињене Државе. Јасно се може запазити и тенденција да се, поред критике САД, упућује и јасна критика на рачун кинеског става везано за Вијетнам, као и подршка СССР-у због умереног става. Иако је позитиван развој односа са СССР-ом свакако имао утицај на писање југословенске штампе, то се не може рећи за односе са Сједињеним Државама. Штампа је подржавала напоре Вијетнамаца за ослобођењем и уједињењем, али се чини да су новинари у идеолошком кључу писали о спољној политици САД, занемарујући практичну потребу СФРЈ за добрим односима са Америком. У земљи са једнопартијским системом, медији су свакако били цензурисани, па нас

¹⁸⁹ Види у „Политици“ од 8. и 9. августа 1964. године.

¹⁹⁰ „Први знаци суздржљивости на Капитол Хилу“ *Политика*, 8. август 1964, 1-2.

¹⁹¹ “Америчка акција наилази на све ширу осуду”, *Политика*, 8. август 1964, 2.

¹⁹² А. Ненадовић, “За кога пуцају топови”, *Политика*, 9. август 1964, 3.

¹⁹³ Двајт Дејвид “Ајк” Ајзенхауер 14. октобар 1890-28. март 1969, 34. председник САД у периоду од 1952. до 1960. године.

¹⁹⁴ Нго Бин Дием, 3. јануар 1901-2. новембар 1963, први председник Јужног Вијетнама у периоду од 1955. до 1963. године. Убијен је заједно са својим братом приликом државног удара 1963. године.

¹⁹⁵ „Мисија „Тихог Американца“ у Сајгону“, *Борба*, 12. август 1964, 2.

то наводи на утисак да је државно руководство СФРЈ, ако и није директно утицало на овакво писање штампе, ипак на неки начин дозволило овакве натписе. У случају односа са Сједињеним Државама чини се да је постојала једна политичка линија која је коришћена за унутрашњу, а друга за спољну употребу.

Из натписа штампе у овом периоду могуће је приметити и својеврстан страх од проширења рата, односно од једног светског сукоба. Овај страх је био оправдан, имајући у виду ранија искуства. Кубанска криза, која се одиграла свега три године пре инцидента у Тонкину и америчке акције која је потом уследила, довела је свет на ивицу нуклеарног сукоба. Имајући то у виду, јасно је да је и Југославија, као и многе друге земље, желела да избегне било какву могућност једног таквог рата.

Медији и дипломатија

Средином августа 1964. године долази прво, у овом периоду, упозорење од стране америчке амбасаде у Београду, на писање југословенске штампе, које је амбасадор Елбрик назвао “врло непријатељским” а што се тиче међународне ситуације и улоге САД.¹⁹⁶ Иако није желео да директно разговара о изјави Тита везано за најновија погоршања у међународним односима¹⁹⁷, и нарочито у Вијетнаму, амерички амбасадор је нагласио свом саговорнику Сарајчићу, који је у то време био помоћник Државног секретара за иностране послове, да ће ово свакако утицати на односе две земље и додао да Американци “не могу да одвоје политичке од економских односа”.

Одговарајући америчком амбасадору, Сарајчић је изнео да Југославија искрено жели што боље и присније односе са САД.¹⁹⁸ У том смислу, писање штампе не треба схватити као званичну политику СФРЈ, као што и југословенски званичници имају разлога за незадовољство писањем америчке штампе о СФРЈ, па ипак разумеју да то није исто што и званична политика САД. Сарајчић се такође осврнуо и на чињеницу да је Југославија реаговала знатно касније од неких несврстаних земаља везано за Тонкиншки инцидент, и подвукао део Титове изјаве о осуди

¹⁹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 432452, Забелешка о разговору И. Сарајчића са В. Elbrick-ом, амбасадором и Е. Кошер-ом, саветником америчке амбасаде у Београду, дана 18.8.1964. године. Присутан П. Накарада.

¹⁹⁷ Види поднаслов „Југословенска штампа о Тонкину“

¹⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 432452, Забелешка о разговору И. Сарајчића са В. Elbrick-ом, амбасадором и Е. Кошер-ом, саветником америчке амбасаде у Београду, дана 18.8.1964. године. Присутан П. Накарада.

и северновијетнамске стране.

Креатори југословенске спољне политике су врло озбиљно схватили демарш амбасадора Елбрика. У Државном секретаријату за иностране послове је вођена дискусија о могућем погоршавању билатералних односа у светлу антиамеричког писања југословенске штампе и изјаве Тита поводом ситуације у Вијетнаму.¹⁹⁹ Југословенски званичници су, судећи по депеши која је послата амбасади у Вашингтону, сматрали да САД тренутно неће ићи на заостравање међусобних односа. Разлози томе су, онако како их је видео Државни секретаријат, свакако били наступајућа конференција несврстаних где би Југославија могла да, као реакцију на заостравање са америчке стране заузме негативан став према САД.²⁰⁰ Избори су такође били један од разлога зашто Американци нису желели заостравање са СФРЈ, јер би тако дали опозицији нове поводе за напад на администрацију.²⁰¹ У том светлу је тумачено и одсуство негативних натписа америчке штампе као одговор на антиамерички став југословенских новина.²⁰² Демарш је суштински био онај минималан одговор које су Сједињене Државе морале предузети а да не минирају сопствену политику побољшања односа са СФРЈ. Ипак, САД су задржале одређене елементе притиска на југословенску владу пре свега у економском аспекту²⁰³. Такође, у приватним разговорима између југословенских и америчких званичника није избегнута могућност нових конгресних акција па чак ни питања везана за клаузулу најповлашћеније нације. Иако је Државни секретаријат за иностране послове предвидео и могуће даље заостравање, ипак се, због државних интереса, захтевало да се настави са курсом јачања односа две државе и у том смислу су дате извесне инструкције амбасадору Мићуновићу.²⁰⁴

Амбасадор Мићуновић, у свом одговору на овај допис Државног секретаријата за иностране послове, се није сложио са многим закључцима које су донели југословенски руководиоци.²⁰⁵ Пре свега, сматрао је да предстојећа конференција несврстаних никако не може бити један од разлога за америчко избегавање заостравања односа са СФРЈ. Подсетио је на сусрет Тито-Кенеди, и јасно изнео да је интерес САД за добром сарадњом није везан за несврстане. Што се тиче уздржаности америчке администрације у вези са инструкцијама тамошњој штампи да одговори на писање југословенских новина, Мићуновић је био истог

¹⁹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 434122, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 27. VIII 1964.

²⁰⁰ Исто.

²⁰¹ Исто.

²⁰² Исто.

²⁰³ Види поднаслов „Рат у Вијетнаму и економски притисак САД на Југославију“.

²⁰⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 434122, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 27. VIII 1964.

²⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 435600, Вашингтон број 1373, 3. IX 1964.

мишљења као и ДСИП. Критика југословенске политике у америчким новинама би свакако дала нове аргументе републиканцима у предизборној кампањи. Међутим, амбасадор је указао на потребу да се преиспитају и југословенски ставови, односно да ли они сами у ствари дају аргументе Голдвотеру, и колико је то сврсисходно за дугорочну политику Југославије према Сједињеним Државама. Писање југословенске штампе о Америци, чини се да је посебно лоше утицало и на амбасадора Мићуновића и на његове америчке саговорнике. О овом питању Мићуновић, помало резигнирано, износи своје гледиште: “принципијелност замењујемо са претеривањем и кампањама и онај који у томе оде даље тај испада више принципијелан”²⁰⁶. Свеопшта критика америчке државе и друштва оставила је, према писму југословенског амбасадора, врло негативан утисак на Џонсонове сараднике. Мићуновић је посебно инсистирао на томе да се спрече напади на Џонсона, реагујући на писање “Борбе”²⁰⁷. Износећи своју и критике америчких саговорника, амбасадору Мићуновићу, чини се, није било јасно како је могло доћи до оваквих натписа и чланака после договора од 3. јула о спровођењу корака ка побољшању југословенско-америчких односа. Даље се истиче да оваква писања медија нису забележена ни код несврстаних ни код социјалистичких земаља, те да би било добро да “Борба” престане са оваквим чланцима.²⁰⁸ Ипак, овај лист је наставио са критикама, и што је још интересантније, наставио са објављивањем фељтона “Невидљива влада САД” иако је и у ранијим извештајима и разговорима са америчким колегама овај фељтон означен као један од најувредљивијих.²⁰⁹ Притисак југословенских дипломата да се одустане од оваквог писања није уродио плодом.

Настављајући са изношењем својих ставова, Мићуновић се сложио са констатацијом из депеше Државног секретаријата за иностране послове, да код Американаца постоји интерес за развојем добрих односа са Југославијом, међутим, југословенски амбасадор се није сложио са својим колегама да ће САД усвојити пасивнији приступ.²¹⁰ Критикујући недовољан публицитет који су југословенски медији дали потписивању уговора о старим дуговима, инсистирао је да се потписивању текстилног споразума, Фулбрајтовог програма и уговора о обештећењу национализоване имовине грађана САД, да одговарајући публицитет. Мићуновић је и у даљем току свог дописа показивао очигледно неслагање са одлукама југословенске владе.

²⁰⁶ Исто.

²⁰⁷ “Борба” је одмах након Елбриковог демарша објавила три негативна чланка о САД, а у једном је директно исмевала америчког председника Џонсона и његов “изум” малог “противустаничког” авиона.

²⁰⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 435600, Вашингтон број 1373, 3. IX 1964.

²⁰⁹ „Преиспитивање – После једне деценије“, *Борба*, 18. август 1964, 2.

²¹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 435600, Вашингтон број 1373, 3. IX 1964.

Југословенски амбасадор је поново подвукао да се у Београду може поправити атмосфера између две земље инсистирањем на потписивању предстојећих уговора, те прекидом антиамеричке кампање у медијима. Мићуновић се такође није сложио са констатацијом југословенског руководства да у датом тренутку не треба показивати иницијативу према америчком амбасадору у Београду. Из разговора са својим америчким домаћинима, Мићуновић је сазнао да су Сједињене Државе имале нове предлоге у вези јачања билатералне и међународне сарадње СФРЈ и САД, те да би итекако било корисно преузети иницијативу у смислу чешћих консултација са америчким амбасадором. Југословенски амбасадор је упозорио на то да је Џонсон више него Стејт Департмент погођен Титовим изјавама о напуштању политике Кенедија и то не само политички већ и лично с обзиром на тада широко распрострањено мишљење у светским политичким круговима о некомпетентности Џонсона у вођењу спољне политике. Са тим у вези, Мићуновић је предложио да се Тито поруком захвали Џонсону на информацијама о истраживању месечеве површине које Југословенима пренео амбасадор Елбрик²¹¹, и да се коначно да интервју “Њујорк тајмс”-у, који је договорен раније. Што се тиче даљих корака, југословенској влади је скренута пажња да се позитивно одговори на позив Рутера да Светозар Вукомановић Темпо посети америчке синдикате, као и да се што пре одговори сенатору Фулбрајту у вези датума посете Београду. Такође је указана могућност да Глигоров реши питање око посете председника Међународне банке Вудса, коме је већ уручен позив.

Мићуновићеви ставови и критике су наишле на разумевање у Државном секретаријату за иностране послове. Без икаквих измена усвојени су сви захтеви и предлози југословенског амбасадора у САД.²¹² Ипак, чинило се да Државни секретаријат није могао да трајније утиче на писање штампе, што нам даје додатне аргументе у прилог претпоставке о постојању две линије унутар југословенске комунистичке партије.

Колико је за Сједињене Државе било увредљиво писање југословенске штампе у овом периоду говори и извештај који је амбасадор Елбрик послао у Вашингтон 18. септембра 1964. године у којем наводи да је дубоко узнемирен писањем југословенске штампе, те да је третман САД и њене политике у југоисточној Азији у потпуној колизији са званично прокламованом тежњом југословенске владе за побољшањем односа са Сједињеним Државама.²¹³

²¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 432452, Забелешка о разговору И. Сарајчића, помоћника Државног секретара са В. Elbrickом, амбасадором, и Е. Kocherом, саветником америчке амбасаде у Београду, дана 18.8. 1964. године. Присутан П. Накарада.

²¹² Исто.

²¹³ Josip Mocić, *United States-Yugoslav relations 1961-1980, The twilight of Tito's era and the role of ambassadorial diplomacy in the making of America's Yugoslav policy*, A Dissertation Submitted to the Graduate

Наравно, овакве констатације америчког дипломате нису биле без основа. Судећи по текстовима који су се појављивали у југословенској штампи у овом периоду јасан је био критички тон упућен на рачун америчке политике у Вијетнаму. Без обзира на то да ли су се анализирали циљеви и разлози интервенције САД на овом подручју, или поновна смена режима у Јужном Вијетнаму²¹⁴, готово сви текстови су били сагласни у томе да Сједињене Државе воде погрешну и лошу политику у југоисточној Азији.

Да све није било црно-бело, побринуле су се “Политика” и “Борба” у својим бројевима од 12. септембра 1964. године.²¹⁵ Изјава Дина Раска поводом предстојеће седнице оба дома Конгреса везано за питање продаје вишкова хране, добила је значајан публицитет у оба ова листа. Наиме, Раск је изјавио да Конгрес не би требало да везује руке председнику САД усвајајући нееластичне ставове. Он се у свом ставу посебно осврнуо на ограничења која су уведена Југославији и Пољској, оценивши да од продаје вишкова имају користи и САД и земље које те вишкове купују, и да разлози нису само политичке већ и комерцијалне природе и то у смислу освајања нових тржишта. Он упозорава да би усвајање неких крутих амандмана угрозило и америчке мирољубиве циљеве, додајући да се нада да председник САД неће остати без овог механизма спољне политике. Амерички новинари и аналитичари, оцењујући Расков иступ и посебно истицање Југославије и Пољске, овакав став виде као покушај утицања администрације да седница оба дома Конгреса доведе до позитивних одлука. Ипак, ово је један од ретких релативно позитивних, у односу на низ негативних чланака који су изашли у југословенској штампи у периоду август-септембар 1964. године. Не можемо искључити ни могућност да су учестали протести представника југословенске дипломатије против негативних новинских натписа имали одређеног ефекта што се тиче публицитета које су добиле ове информације.

College of Bowling Green State University, 75.

²¹⁴ Ж. Милић, „Генерал Кан на „одмору““, *Борба*, 1. септембар 1964, 3; „Кан: САД желе повратак генерала Мина“ *Политика*, 1. септембар 1964, 1; Ж. Мићић „Смена у Сајгону“, *Комунист*, 3. септембар 1964, 2; „Јужни Вијетнам – фантомска држава“ *НИН*, 13. септембар 1964, 13.

²¹⁵ Ж. Милић, „Влада САД против предлога да се ускрати продаја вишекова хране СФРЈ и Пољској у локалној валути“ *Борба*, 12. септембар 1964, 3; „Раск: Конгрес не треба да везује руке председнику у продаји вишкова“ *Политика*, субота 12. септембар 1964, 3.

Совјетски савез је, поводом тонкиншког инцидента, испрва деловао уздржано.²¹⁶ Америчка акција се временски подударала са последњим месецима Никите Хрушчова на челу СССР-а, па ДР Вијетнам није био у фокусу политике совјетских руководилаца. Иако су Совјети осудили ову америчку реакцију, они нису најављивали никакве даље кораке, чак су заједно са Вашингтоном позвали да се проблем реши на Савету безбедности УН, упркос оштрој критици Кине. Колико је Вијетнамцима тешко пао овакав однос СССР-а према њима, сведочи и разговор између Ле Дуана, генералног секретара Комунистичке партије Вијетнама, и Мао Це Тунга у којим се овај вијетнамски званичник пожалио да Совјети планирају да искористе Вијетнам за погодбу са САД.²¹⁷

Важан аспект формирања југословенске позиције у односу на САД и тренутну ситуацију у Вијетнаму свакако је било и држање СССР-а у односу на дату ситуацију. Узимајући у обзир информације које су им биле доступне, југословенска страна је оценила изјаве СССР-а као уздржане и усмерене у правцу смиривања ситуације.²¹⁸ Међутим, констатовано је и да овакав став Совјета не иде у прилог њиховом угледу у Азији. Утицај СССР-а у овом делу света је, како је процењено у ДСИП-у, у опадању, а главни спољнополитички фактори су САД и Кина. Посебно је констатована способност Кине да истисне СССР из азијског подручја. Москва је, по резонима Државног секретаријата за иностране послове, за новонасталу ситуацију у Индокини кривила Кинезе, иако није желела да о томе јавно износи свој став. Каснија совјетска акција, односно јаснија и озбиљнија осуда агресије САД, била је, судећи по анализи југословенских званичника, показатељ слабе позиције СССР-а у овом делу света. Из разговора са представницима министарства за инострана дела СССР-а које су водили дипломате из југословенске амбасаде у Москви морао се стећи овакав утисак.²¹⁹ По признањима совјетских руководилаца, они практично нису имали никакве контакте са владом Северног Вијетнама у то време, нити су консултовани у вези било чега. Одбијање Северног Вијетнама да присуствује седници Савета безбедности УН и њихов захтев да се о ситуацији у југоисточној Азији разговара у формату Женевске конференције из 1954. Совјети су видели као јасан доказ да је Кина та која управља овим сукобом. Овај закључак је изведен из простог разлога што Кина није била члан

²¹⁶ Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet Split – Cold War in the Communist World*, New Jersey 2008, 309.

²¹⁷ Исто.

²¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 451628, Белешка – Тонкиншки догађаји и неке акције СССР, 28. IX 1964.

²¹⁹ Исто.

УН, док би, на новој женевој конференцији, била равноправан партнер. Совјети су и иначе, сматрали да је ово лош приступ, те да ДР Вијетнам на једној таквој конференцији не би ништа добио.²²⁰

У разговору са совјетским амбасадором Пузановим, Марко Никезић је само могао да потврди горе наведене информације и закључке, са том разликом што се у овом разговору више говорило о Кини и њеној негативној улози у овом сукобу, него о самој ситуацији везано за Вијетнам.²²¹

Кина је, са своје стране, инцидент у Тонкину користила за напад на совјетску политику коегзистенције са Вашингтоном.²²² Кинеска концепција спољне политике, која је претпостављала неминован оружани сукоб капитализма и комунизма, је била у потпуној супротности са југословенском политиком несврставања и активне мирољубиве коегзистенције. Кинеским руководиоцима није одговарала ни југословенска политика стварања Покрета несврстаних састављеног претежно од земаља са азијског и афричког подручја. Подручја оба ова континета Кина је пре свега видела као простор на којем она има геополитичке и идеолошке претензије.²²³ Са друге стране, Пекинг се оштро супротстављао како процесу дестаљинизације који је започео у Москви, тако и тежњи прве земље социјализма да предводи међународни раднички покрет. Демократска република Вијетнам, која се тренутно налазила у средишту сукоба између две највеће социјалистичке земље, због географске близине је природно била под знатнијим утицајем НР Кине. Због такве позиције, разумљив је и често негативан став које је руководство Северног Вијетнама имало према политици СФРЈ. Посматрајући позицију ДР Вијетнама кроз југословенску призму, може се констатовати да је постојала жеља руководства у Београду, да уколико Вијетнам мора да остане у социјалистичком лагеру, то макар буде под утицајем Москве. Са сменом Хрушчова дошло је и до промене совјетске политике, која је почела да више пажње усмерава на азијске и афричке земље.²²⁴

²²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-203, 434423, Москва број 929, 20. VIII 1964.

²²¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-203, 437382, Амбасади СФРЈ – Москва, 23. IX 1964.

²²² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-203, 434423, Москва број 929, 20. VIII 1964.

²²³ Jian Chen, *Mao's China and Cold War*, London, 2001, 2-15.

²²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-203, 451809, Неке карактеристике спољне политике новог совјетског руководства.

Ситуација у Вијетнаму, посета сенатора Фулбрајта и краткотрајни успон односа на релацији Београд-Вашингтон

Информације које су стизале из Јужног Вијетнама говориле су о великим успесима Вијетконга и расулу владе у Сајгону.²²⁵ Међутим, чини се да је јужни Вијетнам толико зависио од САД да тамо није било опасности да се појави нека влада која би тражила повлачење Американаца. Према југословенским изворима, иако су ЦИА и авијација биле за напад на Северни Вијетнам, Џонсонова администрација и војска су биле против. Због ових незваничних података многи амерички аналитичари, као што је то био случај и са Дудманом, спољнополитичким уредником у “Сент Луис Пост Диспенсу”, у то време нису сматрали да је могуће проширење рата на Северни Вијетнам, и чак допуштали могућност да ће ускоро доћи до преговора у оквирима Женевске конференције, попут оне из 1954. године.

Са тим у вези, приликом пријема у Стејт Департменту, амбасадор Мићуновић је имао прилику да са америчким државним секретаром Дином Раском размени пар речи о вијетнамском проблему. У овом разговору Раск је био доста резервисан по питању побољшања ситуације у југоисточној Азији.²²⁶ Износећи став да се у јужном Вијетнаму дешава интервенција из ДР Вијетнама, нагласио је да престанак америчког ангажовања потпуно зависи од престанка инфилтрације са Севера. Уколико би Пекинг и Ханој дали гаранције, Сједињене Државе би повукле све Американце који су се тамо налазили. Раск је додао и да САД не желе заоштравање са Совјетима и осталим земљама из социјалистичког блока.

Слична запажања је амерички државни секретар изнео и у говору пред економским клубом у Детроиту крајем септембра месеца 1964. године.²²⁷ Он је ангажовање у Јужном Вијетнаму видео као континуитет америчке политике према овом региону од председника Ајзенхауера. Раск је оптужио Ханој и Пекинг за ситуацију у овом делу света, и потврдио решеност администрације да и даље настави да помаже режим у Сајгону. Ипак, он је истакао и тежњу Вашингтона да не буде уплетен у шири сукоб на овом подручју.

У новембру 1964. долази до нових манифестација успона у југословенско-америчким односима, иако долази до неповољног развоја међународне ситуације. Посета сенатора

²²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 436554, Вашингтон број 1381, 5. IX 1964.

²²⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 434438, Вашингтон број 1339, 21. VIII 1964.

²²⁷ D. Rusk, „Toward Victory for Freedom“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LI, No. 1319, October 5. 1964, 463-468.

Фулбрајта је, чинило се, довела односе две земље на један виши ниво те демонстрирала политику тешње сарадње за коју су се залагале и САД и СФРЈ.²²⁸ Сенатор Џејмс Вилијем Фулбрајт је 60-их година био значајна политичка фигура у америчком Конгресу. Он је рођен 1905. године у америчкој држави Мисури, а по занимању је био правник. Његова политичка каријера је започела 1942. избором у Представнички дом, да би у Сенат био изабран две године касније. Фулбрајт је 1955. године постао председник Одбора за банкарство и валуту, да би 1959. постао председник Спољнополитичког одбора Сената. На почетку каријере се истакао прво иницијативом да САД учествују у раду будућих Уједињених нација, а касније је и оштро критиковао право вета које су себи обезбедиле велике силе. За неуспелу америчку инвазију на Кубу 1961. године је рекао да је “операција као целина била грешка”, а за одговорне је сматрао Белу кућу, Стејт Департмент и ЦИА-у. Он је био и један од најгласнијих заговорника сарадње са СССР-ом, и био је један од главних актера у лобирању у Сенату за подршку споразуму о забрани нуклеарних проба. Посебну пажњу југословенских званичника је изазвао говор овог америчког званичника из марта 1964. године, под насловом “Стари митови и нове стварности”.²²⁹ Пре свега, Фулбрајт је критиковао дотадашње идејне концепције да национална безбедност Сједињених Држава зависи од развоја наоружања, посебно нуклеарног. Опасност од уништења човечанства, као и тежњу за “одржање цивилизованог друштва на земљи” сенатор је видео као основни и заједнички интерес свих земаља, а у првом реду САД и СССР. Велики значај у светским кретањима Фулбрајт је придавао национализму, сматрајући га најјачом друштвеном покретачком снагом, па и у односу на демократију или комунизам. Овај амерички званичник је био и иницијатор Закона о узајамној просветној и културној сарадњи и размени из 1961. који је до данашњег дана остао познат као Фулбрајтов програм.

Посета сенатора Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора Сената САД, чији је формални разлог био потписивање тзв. Фулбрајтовог програма, односно споразума о културно-просветној размени између Сједињених држава и Југославије, је, са југословенске стране, схваћена као изузетно важан политички догађај.²³⁰ Пре свега, посета се уклапала у план јачања међусобних односа који је уобличен у јулу месецу 1964. године на састанку југословенских званичника, о чему је писано на предходним страницама. Посета председника или

²²⁸ „United States and Yugoslavia sign Educational Exchange Agreement“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LI, No. 1319, October 5. 1964, 831-832.

²²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-199, 440692, Џејмс Вилијем Фулбрајт – биографија и погледи, 8. октобра 1964. године.

²³⁰ АЈ, КПР I-3-а САД, к.181, Предлог за пријем Вилијема Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора Сената САД, 22. октобра 1964. године.

потпредседника Сједињених Држава није изгледала реално, макар не у 1964. години, што је овој посети давало посебан значај. За датум посете је изабран 6. новембар 1964. године, неколико дана после председничких избора у САД, па је то требало да представља и јасан сигнал председника Џонсона да су Сједињене Државе такође спремне да активно раде на унапређењу односа са СФРЈ. Ово је био и први пут да лично сенатор Фулбрајт присуствује потписивању, а битна чињеница је и да је Југославија била прва социјалистичка земља са којом су САД озваничиле овај вид сарадње. Заједно са Фулбрајтом у Београд је дошао и помоћник државног секретара за европска питања Вилијем Р. Тајлер, па је тако ово био и дипломатски сусрет на највишем нивоу у целој 1964. години.

Све горе наведене околности су међу југословенским званичницима тумачене као доказ да интерес Сједињених Држава за сарадњу са СФРЈ не само да није опао, већ да се Југославији даје и посебно место у спољној политици САД.²³¹ После инцидента у Тонкиншком заливу, када су многе земље изразиле неслагање са америчком политиком на овом подручју, и услед захлађења односа са Совјетским Савезом, Југословени су сматрали да је америчкој администрацији свакако било у интересу да одржава контакте са једном земљом која је имала, условно речено, добре односе и са Истоком и са Западом. Наравно, постојали су и они разлози који су, од југословенског раскида са социјалистичким лагером 1948. године, важили за односе две земље. Југославија је, као комунистичка земља која није под директном контролом Совјета, за САД представљала пре свега дезинтеграциони фактор у комунистичком блоку.

Амбасада СФРЈ у Вашингтону је већ у октобру, на захтев ДСИП-а, послала у Југославију биографију сенатора и преглед његових политичких активности.²³² Занимљиво је приметити да је Фулбрајт био један од спонзора резолуције поводом инцидента у Тонкиншком заливу у августу 1964. године, али је, при обраћању Сенату, и упозорио на опасност да “злокобни догађаји у југоисточној Азији не увуку у акције и ставове који би могли да умање садашњи прогрес у смањивању затегнутости са Совјетским Савезом и европским комунистичким земљама”.

Што се тиче ставова о Југославији амбасада износи његова позитивна иступања везано за укидање и поновно враћање статуса најповлашћеније нације СФРЈ као и његову критику Финлијевог амандмана на закон ПЛ-480.²³³ Закон ПЛ-480 или, популарно назван, “Храна за мир”

²³¹ Исто.

²³² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-199, 440692, Џејмс Вилијем Фулбрајт – биографија и погледи, 8. октобра 1964. године.

²³³ Исто.

омогућавао је продају пољопривредних вишкова САД по повољнијим условима у односу на тржишне оним земљама за које је администрација мислила да су од стратешког значаја за Сједињене Државе. Финлијев амандман је Југославији, као комунистичкој земљи која је при том трговала са Кубом и Северним Вијетнамом, ускратио могућност коришћења овог програма. Амбасадор Мићуновић је у том документу истакао одличне односе са сенатором који је представљао југословенски и “ослонац” амбасаде у Конгресу и износи претпоставку да ће, уколико Џонсон победи на председничким изборима, сенатор Фулбрајт свакако бити један од најутицајнијих политичара у питањима спољне политике.

Иако је, због предстојећих избора у САД, договорено да вест о Фулбрајтовој посети Југославији буде објављена тек 5. новембра новински лист “Вашингтон стар” је 27. октобра објавио вест о посети сенатора.²³⁴ Због ове ситуације Стејт департмент је морао да изда саопштење за јавност у коме се, као разлог одлагања посете наводи неусаглашеност текста споразума. Југословенска амбасада је захтевала објашњење везано за објављивање датума посете Фулбрајта, и наравно додала, да због оваквог сплета околности и југословенска штампа мора да напише нешто о посети Фулбрајта.²³⁵ Поред ове мале “незгоде”, амбасадор Мићуновић истиче, да иако су избори главна преокупација америчке јавности, ипак је предстојећа Фулбрајтова посета Југославији добила значајан публицитет у тамошњим медијима. Светски медији су овој посети такође дали велики публицитет.²³⁶ Наравно, ни југословенски медији нису били изузетак. “Борба” од 6. новембра 1964. године на насловној страни најављује долазак сенатора Фулбрајта, Тејлора и сенаторовог саветника Тилмана. У чланку се наводи да је разлог посете потписивање споразума о културној сарадњи, као и да ће се разговарати о питањима која су у интересу за обе земље.²³⁷ Практично идентичну вест такође на насловној страни је пренела и “Политика”.²³⁸ “НИН”, у колумни “Мишљења савременика” од 8. новембра, износи ставове сенатора Фулбрајта по најважнијим светским питањима, истичући да је сенатор један од најважнијих личности америчке спољне политике, те да његови говори имају великог одјека у америчкој јавности и да знатно утичу на креирање спољне политике САД.²³⁹

Југословенски званичници су ценили сенатора Фулбрајта као пријатељски настројеног према Југославији, наглашавали су његове иступе у америчком Сенату у корист добрих

²³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-199, 443083, Вашингтон број 1705, 27. X 1964.

²³⁵ Исто.

²³⁶ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, стр. 174.

²³⁷ “Фулбрајт данас долази у Београд”, *Борба*, 6. новембар 1964. године, 1.

²³⁸ “Фулбрајт стиже данас у званичну посету Југославији”, *Политика*, 6. новембар 1964. године, 1.

²³⁹ “Мишљења савременика - Сенатор Фулбрајт: Рат је лудост”, *НИН*, 8. новембар 1964. године, 14.

америчко-југословенских односа и означавали га као једног од “напреднијих” америчких сенатора.²⁴⁰ У том смислу донета је и одлука да сенатора Фулбрајта прими лично и председник СФРЈ.²⁴¹

Разлоге оваквог односа сенатора Фулбрајта према Југославији у овом временском периоду ваља потражити у његовим иступима пред америчким конгресом.²⁴² У свом извештају, који нам преноси Alena N. Eskridge-Kosmach у чланку “Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century”, пред Комитетом за спољнополитичке односе у јулу 1965. године, а који се тиче резултата његове посете Југославији у новембру 1964, сенатор износи низ интересантних запажања. Наиме, Фулбрајт је видео СФРЈ као полу-западну, односно полу-источну земљу, у смислу и унутрашње и спољне политике. Са тим у вези сенатор је сматрао да би било важно за Сједињене Државе да граде добре, па чак и срдачне односе са Југославијом, због њеног специфичног положаја и могућности утицаја на остале источноевропске земље. Чак и срдачни односи између Југославије и СССР-а, по Фулбрајтовом мишљењу, слабе везе које постоје у совјетском блоку.²⁴³ Фулбрајт је, у својим оценама ставова југословенске владе према Сједињеним Државама, истицао да СФРЈ има поузданији однос са САД него неке некомунистичке земље.²⁴⁴

Пре самих сусрета са сенатором и његовом пратњом у југословенској влади је разматран и читав низ питања која би била постављена на овом састанку.²⁴⁵ У питањима која се тичу међународних односа југословенску владу је интересовало више тачака: 1. После евентуалне победе Џонсона, да ли се може очекивати брже прилагођавање америчке политике у складу са променама у свету, са нарочитим акцентом на жаришта у којима су САД директно инволвиране, а онда и на односе са НР Кином и Кубом, као и на питању мирољубиве коегзистенције и разоружања; 2. Односи Исток-Запад и промене у совјетском руководству; 3. Југословенско виђење даљег развоја политике несврстаности и потреба јачања америчког поверења у исту; 4. Јачање улоге ОУН.

²⁴⁰ АЈ КПР I-3-а САД, к.181, Посета сенатора Фулбрајта 24. октобра 1964. године.

²⁴¹ АЈ КПР I-3-а САД, к.181, Белешка у вези пријема сенатора В.Ј. Фулбрајта и супруге код друга Председника и другарице Броз, 11. новембра 1964. године.

²⁴² Alena N. Eskridge-Kosmach, “Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 3 (2009), 395.

²⁴³ Исто, 394.

²⁴⁴ Josip Mocnik, *United States-Yugoslav relations 1961-1980, The twilight of Tito's era and the role of ambassadorial diplomacy in the making of America's Yugoslav policy*, Phd Disertation, Graduate College of Bowling Green State University, 92.

²⁴⁵ АЈ КПР I-3-а САД, к.181, Подсјетник за разговоре са сенатором Фулбрајтом и помоћником Раска, Тајлером.

Од билатералних питања југословенску страну је највише интересовао значај СФРЈ у будућој политици САД. Са тим у вези планирано је и покретање неколико конкретних тема: размене посета, питање снабдевања житом, кредити, нови програм техничке сарадње, војне набавке, као и нове иницијативе у развоју билатералних односа.²⁴⁶ За југословенску владу је од посебног значаја била могућност посете председника Џонсона. Приликом сусрета Јосипа Броза и Џона Кенедија 1963. године, југословенски председник је позвао америчког колегу да посети СФРЈ. После атентата у Даласу, позив је формално обновљен и новом председнику САД. Међутим, условљена негативним развојем међусобних односа крајем 1963. и у већем делу 1964. године, ова посета није била могућа. С обзиром да су се односи између две земље од јесени 1964. године знатно поправили, југословенска влада је сматрала да је дошао прави тренутак да се обнови позив председнику САД да у 1965. години посети СФРЈ. Свесни могућности да ова посета можда неће бити остварена, Југословени су сматрали да би и долазак потпредседника Хамфрија био од изузетног значаја за будући развој међусобних односа. Питање посете Едварда Кардеља, председника Савезне скупштине, Сједињеним Државама као и могући сусрет Коче Поповића и Дина Раска у Њујорку, за време заседања XX Скупштине УН, је такође планирано да буде покренуто у разговорима са америчким гостима. Због Финлијевог амандмана, услови продаје вишка пшенице су, по процени југословенских званичника, више него неповољни, а слична ситуација је била и са кредитима код одређених банака. Југословенска страна се свакако надала да ће у разговорима са Фулбрајтом и Тајлером моћи да задовољавајуће реши новонасталу ситуацију. Америчка амбасада је уверавала југословенску владу да је, уз извесно појачано ангажовање, могуће ново повољно разрешење ситуације везане за набавку војне опреме и делова у САД. Коначно, по сазнањима које је имала влада СФРЈ, Сједињене Државе су разматрале и неке нове иницијативе у развоју међусобних односа, за шта је и југословенска страна била заинтересована.²⁴⁷

Југословенска амбасада у Вашингтону је упозорила владу да осим споразума о културно-просветној размени и уобичајене размене мишљења, не треба превише очекивати од ове посете нарочито у контактима са помоћником Државног секретара за европске послове Тајлером.²⁴⁸ Основне разлоге за овакав став амбасада налази у томе што до посете долази исувише рано после председничких избора и Тајлер вероватно неће имати времена да се консултује пред пут. До његовог доласка дошло је пре свега на његову личну иницијативу, а администрација је то

²⁴⁶ Исто.

²⁴⁷ Исто.

²⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-199, 443659, Вашингтон број 1732, 31. X 1964. године.

одобрила како би истакла значај Фулбрајтове посете. По информацији из амбасаде, Тајлера ће највише интересовати промене у СССР-у, као и југословенска анализа унутрашње привредне ситуације и перспектива, а амбасадор је сугерисао да државни врх треба да постави и питање војних набавки.

Важан материјал за разговоре са америчким званичницима свакако је била и процена будућих америчких потеза након победе Џонсона на изборима од 3. новембра 1964. године.²⁴⁹ Државни секретаријат за иностране послове је дао анализу значаја овог догађаја као и евентуалне последице истог а везано за америчку спољну политику и будуће односе са Југославијом. У тежишту југословенских процена се налазио Вијетнамски рат, те је закључено да ће у односу на то како нова администрација у Вашингтону буде решавала ово питање, у многоме зависити и остала питања из домена спољне политике. ДСИП претпостављао и да ће Џонсонова администрација у наредним месецима своју енергију усмерити на креирање спољне политике САД.

У материјалима који су достављени државном врху непосредно пред сусрете са сенатором Фулбрајтом се налазе и процене разлога посете овог америчког званичника Југославији у датом тренутку.²⁵⁰ ДСИП је сматрао да је основни разлог ове посете изванзастај у развоју односа између САД и СФРЈ док је, по мишљењу Секретаријата, дошло до пораста југословенског престижа у свету. Због тога, сматрао је ДСИП, Америка не сме дозволити себи да и даље долази до стагнирања међусобних односа. Југословенске дипломате су сматрале и да Сједињене Државе због глобалне природе свог међународног ангажовања, морају рачунати и са улогом СФРЈ, односно да ту политику морају узети у обзир. Ипак, свесни су и у ДСИП-у, да такво ангажовање САД представља и трајно ограничавајући фактор у развоју међусобних односа и у позитивном и у негативном правцу. Фулбрајт је реално сагледавао горе наведене околности, што је, по закључку Секретаријата, објективно утицало на сенаторове активности у правцу развијања што бољих односа између САД и СФРЈ. Још један разлог ове посете, по процени ДСИП-а, свакако је био и промена у совјетском руководству.²⁵¹ Американци још увек нису могли предвидети у ком ће се правцу кретати политика нове совјетске владе, па су

²⁴⁹ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Оцена избора у САД, 12. новембра 1964. године.

²⁵⁰ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Информација о посети сенатора Вилијама Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора сената САД 14. новембра 1964, 12. новембра 1964. године.

²⁵¹ Никита Хрушчов је смењен са свих државних и партијских дужности 14. октобра 1964. године, а место њега, на чело је дошао такозвани тријумвират Брежњев-Суслов-Косигин. Суслов је контролисао идеологију Комунистичке партије и КГБ, Косигин је био председник владе, а Брежњев Генерални секретар Партије, што је практично био најважнији положај у земљи.

желели да чују и југословенско мишљење и ставове.

У даљој оцени перспективе развоја односа на релацији Београд-Вашингтон, оцењено је да је наступио период у коме су те могућности значајно повољније.²⁵² Повратак статуса најповлашћеније нације Југославији на крају 1963. године, као и потписивање споразума о предратним дуговима Југославије и о обештећењу америчких грађана после национализације њихове имовине, су говориле у прилог оваквим оценама. Проблем увоза југословенског текстила у САД је такође успешно решен, као и први део преговора око испоруке пољопривредних вишкова Југославији. Ипак, свесни су и у ДСИП-у, развој међународне ситуације као и размимоилажења југословенских и америчких ставова у разним спољнополитичким питањима (ситуација у југоисточној Азији, Куба, Кипар, Конго) могла су да угрозе тренутно позитиван развој у односима две земље. Међутим, улога сенатора Фулбрајта у позитивном кретању америчке политике према СФРЈ је високо оцењена у југословенском врху, пре свега у смислу “реалног сагледавања чињеница”.²⁵³ Овај амерички сенатор се залагао за политику заједничких интереса са комунистичким светом, пре свега, у одлагању опасности од нуклеарног сукоба. Он је критиковао став да се може доћи до тоталне победе над комунизмом, сматрајући да би таква политика САД неминовно довела до нуклеарног рата. Фулбрајт је изнео и мишљење да су Совјетски Савез и земље источне Европе почеле да реално сагледавају своју улогу и положај у свету. Овај реализам у комунистичком свету је, по мишљењу сенатора, довео до споразума о забрани атомских проба и до програма културо-просветне сарадње. Што се тиче Југославије, ДСИП је истакао да је Фулбрајт, у својим иступањима пред Конгресом, увек био на страни СФРЈ. Посебно се истиче његова заслуга у исходу гласања у Сенату поводом повратка статуса најповлашћеније нације Југославији која је за СФРЈ завршена позитивно. Такође, се истиче и његово залагање да се не донесе Финлијев амандман, које је ипак било неуспешно.

Сенатор Фулбрајт је свакако заступао став по коме СФРЈ треба да има “посебан третман” од стране Сједињених Држава. Југословенску спољну политику је описивао као “Југоцентризам” - лавирање између Истока и Запада, али чврсто посвећену Покрету несврстаних.²⁵⁴

Само присуство сенатора приликом потписивања споразума о културно-просветној сарадњи је у суштини било мање значајно од његових разговора са југословенским

²⁵² АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Биографија сенатора Вилијема Фулбрајта.

²⁵³ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Информација о посети сенатора Вилијема Фулбрајта, председника спољнополитичког одбора сената САД 14. новембра 1964, 12. новембра 1964. године.

²⁵⁴ Alena N. Eskridge-Kosmach, “Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 3 (2009), 394.

званичницима.²⁵⁵ Пре самог сусрета са Титом, Фулбрајт је посетио Спољнополитички одбор Савезне скупштине. У разговору који је вођен са председником Спољнополитичког одбора Савезне скупштине Владимиром Поповићем Фулбрајт је подвукао значај који САД дају добрим односима са Југославијом. Сенатор је посебан акценат ставио на разумевање односа и ставова америчке извршне и законодавне власти, и у том смислу се осврнуо на претерано давање значаја одређеним личностима из америчког Конгреса које не желе добре односе између две земље. Као пример разлика између различитих инстанци америчког државног апарата Фулбрајт је навео ситуацију око укидања статуса најповлашћеније нације. Тврдио је да се то десило “стицајем случајности” и да је та одлука, ангажовањем администрације и многих људи из законодавних органа брзо исправљена.²⁵⁶ Иако су постојале знатне идеолошке разлике, Фулбрајт је сматрао да постоји много тачака на којима се подударују политика САД и СФРЈ. По мишљењу сенатора, САД као и Југославија, не желе да намећу свој систем другим нацијама иако се тако тумаче амерички ставови поводом ситуације у југоисточној Азији и Куби. Амерички званичници, исто тако, мисле да Југославија не цени довољно помоћ коју јој пружа САД. Основни проблем он види пре свега у неразумевању и због тога даје значајно место споразуму који носи његово име, у смислу да ће он проширити круг људи који ће боље разумети политику САД и СФРЈ. Фулбрајт је био уверен да услови за развој још бољих међусобних односа постоје, и да Југославија као социјалистичка и неангажована земља може да представља мост међу земљама различитих система. То је, уосталом, и био један од основних разлога његове посете Југославији.²⁵⁷

Владимир Поповић, у свом одговору на излагање сенатора Фулбрајта је посебно подвукао заинтересованост Југославије за грађење добрих односа са САД.²⁵⁸ Иако ће разлике у разним међународним питањима и даље постојати, потребно је међусобно разумевање. Поповић износи став да је Југославија спремна на међусобну добронамерну критику, те да је критика политике САД сасвим природна, јер она, заједно са СССР-ом, свакако има највећи утицај на међународна збивања. Са друге стране, осврћући се на одређене изјаве које нису биле пријатељске из редова неких конгресмена, те правдајући југословенске реакције на њих, Поповић је истакао да се мора разумети осетљивост малих земаља које су често биле предмет разних утицаја. Поповић је

²⁵⁵ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 174.

²⁵⁶ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забиљешка о разговорима Владимира Поповића, председника Одбора за спољне послове и међународне односе Савезног вијећа Савезне скупштине, и сенатора Џејмса Вилијема Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Савезној скупштини, 7. новембра 1964. године.

²⁵⁷ Исто.

²⁵⁸ Исто.

критиковао позицију САД у југоисточној Азији, Куби и Конгу. Нарочито је нагласио осуду употребе силе и мешања споља, иако није директно поменуо Сједињене Државе. Исто тако, изразио је и бојазан југословенских званичника везано за мултилатералне нуклеарне снаге, схватајући то као поновно наоружавање Немачке. Ипак, Поповић је изразио наду у успешно развијање југословенско-америчких односа и у том смислу поздравио убедљиву победу Цонсона. Владимир Поповић је искористио своје излагање да се захвали на помоћи коју је Америка давала СФРЈ, те да истакне и да су југословенски људи свесни и захвални на тој помоћи.

Разговор је убрзо прекинут због заказаног сусрета сенатора Фулбрајта са Државним секретаром за иностране послове Кочом Поповићем.²⁵⁹ На самом почетку сусрета, Фулбрајт је поновио своја запажања која је изнео и пред Спољнополитичким одбором. Сенатор је затим скренуо разговор у правцу међународних односа, односно према СССР-у, изражавајући наду да ће ново совјетско руководство наставити политику Хрушчова, односно активне мирољубиве коегзистенције. Коча Поповић је изразио убеђеност да ће ново руководство Совјетског савеза свакако наставити исту спољну политику, али и упозорио да ће то доста зависити и од потеза које ће у наредном периоду предузимати влада САД. Ту је пре свега видео ангажовање САД у југоисточној Азији, у Конгу, као и у питањима везаним за финансирање Уједињених нација и мултилатералних нуклеарних снага.²⁶⁰

По питању мултилатералних снага дошло је до изражаја потпуно неслагање између Фулбрајта и Поповића.²⁶¹ Обе стране су, и после дискусије, остале на својим почетним ставовима. За Југославију је било неприхватљиво стварање ових снага, пре свега, због опасности од поновног наоружавања Немачке, док су САД у овоме виделе управо начин обуздавања Немачке.

Ни у питању финансирања Уједињених нација, односно примени члана 19 Повеље Уједињених нација²⁶² се Југославија и САД нису могле сагласити.²⁶³ Фулбрајт, уз асистенцију помоћника Државног секретара САД за европске послове, Тајлера, настојао је да постави

²⁵⁹ АЈ, КПР I-3-а САД, к.181, Забелешка о разговорима Коче Поповића, Државног секретара за иностране послове и Џејмс Вилијам Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Државном секретаријату за иностране послове, 7. новембра 1964. године.

²⁶⁰ Исто.

²⁶¹ Исто.

²⁶² Апсолутна примена овог члана би значила онемогућавање учествовања СССР-а у раду Генералне скупштине УН.

²⁶³ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима Коче Поповића, Државног секретара за иностране послове и Џејмс Вилијам Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Државном секретаријату за иностране послове, 7. новембра 1964. године.

ситуацију као сукоб СССР-а и Уједињених нација, а не као сукоб између САД и Совјетског савеза. Коча Поповић је, наглашавајући да не правда СССР, сматрао да се по овом питању мора бити стрпљив и да је императив тражење компромисног решења у сарадњи са СССР-ом. С обзиром да су прва два питања показала значајне разлике у поимањима две земље, као и да је тон разговора очигледно пошао у негативном правцу, Коча Поповић је искористио прилику да нагласи да се, прихватајући разлике између двеју држава поводом горе изнешених питања, ставови САД и СФРЈ у многим тачкама и поклапају, и да, иако има несугласица, сама посета Фулбрајта говори да односи две земље иду узлазном путањом. Фулбрајт, је ипак, желео да настави разговор у правцу осталих несугласица са Југославијом, те је навео пример Кубе. По овом питању су се, поред очигледних разлика, могли осетити и заједнички ставови обе стране. Акције кубанске владе у Латинској Америци ни једнима ни другима нису биле по вољи.²⁶⁴

Фулбрајт је, поред састанака са званичницима СФРЈ, своје политичке ставове изнео и на предавању на Институту за међународну политику и привреду 9. новембра 1964. године.²⁶⁵ На предавању је одговарао на разна питања домаће научне јавности те се, наравно, дотакао и актуелних међународних проблема (мултилатералне нуклеарне снаге, разоружање, НР Кина, источна Европа, САД и југоисточна Азија, финансирање УН). По питању југоисточне Азије, сенатор је био у потпуности на линији тадашње политике Сједињених држава. Изнео је став да би се САД одмах повукле из југоисточне Азије, да постоје реални услови за независан развој Лаоса и јужног Вијетнама, али нема никаквих гаранција да би се ове две државе развијале у “складу са жељама становника тих земаља” уколико би САД напустиле овај простор.

У неформалном разговору са Владимиром Поповићем сенатор Фулбрајт се осврнуо на неколико питања из међународних односа, употпуњујући своја ранија излагања.²⁶⁶ По питању југоисточне Азије, Фулбрајт је изнео виђење да тамошња ситуација представља “најакутнији и најозбиљнији проблем”. О приликама у овом делу Азије сенатор је изнео став да су то наслеђени

²⁶⁴ Подударане ставова је везано за кубанске активности у земљама Латинске Америке, у тзв. “извозу револуције”, док су разлике констатоване у начину на који САД води политику у односу на Кубу. (АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима Коче Поповића, Државног секретара за иностране послове и Џејмс Вилијам Фулбрајта, председника Спољнополитичког комитета Сената САД, у Државном секретаријату за иностране послове, 7. новембра 1964. године).

²⁶⁵ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Белешка о ставовима сенатора америчког Конгреса Вилијема Фулбрајта у разговору који је одржан на Институту за међународну политику и привреду на дан 9. новембра 1964. године.

²⁶⁶ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка из неформалних разговора друга В. Поповића и др. са сенатором Џ.В. Фулбрајтом, председником Спољнополитичког комитета Сената САД, за вријеме боравка у Београду, 11. новембра 1964. године.

проблеми Француске, и да САД немају амбицију у том делу света.²⁶⁷

По питању Југославије сенатор је и у овом неформалном разговору изнео раније познату тезу о СФРЈ као о мосту између капиталистичких и социјалистичких држава, назвавши Југославију “експерименталном лабораторијом социјализма”.²⁶⁸ Прихватио је тезу о сталном и постепеном решавању проблема из билатералних и међународних прилика и то посебно из области разоружања и повећања трговине, што би довело до већег разумевања и стварања атмосфере за решавање крупнијих питања.

На крају своје посете Југославији сенатор Фулбрајт се сусрео са Председником СФРЈ, Јосипом Брозом Титом.²⁶⁹ Сенатор је имао изузетно високо мишљење о Председнику Југославије, сматрајући га највећим државником ове земље у њеној модерној историји.²⁷⁰ После размене куртоазних речи, у уводном делу разговора председник Тито је изнео став да је победа Џонсона у изборној трци за председника САД јасна порука америчког народа да је за мир, на шта му је сенатор Фулбрајт одговорио да верује у коегзистенцију, те да ће нови председник Сједињених Држава свакако желети да настави политику коју је водио покојни председник Кенеди, али да ће бити потребно много мудрости како би се ова политика одржала.

Сенатора Фулбрајта је најпре интересовао југословенски став о променама у Совјетском савезу.²⁷¹ Када су у питању промене у совјетском руководству, сенатор је изразио наду да се СССР неће вратити у доба Стаљина. Из веома исцрпног излагања председника Републике се наслућивао оптимизам што се тиче политике новог совјетског руководства. Једино је начин, односно метод смене Никите Хрушчова, дотадашњег премијера Совјетског савеза, био место примедбе Тита у односу на совјетске руководиоце. Што се тиче билатералних односа са СССР-ом, Јосип Броз је нагласио да су односи између две земље добри и да у том смислу није било никаквих промена у политици Совјетског савеза. У аспектима међународне политике, Тито је изнео став да се спољна политика СССР-а неће мењати у односу на спољну политику Хрушчова, те да је највероватнији разлог Хрушчовљеве смене ипак унутрашње природе. Председник СФРЈ није пропустио прилику да део одговорности за смену Хрушчова, додуше суптилно, пребаци и

²⁶⁷ Исто.

²⁶⁸ Исто.

²⁶⁹ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима председника СФРЈ, Јосипа Броза Тита, са председником Спољнополитичког комитета Сената САД, Џејмсом Вилијемом Фулбрајтом, на Брду, 14. новембра 1964. године.

²⁷⁰ Фулбрајт је у својим похвалама на рачун Тита ишао толико далеко да не само да га је сматрао најбољим државником Југославије од 1918, већ и даље у прошлост, када су ове области биле под турском и аустроугарском окупацијом. (Alena N. Eskridge-Kosmach, “Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 3 (2009), 395.)

²⁷¹ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 176.

на САД и Запад, јер “конструктивни и мирољубиви предлози Хрушчова нису наилазили на разумевање западних земаља, укључујући и Сједињене Државе”. У погледу добрих односа између Југославије и СССР-а, односно тренда приближавања ставова ове две земље, и лошег пријема овог питања код америчке администрације, Тито је изнео став да добри односи Југославије и Совјетског савеза користе добрим односима са САД и обратно. То је било југословенско виђење политике мирољубиве коегзистенције и југословенски председник је нагласио да у овом аспекту политике СФРЈ неће бити никаквих промена.

Што се тиче разних међународних питања, председник Тито и сенатор Фулбрајт су показали дијаметрално супротна становишта.²⁷² Виђења саговорника по питањима кризе у Конгу, као и немачког проблема и блокаде Кубе, представљала су, у ствари различите спољнополитичке концепције две државе. Југословенски председник је критиковао позиције Сједињених Држава у овим светским проблемима, док је Фулбрајт, наравно, чврсто стајао на званичним ставовима своје владе.

Не желећи да разлике у погледима по разним светским питањима утичу на даљи ток разговора, сенатор Фулбрајт је прешао на стање билатералних односа САД-СФРЈ, и изразио задовољство потписаним споразумом о културно-просветној размени.²⁷³ У том смислу, замолио је председника Тита да изнесе своје виђење односа између Југославије и Сједињених Држава. Тито је исказао задовољство потписаним споразумом као и целокупним стањем југословенско-америчких односа. При том је напоменуо да се код садашње администрације осећа жеља да се добри односи са југословенском државом граде дугорочније на линији Кенедијевих концепција. Међутим, југословенска влада сматра, да услед честих осцилација у америчкој политици, нарочито по питању размимоилажења америчке владе и Конгреса, може доћи до непредвиђеног погоршања међусобних односа, те да СФРЈ само у том погледу има резерве. Јосип Броз је своје излагање завршио са жељом да добри односи са САД добију стабилнију и дугорочнију основу.

Сенатор Фулбрајт је изнео да углавном поједини сенатори праве проблем у односима са Југославијом, и да би било добро када би влада имала већу слободу у вођењу спољне политике.²⁷⁴ Нагласио је, да се, евентуалне грешке до којих долази ипак исправљају након годину-две дана и да им не треба давати неки посебан значај.

У даљем току разговора, председник Републике није пропустио да помене и

²⁷² АЈ, КПР I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о разговорима председника СФРЈ, Јосипа Броза Тита, са председником Спољнополитичког комитета Сената САД, Џејмсом Вилијемом Фулбрајтом, на Брду, 14. новембра 1964. године.

²⁷³ Исто.

²⁷⁴ Исто.

“дискриминаторско” понашање САД према СФРЈ, у смислу продаје вишкова пшенице. Ублажавајући донекле свој став, Тито је напоменуо да “САД од давнина уживају симпатије у Југославији и да је народу тешко разумети предузимање дискриминационих мера.”²⁷⁵ Са друге стране, Тито је говорио и о потреби да се односи доведу на реалну основу, истичући да Југославији није потребна економска помоћ, већ узајамна равноправна сарадња, без политичких уступака.²⁷⁶ Своје излагање поводом овог питања је ублажио изразима захвалности сенатору Фулбрајту на залагању за добре односе САД и Југославије.²⁷⁷

Сенатор Фулбрајт је у даљем разговору са својим домаћином рекао да је задивљен прогресом југословенске државе и друштва.²⁷⁸ Поново је подвукао специфичност југословенског положаја и добре односе и са Истоком и Западом. Нарочито је нагласио потребу да југословенске власти кажу “и по коју добру реч” када америчка влада направи конструктиван потез, а не само да критикују лоше. Поново је истакао потребу да се разуме амерички систем, где сенатори и конгресмени већу пажњу придају унутрашњим питањима, од чега у крајњој линији зависи и њихов избор. Зато и сматра да се појединцима који имају негативне ставове према Југославији не треба придавати нарочит значај.

Председник Тито је одговорио госту да велике земље праве више грешака у спољној политици него мале, јер се мале морају много боље пазити од истих.²⁷⁹ Јосип Броз није пропустио да још једном напомене да се добри односи Југославије са СССР-ом не требају гледати као напуштање политике несврстаности и мирољубиве коегзистенције. Југословенски председник је сматрао да управо добри југословенски односи и са САД и Совјетским савезом уствари значе политику мирољубиве коегзистенције. На крају, председник Републике је замолио сенатора Фулбрајта да пренесе председнику Џонсону најтоплије поздраве и изразио наду да ће следеће године амерички председник посетити СФРЈ.

Сенатор је обећао да ће пренети поруку председнику Џонсону. Разговор је завршен у позитивној атмосфери, и поред очигледних несугласица поводом многих међународних питања. Фулбрајт је успео и да се нашали на самом крају разговора, у смислу да ће пробати председнику Џонсону да пренесе лепоту Бриона и да ће га замолити да и њега поведе када буде посетио

²⁷⁵ Исто.

²⁷⁶ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 176

²⁷⁷ АЈ, КПР I-3-а САД, к. 181, Забелешка о разговорима председника СФРЈ, Јосипа Броза Тита, са председником Спољнополитичког комитета Сената САД, Џејмсом Вилијемом Фулбрајтом, на Брду, 14. новембра 1964. године.

²⁷⁸ Исто.

²⁷⁹ Исто.

Југославију.²⁸⁰

Сам тон разговора давао је наду саговорницима да ће југословенско-амерички односи наставити да се крећу узлазном путањом.²⁸¹ Фулбрајт је своје позитивне утиске из сусрета са југословенским званичницима изнео и у Сенату. У свом обраћању Спољнополитичком комитету Сената у јулу 1965. године, Фулбрајт је изнео уверење да Сједињене Државе требају да граде пријатељске односе са Југославијом, упркос југословенској критици упућеној на рачун америчке спољне политике. Међутим, ускоро ће доћи до поновног погоршања међусобних односа због ескалације рата у Вијетнаму, иако је и сам сенатор био против оваквог развоја ствари. Међутим, управо је заоштравање међународне ситуације довело до даљих неслагања између представника ове две земље. Ситуација у Конгу после заједничке, америчко-белгијске интервенције, ондосно, како су то Американци представљали, акције спашавања талаца, дала је повода представнику Стејт Департамента Тајлеру, да у разговору са југословенским амбасадором у Вашингтону, Вељком Мићуновићем, покрене и тему антиамеричког писања југословенске штампе поводом ситуације у Конгу и југоисточној Азији.²⁸² Тајлер је упозорио саговорника да ови антиамерички изливи југословенске штампе могу довести до погоршања међусобних односа, иако су се владе обе земље у предходном периоду трудиле да те односе доведу на задовољавајући ниво. Тајлер је изнео и сумњу да и међу југословенским руководством нису прихваћени амерички аргументи, већ да је све интерпретирано као "војна интервенција". На Тајлерово питање, како Југославија види решење овог проблема, које је Мићуновић протумачио као иронију, југословенски амбасадор је одговорио у сличном маниру: "Што се тиче идеја за решење ситуације у Конгу сигуран сам да се решење неће постићи помоћу белгијских падобранаца и америчке војне помоћи Чомбеу и политиком против које иступа већина афричких држава као што је то сада случај." Мићуновић је додао и да не може имати разумевање за идиферентност САД према догађањима у осталим афричким земљама у којима се демонстрира против Сједињених Држава, а до пре само пар недеља су те земље искрено честитале на Џонсоновој изборној победи. Нешто умеренијим речима, Мићуновић је замерио Американцима на кокетирању са колонијализмом, напомињући да се Џонсонова администрација још увек није изјаснила о садашњој и будућој политици у односу на колонијализам. У даљем разговору двојице дипломата, као што ће то бити случај и у многим наредним сусретима америчких и југословенских колега, Вијетнам је заузео

²⁸⁰ Исто.

²⁸¹ Alena N. Eskridge-Kosmach, "Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960–1970s of the 20th Century", *The Journal of Slavic Military Studies*, 3 (2009), 394.

²⁸² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 447405, Вашингтон број 1854, 28. XI 1964.

значајно место. На питање југословенског амбасадора да ли је тачно писање америчке штампе да се рат проширује и на север, његов саговорник је одговорио одрично. Међутим, за разлику од неких предходних разговора о овом проблему, могло се уочити да САД не искључују у потпуности могућност преношења сукоба на север Вијетнама. Иако је изразио потпуно поверење у Џонсона, у смислу суздржаности и наставака спровођења Кенедијеве спољне политике, Тајлер је нагласио и да САД неће прихватити улогу у којој се оне осуђују, а прећуткује интенвенција Кине, те да је свака тренутна акција Кине у потпуности нелегитимна, и да крши међународне споразуме из 1954. и 1962. о Вијетнаму и Лаосу.

Југословенски амбасадор је изнео бојазан да, корак по корак, може доћи до ескалације сукоба, те да би тако дошло до нове Кореје.²⁸³ Мићуновић је упозорио саговорника да преко разговора које је водио има утисак да је само питање када и на који начин ће доћи до проширења рата на Северни Вијетнам. Ипак, у наставку извештаја који је послао у Државни секретаријат за иностране послове, Мићуновић износи уверење да ће Џонсон ипак пробати нешто у дипломатском смислу пре ескалације рата у Вијетнаму. После ове теме, саговорници су се фокусирали на билатералне односе две земље.²⁸⁴ Упркос томе што су у ранијим фазама разговора имали оштре сукобе мишљења око писања југословенске штампе и ситуације у Конгу и Вијетнаму, Тајлер је садашње стање односа између СФРЈ и САД оценио као врло позитивно. Посебно је нагласио утиске сенатора Фулбрајта из недавне посете Југославији, па чак посведочио свом саговорнику као се и однос према СФРЈ променио и у Конгресу, иначе традиционално непријатљски настројеном према комунистичкој Југославији. Наглашавајући перспективу даљег развоја међусобних односа, Тајлер је изразио наду да међународне околности неће утицати на повољан развој билатералних односа, и да ће Југославија ценити политику САД уопште, а не само на питању Конга или слично, као што и Сједињене Државе цене општу политику СФРЈ. Приводећи разговор крају, Мићуновић је покренуо питање сусрета Коче Поповића и Дина Раска за време Генералне скупштине УН у децембру, на шта му је домаћин узвратио да ће учинити све да до тог сусрета дође, али да је Раск изузетно заузет у том периоду. На самом крају је југословенски амбасадор показао жаљење што су разговарали о овако негативним темама, док је његов амерички домаћин захвалио на гостопримству које је доживео у Југославији, инсистирајући на томе да се политика САД не мења, тако да је разговор ипак завршен у позитивном тону. Сама међународна ситуација, иако се по овим питањима могло

²⁸³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 447405, Вашингтон број 1854, 28. XI 1964.

²⁸⁴ Исто.

уочити јасно неслагање југословенских и америчких званичника, није зауставила позитиван развој односа СФРЈ и САД, пре свега због настојања и једне и друге стране да се негативан развој догађаја у свету не одрази на стање међусобних односа.

Позитиван тренд у развоју међусобних односа настављен је сусретом југословенског амбасадора Мићуновића и америчког државног секретара Дина Раска 1. децембра 1964. године, пре Мићуновићевог повратка у Београд.²⁸⁵ Саговорници су се сложили да се међусобни односи развијају у позитивном смеру. Раск није повезивао билатералне односе са југословенским критикама неких аспеката спољне политике САД. Приликом разматрања вијетнамског питања, оно што се могло закључити из овог разговора је да се америчка позиција у Вијетнамском рату неће мењати, односно да тренутно не постоје никакви услови за дијалог међу супротстављеним снагама.

Седми конгрес Савеза комуниста Југославије свакако је био добар разлог за нове сусрете америчких и југословенских дипломата.²⁸⁶ Американци су били задовољни рефератом југословенског председника Тита, посебно оним делом који се односио на спољну политику СФРЈ и међународну ситуацију, а који је америчка страна оценила као “избалансиран и даје основу за сарадњу са свим подручјима”. Састанак Дабса, првог секретара америчке амбасаде у Београду, са Димитријевићем, помоћником начелника Државног секретаријата за иностране послове, који је потом уследио протекао је у позитивној атмосфери.

О стању југословенско-америчких односа расправљано је и на састанку у Савезном извршном већу 25. децембра 1964. године.²⁸⁷ На овом састанку расправљало се о спровођењу закључака од 3. јула у смислу југословенских иницијатива за побољшање односа са САД, као и о билансу тих односа у 1964. години. Констатовано је да је у 1964. години потписано низ споразума са Сједињеним Државама. Интерес за Југославију, према овим закључцима, САД нису смањиле, упркос већој сарадњи са источноевропским земљама. Иако се међусобни односи оцењују позитивно, ипак се напомиње да су догађаји у свету извор размимоилажења две земље. Међутим, закључено је да је обострани интерес за развој међусобних односа у 1964. години био значајнији од разлика у гледиштима на међународне проблеме. Међутим, оштрија размимоилажења у међународној политици свакако могу имати теже и трајније последице и на билатералне односе. Поред инструкција економско-финансијске природе, о којима ће у следећим

²⁸⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 447628, Вашингтон број 1866, 2. XII 1964.

²⁸⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-192, 449516, Забелешка о разговору помоћника Начелника Б. Димитријевића са Dubs-ом, I секретаром Амбасаде САД 16. децембра 1964.

²⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 45563, Информација о стању односа СФР Југославија – САД, 12. фебруара 1965.

поглављима бити више речи, Државном секретаријату за иностране послове је наложено да изради план размене посета и да у том смислу посебно предузме кораке везано за евентуалну Кардељеву посету Сједињеним Државама. Заједно са Секретаријатом за просвету и културу, ДСИП је требало да испита могућности најцелисходнијег коришћења средстава из Фулбрајтовог програма и да реши питање извршног директора тог програма.

Ситуација у Индокини је ипак наставила да се компликује, угрожавајући позитиван тренд развоја југословенско-америчких односа.²⁸⁸ Овог пута је јужновијетнамским и америчким активностима била угрожена и једна несврстана земља – Камбоџа, али и суседни Лаос.²⁸⁹ Поводом најновијих заостравања на простору Индокине, амбасадор Мићуновић је обавестио званичнике СФРЈ да, што се тиче преговора САД и Камбоџе, Америка подређује све војном интересу у Јужном Вијетнаму, иако би, из амбасадорове перспективе, знатно било боље за америчку спољну политику да прихвати Сиханука као гаранта неутралности Камбоџе. Сајгонске власти не само да су нападале погранична подручја Камбоџе већ су их повремено и окупирала. Мићуновић лично није веровао да ће се преговори завршити позитивно. Што се тиче бомбардовања такозваног “Хо Ши Миновог пута” у Лаосу, информације су потврдиле да је дат макар и прећутни пристанак Сувана Фуме за ову акцију. Ово бомбардовање пре свега има за задатак да покаже америчку одлучност Ханоју и Пекингу, иако су у Вашингтону свесни да конкретни резултати на терену неће бити велики. Што се тиче самог сукоба у Вијетнаму, Џонсон, према мишљењу југословенског амбасадора, још увек није прихватио тезу о проширењу рата, али ни све присутније сугестије бројних сенатора и јавног мњења да је рат изгубљен и да се треба оријентисати на преговоре око неутрализације. Амерички председник је такође, на једном оваквом интерном састанку, потврдио да ће САД реаговати свуда где процени да су угрожени њени витални интереси те да ће одговорити сразмерно интензитету провокације, а довољно за одбрану дате позиције, а као пример је навео ситуацију у заливу Тонкин и у Конгу. Ипак, Мићуновић је сматрао да акције САД у Јужном Вијетнаму и Конгу ипак не представљају увод у будуће америчко понашање у међународним односима, већ да пре представљају реаговање на неуралгичним тачкама. Што се пак тиче сарадње са СССР-ом Џонсон је изнео решеност да ради на унапређењу односа. Општи утисак који је амбасадор Мићуновић стекао из разговора са америчким новинарима је да ће Џонсон све више времена поклањати унутрашњој

²⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 4805, Вашингтон број 1, 2. I 1965.

²⁸⁹ Војници Јужног Вијетнама су у овом периоду почели да улазе и на територију Камбоџе, сматрајући да се у овој суседној земљи крију герилци Вијетконга. У Лаосу је такође постојао сукоб између комунистичког Патет Лао-а и владиних снага које су подржавале САД.

политици, док ће наступати опрезно према споља, и неће по инерцији уплитати Америку свуда где то за њих није битно.

Према оценама југословенске амбасаде са краја новембра 1964. године, у овом периоду Џонсон још увек није искристалисао спољну политику коју би требала да води његова администрација у наредном периоду, и то пре свега јер је Џонсон у датом тренутку био окупиран постизборним радњама (формирањем кабинета, прегледом и анализом досадашње политике САД).²⁹⁰ Међутим, чинило се да ће ипак доћи до настављања Кенедијеве политике првенствено што се тиче развоја односа са СССР. Рат у Вијетнаму је, наравно, поново био део извештаја, и поводом ове ситуације, је исто донет закључак да Џонсон није рекао своју задњу реч, али је проширење рата на север ове индокинеске земље и овде фигурирало као једна од могућих опција.

Што се тиче јаснијег увида у намере америчког председника, ситуација се променила у децембру.²⁹¹ У разговору који су службеници југословенске амбасаде у САД водили са Каролом Килпатриком, сталним дописником “Вашингтон поста” из Беле куће, скренута им је пажња на натписе који су изашли у “Њујорк тајмсу” и “Вашингтон посту” 16. децембра. Ти натписи су уствари требали бити нека врста незваничног Џонсоновог манифеста спољне политике коју ће САД водити у наредном периоду. Југословенске званичнике је свакако обрадовала вест да Џонсон не намерава да даље драматизује међународну ситуацију. Вијетнамски рат није био изузетак, те да иако је био изложен притисцима “јастребова”, Џонсон није био за проширење рата у Вијетнаму. Међутим, амерички председник је исто тако сматрао да садашње ангажовање Сједињених Држава на овим просторима једноставно нема алтернативу.

Закључци који су стизали из југословенске амбасаде у Вашингтону се, у светлу међународних догађаја, ипак могу више сматрати као израз добрих жеља него стварних тендеција. Током целог овог периода, од инцидента у Тонкину, па све до краја 1964. односно првих месеци 1965. године политичка ситуација у Јужном Вијетнаму се може оценити у најмању руку нестабилном. Масовне демонстрације студената и будиста, о чему је подробно извештавала и југословенска штампа, честе смене у врху сајгонских власти, и суштинско непостојање никаквог режима који би имао макар привид легитимности дубоко су узнемиравале америчку администрацију. Вијетконг је искористио овакву ситуацију и остварио завидне успехе на јужновијетнамском ратишту. Пред саме председничке изборе у Сједињеним Државама Вијетконг

²⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 447768, Вашингтон број 1829, 24. XI 1964.

²⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 450067, Вашингтон број 1921, 17. XII 1964.

је напао и америчку базу у месту Биен Хоа.²⁹² У време ових турбуленција, одиграли су се и амерички председнички избори. Линдон Џонсон, који је био демократски кандидат, победио је свог републиканског противкандидата, Барија Голдводтера. Голдводтер се, у питању Вијетнама залагао за оштар одговор, са већим учешћем америчке силе, док је Џонсон инсистирао да Американци не би требало да активно учествују у овом сукобу.²⁹³ Иако је накнадно оптужен да је пролонгирао ескалацију сукоба док није добио изборе, нема доказа који би поткрепили ову тврдњу.²⁹⁴ Ипак, не треба губити из вида ни америчку спољнополитичку парадигму која је у ствари представљала “задржавање комунизма”. Исто тако не треба заборавити ни тактику постепеног повећања америчког војног присуства у југоисточној Азији која се могла континуирано пратити још од Кенедија. Џонсонови војни и цивилни саветници, као и део администрације, укључујући и амбасадора у Јужном Вијетнаму Тејлора, су такође сматрали да је право решење у већем америчком војном ангажовању. Они су полазили од, како ће се на крају испоставити, погрешне претпоставке да ће ваздушним ударима приморати Хо Ши Мина да одустане од борбе за уједињење Вијетнама.²⁹⁵

Југословенска штампа и односи СФРЈ и САД крајем 1964. и почетком 1965. године

У светлу даљег погоршања ситуације на просторима Индокине, југословенска штампа је наставила са оштром критиком америчке политике у Вијетнаму.²⁹⁶ Сви већи југословенски медији су практично били јединствени у осуди САД на овом подручју. Без обзира да ли се радило о ауторским текстовима или избору из стране штампе, јасно се могао уочити јединствен приступ овом питању. Штампа је критиковала како основне концепције америчке хладноратовске политике тако и конкретну ситуацију везано за подршку разним, врло нестабилним режимима у Јужном Вијетнаму или војне активности војске САД на овом подручју. Југословенски медији су били јединствени и у предвиђањима ситуације у Индокини, сматрајући да лако може доћи до ескалације сукоба, али да ће, на крају крајева, амерички представници

²⁹² Mark F. Bradley, *Vietnam et War*, New York 2009, 110.

²⁹³ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 110.

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ Исто, 109-110.

²⁹⁶ Н. Ставјел, „Американци у Азији“, *НИН*, 15. новембар 1964, 3; „Два америчка мишљења о Јужном Вијетнаму“, *НИН*, 10. јануар 1965, 15; М. Радојчић „Тежак избор у Сајгону“, *Политика*, 23. децембар 1964, 1; Н. Ставјел, „Загонетка сајгонског режима“ *Политика*, 24. децембар 1964, 2; М. Радојчић, „Вијетнамски велики терети“, *Политика*, 8. јануар 1965, 3; В. Теслић „Угрожавање целе Индокине“, *Борба*, 24. децембар 1964, 3; В. Липман, „САД не могу Африку и Азију „довести у ред“ према сопственим идејама о реду“, *Борба*, 30. децембар 1964, 2.

морати да нађу компромис са ДР Вијетнамом и Вијетконгом. Они су искључивали могућност војне победе било које стране у овом сукобу.

Новогодишња порука коју је председник Тито упутио народу Југославије а коју је пренела “Политика”, између осталог, је говорила и о нестабилној ситуацији у свету.²⁹⁷ Тито је директно поменуо ситуацију у Јужном Вијетнаму и Конгу, оцењујући да су то драстични примери “империјалистичке” политике, која прети да доведе до даљих међународних компликација. Он је упозорио да се на Западу све мање говори о разоружању и да зато несврстаним и земљама социјализма предстоји упорна борба за очување мира. Пре свега, по његовој оцени, мора доћи до потпуне деколонизације и осујећивања неоколонијализма да би се постигли услови за мирољубиву коегзистенцију. Због тога све несврстане земље, земље социјализма, и остале мирољубиве земље треба да поведу одлучну борбу за нове односе међу државама, великим и малим. Активна мирољубива коегзистенција, мора бити свеобухватна а за то је потребно да сви народи буду слободни и да њихова независност буде потпуна без мешања споља.

Ипак, као један од куриозитета писања југословенске штампе у овом периоду је и један позитиван текст.²⁹⁸ Наиме, ради се о оцени Џонсоновог говора о стању Уније пред америчким Конгресом 5. јануара 1965. године. Амерички председник је јавно позвао совјетске руководиоце Брежњева и Косигина да посете САД и да наступе и на америчкој националној телевизији. Желько Милић, аутор текста, оцењује да је Џонсон спреман да испуни обећања која су му омогућила да победи на председничким изборима, односно да гради добре односе са СССР. Напомињући да су се тачке сукоба интереса великих сила помериле са Европе на Далеки исток, аутор наводи да је уз обострану тежњу за развојем комерцијалних односа, овај аргумент свакако најзначајнији.

Из горе написаних редова се поново могао уочити јасан негативан став југословенске штампе према политици САД, поготово на простору Индокине. Због тога је и потпуно разумљиво негодовање америчких дипломата поводом оваквих новинских натписа. Средином јануара 1965. године долази до сусрета југословенских и америчких дипломата чија тема су били натписи у југословенској штампи.²⁹⁹ У разговору који су водили Милан Булајић, саветник ДСИП-а, и Волтер Робертс, саветник за културу и штампу Амбасаде САД, амерички представник је питао југословенског званичника шта се десило па је СФРЈ заузела негативне

²⁹⁷ Ј.Б. Тито, „Велики задаци и јасне одлуке“, *Политика*, 1,2 и 3. јануар 1964, 1.

²⁹⁸ Ж. Милић, „Џонсон позвао совјетске руководиоце да посете САД“, *Борба*, 6. јануар 1965, 1.

²⁹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 41119, Забиљешка о разговорима др Милана Булајића, савјетника ДСИП, са Walter Roberts-ом, савјетником за културу и штампу Амбасаде САД, на ручку 13. јануара 1965.

ставове према САД. У том смислу, пре свега се осврнуо на извештаје медија, где је стекао утисак да би прошла година прошла одлично, само да није “тих ђавољих Американаца”. Он је подсетио саговорника да је обавезан да извештава Стејт Департамент о писању југословенске штампе те да се може објективно закључити да ово писање није пријатељско. Да би додатно аргументовао свој став, Робертс је упознао Булајића са анализом америчког новинара из “Њујорк тајмса” Дејвида Биндера по којој је румунска штампа позитивније писала о Сједињеним Државама у односу на југословенске новинаре. Он је изјавио и да су многи Американци уверени у исправност Кенанове изјаве да би се по писању југословенске штампе могло закључити да СФРЈ жели да се Америка повуче на границе свог континента, што би она касније највише жалила. Булајић је покушао да увери саговорника да није дошло ни до каквих погоршања, већ напротив, да је у преходној години много тога урађено на побољшању међусобних односа. Разлике по међународним питањима свакако постоје, али је Булајић изнео став да оне никако не смеју утицати на међусобне односе. Булајић је покушао да одбрани и став да ни југословенска штампа није непријатељски настројена, већ да је њено писање последица разлика по многим међународним проблемима и да тако понекад дође до генерализације.

Писање југословенске штампе је још једном представљало главну тему у разговорима југословенских и америчких званичника у Београду.³⁰⁰ Амерички отправник послова, Ерик Кохер, сусрео се Гојком Божовићем, начелником 3. управе ДСИП-а и изразио запрепашћење критиком коју је Спољнополитички билтен Прес сервиса упутио Сједињеним Државама у погледу УН. Кохер је изнео и да се никада у својој служби у Београду није сусрео са тако непријатељском критиком као што је ова. Оно што је посебно утицало на овако мучан утисак америчког представника је то што се политика САД пореди са политиком Кине. Кохер се надовезао да у последње време југословенска штампа користи сваку прилику да критикује политику САД. “Посматрајући са каквим се задовољством то чини, не може се избећи закључак да се не жели добро САД.” Божовић је изнео да није упознат са тим чланком и да ће се лично заинтересовати за ту ствар. Што се тиче општег писања југословенске штампе, он се није сложио са констатацијом да је то писање непријатељско и напоменуо да не треба сваки натпис узимати као репер међусобних односа. Божовић је поменуо писање америчког “Србобрана” и са тим у вези изнео да уколико би југословенска влада обраћала више пажње на писање америчке штампе то свакако не би користило међусобним односима. Југословенски представник је ипак

³⁰⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 41237, Забелешка о разговору Гојка Божовића, начелника III управе, са Eric Kocher-ом, отправником послова Амбасаде САД у Београду, 18. јануара 1965. Присутан др Милан Булајић, саветник у ДСИП-у.

завршио у помирљивом тону, рекавши да је заједничка дужност СФРЈ и САД да штампа пише објективније. Ипак, у закључку извештаја о разговору који је упућен ДСИП-у, Божовић констатује да би се требала скренути пажња Прес сервису на поменути чланак. С обзиром да су учестали амерички протести поводом писања штампе, он је изнео мишљење да се треба чешће виђати са представницима штампе те им говорити о политици САД и међусобним односима.

Дипломатија на крају 1964. и почетку 1965. године. Југословенско-амерички односи.

За разлику од писања штампе, југословенске дипломате су у овом периоду покушавале да остваре што коректније односе са америчким колегама. Руководећи се закључцима креатора југословенске спољне политике о потреби за што бољим односима са САД, амбасадор Мићуновић је захтевао инструкције везано за пут Коче Поповића у Њујорк, где би евентуално могао да се сусретне са Дином Раском, као и о позиву председнику Џонсону, или евентуално потпредседнику Хамфрију да посете Југославију.³⁰¹ Мићуновић је сматрао да би овај позив добро дошао, јер се о њему већ два пута у току 1964. године разговарало, и јер би он дошао у време када је Џонсон позвао лидере СССР-а на састанак.

Приликом сусрета амбасадора Мићуновића и његовог колеге Елбрика у Вашингтону југословенски дипломата се распитивао о могућности да амерички председник посети СФРЈ.³⁰² Елбрик је, уз ограду да је то његово лично мишљење, рекао да му се та посета у 1965. години не чини реалном. Ипак, остављена је отворена могућност за посету потпредседника Хамфрија и посету Кардеља Сједињеним Државама. Исто тако је остала и отворена могућност сусрета Коча Поповић – Раск, а Елбрик је изнео став и да би посета Иве Андрића била одлично примљена. Ипак, и да овај сусрет није могао проћи без одређених замерки, потврђује и Мићуновићев протест због писања америчке штампе и то водећих листова (Њујорк тајмс, Вашингтон пост). Елбрик је настојао да умањи значај овога и оградио Стејт Департмент од одговорности за писање. Са своје стране, Мићуновић је настојао да у разговору не помиње спољнополитичка питања у којима се САД и СФРЈ оштро разликују. У закључку југословенски амбасадор је изнео став да се ипак треба предложити посета Џонсона, и изнео уверење да је Елбрик оптимистичан у погледу развоја међусобних односа.

³⁰¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 41719, Вашингтон број 45, 12. I 1965.

³⁰² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 43356, Вашингтон број 89, 22. I 1965.

Паралелно са напорима да се билатерални односи даље унапређују, југословенски званичници нису одустали од ипитивања америчких намера у југоисточној Азији. Тако је дошло и до сусрета југословенског и америчког представника у Лаосу.³⁰³ Чакић је пре свега оценио да је Саливан добар познавалац прилика у Индокини, јер је пре заузимања садашњег места био дуго помоћник амбасаде у Сајгону. По његовом мишљењу главни циљ Северног Вијетнама је освајање јужног дела земље. Економски разлози су ту од пресудног значаја, пошто је амерички амбасадор сматрао да ДР Вијетнам не може економски да се одржи без јужног дела земље. Излаз из тренутне ситуације он је видео у економској помоћи коју би Совјетски Савез пружио Северном Вијетнаму, а сматра и да би САД исто тако дале значајну помоћ уколико би Ханој хтео да је прими. То би довело и до осамостаљивања ДР Вијетнама у односу на Кину као и до одустајања од насилног уједињења земље. Саливан је додао да се и са Совјетима разговарало у том смислу и изразио уверење да ће Совјети нешто предузети по том питању. Због тога је амерички амбасадор са великим интересовањем говорио и о Косигиновој посети. Саливан је уверавао саговорника да САД чине све што је у њиховој моћи да се ситуација стабилизује и да су стално у контакту са Совјетима којима је такође у интересу независност земаља Индокине. Међутим, он је рекао и да САД неће водити рационалнију политику све док Северни Вијетнам уз подршку Кине покушава да насилно овлада Јужним Вијетнамом. Амерички амбасадор је изнео и интересантно размишљање да земље Индокине не верују да могу да опстану као потпуно независне државе и у том смислу изнео став да би СФРЈ могла да одигра позитивну улогу. Главни проблем САД је у ствари што немају стабилнију владу у Јужном Вијетнаму. Он је додао и да САД нису за проширење рата у Индокини али да ће до краја бранити Јужни Вијетнам. Амерички амбасадор је признао и да се војним путем не може решити проблем, али да се силом може уразумити Ханој да не шаље људство и материјал Вијетконгу. Он је био против нове женеvске конференције јер је сматрао да Кинези и Вијетнамци не поштују већ потписане одлуке.

Из свих дотадашњих разговора које су водили југословенски и амерички званичници, морало је бити јасно креаторима спољне политике СФРЈ, да се политика САД у југоисточној Азији сигурно неће кретати у правцу мирног разрешења сукоба. Напротив, из информација које су им биле доступне, ситуација се једино могла мењати на горе, односно у правцу проширења рата. Ипак, југословенски руководиоци су се надали да до тога неће доћи, односно да ће у међувремену макар успети да раздвоје економске од политичких односа између две земље. То раздвајање ових, врло често испреплетених односа, је било врло тешко, ако не и немогуће

³⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 47225, Пном Пен број 44, 20. II 1965.

извести, посебно ако имамо у виду америчко реално мало интересовање за развијањем чисто економских односа са једном малом европском, а уз то и социјалистичком земљом.

Совјетска очекивања од Косигинове посете Ханоју

Како ће се касније испоставити, фебруар 1965. године представљаће једну врсту прелазног периода у ангажовању великих сила у Индокини, пре свега САД и СССР. Ускоро је уследила посета совјетског премијера Косигина ДР Вијетнаму, која је била утолико значајнија што се радило о првој посети једног премијера СССР Ханоју. Ова посета била је од великог значаја за даље совјетско ангажовање у овом делу света. У међувремену је дошло и до промена у совјетском руководству, као и до више интересовања креатора политике СССР-а за вијетнамски проблем. За разлику од ранијег периода, када Совјети нису били спремни да подрже оружану борбу Вијетнамаца, ново руководство је било спремно да пре свега материјално подржи вијетнамску борбу.³⁰⁴ Природно је и да се југословенска влада интересовала за овај догађај па је тако и дошло до сусрета председника СФРЈ Јосипа Броза Тита и совјетског амбасадора Пузанова.

У разговору који је вођен између двојице званичника 29. јануара 1965. године, представник СССР-а је упознао Јосипа Броза са резултатима разговора између Громика и Раска и Џонсона.³⁰⁵ Совјети су, према речима амбасадора, имали утисак да америчка спољна политика још увек нема јасан правац, али да показује две тенденције. Они су, према Совјетима, заоштравали ситуације у појединим областима, док су се у другим држали умерено. По питању Вијетнама, Раск је на совјетско тражење да се Американци повуку из Јужног Вијетнама одговорио да су они тамо зато што ДР Вијетнам хоће да освоји Јужни Вијетнам, док је Џонсон констатовао да је то наслеђен проблем и да он стоји на војном решењу. Ипак, совјетски руководиоци су стекли утисак да би САД биле спремне на политичко решење типа неутрализације, уз извесне гаранције.

Из југословенске амбасаде у Чехословачкој су такође дошле одређене информације поводом пута Косигина у Ханој.³⁰⁶ Према извештају југословенског амбасадора, СССР је сматрао да би било потребно показати Сједињеним Државама да се рат не може некажњено пренети на север Вијетнама. Истовремено, како амбасадор јавља, Совјети су сматрали да

³⁰⁴ Mark Olsen, *Soviet-Vietnam relations and role of China*, London and New York, 206, 115-137.

³⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 42925, Амбасади СФРЈ – Москва, 29. I 1965.

³⁰⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 45139, Праг број 49, 5. II 1965.

Американцима суштински одговара јачање утицаја СССР-а у ДР Вијетнаму јер са Совјетима могу лакше преговарати о политичком решењу. Очекивало се да ће Косигин покренути неку врсту иницијативе за мирно решење, и тако олакшати Сједињеним Државама. Све горе наведено је, према сазнањима југословенске амбасаде у Прагу, практично значило да ће се ићи на покушај смиривања ситуације, уз истовремено упозорење Сједињеним Државама против непромишљених потеза. Оцењено је и да су социјалистичке земље направиле грешку препуштајући Вијетнам Кини, и да ће се овом посетом ситуација поправити. Констатовано је и да Вијетнам не жели да буде искључиво везан за Кину.

Нешто директније вести су долазиле из Москве где су Совјети информисали југословенског амбасадора о циљевима посете Косигина Ханоју.³⁰⁷ Основни циљ био је подршка ДР Вијетнаму у борби за независност и политичко решење ситуације. Представници Москве су се сложили са ставом југословенског амбасадора да би француски предлог о неутрализацији био најадекватније решење. Совјети су изнели и став да је руководство Северног Вијетнама такође спремно да прихвати овакво решење, али и да је Кина и даље против. Посета Косигина је требала бити и доказ веће заинтересованости СССР-а за ово подручје.

Посета Косигина Ханоју и заоштравање ситуације у Вијетнаму. Америчко и совјетско виђење ситуације.

Међутим, политичка и војна нестабилност у Јужном Вијетнаму, која је била карактеристична за цео период од свргавања Дијема, била је актуелна и у фебруару 1964. године.³⁰⁸ Ова нестабилност је нарочито узела маха после америчке интервенције. Одмах после акције поводом Тонкиншког инцидента, генерал Кан је прогласио ванредно стање. Он је такође искористио ову прилику да донесе нови устав и смени дотадашњег шефа државе генерала Мина. Ипак, услед протеста будиста и студената Кан је морао да да оставку.³⁰⁹ Револуционарни војни савет, који је у ствари био једна врста надзорног органа над политичким пословима у земљи, је установио тријумвират генерала, у којем су се, поред већ поменутог генерала Кана, нашли и свргнути генерал Мин и генерал Кијем, командант ваздухопловних снага. Ова одлука није довела до смиривања ситуације, напротив, демонстрације су појачане, а у Сајгону је завладао

³⁰⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 44570, Амбасади СФРЈ – Париз, 22. II 1965.

³⁰⁸ Spencer Tucker, *Vietnam*, London 2003, 109-112.

³⁰⁹ Исто.

хаос. Генерал Кан је, иако је задржао премијерско место, напустио Сајгон због немира који су се десили. У то време, долази до већег ангажмана групе млађих генерала, предвођених Кијемом, командантом ваздухопловних снага. Ову групу официра су амерички али и југословенски медији често називали “Младотурцима” због сличности између њих и младотурских официра у периоду револуције у Турској 1908. године.³¹⁰ Ова група је средином децембра 1964. године распустила Револуционарни војни савет, састављен углавном од старијих генерала. У јануару месецу Савет оружаних снага који су формирали млађи генерали, поново је поставио генерала Кана за премијера. Међутим, до новог заплета долази већ у фебруару када је Кан смењен, а на чело владе дошао генерал Фат. Ни овај генерал није остао дуго на власти и њега је овај пут заменило цивилно лице, др Фан Ху Кат.

Са друге стране, ФНО, односно Вијетконг је остварио значајне војне успехе и контролисао највећи део територије Јужног Вијетнама.³¹¹ Наравно, Вашингтон никако није могао бити задовољан оваквим стањем ствари. Многи у Џонсоновој администрацији су сматрали да су ваздушни удари неопходни. У јануару 1965. амерички руководиоци су сматрали да је ситуација у Јужном Вијетнаму критична, те да би ваздушни удари по ДР Вијетнаму били неопходни уколико се жели сачувати сајгонска влада. Ипак, Џонсон се противио оваквом развоју ствари, све док није дошло до напада Вијетконга на америчку базу у Плеику, где је погинуло осам а рањено 120 Американаца. Уследила је акција одмазде названа “Пламтећа стрелица” (Flaming Dart) у којој је учествовало 49 америчких авиона. Следећег дана, 8. фебруара 1965. дошло је до бомбардовања ДР Вијетнама од стране јужновијетнамске авијације.

Велика невоља је била зато што су се ова бомбардовања поклопила са Косигиновом посетом Ханоју.³¹² Совјетска влада је назвала ову америчку акцију “непријатељским актом” а Сједињене Државе су на овај начин натерали СССР да се активније укључи у вијетнамски сукоб.³¹³ Косигин је из Ханоја позвао Американце на повлачење из Вијетнама и том приликом обећао и војну и економску помоћ Вијетнамцима. Непосредна последица ове акције, је свакако било и совјетско обећање влади ДР Вијетнама да ће пружити значајнију војну и економску помоћ. Већ после неколико недеља ракете земља-ваздух су почеле да пристижу у северновијетнамску луку Хаипонг.

Американци су свакако били изненађени оштром реакцијом Косигина. У разговору са

³¹⁰ Исто.

³¹¹ Исто.

³¹² Lorenz M. Lüthi, *The Sino-Soviet Split – Cold War in the Communist World*, New Jersey 2008, 311-312.

³¹³ Исто.

југословенским амбасадором, Л. Томсон, заменик подсекретара Стејт Департамента и Џонсонов саветник за Совјетски Савез, је потврдио да нико није очекивао овакав развој догађаја па ни сами Совјети.³¹⁴ Мићуновић је ипак захтевао објашњење од америчког саговорника зашто у америчкој реакцији није узето у обзир Косигиново присуство у ДР Вијетнаму и неминовно погоршање америчко-совјетских односа које је уследило као последица бомбардовања Северног Вијетнама. Амерички дипломата је покушао да увери свог саговорника да Сједињене Државе нису желеле да се ово деси, већ да је то последица следа догађаја. Он је пре свега оптужио Вијетконг да је намерно почео офанзиву и намерно напао искључиво америчка постројења у Јужном Вијетнаму како би изазвао реакцију САД док је Косигин још у Ханоју. Даљи кораци администрације у односу на рат у Вијетнаму полазили су од раније аргументације и теза, па је утисак Мићуновића да је то био више знак неизвесности и ћорсокака у који је запала тренутна америчка политика. У свом извештају Мићуновић сматра да се Томсоновој верзији може веровати али као делимичном погледу у администрацији. Чинило се да Пентагон и они ратоборнији Џонсонови саветници имају пресудан утицај. Он овај став поткрепљује и писањем дела америчке штампе која тражи прихватање и проширење акције САД, који иде и до оне крајности да се тврди да су САД пронашле начин како да угуше и друге ослободилачке ратове у свету. Из разговора са разним утицајним људима Мићуновић је изнео један оптимистичан став да Џонсон, под условом да се не догоди нешто екстремно, неће моћи да води овакву политику више од неколико недеља. Према разним информацијама такође, Мићуновић је изнео и да САД нису желеле погоршање односа са СССР. Он је сматрао да налажење излаза путем преговора одговара влади САД, упркос негативном развоју догађаја на терену.

Услед заоштравања ситуације у Јужном Вијетнаму, представник америчке амбасаде Кохер затражио је пријем у Државном секретаријату за иностране послове, осмог фебруара 1965. године.³¹⁵ Основна поставка Американаца се сводила на опуживање Северног Вијетнама за агресију, и да би, уколико она престане, то довело до нормализације на овом подручју. Одговор представника ДСИП-а је овај пут био је и више него одлучан. Југословени су ову интервенцију САД протумачили као агресивни акт против једне суверене земље. Ова акција је била, по мишљењу СФРЈ, још крупнија него тонкиншка. Рачунајући повећање броја америчких саветника као и нападе на Лаос и Северни Вијетнам, став Југославије је био да је дошло до проширења рата те да се опасно ближи и један шири конфликт на овом подручју. Божовић је такође јасно

³¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 45785, Вашингтон број 355, 13. II 1965.

³¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 45046, Забелешка о разговору начелника III управе Г. Божовића са саветником америчке амбасаде Е. Кочером, дана 8. фебруара 1965. године, на његово тражење.

ставио до знања свом саговорнику да Београд тешко може да разуме овакво решење, када би много лакше било наћи решење у преговорима. Уосталом, и америчко јавно мњење као и значајан број сенатора се такође изјаснио у прилог мирном решењу. Амерички представник се наравно није могао сложити са тим аргументима, наводећи да су мишљења о овој ситуацији подељена, те да постоје и они кругови који сматрају да се ратом може решити тренутна ситуација у Вијетнаму. Сама администрација се не слаже ни са једном од ових теза, те тако и доноси одлуке. Утисак Божовића је да је његов саговорник дошао да уради онолико колико су му то налагале инструкције без илузије да ће СФРЈ прихватити и разумети америчке аргументе.

Два дана касније дошло је до новог сусрета југословенских и америчких представника у Београду.³¹⁶ Помоћник државног секретара Иво Сарајчић је потврдио став да је амерички агресивни акт за сваку осуду, те да угоржава мир не само на просторима југоисточне Азије већ и у свету. Југословенски званичници су додали да су и друге земље показале једнаку забринутост поводом ексалације сукоба, и да је ситуација утолико опаснија јер је Совјетски Савез сада више уплетен у овај сукоб. Завршавајући излагање представници ДСИП-а су поновили да се решење треба тражити на основу препорука Каирске конференције. С обзиром да је југословенска влада пре изјаве за јавност позвала америчке представнике како би их у напред обавестила о својим ставовима, ово се могло протумачити као један израз дипломатске куртоазije. Кохер се љубазно захвалио на обавештењу, и поновио раније изнете ставове САД. Ипак је Американце највише интересовало шта СФРЈ мисли под већим мешањем СССР-а у ову ситуацију, па су са југословенске стране разјаснили да мисле на упозорења Косигина из Ханоја, као и на погоршање односа САД и СССР, као и већих обавеза коју је Совјетски Савез преузео према Вијетнаму. Американци су се интересовали и за југословенско виђење политичког решења. Сарајчић је прокоментарисао да садашње заоштравање ситуације у Сајгону захтева сазивање нове конференције, подсетивши при том саговорника да САД нису учествовале на конференцији из 1954. године. Исто тако повлачење свих страних трупа из Јужног Вијетнама је био битан елемент југословенског виђења политичког решења. На инсистирање америчке стране на агресији са севера, представници СФРЈ су пребацили америчким колегама да у својим изјавама игноришу постојање Ослободилачког фронта Јужног Вијетнама, као и чињеницу да против владе у Сајгону нису само комунисти него и будисти. Они су сматрали и да САД игноришу

³¹⁶ АЈ, КПР I-5-б, САД, Из забелешке о разговору помоћника Државног секретара за иностране послове Иве Сарајчића са министром-саветником Амбасаде САД, Eric Kocher-ом, 10. фебруара 1965. године; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 45104, Забелешка о разговору помоћника Државног секретара за иностране послове, Иве Сарајчића са министром-саветником Амбасаде САД, Eric Kocher-ом, у Државном секретаријату за иностране послове 10. фебруара 1965.

чињеницу да већ интервенишу у Јужном Вијетнаму.

Из југословенске амбасаде у Вашингтону је такође стигао извештај који се односио на даље заоставање ситуације у Вијетнаму.³¹⁷ Према мишљењу Дејвиса, дописника Асошијетед преса при Стејт Департменту, америчка администрација је мислила да се овде пре свега радило о лошој процени Вијетконга, да САД неће реаговати на њихове нападе на америчке базе, због иницијативе према СССР-у и због одређеног притиска јавности и појединих сенатора да се рат у Вијетнаму оконча. Као још важнији мотив ове акције Вијетконга виде утицај Кине, односно њеног плана да на тај начин натера Совјетски Савез на негативан став према америчким иницијативама и на заузимање јаснијег става. Амерички званичници су проценили да је овај кинески потез успео имајући у виду реакцију СССР-а. Ситуација за мирно решење је тим лошија, што је реакција СССР-а дошла у време када је Џонсон тражио подршку за преиспитивање америчких ставова. САД искључују могућност проширења сукоба али и политичког решења која би значило капитулацију јужновијетнамског режима и пораза Америке.

Поред упознавања са америчким ставовима према најновијем заостравању у Индокини, Југословени су свакако желели да се упознају и са мишљењима и ставовима Совјета. Они су такође, хтели да и своје колеге у Москви упознају са званичним југословенским ставовима поводом најновијег развоја ситуације на терену. У том смислу су у амбасаду у Москви послате инструкције да се тражи састанак у совјетском министарству иностраних дела на што вишем нивоу и да се влада СССР-а упозна са ставовима СФРЈ.³¹⁸ ДСИП је инсистирао да се сазна совјетска процена садашње ситуације као и могућности излаза онако како их види СССР. Југославију је природно интересовао и утицај које ће заостравање имати на совјетско-америчке односе као и совјетска оцена садашњег држања Кине као и њене стварне улоге.

Амбасадор Мијатовић се у складу са инструкцијама затражио пријем, и сусрео се са Лапином.³¹⁹ Совјетски представник је обавестио Мијатовића да је са Вијетнамом договорен низ мера за јачање њихове одбране. Лапин је нагласио да пре посете овако нешто није планирано те је то била директна последица америчког бомбардовања Северног Вијетнама. Он је обавестио југословенског амбасадора и да је у току седница Президијума о ситуацији у Вијетнаму, и да уколико буде нових одлука Лапин ће обавестити југословенску амбасаду. СССР је такође подржавао и идеју о новој женевској конференцији као и ДР Вијетнам. Совјети су били спремни на разговоре са САД под условом да не дође до даљих америчких акција.

³¹⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 45748, Москва број 160, 12. II 1965.

³¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 46184, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 22. II 1965.

³¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 45748, Москва број 160, 12. II 1965.

Девог фебруара 1965. године југословенски амбасадор у Москви је добио позив од представника совјетског министарства иностраних послова како би био обавештен о званичном ставу СССР-а поводом новонастале ситуације.³²⁰ Совјетски представник Фирјубин је обавестио Мијатовића да ће СССР послати ноте свим учесницима Женевске конференције осим САД и Јужном Вијетнаму као и осталим земљама са којима имају дипломатске односе у којима ће осудити агресивни акт САД и тражити неодложно испуњење женевских споразума из 1954. године. Совјети су сматрали да су Американци усамљени у акцији против Вијетнама, односно да немају подршку својих савезника, и да ће се зато или ићи на преговоре или на проширење сукоба.³²¹ Сједињене Државе су, према Совјетима, мислиле да ће бомбардовањем ДР Вијетнама довести до даљег продубљења сукоба између СССР-а и Кине, али се догодио супротан ефекат. То није значило да ће Кина престати са пропагандом против СССР-а, али су Совјети мислили да ће се та кампања ублажити. У Вијетнаму је ојачао утицај Совјетског Савеза, пре свега јер су Вијетнамци постали свесни да им Кина не може гарантовати безбедност. Такође, Совјети ће се поставити еластичније према неким западним земљама како би довели до веће диференцијације међу њима, што би ослабило позиције САД у Европи и НАТО.

Југословенска процена совјетске политике у досадашњем периоду, коју је изнео амбасадор Мијатовић, састајала се суштински у настојању СССР-а да консолидује своју међународну позицију, нарочито међу социјалистичким земљама.³²² СССР је успео да делимично ојача свој положај међу азијским социјалистичким земљама и покретима, а оштрој изјави Косигина је наравно допринела и америчка акција бомбардовања ДР Вијетнама. У том смислу, југословенски амбасадор уочава подударност интереса за заоштравањем код Кине и САД, насупротив СССР-у, који је желео мирно решење проблема. Кина је са своје стране успела да искористи америчку акцију за своје планове заоштравања између СССР и САД. У изјавама совјетских званичника се више него раније помињала потреба јединства социјалистичких земаља у супротстављању империјализму. Према његовом мишљењу требало је да дође до извесног приближавања СССР-а и Кине, што је ишло у корист северновијетнамским интересима.

О разговорима са совјетским државним врхом (Брежњевом, Косигином, Микојаном, Громиком) југословенски амбасадор је подробно известио ДСИП. Што се тиче Косигинове посете Северном Вијетнаму, совјетски руководиоци су је оценили као делимично успешну,

³²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 45245, Москва број 147, 9. II 1965.

³²¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 45553, Амбасади СФРЈ – Москва, 17. II 1965.

³²² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 47298, Москва број 197, 23. II 1965.

говорећи пре свега о побољшању међудржавних односа (не и међупартијских).³²³ У том смислу, СССР ће пружити ДР Вијетнаму значајну економску и војну помоћ. Југославија је такође поменута у разговорима у Ханоју, где су се вијетнамски руководиоци интересовали за односе СССР-СФРЈ као и за појашњење југословенске спољне политике. По казивању Совјета, они су позитивно говорили о СФРЈ, па је са те стране уследила и Косигинова сугестија да би Југославија требало да “активније и одлучније” подржи ДР Вијетнам “алудирајући на већу спектакуларност публициитета подршке”. То би по мишљењу Косигина користило ДР Вијетнаму који се налази у “судбоносном моменту”, и да би то могло утицати и на отклањање “неразумевања” које ова земља има према Југославији и њеној спољној политици.

После нових разговора између совјетског амбасадора у Београду и Тита, југословенска влада је могла стећи потпунији утисак о резултатима посете Косигина Ханоју.³²⁴ Према совјетском амбасадору, СССР намерава да пружи војну помоћ ДР Вијетнаму пре свега у јачању ваздушне и обалске одбране. Москва и Ханој су такође договорили и побољшање међудржавних односа. Ипак, Вијетнам није хтео да шаље делегацију на предстојеће саветовање комунистичких партија јер су идеолошке разлике још увек постојале. Совјетски амбасадор је обавестио југословенског председника да Косигин није успео да постигне никакав конкретан договор у разговору са Мао Це Тунгом, макар по питању Вијетнама где су ставови означени као исти или слични.

Тито се сложио да треба и у будуће према Кинезима треба имати позитивне иницијативе, а и упознао је свог саговорника са акцијом коју су југословенски званичници предузели поводом Вијетнама.³²⁵ Ту се пре свега мислило на поруке шефовима држава несвртаных. На питање Пузанова о намерама Вашингтона, Тито је одговорио да САД неће лако изаћи из Вијетнама и да се ситуација треба тако водити да Американцима олакша излаз из тренутне ситуације.

Важан извор информација за југословенску владу које су се тичале Косигинове посете били су и разговори са представницима осталих социјалистичких земаља. Југословенска амбасада у Румунији је такође послала свој извештај везано за посету Косигина и заоштравање ситуације у Индокини.³²⁶ Тамошње дипломате из редова социјалистичких земаља су оцениле да ће ово значити приближавање ставова Совјета и Кинеза, и да ће позитивно утицати на ситуацију у Међународном радничком покрету. Јаче присуство СССР-а у југоисточној Азији представљало

³²³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 446045, Белешка о разговору амбасадора Цвијетина Мијатовића са совјетским руководиоцима, 26. фебруара 1965.

³²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-159, 47557, Амбасади СФРЈ – Париз, 3. III 1965.

³²⁵ Исто.

³²⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 45711, Букурешт број 87, 12. II 1965.

је, по њима, још један исход ове посете.

Информације о резултатима посете Косигина Ханоју су стигле и од југословенске амбасаде у Пекингу.³²⁷ Након разговора са тамошњим амбасадорима СССР-а и Бугарске, амбасадор Шоић је послао информацију да је наступила нова етапа у односима Северног Вијетнама и Совјетског Савеза. Дошло је и до извесног приближавања и у идеолошком смислу, иако Вијетнамци неће учествовати на предстојећем саветовању комунистичких партија. Међутим, истиче се да то и није био циљ наступања Совјетског Савеза, већ пре свега стварање перспективе за даљи развој односа. Совјети сматрају да ће овакав исход посета Косигина утицати и на Кину, те се очекује и извесно побољшање у том смислу. Међу тамошњим источноевропским дипломатама владало је уверење да је вијетнамско руководство незадовољно Кином, које је појачано присуством Косигина и бомбардовањем САД.³²⁸ Према овим информацијама, Вијетнамци су схватили да је совјетска војна помоћ знатно ефикаснија у односу на кинеску. Бомбардовање је само олакшало повратак Совјета на ове просторе. Са друге стране, у разговору са ганским амбасадором стиче се утисак да је ово бомбардовање омогућило приближавање СССР-а и Кине, што се оцењује као добро за афричкоазијске земље.

У извештају амбасаде у Камбоџи, наводи се да, према информацијама којима располаже амбасада, америчко бомбардовање Северног Вијетнама има пре свега психолошки задатак, односно утицај на ДР Вијетнам да престане да шаље помоћ Вијетконгу који је у Јужном Вијетнаму у офанзиви.³²⁹ Међу дипломатама у Пном Пену је проширено мишљење да је Кина исфорсирала напад Вијетконга на америчке војне базе како би изнудила агресиван одговор САД док је Косигин у посети Ханоју. Кина је том реакцијом желела да дође до заоштравања односа између СССР и САД. Приметно је и да Кинези користе сваку ситуацију за сукоб са Сједињеним Државама, при том водећи рачуна да они директно не буду увучени у рат. Кина се задржала само на пропаганди и митинзима, док је Северни Вијетнам добио стварну помоћ једино од СССР. Ова ситуација као и искуства после тонкиншког инцидента довела су до делимичног мењања расположења Северног Вијетнама у односу на СССР, што је довело и до посете Косигина као и већем ангажовању Совјета на овом подручју. Ипак, по мишљењу југословенске амбасаде, то ангажовање још увек није било довољно. Положај СССР-а који суштински жели коегзистенцију са САД на овом подручју, је додатно ископликован агресивним акцијама САД као и кинеским притиском на заоштравање. Веома је било тешко оценити да ли су Кина или САД мање спремне

³²⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-159, 48075, Пекинг број 75, 22. II 1965.

³²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 46347, Пекинг број 72, 17. II 1965.

³²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 48081, Пном Пен, број 56, 26. II 1965.

за мирно решење ове ситуације. Амбасадор је ипак мислио да је то Кина која показује узнемирење на најмањи знак и жеље за мирно решење.

Југословенско-амерички односи након бомбардовања ДР Вијетнама и посете Косигина Ханоју

Интересовање које су Совјети, и у нешто већој мери, Американци показали за југословенске ставове о овом проблему говорило је властима у Београду да је можда дошло време да и СФРЈ да активни допринос решавању овог сукоба. Желећи да имају што је могуће потпуније и детаљније информације о ситуацији која је настала после посете Косигина и америчког бомбардовања Северног Вијетнама југословенски званичници су анализирали и друге извештаје везане за ову тему. У Индији је дошло до новог сусрета југословенских и америчких званичника који су разговарали о ситуацији у Вијетнаму.³³⁰ Амерички представници су инсистирали да је ово акција одмазде и да до проширења рата неће доћи као ни да САД то не желе. Кини, по њиховом мишљењу, одговара нестабилна ситуација, али и тврде да она неће улазити у оружани сукоб. Американци нису желели да преговарају са Кином, већ само са Совјетима, међутим, изнели су и став да СССР нема довољно утицаја на ДР Вијетнам. Они су сматрали и да Кина свакако не би прихватила такав споразум. Сједињене Државе нису виделе сврху ни у одржавању нове женевске конференције јер су сматрале да она не би дала никакве резултате. Америчко решење сукоба састоји се у престанку активности Вијетконга. Заустављање дотурања помоћи од стране Северног Вијетнама, у виду људства и технике, као и повлачење досадашњих појачања представљало је још један амерички услов за мир. После тога би, по мишљењу САД, требало да прође неко време како би се консолидовао Јужни Вијетнам, па би тек у том случају могло доћи до нове женевске конференције и њиховог повлачења. Американци су такође позитивно оценили посету Косигина јер она показује тенденцију ДР Вијетнама да се у будућности више ослања на Совјетски Савез. Амерички саговорник је додао и мишљење да је руководство ДР Вијетнама подељено што се тиче сарадње са СССР-ом и Кином. Хо Ши Мин и Ђап су за већу сарадњу са Совјетима, док је са друге стране секретар партије и већина чланова Политбироа за већу сарадњу са Кином. Јачање СССР-а у овом делу света би по Американцима донело веће могућности за преговоре.

После повратка амбасадора Елбрика са реферисања у Вашингтону дошло је до низа

³³⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 45842, Делхи број 126, 13. II 1965.

сусрета америчког амбасадора са југословенским представницима. Први од тих сусрета је уследио са Црнобрњом.³³¹ Амерички амбасадор је изразио интересовање за југословенски став поводом посете Косигина Азији. Уз ограду, да не зна више од онога што је објављено у штампи, Црнобрња је изнео став да се показало да је СССР потребан и ДР Вијетнаму и Северној Кореји, као уосталом и Кини. То се поклопило и са порастом тежње Совјетског Савеза да појача своје присуство у Азији. Црнобрња је изразио и забринутост југословенског државног врха поводом компликовања ситуације у Вијетнаму и да се управо сада у југословенској влади размишља о предузимању корака који би довели до мирног решења. Југословенски представник је изнео Елбрику да је дошао тренутак када се мора размишљати о безусловном политичком решењу вијетнамске кризе. Он је додао и то да се ретко која влада у свету слаже са тренутним поступцима Сједињених Држава. Црнобрња је подвукао да од овакве ситуације највише користи имају Кинези који овако компромитују политику САД у Азији. Елбрик је са своје стране изнео резерву што се тиче југословенског ангажовања на мирном решењу, плашећи се пре свега једностране осуде САД од стране СФРЈ. Међутим, уколико би југословенско ангажовање нашло начин да Американци “сачуваног образа” напусте Јужни Вијетнам и дођу до мирног решења, то би било прихватљиво за америчку владу. Он се сложио и да је политичко решење потребно због обуздавања Кинеза.

Само дан после предходног разговора дошло је и до сусрета америчког амбасадора и заменика државног секретара за иностране послове Марка Никезића.³³² На почетку разговора Елбрик је указао саговорнику на све веће разумевање југословенске политике у САД, а у то се лично уверио приликом предавања које је одржао на Универзитету државе Кентаки. Овај говор Елбрика је позитивно оцењен у СФРЈ, са напоменом и да је Стејт Департамент цео говор штампао и у званичном билтену. Он се захвалио и на поклону који је влада СФРЈ дала за изградњу Кенедијеве библиотеке. Што се тиче Вијетнама, Елбрик оцењује да се ситуација не одвија повољно. Сједињене Државе се свакако залажу за мирно решење, без стране интервенције, и да би то требало да важи за све. Он је изнео утисак да југословенска штампа за све криви САД игноришући документе који говоре о инфилтрацији са севера. Став Вашингтона је гласио да се Америка неће једнострано повући, а Елбрик је додао да мисли да овакво повлачење није у интересу ни Југославије, јер би та област потпала под утицај Кине. Никезић је

³³¹ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору Б. Црнобрње са амбасадором САД, Б. Елбриком 18. фебруара 1965. године.

³³² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 46484, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 23. II 1965.; АЈ, КПР I-5-б, САД, Из забелешке о разговору заменика државног секретара М. Никезића са амбасадором САД, Б. Елбриком 19. фебруара 1965. године.

одговорио свом саговорнику да најновије погоршање ситуације угрожава мир и коегзистенцију САД и СССР-а, па самим тиме и мир у целом свету. Уместо да је на време створена влада која би имала подршку у народу, америчка помоћ је уствари охрабривала генерале и екстремисте који су постали све тврђи а истовремено изгубили сваки ослонац у народу. Америка ће се, по Никезићевом схватању, наћи све више у ситуацији да сама ратује. Он је подсетио да и у САД расте сумња да се војним конфликтом могу решити ствари у Вијетнаму и да се југословенска влада нада да ће се сести за преговарачки сто. Елбрик је имао примедбу да се ни споразум из 1954. године није поштовао те је поставио питање како би се гарантовало поштовање једног новог споразума. Никезић је одговорио да међународни споразуми по природи ствари не утичу на унутрашњи развој појединих земаља. Он је за неповољан развој у Јужном Вијетнаму оптужио сајгонски режим јер није урадио ништа за народне масе. На питање саговорника како оцењује Косигинову посету Ханоју и да ли је она допринела приближавању СССР-Кина, Никезић је изнео став да СССР жели да поново буде присутан у ДР Вијетнаму, али и да је та жеља обострана. Међутим, он је истакао да су догађаји који су се десили за време Косигинове посете користили Кини. Никезић је додао и да је кривица Сједињених Држава што су знале какве последице могу бити а ипак се одлучиле на војну акцију у датом моменту. Ипак, југословенска влада сматра да су Совјети остали на линији коегзистенције, иако су обећали да ће појачати одбрану Северног Вијетнама. Међутим, уколико САД буду наставиле војну акцију лако се може десити да и у СССР постану гласнији они који сматрају да је досадашња политика Совјетског Савеза била попустљива. Елбрик је показао разумевање за позицију СФРЈ, и рекао да се нада да ће ускоро доћи до нових иницијатива владе САД, мада о томе ништа конкретније није рекао.

Званична изјава владе САД која се односила на недавна бомбардовања које су амерички и јужновијетнамски пилоти извршили на територији ДР Вијетнама ускоро је била прослеђена и ДСИП-у.³³³ У изјави се наводи да су бомбардована војна постројења која служе за обуку, снабдевање и инфилтрацију герилаца у Јужни Вијетнам. Ова бомбардовања, су како тврди званични Вашингтон, одговор на провокације Ханоја. У изјави се помињу скорашње акције Вијетконга и посебно Ки Нон, где су услед постављања бомбе, погинула 23 Американца, те се наводи да су САД против проширења конфликта.

У инструкцијама које су из ДСИП-а стигле амбасадору Мићуновићу а поводом ситуације у Вијетнаму могу се уочити званични ставови Југославије.³³⁴ Пре свега СФРЈ је сматрала да је

³³³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 45549, White House announcement, Feb. 11, 1965.

³³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 46184, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 22. II 1965.

Вијетконг самостални фактор, иако су у сукоб укључене велесиле, и да је чињеница да он контролише већи део територије Јужног Вијетнама. Југословени су сматрали и да Совјетски Савез није желео проширење сукоба али их заостравање терало на заштиту ДР Вијетнама. Хо Ши Мин је, по мишљењу руководства СФРЈ, желео преговоре и није хтео да се везује само за Кину. Политика заоставања је, пре свега, ишла у прилог Кини јер је она желела слабљење односа СССР-САД. Погоршање ситуације даје за право екстремним елементима и у САД и у СССР, што ће сигурно додатно закомпликовати овај проблем. Југословенска влада је даље сматрала да нема елемената за директну осуду Кине јер сем политичке подршке није утврђено њено мешање у Јужном Вијетнаму јер помоћ у наоружању иде из Северног Вијетнама. Што се тиче условљавања преговора прекидом ватре, СФРЈ је указивала и на чињеницу да су се и женевски преговори 1954. водили док су трајала војна дејства. О питању неутрализације југословенска влада није желела да се изјашњава јер јој је било нејасно шта се под тим појмом подразумева. Најреалније је, по југословенском схватању, да преговори почну само о Јужном Вијетнаму, па ако би се показао напредак, онда их проширити на целу Индокину. У инструкцијама је наглашено и да су неангажоване земље јако забринуте тренутном ситуацијом и да треба ићи у правцу политичког решења. Њихово деловање ће бити усмерено на заустављање заостравања ма са које стране долазило. Влада је обавестила Мићуновића, са инструкцијом да о томе не прича са Американцима, да се припрема акција несврстаних. Интересантно је да су ове инструкције добијене на тражење амбасадора Мићуновића, после неформалног сусрета са замеником Дина Раска, Џорџом Балом, који је предложио формални састанак на коме би се дискутовало о Вијетнаму. Мићуновић је констатовао да то показује појачани интерес за ставове СФРЈ по овом питању.³³⁵

Ускоро су стигле и додатне инструкције југословенској амбасади у Вашингтону.³³⁶ Амбасадор Мићуновић је, поред горе наведеног, требало да сугерише америчкој влади да је њена тренутна политика безизгледна и да је непопуларна, наравно у форми личног и незваничног мишљења. Даље, требало је да укаже да је једина могућност преговарање и да је садашња ситуација релативно повољна, док ће касније бити све теже. Кина би такође, према ставовима југословенских власти, морала да учествује у преговорима, тим пре што је од Американаца означена као главни иницијатор заостравања. Ово је, по мишљењу југословенске владе, била једина шанса за извлачење ових народа из утицаја Кине. На крају, Мићуновић је требао и да

³³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 46184, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 22. II 1965.

³³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 46638, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 23. II 1965.

најави акцију несврстаних. До промене првобитне одлуке дошло је због цурења информација.

После превазилажења почетних тешкоћа у односима, пре свега, које су биле уроковане реакцијом југословенске јавности и штампе око Тонкиншког инцидента и америчке акције која је уследила након тога, чинило се да међусобни односи поново улазе у мирније воде, односно да ће доћи до наставка позитивног тренда и сарадње између САД и СФРЈ. И иначе, судећи по активностима и ставовима југословенских руководилаца, а изузимајући изјаву југословенског председника Јосипа Броза Тита о ескалацији сукоба у југоисточној Азији, СФРЈ није превише одступала од договора о побољшању односа са САД од 3. јула 1964. године. У периоду између Тонкиншког инцидента и фебруарског бомбардовања ДР Вијетнама, међусобни односи су се кретали узлазном линијом, што је потврђено и у говору амбасадора Бурка Елбрика приликом посете универзитету у Луисвилу³³⁷. Изузетак је представљало једино писање југословенске штампе, која је, осим у неколико случајева, изузетно неповољно извештавала о Сједињеним Државама и њеној политици. Међутим, заоштравање ситуације у Вијетнаму на самом почетку 1965. године, довело је и до оштријег реаговања југословенских званичника у разговорима са својим америчким колегама. Дошло је и до првог митинга против америчке интервенције у Приштини 25. фебруара 1965. године³³⁸. Узроке, условно речено, почетног игнорисања измењене позиције СФРЈ у односу на политику Сједињених Држава у Вијетнаму можемо тражити у потреби америчке администрације да испита могућности евентуалне посредничке улоге Југославије. Земља која је имала релативно добре односе и са Истоком и са Западом, а која је при томе била и један од лидера несврстаних земаља, вероватно се чинила америчким званичницима као природан посредник у решавању овог сукоба. Свакако не треба занемарити ни потребу САД да буду што боље информисане о намерама и ставовима СССР-а, у условима погоршања односа две силе. Са друге стране, југословенској влади, а пре свега председнику Титу, вероватно је импоновала оваква улога СФРЈ у међународним односима. Уосталом, у горњим редовима можемо уочити и назнаке активности Југославије по овом питању, о којима ће у даљем раду бити више речи. Међутим, антагонизам који је владао између југословенског и кинеског руководства, који је свакако одговарао Сједињеним Државама, био је и ограничавајући фактор у стварним могућностима СФРЈ да допринесе мирном решењу Вијетнамског рата. Влада Северног Вијетнама је и даље сматрала да је СФРЈ ревизионистичка земља, посматрајући је као америчког агента. Овакав став Вијетнамаца према Југославији је такође представљао препреку у

³³⁷ С. В. Elbrick, „United States and Eastern Europe“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LII No. 1336, February 1, 1965, 137-142.

³³⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 47719, Државном секретаријату за иностране послове, 25. II 1965.

ангажовању СФРЈ на решењу сукоба, а могао се лако повезати са великим утицајем који је НР Кина имала на овом подручју.

ПОГЛАВЉЕ II

Југословенско-амерички односи од Ролинг Тандера до Цонсоновог одласка са политичке сцене

Активнијем учешћу Сједињених Држава у Вијетнамском рату предходили су, као што смо навели у предходном поглављу, напади Вијетконга на америчко особље које се налазило у овој индокинеској земљи.³³⁹ Као одмазду на ове акције САД су извеле три бомбардовања Северног Вијетнама у фебруару 1965. године. Прво у низу је изведено 7. фебуара а одмах затим, уследило је и саопштење званичног Вашингтона у коме се сугерисало да је бомбардовање Северног Вијетнама уследило као акт одмазде. Амерички председник је у својој изјави истакао и могућност даљег повећања америчког војног особља у Јужном Вијетнаму.³⁴⁰ Стејт Департамент је у овом месецу објавио и документ под називом “Агресија са Севера: Извештај о северновијетнамској кампањи освајања Јужног Вијетнама” (*Aggression from the North: The Record of North Viet-Nam’s Campaign to Conquer South Viet-Nam*) у којем је за главног кривца због ситуације у Вијетнаму означен Ханој. У овом извештају је истакнуто да се још од 1959. године одвијала инфилтрација војних лица из ДР Вијетнама у Јужни Вијетнам, као и да кичму Вијетконга у ствари представљају људи који нису из Јужног Вијетнама. Због тога је америчка администрација сматрала да “рат у Вијетнаму није спонтана и локална побуна против успостављене власти”. Овај документ је у крајњој линији, требао да послужи и као оправдање оног што ће уследити.

Операција “Rolling Thunder” практично је почела 2. марта 1965. године када су 104 америчка и 19 вијетнамских авиона бомбардовали складиште муниције и луку у Северном

³³⁹ Spencer Tucker, *Vietnam*, London 2003, 112-113.

³⁴⁰ „White House Statement“, „Statement by President Johnson“, „Statement by Secretary of Defence Robert S. McNamara“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LII No. 1339, February 22, 1965, 238-240.

Вијетнаму.³⁴¹ Иако је још предходног месеца дошло до бомбардовања северновијетнамске територије, у марту су ови напади америчких и јужновијетнамских ваздухопловних снага постали константни. Амерички званичници нису дали никакву званичну најаву или саопштење поводом ове акције. Она је означила почетак директног америчког учешћа у Вијетнамском рату, како преко ваздушних операција у Северном Вијетнаму, тако и преко ангажовања копнених трупа у Јужном Вијетнаму. Нестабилна политичка ситуација у Јужном Вијетнаму је само допринела даљем уверењу америчке администрације да без директног војног учешћа америчких оружаних снага неће бити могуће одбранили сопствене позиције у овом делу света.

Након што је генерал Кан дефинитивно отишао са руководећих позиција у Јужном Вијетнаму, и краткотрајне владе генерала Фата, именована је цивилна влада на челу са др Фан Ху Катом.³⁴² Он је већ имао искуства у државним пословима, а именован је и репрезентативну владу. Савет оружаних снага је најавио и дуго одлагано формирање двадесеточлане Скупштине, која је требала да донесе устав. Међутим, у јуну 1965. године долази до новог војног удара и цивилна власт је поново замењена војном. Место председника државе припало је генералу Тијеу док је премијер постао генерал Ки. Ова сајгонска влада је предузела активности које режими пре ње нису хтели да предузму; започела је земљишну реформу, планирала изградњу нових школа и болница, а увела је и контроле цена. Са друге стране, Ки је појачао репресију државног апарата. Једна од његових карактеристичних одлука је свакако била и забрана штампања новина.

Војна ситуација у Јужном Вијетнаму такође није ишла у корист сајгонском режиму и њиховим америчким савезницима.³⁴³ Програм пацификације које су спроводиле јединице армије сајгонске владе и њихови амерички савезници показао се као неуспешан. Овај програм, који је у суштини требао да буде спровођен по систему једна по једна област, је доживео неуспех јер је био лоше вођен и преамбициозан. Наравно, за извођење овакве акције била је потребна стабилна и заинтересована централна власт, што у Јужном Вијетнаму није био случај. До пролећа 1965. године, Вијетконг је углавном заобилазио директне сукобе са Американцима, и концентрисао се на уништење ефектива сајгонске армије, пре свега јер је сматрао да би поразом јужновијетнамске војске било омогућено и повлачење јединица армије Сједињених Држава из Вијетнама. Међутим, 8. марта 1965. године долази до размештања 9. Експедиционе бригаде marinaца, око Да Нанга, са првобитном мисијом да бране америчку базу која се налазила у овом

³⁴¹ Foreign Relations of the United States, 1964 – 1968, Volume II, Vietnam, January – June 1965, 175. Editorial Note.

³⁴² Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 109, 124.

³⁴³ Исто, 109, 113 – 114.

месту. У априлу се њихова чисто одбрамбена улога мења и они добијају одобрење да врше офанзивне акције, додуше у области од 50 миља (око 80 километара) око америчких база. Овакво ангажовање америчких снага имало је за последицу да је већина борби између Вијетконга и Американаца у овом месецу била је иницирана од стране маринаца.

После драматичног погоршања безбедносне ситуације у априлу 1965, нарочито после бомбашког напада на америчку амбасаду у којем је страдало 205 људи (22 погинуло, 183 рањено) командант америчких снага у Вијетнаму, генерал Вестморланд (William Childs Westmoreland) је захтевао од владе САД да пошаље још један контингент војника.³⁴⁴ После консултација са својим саветницима 1. и 2. априла 1965. године Џонсон је одлучио да се пошаље додатних 18-20 000 војника у Вијетнам. До краја априла је у Јужном Вијетнаму било око 82 000 америчких војника, заједно са још 7.250 војника из Аустралије и Јужне Кореје. У мају са Окинаве долази и 173 ваздушно-десантна бригада, што је и прва јединица копненог рода америчке армије, јер су предходне, као што смо видели, припадале углавном Морнарици САД. Улога која је била првобитно намењена новопрстиглим јединицама се састојала у помоћи јужновијетнамској војсци, уколико то затражи командант неке од сајгонских јединица. Међутим, већ крајем јуна Вестморланд добија могућност да користи америчке јединице у ситуацијама када мисли да је неопходно. То ипак није довело до побољшања војних позиција САД у Јужном Вијетнаму. Амерички секретар одбране, Мекнамара, имајући у виду стање на терену, је 20. јула изнео Џонсону три могуће опције: 1) повлачење из Вијетнама, што би свакако смањило америчке губитке, укључујући војне и економске, 2) остајање америчких војника у тадашњем броју, што је, према Мекнамари било и најгоре решење, с обзиром да би пре или касније САД биле суочене са одлуком да се или повуку или да нагло доведу до веће ексалације и 3) да наставе са постепеним повећањем војних ефектива.³⁴⁵ Мекнамара је инсистирао на трећој опцији, са чиме се сложио и амерички председник. После ове одлуке је дошло до великог повећања америчких снага у Вијетнамском рату. До краја 1965. године у Вијетнаму је било близу 200 000 америчких војника, не рачунајући савезничке јединице из Аустралије, Новог Зеланда и Јужне Кореје.

³⁴⁴ Spencer Tucker, *Vietnam*, London 2003, 109, 114 – 116.

³⁴⁵ Исто.

ПРВЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ИНИЦИЈАТИВЕ ЗА РЕШЕЊЕ СУКОБА И ОДНОСИ БЕОГРАДА И ВАШИНГТОНА

Почетак константног бомбардовања северновијетнамске територије није оставио Југословене равнодушним. Одмах после првих америчких акција, 2. марта увече, долази до састанка између Марка Никезића и отправника послова амбасаде САД, Ерика Кочера.³⁴⁶ Никезић је изразио забринутост поводом последњих догађаја у Вијетнаму и предао америчком дипломати поруку председника Тита упућену Џонсону, која је требала бити објављена у сутрашњим новинама. Кочер се овом приликом позвао на изјаву америчког представника у УН Адлаја Стивенсона, да су САД спремне да се одмах повуку, уколико престане инфилтрација из ДР Вијетнама. Амерички дипломата је показао интересовање за евентуалне консултације југословенске владе и осталих несврстаних земаља, а поготово да ли ће најновије погоршање ситуације у Вијетнаму утицати на дотадашњи став СФРЈ поводом сукоба у Индокини. Никезић је потврдио да је дошло до консултација несврстаних али и да тренутно неће бити промена у југословенском ставу.

У датој ситуацији председник Тито се одлучио и за личну акцију и за директно обраћање председнику Џонсону. Председник СФРЈ је изнео забринутост поводом бомбардовања територије ДР Вијетнама.³⁴⁷ Став САД, по коме узрок Вијетнамског рата у мешању ДР Вијетнама а не у незадовољству јужновијетнамског народа, је, по мишљењу Броза, био врло опасан јер је навео америчку владу да предузме војну акцију против Северног Вијетнама са могућношћу да доведе и до ширег сукоба. Југословенски председник је изразио и посебну забринутост јер акције Американаца добијају “карактер усвојене праксе”. Он је закључио да једино преговори, уз обуставу свих активности које би могле да додатно погоршају ситуацију, као и без икаквих предходних условљавања било које стране у сукобу, могу довести до трајног решења.

После почетног и прилично суздржаног става представника САД у Београду, америчка амбасада није позитивно реаговала на овакву акцију југословенског председника.³⁴⁸ Према

³⁴⁶ АЈ, КПП I-5-6, САД, Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове, М.Никезића са отправником послова амбасаде САД Е. Kocher-ом 2. марта 1965.

³⁴⁷ Миладин Милошевић и Нада Пантелић, Документа о спољној политици Југославије, Југославија – Сједињене Америчке Државе, Поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава 1944-1980, Београд 2014, 45.

³⁴⁸ АЈ, КПП I-5-6, САД, Забелешка о разговору заменика државног секретара за иностране послове, М.Никезића са В. Elbrick-ом, амбасадором САД, на вечери код белгијског амбасадора 4. марта 1965.

речима амбасадора Елбрика, овакво брзо објављивање писма није било у складу са дипломатском праксом и зато је сматрао да се ради о чистој пропаганди. Никезић се правдао ургентном ситуацијом јер су, поред масовног бомбардовања ДР Вијетнама, стизале и информације да ће доћи до искрцавања морнаричке пешадије.³⁴⁹ Ово кретање америчких оружаних снага је од стране југословенских званичника протумачено као озбиљна индикација за општи напад на Северни Вијетнам. Никезић је, на опаску о пропагандном карактеру поруке, указао америчком амбасадору на пријатељски тон писма југословенског председника. Заменик државног секретара је додао и да је Елбрик упознат са ставом Тита да САД треба да напусте Вијетнам, али да им се то не сме отежавати. Амерички дипломата је прихватио ову аргументацију, уз констатацију да ће Сједињене Државе тешко изаћи из Вијетнама. Он је изнео и сумњу да ће Џонсон уопште одговорити на једну јавну поруку, изразивши жаљење што се није сачекало са објављивањем. У даљем току разговора је основна тема био евентуални преговарачки процес и улога СССР-а у Вијетнамском сукобу. Југословенска влада је сматрала да у преговорима поред САД, ДР Вијетнама, Кине и СССР-а, треба да учествују и Француска и Велика Британија јер оне могу да допринесу постизању споразума. Сушински, то би била једна нова Женевска конференција о Вијетнаму. Што се тиче улоге Совјетског Савеза, Никезић је сматрао да су они показали стрпљење, али да ће их америчка акција натерати на реакцију, са чиме се сложио и Елбрик.

Оно што је падало у очи везано за поруку југословенског председника било је одсуство осуде акције Сједињених Држава.³⁵⁰ У поруци није било ни захтева за повлачење америчких снага из Вијетнама. Оваква суздржаност у оцени америчке акције свакако је била последица ранијих искустава које су обе стране имале у међусобним односима, а била је и у складу са прокламованим циљевима југословенске политике према САД, чији је главни циљ био одржавање добрих односа између две земље.

На одговор америчког председника није требало дуго чекати, упркос сумњи амбасадора Елбрика да ће до њега уопште доћи.³⁵¹ Амерички амбасадор је донео писмо председника Џонсона 13. марта 1965. године. У разговору са Никезићем, Елбрик је наговестио да се ускоро може очекивати званична изјава америчког председника о ситуацији у југоисточној Азији. Он је подвукао велику подршку америчке јавности и штампе коју имају Бела Кућа и Стејт Департамент

³⁴⁹ Исто.

³⁵⁰ Драган Богетић, „Почетак Вијетнамског рата и југословенско-амерички односи“, *Историја XX века*, 1 (2007), 91-116.

³⁵¹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Из забелешке о разговору заменика државног секретара за иностране послове, М.Никезића са амбасадором В. Elbrick-ом, 13. марта 1965.г.

у погледу политике на овом подручју. У даљем разговору, амбасадор се сложио са ставом Никеџића о изласку САД са овог подручја, међутим само под одређеним условима.

Председник Џонсон је, у свом одговору југословенском колеги, истакао да је вишегодишња агресија ДР Вијетнама основни разлог због кога су САД интензивирале своје активности на овом подручју.³⁵² Он је истакао да Сједињене Државе неће допустити да “незаконити и експанзионистички елементи” сматрају агресију прихватљивим средством у међународним односима. Џонсон је навео да се америчке акције у Вијетнаму врше на захтев владе Јужног Вијетнама, као одговор на побуну која је подстакнута и помогнута споља. Због тога ће се америчке акције наставити све док постоји агресија из Северног Вијетнама, инсистирајући да су бомбардовања усмерена на оне војне базе и саобраћајнице које се користе за помоћ Вијетконгу. Џонсон је подвукао и да ће Сједињене Државе напустити Вијетнам само уколико Ханој прекине агресију и обавезе се да ће своје суседе оставити на миру. Амерички председник је изразио наду да ће југословенска влада после овог писма боље разумети разлоге који су утицали на САД и Јужни Вијетнам да покрену војну акцију. “Ми желимо мирољубиви исход ове отежане ситуације, али то мора бити решење које ће унапредити слободу, а не подјармљивање јужновијетнамског народа”. Са овом реченицом је амерички председник закључио свој одговор Јосипу Брозџу Титу.

Убрзо је амерички амбасадор поново дошао у посету Никеџићу.³⁵³ Овог пута се радило о нешто другачије преформулисаним америчким захтевима који би довели до преговора о Вијетнаму. Американци су одустали од раније формулације да је неопходно да се прекине активност Вијетконга, односно агресија ДР Вијетнама. У том тренутку било је потребно да Ханој да неки “знак”, односно јавну изјаву да више неће слати помоћ на југ. Никеџић је правилно закључио да ће се бомбардовања наставити све док ДР Вијетнам практично не призна да је интервенисао и да то у будућности неће више радити.

У међувремену је на иницијативу Југославије дошло и до консултација са представницима несврстаних земаља, у смислу покретања акције која би довела до мирољубивог решења вијетнамске кризе. Консултације су довеле до формулације апела, који је у дипломатској кореспонденцији називан Апел 17 несврстаних земаља.³⁵⁴ Међутим, дошло је до

³⁵² Миладин Милошевић и Нада Пантелић, Документа о спољној политици Југославије, Југославија – Сједињене Америчке Државе, Поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава 1944-1980, Београд 2014, 46.

³⁵³ АЈ, КПР I-5-6, САД, Из забелешке о разговору заменика државног секретара за иностране послове, М.Никеџића са амбасадором В. Elbrick-ом, 17. марта 1965.

³⁵⁴ Види поднаслов „Југославија, Покрет Несврстаних, Уједињене Нације и Вијетнамски рат“

негативног развоја ситуације у самом Вијетнаму.³⁵⁵ Бомбардовање територије ДР Вијетнама је постало свакодневно а објављиване су и вести о употреби бојних отрова. У тој атмосфери је вођен наредни разговор између југословенских и америчких званичника. Помоћник државног секретара за иностране послове, Миша Павићевић је изнео став владе да је ситуација у Вијетнаму постала забрињавајућа, поготово зато што се са константним бомбардовањима северновијетнамске територије стварао и својеврстан преседан у међународним односима. Павићевић је истакао да нису уважени напори Југославије и других несврстаних земаља за мирним решењем јер је оваква активност САД је практично анулирала Апел 17 земаља. Југословенски званичник је изнео став да је овакав развој ситуације показао да је америчка политика слична кинеској. Он је такође додао да ће оваква позиција Сједињених Држава натерати многе земље да заузму антиамерички став, што свакако није у интересу званичног Вашингтона. Павићевић је посебно указао и на деликатну позицију СФРЈ с обзиром на помирљиве предлоге истакнуте у Апелу 17 несврстаних земаља. Констатовано је, и да у ситуацији док бомбардовање траје, није могуће очекивати било какво решење овог сукоба. Амерички амбасадор је поновио раније ставове владе САД, изразивши наду да ће Југославија и несврстане земље ипак имати значајну улогу у решењу овог конфликта.

Југословенско-совјетски односи у светлу погоршања ситуације у Вијетнаму

Због заоштравања ситуације у Вијетнаму дошло је и до више сусрета званичника СФРЈ и совјетских представника у Београду.³⁵⁶ С обзиром да је дошло до ескалације сукоба, СССР се одлучио на активнију подршку Ханоју, пре свега у виду економске и војне помоћи, али без директне конфронтације са Сједињеним Државама. Основна преокупација совјетског руководства у овом периоду била је активност Кине. Према речима совјетског амбасадора, Кина је правила разне сметње у достављању помоћи ДР Вијетнаму из СССР-а. Са друге стране Пекингу је, према оценама совјетских званичника, одговарала конфронтација Совјета и Американаца јер би то омогућило смањивање притиска на ову далекоисточну силу, с обзиром на то да је практично била у сукобу и са једном и са другом суперсилом. Кинеска теорија о немогућности коегзистенције између капиталистичких и социјалистичких земаља, и томе

³⁵⁵ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору помоћника Државног секретара Миша Павићевића са амбасадором САД у Београду, С. Burke Elbrick-ом, у ДСИП-у 25. марта 1965. године.

³⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 446077, Забелешка о разговору друга председника са амбасадором СССР Пузановим, 15. марта 1965.; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 17. III 1965, 410322, Амбасади СФРЈ – Москва, 17. III 1965.

адекватна спољна политика је највише одговарала Сједињеним Државама, које су управо захваљујући оваквој политици Пекинга могле да правдају акцију у Вијетнаму. Имајући у виду развој ситуације и контакте са америчким представницима укључујући и размену писама са америчким председником, Тито је сматрао да ће се бомбардовања дефинитивно наставити.

Тема кинеских опструкција у допремању помоћи у Вијетнам је била доминантна и у наредним контактима совјетских и југословенских званичника. Пузанов је у разговору са председником Савезног извршног већа, Петром Стамболићем истакао и да се стиче утисак да Кина веома мало помаже Ханоју те да због тога јача утицај Совјетског Савеза на овим просторима.³⁵⁷ Поред ове теме Совјети су упознали своје саговорнике у Београду и са условима које је Ханој сматрао неопходним да би преговарачки процес могао да почне.³⁵⁸ Основна ствар је била престанак бомбардовања територије ДР Вијетнама. У разговорима које је Ранковић водио са совјетским амбасадором могла се уочити истоветност погледа на међународну ситуацију, па чак и коришћење готово истог речника у процени улоге САД, с обзиром да је и југословенски потпредседник користио израз „амерички империјалисти“ који је био незаобилазан у свим саопштењима комунистичких земаља.

Иако је се у разговорима представника СФРЈ и СССР иза затворених врата могло уочити да они суштински имају исте погледе на кризу у Индокини, званични ставови су ипак донекле били различити.³⁵⁹ Апел 17 несврстаних земаља, а самим тим и ставови Југославије нису наишли на одговарајућу подршку социјалистичких земаља. ДР Вијетнам се негативно изјаснио о апелу, а Совјети се уопште нису ни изјаснили о овој иницијативи. Москва је инсистирала на заједничком коминикеу СССР-ДР Вијетнам, на четири тачке које је изнео председник владе Северног Вијетнама, Фан Ван Донг, и на женевским споразумима из 1954. Ове разлике у ставовима двеју земаља биле су уловљене различитим интересима и разликама у спољнополитичким концепцијама. Совјети су хтели да поврате свој утицај у Азији, и поготово међу азијским комунистичким земљама, који је био озбиљно угрожен док је на челу СССР био Никита Хрушчов. У тој намери главну препреку је представљала Кина која је желела да се афирмише као сила број један у Азији. Наравно, Сједињене Државе су такође представљале препреку у овим совјетским замислима, међутим, са Вашингтоном је постојало више билатералних и међународних питања које је требало разрешити а која су такође била од

³⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 446149, Забелешка о разговору председника СИБ Петра Стамболића са совјетским амбасадором Пузановим 19. IV 1965 у 12 часова.

³⁵⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 446196, Забелешка о разговору друга Александра Ранковића са совјетским амбасадором Александром Пузановим, на дан 30. IV 1965.

³⁵⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-159, 414626, Москва број 432, 21. IV 1965.

значајног интереса за Москву. Званични Београд је имао готово исти став према Кини и САД као и Совјети, међутим чини се да су пре свега прагматични интереси али и политика несврстаности захтевали нешто другачије сагледавање ситуације, што је значило и извесно заоштравање са Вашингтоном, али и званично истицање негативне улоге Кине као и неслагање са принципима Ханоја за решавање Вијетнамског рата.

Колико је био дубок јаз између југословенског и америчког схватања ситуације у Вијетнаму показало је и објављивање “Беле књиге” о Вијетнаму, које је у југословенској амбасади оцењено као потпуни неуспех владе Сједињених Држава да докаже озбиљнију инфилтрацију или помоћ у опреми јединицама Вијетконга од стране ДР Вијетнама.³⁶⁰ У свом коментару на ову публикацију, амбасадор Мићуновић истиче да има превише контрадикторних података. На неколико конкретних примера преузетих из “Беле књиге”, Мићуновић је пластично показао да америчке тврдње о инфилтрацији са Севера једноставно нису у складу са истином. Због тога је југословенски дипломата сматрао да је објављивање овог документа имало пре свега улогу оправдања америчких акција у Вијетнаму. Негацијом борбе јужновијетнамског народа против сајгонског режима, САД су у ствари хтеле да створе правну основу која им омогућује и будућу активност, имајући у виду да инсистирају на агресији са Севера.

У говору који је амерички председник одржао 7. априла 1965 године на универзитету „Џон Хопкинс“ могле су се уочити основне поставке политике САД на простору југоисточне Азије.³⁶¹ Агресија ДР Вијетнама и политика Кине у Азији означени су као главни узроци овог рата. Званични разлози учешћа америчких трупа су били следећи: 1. обећање које су предходни амерички председници дали сајгонском режиму; 2. одржавање статуса quo на глобалном нивоу; 3. према „теорији домина“ уколико би дошло до пада једне земље под комунистички утицај то би довело и до пада осталих земаља у окружењу. Основе решења сукоба, онако како их је видео амерички председник, биле су независни Јужни Вијетнам, ослобођен утицаја споља, не везан ни за једну војну алијансу и без војних база неке стране силе. Џонсон је из тактичких разлога подржао захтев из Апела 17 који је позивао на безусловне преговоре. С обзиром на тренутну ситуацију у овом делу света, односно америчко свакодневно бомбардовање територије ДР Вијетнама, то је практично значило преговоре под бомбама, што није била интенција Апела. Ипак, у говору је истакнута спремност Сједињених Држава за мирољубивим решењем кризе и неширењем сукоба ван граница Вијетнама. Са тим у вези обећана је и економска помоћ региону

³⁶⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 49403, Вашингтон, број 505, 13. III 1965.

³⁶¹ Public Papers of the Presidents of the United States, Lyndon B. Johnson, 1965, Book 1 – January 1 to May 31, 1965, 394-398.

након завршетка сукоба.

После неуспеха апела 17 несврстаних земаља да доведе до преговора између зараћених страна, чему је значајно допринело заоштравање од стране Сједињених Држава, дошло је до привременог застоја у даљим иницијативама југословенске стране, која се оријентисала пре свега на прикупљање информација о даљим правцима америчке спољне политике.³⁶² Сједињене Државе су у овом периоду сукоба покушавале да добију подршку пре свега од својих савезника из НАТО пакта, и у том смислу тражиле и макар симболично ангажовање у Вијетнаму. Ипак, постојала је резервисаност западних савезника о евентуалном ангажовању у овом сукобу што је објективно представљало нови неуспех америчке политике на овом подручју.

У извештају ДСИП-а о стању билатералних односа са САД средином априла 1965. године, доминирала је претежно позитивна оцена међусобних односа.³⁶³ Ипак, констатовано је и да је и у овом периоду било извесних осцилација које су биле карактеристичне за послератне односе Београда и Вашингтона. Југословенски званичници су упорно инсистирали на раздвајању билатералних односа од међународне политике, док су Американци повезивали ове две ствари. Користећи се методама притиска, односно упозоравања југословенских представника да ће се критика америчке спољне политике одразити и на међусобне односе, Сједињене Државе су истовремено указивале и на позитивне перспективе развоја. Са тим у вези се могло констатовати да је посета сенатора Фулбрајта позитивно утицала на развој билатералних односа, али је ескалација сукоба у Вијетнаму довела до негативног обрта по овом питању. До негативног развоја је долазило првенствено у политичком и економско-финансијском сектору, док су се трговина и просветна и културна размена одвијале без застоја. Државни секретаријат за иностране послове је оценио и да ће елеменат притиска остати и у наредном периоду, али да ће САД истовремено настојати да не угрозе основу односа две земље.

³⁶² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 412838, Вашингтон број 612, 6. IV 1965.

³⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 412045, Подсетник поводом посете амбасадора Елбрика Сарајеву, 12. априла 1965.

ИНТЕРВЕНЦИЈА У ДОМИНИКАНСКОЈ РЕПУБЛИЦИ, „ПОСТЕПЕНА ЕСКАЛАЦИЈА“ У ВИЈЕТНАМУ И ЗАОШТРАВАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИХ ОДНОСА

Интервенција САД у Доминиканској републици, која се догодила 28. априла 1965. године, је додатно закомпликовала односе између две земље. Вашингтон је интервенцију у Доминиканској републици представио као акцију која је имала за циљ заштиту Американаца који су се нашли у овој земљи.³⁶⁴ У званичном обраћању председника Џонсона је истакнуто да су војне власти Доминиканске републике саопшtile да не могу да гарантују безбедност америчким грађанима, те да им је због тога потребно да се и америчко војно особље ангажује на том задатку. Он је додао и да ће, након спровођења ове „спасилачке“ акције амерички војници напустити ову земљу. Међутим, само пар дана после Џонсон је изнео да САД имају сазнања да се у Санто Домингоу налазе и људи који су обучавани у иностранству (овде је мислио на Кубу) и да они желе да преузму контролу над овом земљом, што је практично значило да је почетни прокламовани циљ америчке акције уступио место борби против комунизма у Доминиканској републици.

Београд је, међутим, јасно и недвосмислено осудио ову америчку акцију.³⁶⁵ Југословенска влада је у свом саопштењу истакла да је “циљ и смисао предузете акције коришћење оружане силе за мешање владе САД у послове једне независне земље”. Југословенске званичнике је посебно узнемирило то што се, имајући виду и америчке интервенције у другим деловима света, чинило да су Сједињене Државе прешле на политику војних акција.

Југословенска штампа је такође оштро реаговала на интервенцију САД у Доминиканској републици. У серији чланака „Борба“ је повезивала интервенцију у Доминиканској републици са Вијетнамом тврдећи да су САД прешле на агресивну спољну политику.³⁶⁶ Овакав став делила је и „Политика“.³⁶⁷ Ни „Комунист“ није пропустио да критикује политику Сједињених Држава са том разликом што је у негативном контексту поменуо и кинеску политику, констатујући да се

³⁶⁴ „U.S. Acts To Meet Treat in Dominican Republic“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LII No. 1351, May 17, 1965, 738-748.

³⁶⁵ АЈ, КПР I-5-б, САД, У вези са искрцавањем америчких оружаних снага на територију Доминиканске републике, друг Коча Поповић и Државни секретаријат предлажу да се објави следеће саопштење 3. мај 1965. године.

³⁶⁶ „Нова интервенција војних снага САД прети тешким компликацијама и опасностима“, Ж. Божић, „Америчке трупе држе најважније стратегијске тачке у Санто Домингу“, Ж. Милић, „Џонсонова оправдања“, *Борба*, уторак, 4. мај 1965, 1 и 2.

³⁶⁷ „Американци шаљу елитне јединице за операције у Јужном Вијетнаму“, „Амерички авиони бомбардовали област дуж 20. паралеле“, *Политика*, 4. мај 1965, 2 и 3.

америчка „политика међународног насиља“ и политика „праведног револуционарног рата“ коју је заговарао Пекинг у суштини „додирјују и допуњују“.³⁶⁸

У интервјуу египатској новинској агенцији МЕН, који је потом пренела „Политика“, Тито је изразио забринутост због најновијег развоја ситуације у Доминиканској Републици и Вијетнаму.³⁶⁹ Сматрајући да би несврстане, социјалистичке и остале мирољубиве земље требале да предузму одлучујуће кораке како би се избегао светски сукоб и осудила политика силе, он је истакао САД као најодговорнију земљу за овакву ситуацију у свету. Ипак, југословенски председник у овом интервјуу није користио тешке квалификације на рачун политике Сједињених Држава.

Имајући у виду званичне изјаве југословенске владе и председника, као и писање штампе јасно је да амерички дипломати нису могли бити задовољни реакцијама Београда. Приликом разговора који су водили Булајић и Кочер, америчког дипломату је занимао разлог због којег Југославија брине због америчке интервенције у Доминиканској републици.³⁷⁰ Булајић је упозорио свог америчког колегу да интервенција САД у овом делу света, ако се повеже са сличним активностима у Африци и Вијетнаму, сугерише да су Американци прешли на политику примене силе. Он је такође оптужио Сједињене Државе да се руководе политиком двоструких стандарда. Са једне стране САД су се залагале за самоопредељење, а инсистирале су на подели Вијетнама; оне такође нису прихватале ни једну „марксистичко-лењинистичку“ владу у Латинској Америци. Кочер није желео да одговара на оптужбе Булајића, већ је само констатовао да су пре званичних изјава, југословенски представници требали да разговарају са представницима САД. Југословенски дипломата је сматрао овакву сугесију беспредметном. Овај разговор је јасно показао разлике у ставовима двеју земаља и наговестио даље погоршање међусобних односа.

У светлу ескалације рата у Вијетнаму као и интервенције у Доминиканској Републици, југословенска амбасада у Вашингтону изнела детаљну процену новонастале ситуације и будуће америчке политике.³⁷¹ Што се тиче интервенције у Доминиканској републици, констатовано је да је Џонсон напустио Кенедијеву политику, јер је предходни амерички председник подржавао

³⁶⁸ М. Ивековић, „На две стране глобуса“, *Комунист*, 20. мај 1965, 9.

³⁶⁹ „Тито: Морају се предузети даљи кораци за сузбијање агресије у Вијетнаму“, *Политика*, 4. мај 1965, 1 и 2.

³⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 415159, Забелешка о разговорима др Милана Булајића, саветника у ДСИП-у, са Eric Kocher-ом, на ручку код њега, 4. маја 1965.

³⁷¹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Војна интервенција САД у Санто Домингу и политика Џонсонове администрације, 19. маја 1965. године.

владу Хуана Боша, док је Џонсон против овог лидера ангажовао оружане снаге САД. Узрок америчке агресивне политике амбасадор Мићуновић је видео у својеврсном “кубанском комплексу”. Америчка јавност је сматрала Кубу за највећу спољнополитичку грешку Сједињених Држава још од краја Другог светског рата. Због тога су Американци били изузетно одлучни да не дозволе стварање нове Кубе на западног хемисфери. Једина константа са Кенедијевом политиком је било инсистирање на споразумевању са Совјетским Савезом. Међутим, према мишљењу југословенског амбасадора, овакво обраћање америчког председника СССР-у имало је и функцију давања аргумената за нападе Кинеза на Совјете. На овај начин, одржавао се сукоб ове две силе, што је, у крајњој линији, и омогућавало Сједињеним Државама да наставе са агресивном политиком. Постављајући питање шта је довело до промене у спољнополитичком курсу САД, чини се да Мићуновић пре свега мисли да су снаге које су од Кенедијем биле у дефанзиви, сада заузимају значајно место у креирању америчке политике. Он је, пре свега имао на уму генерале, “војноиндустријски комплекс” и конзервативни део америчког Конгреса. Што се тиче спољних фактора који су утицали на промену америчке политике међу њима су се свакако могли издвојити совјетско-кинески сукоб, индијско-кинески сукоб, опадање улоге несврстаних и смена Хрушчова. По Мићуновићевом схватању, утицај Запада је од краја Другог светског рата био у константном опадању, па је тренутна ситуација добродошла САД да поправе свој и положај својих савезника у свету. За овакву ситуацију у свету је, по мишљењу југословенске амбасаде, био одговоран искључиво Џонсон. Целокупна личност и потези америчког председника су у овом извештају негативно оцењени, почевши од смене скоро свих Кенедијевих сарадника до изражавања сумње у његову компетентност у питањима спољне политике. Наглашена је и његова сарадња са републиканцима. Међутим, иако је у свом извештају сву одговорност за садашњу међународну ситуацију приписао Џонсону, југословенски амбасадор, је пре свега због прагматичних разлога, саветовао да се амерички председник не критикује јавно. Оваква критика би за директну последицу имала погоршање билатералних односа. Мићуновић је предлагао и да се избегну било каква “вређања Америке”, не искључиво због економских интереса, већ и због одржања нормалних дипломатских контаката између две земље, што је, с обзиром на југословенску позицију у светској политици било веома значајно. Сматрајући да Вијетнам остаје главна опасност по мир у свету, југословенски амбасадор је предлагао да се влада СФРЈ оријентише на активности у УН, сматрајући да су остале могућности исцрпљене и да је тамо позиција САД генерално слабија.

Након последњих војних активности у Вијетнаму и Доминиканској Републици, а имајући

у виду званичне изјаве југословенских званичника, ДСИП је урадио и процену ситуације везано за могуће заштравање са Сједињеним Државама.³⁷² Ова процена је била и резултат изјава високих америчких званичника у којима се добијање помоћи практично условљавало односом земље-примаоца помоћи са Вашингтоном. Позивајући се на наступе Џонсона и других америчких представника, ДСИП је установио неке тачке овог америчког односа према земљама-корисницама помоћи: 1. условљавање односа „понашањем“ ових земаља у међународним односима; 2. ставом према политици у битним интересима САД; 3. уздржавање од било каквих повреда америчких представништава; 4. земље које су желеле „пријатељство“ са САД морале су и да га заслуже. Иако су југословенски званичници сматрали да још увек нема назнака да ће доћи до заштравања, ипак нису пропустили да наведу и неке елементе који говоре о постепеној промени америчког држања. Између осталог, у разговорима са америчким званичницима све се више потенцирало на утицају разлика по разним међународним питањима на билатералне односе. Писање америчке штампе је у овом периоду такође било знатно лошије него раније. Одлагање преговора као и даље погоршање услова за куповину пољопривредних вишкова је био још један од индикатора погоршања односа. Међутим, остали нивои сарадње су се одржавали без икаквих проблема, што је и навело југословенске званичнике да сматрају да није дошло до промене политике САД у односу на СФРЈ. Ипак, погоршана међународна ситуација би свакако могла да доведе до тога да Југославија буде уврштена у ред земаља „које не заслужују помоћ и пријатељство САД“. Југословенски званичници су сматрали да би првенствено били погођени економски односи са Америком који су били од суштинског значаја за СФРЈ.

Односи Београда и Москве након интервенције у Доминиканској републици. Питање Вијетнама.

С обзиром на компликовање међународне ситуације, у југословенском суседству је дошло до састанка америчких и совјетских званичника чији је циљ, између осталог, био и покушај да се нађе заједнички језик по питању вијетнамског проблема.³⁷³ Наиме, дошло је до сусрета између америчког државног секретара Дина Раска и совјетског министра спољних послова Андреја Громика у Бечу. Југословенска влада је о овом сусрету била обавештена из Москве где је дошло до састанка амбасадора Видића и америчког представника Штасела (Stasel). Амерички

³⁷² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 416614, Одроз могућег заштравања са САД, 14. маја 1965, год.

³⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 418786, Москва број 555, 24. V 1965.

дипломата је констатовао да овај разговор није донео никакве резултате, с обзиром да је СССР инсистирао на четири тачке северновијетнамске владе. Видић је истакао да се не може очекивати озбиљнији напор СССР-а или несврстаних земаља у погледу решавања Вијетнамског рата, докле год се не престане са бомбардовањем северновијетнамске територије. Он је сугерисао америчком колеги да би администрација требала да прихвати ФНО Јужног Вијетнама као саговорника, јер се његови иступи, поготово у погледу неутрализације Јужног Вијетнама и стварања коалиционе владе, јасно и драстично разликују од кинеских концепција. Видић је сматрао да ни Северни Вијетнам није у потпуности под утицајем Кине.

Потврду тврдог става СССР југословенски званичници су добили и приликом разговора са совјетским колегама у Вашингтону.³⁷⁴ Саветник совјетске амбасаде Лукјанов је био изричит да Совјетски Савез неће прдузимати никакву мировну иницијативу за решавање Вијетнамског рата. У том кључу је коментарисао и кратак сусрет Громика и Раска у Бечу, напомињући да совјетска страна није имала о чему да разговара са Американцима. Ипак, и поред Џонсонових акција у свету, Совјети нису сматрали да је дошло до промене америчке политике, наглашавајући да је сваки амерички председник после Другог светског рата примењивао силу у зависности од датих околности. Сличан епилог је имао и састанак совјетског и југословенског амбасадора у Вашингтону.³⁷⁵ Добрињин је истакао да ће свакако доћи до погоршања совјетско-америчких односа узимајући у обзир међународну ситуацију. Совјети су сматрали да је узрок оваквог стања међусобних односа промена у Белој кући. Оба амбасадора су се сложила да је Џонсон, после Мао Це Тунга, вероватно највећа претња миру у свету. До промене америчке политике у Вијетнаму је могло доћи, према схватању Добрињина, тек онда када списак погинулих Американаца буде дужи него што је у датом моменту. Совјети су очигледно негативан развој билатералних и међународних односа повезивали лично са Џонсоном. С обзиром да је у овом периоду долазило до интензивног развоја југословенско-совјетских односа није чудила чињеница да су састанци представника две земље и на тему Вијетнамског рата били чести и срдачни. Агресивна политика САД као и идеолошка блискост две земље су само доприносиле позитивном развоју међудржавних односа.

Као последица развоја политичких односа две земље, дошло је и до јачања економских односа.³⁷⁶ Крајем маја 1965. године у Москви је потписан дугорочни трговински споразум

³⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 419613, Вашингтон број 868, 25. V 1965.

³⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 419556, Вашингтон број 902, 27. V 1965.

³⁷⁶ Ђ. Трипковић, „Односи између Југославије и Совјетског савеза 1965-1967“, *Историја XX века*, 1 (2010), 133-151.

између две земље, док је истовремено указивано и на даље могућности привредне сарадње. Трговинска размена између СССР и Југославије је повећана за 30% у односу на предходну годину а значајно су повећане и набавке индустријске опреме, репроматеријала и сировина. Поред тога, Совјети су Београду дали и кредит од 45 милиона долара, а био је потписан и споразум о учешћу фирми из СССР-а у изградњи Ђердапа. Повољан развој сарадње две земље огледао се и на војном пољу. Југословени су сматрали да је СФРЈ пожељан економски и војни партнер за Кремљ, пре свега због економског и војног потенцијала и географског положаја. Ограничавајући фактор у развоју ових односа је био, према југословенском виђењу, кинески фактор као и утицај Београда на дезинтеграцију у социјалистичком блоку.

Југословенски ставови средином 1965. и упозорења из Вашингтона. СФРЈ као могући посредник у решавању вијетнамског сукоба

Реакције југословенске штампе и владе на ескалацију рата у Вијетнаму, као и оштре критике упућене на рачун САД поводом интервенције у Доминиканској Републици нису остале непримећене од стране Стејт Департамента и Беле куће.³⁷⁷ Југословенска штампа је током целог маја 1965. године објављивала чланке који су негативно оцењивали политику Сједињених Држава. Амерички званичници су сматрали да је главни проблем начин критике коју су представници СФРЈ упућивали на рачун Вашингтона. Као пример је навођен ранији југословенски став да се ради о „империјалистичким круговима САД“ у поређењу са последњим критикама, када се званичној политици Сједињених Држава приписивао империјализам и фашизам. Амерички званичници су овакво поређење природно сматрали увредом и јасно су упозорили да ће овакав наступ довести до погоршања међусобних односа. Оваквим оштрим критикама америчке спољне политике, предходиле су изјаве америчких званичника, а посебно Џонсона, у којима се наглашавала опасност од комунизма као и америчка решеност да порази ову идеологију. У свом говору поводом дана победе над фашизмом, 9. маја 1965 године, Тито је направио паралелу између америчке политике и ситуације непосредно пред избијање Другог светског рата.³⁷⁸ Упоређујући реторику из ова два периода он је јасно истакао сличност у оном сегменту који се позивао на „тобожњу комунистичку опасност“ и указао на опасност од новог светског сукоба.

Иако у овом говору Тито није нигде директно поменуо Сједињене Државе, на Западу је

³⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 419589, Вашингтон број 896, 27. V 1965.

³⁷⁸ Ј.Б. Тито, *Говори и чланци*, књ. XX, 158-159.

овај говор примљен изузетно негативно.³⁷⁹ Сматрајући да се ради о највећој антиамеричкој критици након 1948. године амерички дипломати су јасно указивали на последице које ће СФРЈ морати да поднесе због упоређивања САД са предратном Италијом и Немачком.

Упоредо са упозорењима на последице негативног става СФРЈ према спољној политици САД, долазило је и до константних притисака америчких представника на званични Београд у смислу даљег ангажовања Југославије у правцу проналажења мирољубивог решења за питање Вијетнама.³⁸⁰ Крајем маја долази до сусрета отправника послова америчке амбасаде Кочера и југословенског државног секретара за иностране послове Марка Никеџића. После размене уводних речи, америчког дипломату је интересовало да ли постоји могућност за неку нову акцију у правцу решења Вијетнамског проблема, алудирајући на скорашњи сусрет и заједничку изјаву Тита и Насера. Никеџић је био резервисан по том питању, не желећи да претерано улази у детаље. Уместо тога, он је усмерио америчког дипломату на директне контакте са ДР Вијетнамом, односно са Кином, са којом су Американци били у вези преко амбасада у Варшави. На питање Кочера, шта Југославија мисли о предлогу Радакришнана о патролама дуж 17. паралеле, Никеџић је изнео познате југословенске ставове. Пре свега, потребно је наћи политичко решење, обезбедити право на самоопредељење и немешање страних сила. Тек онда се, према ставовима југословенске владе, могло говорити о овим питањима која су била техничке природе.³⁸¹

У разговору између директора Танјуга Вукашина Мићуновића и саветника америчке амбасаде Робертса је такође поменуто питање посредовања Југославије.³⁸² Амерички саветник је сматрао да социјалистичке земље, а пре свега СССР и СФРЈ нису довољно учиниле на проналажењу мирног решења. Напоменуо је и да Сједињене Државе желе слободан Вијетнам без кинеског утицаја али да очигледно немају са ким о томе да разговарају.

Крајем маја и почетком јуна 1965. године, дошло је и до посете бившег америчког амбасадора у Београду, Џорџа Кенана.³⁸³ С обзиром на Кенанов генерално позитиван став према

³⁷⁹ Д. Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 188.

³⁸⁰ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору Државног секретара за иностране послове Марка Никеџића са отправником послова Амбасаде САД, Е. Kocher – от, на дан 28. маја 1965. године; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 418967, Забелешка о разговору Државног секретара за иностране послове Марка Никеџића са отправником послова Амбасаде САД, Е. Kocher – от, на дан 28. маја 1965. године.

³⁸¹ Исто.

³⁸² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 419068, Белешка о разговору са господином Робертсом, саветником америчке амбасаде у Београду, 26. V 1965.

³⁸³ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове Марка Никеџића са професором George Kennan-ом, бившим амбасадором САД у Југославији, у ДСИП-у 31. маја 1965. године; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 418968, Забелешка о разговору државног секретара за

СФРЈ, као и извесне заслуге за Титову посету Вашингтону 1963. године, бившем амбасадору је указана посебна пажња. Кенан се прво срео са Државним секретаром за иностране послове Марком Никезићем. На самом почетку разговора, бивши амерички амбасадор у СФРЈ је напоменуо да ће износити само своја лична запажања, никако ставове владе САД. У том смислу, Кенан је изнео мишљење да је до промене америчке спољне политике дошло због унутрашњих промена. Ту је нагласио другачији однос који садашњи амерички председник има према Конгресу који је десно оријентисан. Такође, по мишљењу некадашњег амбасадора, Џонсон не познаје у довољној мери међународне односе, док је покојни председник Кенеди водио потпуно независну спољну политику у односу на ставове Конгреса. Релативно мали број утицајних личности се противио оваквој спољној политици америчког председника, и то пре свих сенатор Фулбрајт. Кенан је и себе убројао у опоненте актуелне политике Сједињених Држава, и нагласио да највећу опасност представља Вијетнамски рат. Даље компликовање ситуације је могуће, поготово уколико Кина и ДР Вијетнам покушају да, пред афричко-азијску конференцију, направе неки већи резултат на терену. Као још један могући вид погоршања ситуације Кенан је видео и шире ангажовање Совјета у постављању ракетних система на територији ДР Вијетнама. Он се сложио са констатацијом свог домаћина, да није могуће искључити Вијетконг из преговора, а са посебном пажњом је примио и став Никезића да се ни влада Јужног Вијетнама, као актер сукоба, не треба удаљавати из будућих преговора. Ипак, Кенан је саветовао стрпљење, сматрајући да САД требају без отежавања споља, да изнутра промене своју политику. Бивши амбасадор се углавном сложио са Никезићевим оценама спољне политике Сједињених Држава, али и СССР-а. Он је своје ставове поновио и на неформалној вечери коју је, у част америчког госта, организовао Богдан Осолник.³⁸⁴

У разговору са југословенским председником Кенан је са жаљењем констатовао да ће, због тренутне политике коју Сједињене Државе воде, неминовно доћи до погоршања билатералних односа.³⁸⁵ Стиче се утисак да је Тито, у односу на предходне Кенанове саговорнике, био оштрији у оценама спољне политике САД. Југословенски председник се сагласио са својим саговорником да ће највероватније доћи до погоршања међусобних односа али и нагласио да ће Југославија, упркос свему, наставити да критикује спољну политику

иностране послове Марка Никезића са професором George Kennan-ом, бившим амбасадором САД у Југославији, у ДСИП-у 31. маја 1965. године.

³⁸⁴ АЈ, КПР I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о разговору на вечери са бившим америчким амбасадором Кенаном 31. V 1965. године.

³⁸⁵ АЈ, КПР I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о посети Џорџа Кенана председнику Републике 1. јуна 1965. г. у Белом Двору.

Сједињених Држава. Ипак, Тито се трудио и да оправда своју недавну изјаву где је поступке Америке упоредио са фашизмом. Он је истакао да смисао његове изјаве није био поређење САД и фашизма, већ указивање на неке методе које су сличне са онима које су употребљаване пре Другог светског рата. Југословенски председник је наставио са критиком америчке политике у Индокини, и додао да овакву позицију САД осуђују практично све земље света. Кенан је констатовао да Џонсон брзоплето доноси одређене одлуке, и да сам води спољну политику, без консултација са другим званичницима САД.

Међутим, објашњења југословенског председника нису оставила позитиван утисак на креаторе америчке спољне политике.³⁸⁶ Американци су сматрали да неће доћи до ублажавања југословенског става према Вашингтону па ће самим тим неминовно доћи и до погоршања односа. Добри односи са Совјетским Савезом само су потврђивали овакве ставове америчких представника. Приближавање СССР-у значило је и истовремено удаљавање од САД, што је у владајућим круговима у Вашингтону тумачено и као напуштање дотадашњег спољнополитичког курса СФРЈ.

Разлике у ставовима између САД и СФРЈ по питању Вијетнама, Конга и Доминиканске републике су свакако морале довести до сужавања могућности развоја међусобних односа. Поново је из Стејт Департмента стигло упозорење да нису разлике већ начин на који југословенски званичници оцењују и осуђују акције САД главни проблем.³⁸⁷ Ипак, Американци су се надали да ће се постојећи односи наставити у тренутном обиму. Ова тема је такође доминирала приликом разговора др Милана Булајића и Волтера Робертса у Београду.³⁸⁸ Као пластичан пример горе наведеног, амерички дипломата је рекао следеће: „Када Југославија назове акцију САД у Доминиканској Републици као „интервенцију“ то се може прихватити, али кад то назове „брутална агресија“ онда то иритира.“³⁸⁹ Ово је било директно везано и за неповољније услове приликом куповине памука и уља по програму ПЛ 480. Упркос незадовољству које је показао југословенски представник везивањем спољнополитичких ставова две земље са билатералним односима, Робертс је навео да су инструкције из Вашингтона биле изричите и јасне па су због оштре критике СФРЈ на рачун САД предложени неповољнији услови.

Због неповољног развоја међусобних односа и могућег даљег заоштравања југословенски

³⁸⁶ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 189.

³⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 420335, Вашингтон број 956, 4. VI 1965.

³⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 420637, Забљешка о разговорима др Милана Булајића, савјетника у ДСИП-у, са г. Walter Roberts-ом, савјетником Амбасаде САД, неформално 5. јуна 1965.

³⁸⁹ Исто.

званичници су сматрали за потребно да својим саговорницима из Сједињених Држава образложе позиције званичног Београда, при том инсистирајући на одвајању билатералних односа од ставова две земље према одређеним међународним питањима.³⁹⁰ Прилика за овакав наступ се указала приликом посете новопостављеног начелника одељења за источну Европу Р. Лајла (R. Lisle) који је дошао у Југославију пре формалног преузимања дужности. После размене куртоазних речи, заменик државног секретара за иностране послове Мишо Павићевић је изразио наду да ће се југословенско-амерички односи и на даље развијати успешно без обзира на разлике које се тичу међународних проблема. Павићевић је инсистирао и на непромењеној спољној политици Југославије. Уколико се и могло говорити о неким новим елементима, они нису били условљени променом спољне политике СФРЈ, већ међународним збивањима и одређеним акцијама САД. Као илустрацију оваког става, заменик државног секретара је поменуо и ситуацију око апела 17 несврстаних земаља, а посебно америчко бомбардовање ДР Вијетнама које је уследило непосредно после апела и учинило ову иницијативу превазиђеном. Напоменуо је и да последње акције Сједињених Држава озбиљно сужавају могућност деловања Југославије и несврстаних у правцу смиривања ситуације. Лајл је изнео разумевање за овакав југословенски став. Међутим, напоменуо је да се исто тако ни политика Америке не разликује у односу на њене раније прокламоване циљеве. Наравно, он је искористио Павићевићев аргумент о промени међународне ситуације, у смислу да је ова промена натерала и САД да модификује своје методе. Из горњег се поново показала очигледна разлика у мишљењима две земље. Док су Југословени сматрали да су САД иницијатор ових промена на међународном плану, а посебно у Вијетнаму, дотле су представници Сједињених Држава пре свега мислили на агресију Северног Вијетнама, уз кинеску подршку, према Јужном Вијетнаму. Павићевић је констатовао да се СФРЈ не може сложити са политиком употребе силе, али се и вратио на моменат побољшања међусобних односа. Поред билатералних, заменик државног секретара је изнео и пар међународних питања на којима две земље могу сарађивати, пре свега, у напорима да се нормализује рад УН као и у домену међународне економске сарадње. Лајл се сложио са саговорником, и обећао да ће се потрудити да чешће долази до размене мишљења и што се тиче билатералних и међународних питања. Ипак, амерички званичник је упозорио на речник у “информативној делатности” посебно сматрајући опасним “уколико се америчкој влади неоправдано приписују мотиви који је

³⁹⁰ АЈ, КПП I-5-6, САД, Забелешка о разговору М. Павићевића, заменика Државног секретара за спољне послове, са I. Lisle-om, начелником Одељења за Источну Европу у State Department-у, дана 7. VI 1965.

нису руководили”³⁹¹. Павићевић је одбацио ову примедбу, уз тврдњу да никада ни у изјавама ни у дипломатској комуникацији, код Југословена није било елемената пропаганде.

Ипак, готово сви бројеви дневних и недељних листова у Београду су обиловали чланцима који су суштински оштро критиковали америчку спољну политику.³⁹² САД су оптуживане да су помогле у формирању и одржавању Дијемове и свих осталих сајгонских влада, које су репресијом, убиствима и хапшењима покушавале да изиграју Женевске споразуме.

Упоредо са критикама због неизбалансираног југословенског става према америчкој политици, али и указивањима на могуће позитивне развоје билатералних односа настављен је и притисак на руководство СФРЈ како би званични Београд искористио свој утицај у Москви у правцу решавања вијетнамског сукоба.³⁹³ Следећи сусрет југословенских и америчких званичника имао је за сврху предају промеморије америчке владе о досадашњим напорима САД да се пронађе мирољубиво решење у југоисточној Азији. Посебан разлог за упознавање са овим америчким документом био је у томе што је Јосип Броз ускоро требао да посети СССР, па се америчка страна надала да ће се у Москви дискутовати и о Вијетнаму. У краћем разговору који су водили нови отпражник послова у америчкој амбасади Дабс (Dubs) и помоћник државног секретара за иностране послове Иво Сарајчић, амерички званичник је истакао жељу своје владе да Тито буде упознат са садржајем промеморије. Разматрајући потенцијално решење Вијетнамског рата, југословенска страна је сматрала да бомбардовање свакако треба да престане, али да се од Вијетконга не може тражити да обустави операције. Дубс се сложио да је престанак бомбардовања први корак, али је са њиме везао и истовремени престанак инфилтрације са Севера. Пошто је даља дискусија отишла у правцу опште приче о ослободилачким покретима, Сарајчић је скренуо пажњу свом саговорнику да би САД требало да ове покрете подржавају, као што су то чиниле у случају Алжира. Њихово тренутно деловање, сматрао је југословенски дипломата, иде директно на руку Кинезима. Његов амерички гост је одговорио да се Сједињене Државе нису могле оглушити о позив за помоћ једне регуларне владе.

Циљ промеморије је свакако било оправдање америчких активности у Индокини.³⁹⁴ У овом документу су детаљно описани сви амерички напори за изналажење мирног решења.

³⁹¹ Исто.

³⁹² М. Радојчић, „Двострука игра Вашингтона, *Политика*, 20. мај 1965, 2; Ж. Божић, „Генерали се сада одупиру предлогу САД“, Ж. Милић, „Перспектива дугог рата“, *Борба*, 20. мај 1965, 2; М. Козман, „Враћање старим формулама“, *Комунист*, 3. јун 1965, 8; Ђука Јулиус, „Ако САД униште Северни Вијетнам“, *НИН*, 23. мај 1965, 13.

³⁹³ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору помоћника Државног секретара за спољне послове, Иве Сарајчића са америчким отпражником послова, Dubs -ом и I секретаром, Miler-ом 14. VI 1965.

³⁹⁴ Исто.

Поменуте су и конференције о Лаосу из 1961. и 1962. године, а за садашњу кризу у овој индокинеској земљи оптужен је ДР Вијетнам и комунистичке снаге у лаоском покрету Патет Лао. Предлог Камбоце о одржавању конференције о овој земљи, Сједињене Државе су прихватиле, међутим, према промеморији, сталне промене ставова камбоцанске владе су условиле неуспех организовања овог скупа. У том контексту је поменут и Апел 17 несврстаних земаља, где се констатује да су САД прихватиле безусловно отпочињање преговора. Међутим, оваква формулација у апелу је дошла пре почетка свакодневног америчког бомбардовања територије ДР Вијетнама, што је практично значило да су САД изиграле апел, јер прихватајући поменуту формулацију, Сједињене Државе су показале да не желе да прекину бомбардовање Северног Вијетнама. У промеморији се примећује да сву одговорност за тренутну ситуацију у Индокини Американци пребацују директно на Северни Вијетнам и Кину, мада је у неколико наврата и СССР означен, ако не као директни кривац, оно као неко ко није заинтересован за решење ситуације. Као последњи корак у покушају Сједињених Држава да приволе Ханој на преговоре помиње се прекид бомбардовања који је трајао четири дана у мају 1965, али се напомиње да су ДР Вијетнам и Кина ово назвале “америчком обманом”.

Америчка влада је половином јула 1965. дала овлашћење својој команди у Вијетнаму да сама одређује када ће употребити америчке копнене снаге. Овај потез америчке владе југословенска амбасада је проценила као нову промену америчке спољне политике.³⁹⁵ Констатујући да се америчка улога у Вијетнаму драстично променила у задњих годину дана, амбасада СФРЈ је узроке видела пре свега у неуспеху бомбардовања ДР Вијетнама. У овом извештају је закључено да ће Џонсон балансирати између војног јачања америчких позиција у Вијетнаму и вербалних декларација о спремности на преговоре. Овакве информације су се могле тумачити и недостатком јасног плана Сједињених Држава, јер чини се да је већ у овом периоду било закључено да бомбардовањем Северног Вијетнама није могуће остварити битну војну превагу, а ова акција је имала и мањи психолошки ефекат на владу у Ханоју од предвиђеног. Са друге стране, проширење сукоба није било уопште у мислима америчког председника, који је све време хтео да избегне активније мешање Кине и Совјетског Савеза.³⁹⁶

Што се тиче констатација везано за преговоре, велико је питање било да ли су то стварно биле декларативне изјаве или искрени покушај налажења мирног решења.³⁹⁷ Притисак који су вршиле Сједињене Државе на Југославију али и на друге земље како би добиле неку назнаку од

³⁹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 423287, Вашингтон број 1046, 17 VI 1965.

³⁹⁶ Mark P. Bradley, *Vietnam at war*, New York 2009, 111-112.

³⁹⁷ Исто.

Ханоја која би потом довела до преговора, сугерише да су постојале озбиљне намере како би се пронашло мирољубиво решење. Са друге стране, одбијање руководства САД да на дужи временски период обустави бомбардовање Северног Вијетнама као и неспремност да прихвате ФНО Јужног Вијетнама као преговарача у овом процесу није говорила у прилог озбиљности њихових иницијатива.

Питање Вијетнама је и у наредном периоду било главни камен спотицања у односима између две земље.³⁹⁸ Амбасадор Мићуновић је, на пријему код Дина Раска, изнео да на билатералном плану нема отворених проблема, као и да се сарадња на свим пољима одвија углавном задовољавајуће. Међутим, он је истакао и да разлике и сукоби спољних политика две земље угрожавају развој међусобних односа и навео Вијетнам као главни проблем. Југословенски дипломата је изразио уверење да ће, као и у прошлости, владе обе земље наћи начин да ни вијетнамски сукоб не угрози перспективе у односима САД и СФРЈ. Одговарајући на излагање Мићуновића, амерички државни секретар је истакао да, без обзира на све, ове разлике у спољној политици морају утицати и на међусобне односе, а посебно онда када долази до тешких и оштрих квалификација политике званичног Вашингтона. Сви догађаји у југоисточној Азији су, према америчком државном секретару, били последица кинеске ратоборне политике коју је следио Ханог. Прелазећи на питање евентуалних преговора, амерички државни секретар је упитао југословенског амбасадора да ли влада у Београду може још нешто да учини по питању мирољубивог решења, истаквши као добар пример Апел 17 несврстаних земаља. Југословенски амбасадор није пропустио да изнесе критику на рачун америчке реакције после Апела, када је дошло до жестоких бомбардовања ДР Вијетнама. Мићуновић је истакао да ће Југославија подржати свако мирољубиво решење али да тренутно не постоје никакве могућности за иницијативе са југословенске стране у правцу решења овог сукоба. Враћајући се поново на билатералне односе амерички државни секретар је осудио последње изјаве југословенских лидера приликом сусрета са представницима других држава, у којима се нападају искључиво САД. Раск је поновио жељу америчке администрације за наставак добрих односа са СФРЈ и решавање текућих питања на задовољавајући начин. Ипак, он је додао и да је то немогуће у ситуацији где једна страна непрестано напада другу. У свом извештају ДСИП-у Мићуновић је стекао утисак да је и Раска лично погодила оштра критика америчке политике у Београду. Амбасадор је сматрао да су ове југословенске критике, поготово у априлу и мају, имале за последицу знатно сужвање могућности међусобне сарадње, и да је државном секретару

³⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 422341, Вашингтон број 1069, 18. VI 1965.

САД био проблем да очува и оно што је до тог тренутка било постигнуто у односима две земље. Југословенски амбасадор је био и револтиран недостатком инструкција за вођење разговора о политичким питањима.

Револт југословенског амбасадора ипак није био изазван само недостатком инструкција из Београда.³⁹⁹ Сугестије које је Мићуновић износио поводом ублажавања антиамеричке кампање нису биле уважене. Оштра критика америчке политике могла је довести до угрожавања економских односа са Сједињеним Државама који су били витални за опстанак СФРЈ. Последице нарушавања политичких односа са САД би довеле и до погоршања не само са западним већ и са источним и несврстаним земљама, тј. довеле би у питање и југословенски међународни положај. Писање југословенске штампе о међусобним односима је такође било неприхватљиво за искусног дипломату.

Мићуновић је и приликом сусрета са америчким амбасадором који је био на реферисању у Вашингтону водио сличан разговор. Елбрик је неслагања у вези са ратом у Вијетнаму поставио као најважније питање у међусобним односима.⁴⁰⁰ Пре свега, он је истакао да САД разумеју разлику у ставовима, па и одговарајућу критику али да не могу да прихвате овакву позицију СФРЈ која у ствари представља јавну кампању против Америке. Последице ових напада на политику Сједињених Држава су биле неизбежне. Ипак, амерички амбасадор је после почетних оптужби на рачун СФРЈ, испитивао терен за неку нову акцију Југославије у правцу налажења „часног решења“ за проблем Вијетнама. Мићуновић је наравно одбацио тезу о јавној кампањи против САД и као пример навео Апел 17 несврстаних земаља, што је Елбрик прихватио као аргумент. Југословенски амбасадор је изнео став и да је до погоршања ситуације у Вијетнаму дошло услед сталног америчког бомбардовања, чиме је *de facto* проширен рат. Он је истакао и да је то само погоршало америчке позиције у свету а да је војна корист по свему судећи незнатна. Мићуновић није видео могућност за неку конкретну акцију Југославије у оваквој ситуацији. Престанак бомбардовања је, према мишљењу југословенског амбасадора, могао да представља прекретницу. Иако није могао да позитивно одговори на питање америчког колеге, каква би била реакција Ханоја и Вијетконга у том случају, он је и даље инсистирао на овоме, сматрајући да би се тако друга страна приморала да се изјасни и да би то био први корак ка мирном решењу. Елбрик је прихватао политичке разлоге за обуставу, али је исто тако додао да су војни кругови изричито против тога. Они су сматрали да би обустава бомбардовања ДР

³⁹⁹ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 190-191.

⁴⁰⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 425963, Вашингтон број 1300, 22. VII 1965.

Вијетнама без икаквих концесија са друге стране, у ствари значила да САД признају пораз. Због компликовања ситуације у Вијетнаму Сједињене Државе су у овом периоду вршиле знатан притисак на оне земље које се не слажу са њиховом политиком, па и на Југославију, са истовременом тежњом да подстакну све расположиве изворе за неку нову мировну иницијативу. У настојањима да се односи са Американцима поправе, или макар задрже на тренутном нивоу, Мићуновић је предложио ДСИП-у да се америчком амбасадору по повратку у Београд омогуће сусрети на највишем нивоу. Мићуновић је такође истакао, с обзиром на низ негативних оцена у југословенској штампи о Сједињеним Државама, да би било добро да се појави и неки позитиван чланак везано за САД што је ДСИП прихватио.⁴⁰¹ Са своје стране, Државни секретаријат за иностране послове је сматрао да се у будућим разговорима са представницима Вашингтона о вијетнамском проблему требају покренути питања признања Вијетконга и недвосмисленог прихватања Женевских споразума.

Из горе наведених разговора могло се уочити да су односи Београда и Вашингтона у комуникацији њихових представника и даље оцењивани као повољни, и поред очигледног погоршања, пре свега у економској, али и у политичкој области. Разлози југословенске стране су били пре свега у жељи да додатно не погоршају односе две земље. Стејт Департмент је свакако желео да задржи своје позиције које је изграђивао у СФРЈ још од 1948. године, односно раскида са Стаљином. Међутим, чини се да је улога коју је могла имати Југославија у решавању вијетнамског проблема, због међународног угледа и утицаја међу несврстаним, али и социјалистичким земљама, била далеко значајнија за америчку администрацију. Разлози за овакву оцену међусобних односа су се могли наћи и у неким другим моментима; културна, просветна и научна сарадња одвијале су се без икаквих застоја а пораст југословенског извоза у САД био је константан. Међутим, представници Сједињених Држава нису желели да дозволе отворену и оштру критику америчке политике једној малој земљи, а да то не доведе и до извесних последица. Ови разлози су довели до продужења политике „штапа и шаргарепе“, односно утицаја на промену става упозорењима и практичним корацима у правцу заоштравања односа са истовременим наговештајима добре перспективе односа уколико конкретна земља промени свој однос према америчкој политици. Са оваквом политиком је био повезан и притисак на СФРЈ како би дошло до неке дипломатске активности која би на крају резултирала преговорима у Вијетнаму.

⁴⁰¹ „Борба“ и „Политика“ су требале да објаве чланке о гостовању њујоркшког балета у Југославији, и да при том обухвате и шире културне односе између две земље (ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 425963, Вашингтон број 1300, 22. VII 1965.)

У светлу даљег негативног развоја на међународној сцени, у ДСИП-у је крајем јуна 1965. године дошло до консултовања креатора југословенске спољне политике.⁴⁰² Сједињене Државе као генератор негативних стремљења у светској политици су биле главна тема овог састанка. Наравно, с обзиром на све учесталије и оштрије протесте југословенских званичника и јавности поводом овакве америчке политике, разматрано је и могуће заоштравање међусобних односа. Амбасадор Мићуновић је известио о тренутним и будућим односима САД и СФРЈ у светлу постојећих међународних околности. Он се пре свега, сложио са констатацијом Државног секретаријата за иностране послове, да је Џонсонова политика довела до заоштравања односа на међународној сцени, и да таква политика прети погоршањем односа са земљама које јој се противе. Амбасадор није пропустио ни да напомене да у тој групи земаља “Југославија није на последњем месту”. У његовом извештају је констатовано да је у мају и априлу 1965. године дошло до одређеног погоршања међусобних односа иако Американци ни јавно а ни у оквиру администрације нису дали неку нову процену међусобних односа. Ипак, неизмењена оцена међусобних односа није значила да се југословенски иступи нису помно пратили у Вашингтону. До озбиљније реакције на југословенске изјаве није дошло, по мишљењу амбасадора Мићуновића, између осталог и због тога, што су САД већ поквариле односе са могим земљама, од својих савезника па до СССР-а.

Са друге стране, искуство у међусобним односима указивало је да Сједињене Државе обично заоштравају односе после годину дана од спорних догађаја.⁴⁰³ Тако је уосталом било и приликом Титовог наступа на Београдској конференцији 1961. године, када је после годину дана Југославији укинут статус најповлашћеније нације. Дрastiчније заоштравање међусобних односа зависило је од даљег америчког ангажовања на међународној сцени и од југословенског одговора на политику САД. Вијетнам је био најважнија тачка позитивног или негативног развоја како на међународној сцени, тако и у билатералним односима. Остали међународни проблеми су, према Мићуновићу, заузимали другоразредни значај. Анализом активности САД у предходном периоду јасно су се могла уочити два паралелна и донекле супротна правца, односно повећање броја трупа као и низ дипломатских активности које су имале за циљ проналажење политичког

⁴⁰² АЈ, КПР I-5-б, САД, О изгледима за даље одржавање добрих односа између САД и СФРЈ (Извештај амбасадора В. Мићуновића на Колегијуму ДСИП, 24. VI 1965.); ДА МСП РС, стр.пов, 1966, ф-10, 166, О изгледима за даље одржавање добрих односа између Југославије и САД, 24. VI 1965.

⁴⁰³ Исто.

решења. Мићуновић је сматрао да се ове дипломатске активности Сједињених Држава не могу оцењивати искључиво као маневар администрације како би поправила свој положај у свету.

Враћајући се на односе са Југославијом, он је додао и да други, и можда важнији разлог својеврсне “попустљивости” САД према Југославији, представља дугогодишња политика ове земље према СФРЈ, из угла америчких националних интереса.⁴⁰⁴ Мићуновић је, оцењујући билатералне односе у првих годину и по дана Џонсонове администрације, истакао решавање многих питања која су стајала на путу даљег развијања односа, успешну културну и научну и задовољавајућу економску размену, са перспективама даљег развоја. Међутим, погоршање опште ситуације је показивало и да су се измениле околности оваквог развоја међусобних односа. Док је у предходном периоду углавном амерички Конгрес имао одлучујућу улогу у погоршању односа између две земље, сада је и Председник означен као фактор могућег заостравања. Поново се вративши на пример Београдске конференције несврстаних, он је подсетио да је тадашња америчка администрација много оштрије реаговала на југословенске иступе него што је то тренутно случај, упркос томе што су југословенске званичне изјаве и критике упућене САД оштрије у односу на предходне. Мићуновић је додао да ни у Конгресу ни у америчкој штампи нема оштрих реакција према Југославији, што је, по свему судећи, била последица Џонсоновог утицаја. Таква ситуација се ипак није могла одржати на дуже време и зависила је искључиво од будуће југословенске политике. То није требало да значи одустајање од принципијелне политике коју је водила СФРЈ, али је требало обратити пажњу како не би дошло до претеривања у квалификацијама америчке политике.

Југословенски амбасадор је поново указивао на лош третман који су међусобни односи заузимали у југословенској штампи, наводећи на низ примера где су се односи са другим земљама знатно боље приказивали у медијима.⁴⁰⁵ Мићуновић је очигледно био резигниран јер његово стално инсистирање на кориговању писања југословенске штампе није узето у обзир. Подсећајући да је Југославија имала и да ће убудуће имати велика очекивања у смислу економске помоћи Сједињених Држава, указивао је на реалније постављање СФРЈ у питањима међународне политике и билатералних односа. “Ако се оцењују само политички односи човек долази до закључка да су ти односи толико слаби да је немогуће или изузетно тешко изграђивати економске односе поготово ако они требају да се заснивају на америчким кредитима. Ако се пак оцењују само економски-финансијски програми наше владе према Америци човек долази до

⁴⁰⁴ Исто.

⁴⁰⁵ Исто.

закључка да су политички односи Југославије и САД изузетно добри.”⁴⁰⁶ Југословенски амбасадор је упозорио на немогућност одржавања такве ситуације, поготово у погоршаним међународним односима, као што је у том тренутку био случај. Амбасадор је критиковао и Титову изјаву, у којој је спољну политику САД повезао са фашизмом. Американци су и ту, као и друге изјаве и извештаје југословенске штампе, сматрали увредом. Многи званичници САД су, поред тога, стекли уверење да СФРЈ одговара само потпуни пораз Америке.

Због тренутне ситуације у свету (промене у совјетском руководству, ослабљен међународни положај САД због Вијетнама) тренутно је дошло до повећања интереса за Југославију.⁴⁰⁷ Мићуновић је са тим повезао и позитивне одговоре америчке администрације према југословенским потраживањима, али је указао и на одређена незадовољства америчке администрације ставовима СФРЈ, о којима је информисан у разговору са Дином Раском. Он је закључио свој веома исцрпан извештај препоруком да југословенска влада, у складу са својим интересима, уради све што је у њеној могућности да се не покваре односи са САД, наравно, не напуштајући своје принципијелне позиције.

Поред извештаја амбасадора Мићуновића и Државни секретаријат за иностране послове је припремио информацију о могућим последицама заоштравања међусобних односа.⁴⁰⁸ Сматрајући да се Џонсонова политика ослања на примену силе и војне интервенције, ДСИП је оценио да је у иступима председника и администрације САД дошло до новог момента. Наиме, Џонсон и његови најближи сарадници у својим јавним иступима су све више истицали условљеност односа Америке према одређеним земљама ставом тих земаља према америчкој глобалној политици. Према мишљењу Државног секретаријата, горе наведено представљало увод у промену политике Америке. Смисао те промене је у томе да земље које траже подршку од САД убудуће морају да буду одмереније у оценама америчке политике, односно да покажу већу захвалност због помоћи коју им пружају Американци. Иако се Југославија у овим иступима нигде не помиње, што није био случај са неким другим земљама (УАР, Пакистан и Индонезија су директно поменуте), ДСИП је закључио да ће, уколико не дође до промене међународне ситуације, највероватније доћи до погоршања билатералних односа. Када је у питању СФРЈ већ су се могли уочити неки елементи погоршања. Пре свега, у разговорима са Американцима све се више помињало да развој билатералних односа има одређене границе, које се приликом заоштравања смањују. Америчка штампа је такође започела негативно писање о спољној и

⁴⁰⁶ Исто.

⁴⁰⁷ Исто.

⁴⁰⁸ АЈ, КПР I-5-6, САД, Могуће последице погоршања односа са САД (Информација ДСИП).

унутрашњој политици СФРЈ. Као најважнији вид притиска, ДСИП је ипак видео одлагање кредита и преговора о куповини пољопривредних производа.⁴⁰⁹ Ипак, Државни секретаријат је оценио да још увек није дошло до промене америчке политике према СФРЈ, јер су се договорени економски аранжмани поштовали а постојале су назнаке да ће, упркос одлагању, бити позитивно решена и будућа југословенска потраживања.

С обзиром да је од америчке економске помоћи у многоме зависило и спровођење привредне реформе, представници СФРЈ су у својим званичним изјавама донекле ублажили реторику која је красила предходни период.⁴¹⁰ Најбољи пример овог ублажавања била је Титова изјава у Москви, крајем јула 1965. године, у којој се заложио за прекид бомбардовања ДР Вијетнама, али нигде није поменуо повлачење америчких снага.⁴¹¹

БЕОГРАД И ВАШИНГТОН НА ПУТУ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА ТЕШКОЋА У МЕЋУСОБНИМ ОДНОСИМА – ИСПИТИВАЊЕ МОГУЋНОСТИ ЗА РЕШАВАЊЕ СУКОБА У ВИЈЕТНАМУ

Притисак на Југославију да заједно са несврстанима покрене иницијативу за решавање сукоба настављен је и приликом сусрета амбасадора Мићуновића са америчким државним секретаром, Дином Раском 27. јула 1965. године.⁴¹² Мићуновић је образложио ставове СФРЈ као и кораке које је предузела у правцу решавања ове кризе. Југословенски амбасадор је отворено критиковао резултате америчке политике у Вијетнаму, сматрајући да је неопходно обустављање бомбардовања Северног Вијетнама. Раск је изнео сумњу у овај став због тога што је влада САД у више наврата контактирала Ханој са питањем да ли би дошло до преговора ако Американци обуставе бомбардовање. Сваки пут одговор ДР Вијетнама је био негативан. Мићуновић је изнео неколико разлога у прилог свом ставу. Пре свега, док траје бомбардовање ни Југославија нити било која друга земља није могла да уради ништа да би до преговора и дошло. Са друге стране, и политички а и војно акција бомбардовања није донела ниједан успех САД. Југословенски амбасадор је напоменуо свом саговорнику да цео свет прави разлику између два Вијетнама осим Сједињених Држава што је по њему била велика грешка. Раск је, супротно амбасадоровим очекивањима, мирно примио аргументе југословенске стране. Разлог оваквог Расковог

⁴⁰⁹ Види поднаслов “Рат у Вијетнаму и економски притисак САД на Југославију”.

⁴¹⁰ Радина Вучетић, *Кока-кола социјализам*, Београд 2012², 69-70.

⁴¹¹ Исто.

⁴¹² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 426860, Разговор са Раском 27. јула 1965.

понашања је био у интересовању Американаца о могућностима југословенског посредовања у овом сукобу. Државни секретар се распитивао да ли СФРЈ може да уложи додатне напоре како би дошло до мирног решења. Мићуновић је сматрао да у тренутним условима ни Југославија, нити било која друга земља не може ништа да уради по овом питању. Раск није дозволио да се дискусија заврши на овакав начин већ је конкретно упитао свог саговорника да ли СФРЈ заједно са осталим несврстаним земљама може да покрене иницијативу за мирно решење и прекид ватре. Југословенски амбасадор се вратио на пређашњи став, да је неопходно да бомбардовање ДР Вијетнама престане, пре било које иницијативе. Мићуновић је сугерисао свом саговорнику да је Вијетконг главни противник САД у Вијетнаму па га стога морају прихватити као страну у преговорима. Иако је амерички државни секретар подвукао да се у Вијетконгу налазе и регуларне јединице северновијетнамске војске, чинило се да је Раск мање „тврд“ по питањима прихватања Вијетконга као стране у преговорима и Женевских споразума као основе за решење кризе.

Природно, након ове теме се разговарало о билатералним односима. Југословенски амбасадор је истакао да су две државе превладале многе међународне кризе које су претиле да наруше међусобне односе, и изнео уверење да ни вијетнамска криза неће утицати на њихов даљи развој.⁴¹³ У вези са југословенским потраживањима везано за економску реформу, Раск је изнео свом саговорнику да ће одговор владе САД бити позитиван и да ће званичан одговор добити ускоро. Приметно је било да амерички државни секретар у овом делу разговора није ни на који начин условљавао билатералне односе ставовима Југославије по питању Вијетнама. Југословенски амбасадор је приметио и да је Раск био значајно позитивнији него амерички амбасадор у Београду што се тиче утицаја вијетнамског рата на међусобне односе.

Помирљивији тон у разговорима званичника две земље могао се осетити и приликом сусрета југословенског и америчког представника у Џакарти.⁴¹⁴ Амерички амбасадор је изнео свом југословенском колеги да САД знају да не могу постићи војно решење Вијетнамског рата, али и да у досадашњим покушајима да седну за преговарачки сто нису наишли на разумевање друге стране. Американцима је било тешко да прихвате ФНО Јужног Вијетнама за преговарача јер би то представљало преседан за остале земље југоисточне Азије где Кинези такође покушавају да дигну устанке. Нагласио је и да САД изузетно цене активности Југославије у правцу проналажења решења за Вијетнам. Са друге стране, југословенски амбасадор је поновио

⁴¹³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 426860, Разговор са Раском 27. јула 1965.

⁴¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 427081, Џакарта, број 334, 30. VII 1965.

став своје владе да основни предуслов за отпочињање преговора обустава бомбардовања Северног Вјетнама.

Америчка размишљања у овој фази рата су очигледно ишла у правцу покушаја да се Југославија и остале земље које су могле да имају одређене могућности утицаја на другу страну ангажују у правцу решења овог сукоба. Иако је администрација била свесна да су југословенско-вијетнамски односи изузетно лоши, она се надала да би СФРЈ могла посредно, преко Москве, или других несврстаних земаља, да утиче на решавање кризе. Свакако да су добри, па чак и срдачни односи Југославије и Совјетског Савеза имали одређену улогу у америчким калкулацијама. Што се званичног Београда тиче, југословенски званичници су видели Сједињене Државе као агресора у Вијетнаму. Емоције су свакако биле на страни Ханоја, који је пре свега био социјалистичка земља, али су прагматични разлози говорили у прилог незаоштравања односа са САД, с обзиром да су једино тамо власти у Београду могле добити задовољење у економско-финансијским потраживањима. Интересантан моменат у међусобним односима, поред већ поменутог америчког притиска на СФРЈ, је био и својеврстан притисак званичног Београда на Вашингтон како би дошло до обустављања акција против ДР Вијетнама. У готово свим разговорима у овом периоду југословенски званичници су инсистирали на прекиду бомбардовања, признању ФНО Јужног Вијетнама као учесника у евентуалном преговарачком процесу и јасног и експлицитног прихватања Женевских споразума. Чинило се да је тас на ваги између потреба за економском подршком САД и солидарношћу са борбом вијетнамског народа, још увек није превагнуо ни на једну страну. Упркос сталним критикама америчке политике у Вијетнаму, југословенски званичници су упорно радили и на одржавању што бољих односа Американцима. Добру прилику за унапређење односа две земље представљала је и посета специјалног изасланика америчког председника Аверела Харимана.

Посета специјалног изасланика америчког председника, Аверела Харимана Југославији имала је изузетно повољан утицај на даљи развој односа између две земље.⁴¹⁵ Позитиван тон у разговорима, као и извесно међусобно разумевање за ставове и политику коју су водиле њихове земље по питању Вијетнама, у знатној мери је утицало на поправљање односа између СФРЈ и САД. Готово идентичан однос које су две земље имале према политици Кине, као и по питању будућности Јужног Вијетнама као бране ширењу утицаја Пекинга, нису имале безначајно место у новом стању међусобних односа. Сједињене Државе су сматрале да је СФРЈ у стању да, преко утицаја које је имала у многим земљама, па и у Москви, допринесе решавању овог проблема.

⁴¹⁵ Види поднаслов „Три посете Харимана и југословенско-амерички односи“.

Иако су обе стране остале при својим ставовима о начину решавања вијетнамске кризе, оне су се и сагласиле да је заједнички циљ било постизање мирољубивог решења.

Ово, условно речено, ново виђење међусобних односа могло се приметити и у разговору који су водили др Милан Булајић, шеф одсека ДСИП-а за САД и Канаду и саветник амбасаде САД у Београду, Волтер Робертс (Walter Roberts).⁴¹⁶ Амерички дипломата је истакао задовољство стањем међусобних односа. Он је Југословенима предао извештај сенатора Фулбрајта о посети Југославији предходне године, који је снажно говорио у прилог јачања билатералних односа, а пренео је и позитивне утиске Харимана приликом посете Југославији. Робертс је додао и да је у личном разговору са њим сенатор Фулбрајт изразио спремност да, у мери својих могућности, помогне Југославији. Ипак, и поред ових позитивних утисака, амерички дипломата није пропустио да скрене пажњу свом домаћину на негативно писање југословенске штампе, као и на неке изјаве Јосипа Броза, поготово приликом његове посете СССР-у. Ипак, на крају је изразио задовољство пажњом коју је добила представа њујоршког балета у Дубровнику, нагласивши да је том приликом послао и специјални извештај у Вашингтон. Пријем дипломатског кора код председника САД само је потврдио горе наведену тезу.⁴¹⁷ Приликом кратког сусрета са отправником послова југословенске амбасаде Рафајом, Џонсона је занимао утисак југословенског дипломате о Фулбрајтовом извештају поводом његове посете СФРЈ. Отправник послова се врло позитивно изјаснио о извештају и напоменуо да је добро примљен и од југословенске владе и од штампе. Амерички председник је посебно истакао позитивне утиске о разговорима Аврела Харимана и Тита и замолио свог саговорника да пренесе поздраве председнику Југославије.

Позитиван одговор САД поводом југословенских тражења везано за привредну реформу је на најконкретнији начин указивао на повољан смер у односима две земље. Амерички амбасадор је ове добре вести пренео у разговору са југословенским државним секретаром 30. августа 1965. године.⁴¹⁸ Он је такође изразио спремност америчког државног секретара Раска да се састане са југословенским колегом на предстојећем заседању УН. Никезић је наравно прихватио ову иницијативу. Приликом разговора о ситуацији у Вијетнаму, Елбрик је стекао

⁴¹⁶ АЈ, КПП I-5-б, САД, О разговорима др Милана Булајића шефа одсека ДСИП-а за САД и Канаду, са г. Walter Roberts-ом, саветником амбасаде САД у Београду, у ДСИП-у 3. августа 1965.

⁴¹⁷ АЈ, КПП I-5-б, САД, Из телеграма наше амбасаде у Вашингтону поводом пријема дипломатског кора код председника Џонсона, 13. августа 1965.

⁴¹⁸ АЈ, КПП I-5-б, САД, Забелешка о разговору Државног секретара за иностране послове Марка Никезића са амбасадором САД, В. Elbrick-ом, 30. VIII 65; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, Забелешка о разговору Државног секретара за иностране послове Марка Никезића са амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, 30. 8.1965.

утисак да се југословенски ставови о принципима будућег решења суштински поклапају са америчким. Амерички амбасадор је ове подударности видео у следећим ставкама – основу за решење би требало да представљају женевски споразуми из 1954. године и независни режим Јужног Вијетнама који би изабрао његов народ. Југословенски и амерички ставови су се поклапали и по питању повлачења војних снага САД из Јужног Вијетнама, јер су обе стране сматрале да то не треба да буде предуслов за преговоре. Разлике су се огледале у југословенском ставу да би престанак бомбардовања ДР Вијетнама значајно допринео у спремности Ханоја за преговоре, за разлику од Американаца који су сматрали да ће управо бомбардовање брже приволети Северни Вијетнам за преговарачки сто. Амбасадор Елбрик је изразио задовољство и избалансираним приступом југословенских званичника и штампе што се тиче односа према политици САД у Вијетнаму.

Упоредо са са побољшањем међусобних односа, Американци су и даље наставили да се интересују за могућност да Југославија заједно са другим несврстаним земљама започне активност на решавању вијетнамског рата.⁴¹⁹ Први секретар америчке амбасаде се у том смислу распитивао о сусрету Тита и индијског премијера Шастрија. Американци су се надали да ће можда у скорије време бити покренута још нека активност несврстаних. Ипак одговор југословенских званичника није био охрабрујући. Отправник послова америчке амбасаде Дабс се такође интересовао за могуће акције Југославије и несврстаних поводом вијетнамског проблема. Његови саговорници му нису могли рећи ништа ново осим да су консултације у току.⁴²⁰

У септембру 1965. године дошло је до интензивирања америчких напора да се питање преговора о решавању вијетнамске кризе покрене са мртве тачке.⁴²¹ Југословенска амбасада у Вашингтону је јавила о живој дипломатској активности САД у правцу решења Вијетнамског рата. Американци су у више наврата изразили спремност да одмах обуставе бомбардовање уколико би Ханој био спреман на преговоре, али још нису добили никакав одговор од друге стране. У покушају да добију позитиван одговор Ханоја, Сједињене Државе су се обратиле и Југославији, која је, преко свог утицаја у покрету несврстаних, а и у Москви, могла, према мишљењу Американаца, да да значајан допринос мирном решавању сукоба. Са друге стране, представници СФРЈ су инсистирали на обустављању бомбардовања и признању ФНО Јужног

⁴¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 427887, Забелешка о разговору са I секретаром америчке амбасаде Dubbs-om, 3.о.м.

⁴²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 427990, Забелешка о разговору Р. Петковића, саветника, са I секретаром америчке амбасаде А. Dubbs-om, 13. августа о.г.

⁴²¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 430190, Вашингтон број 1564, 2. IX 1965. године.

Вијетнама као партнера у будућим преговорима. Приликом сусрета Елбрика и Никезића, 1. септембра 1965. ово питање је заузело основно место у разговорима. Посета је била темпирана пред долазак председника УАР Насера, са циљем да Југословени упознају арапског лидера са америчким ставовима. Амерички амбасадор је подвукао нереалност захтева за повлачење америчких трупа пре почетка преговора, и изразио спремност да се бомбардовање ДР Вијетнама обустави уколико би уследио позитивни сигнал из Ханоја.⁴²²

Са друге стране Атлантика југословенски амбасадор Мићуновић је разговарао са представником Стејт Департамента Томсоном о решавању вијетнамског проблема.⁴²³ Југословенски дипломата је сматрао да би се озбиљна намера Сједињених Држава у правцу решавања сукоба путем преговора видела уколико би се обуставило бомбардовање Северног Вијетнама. Ипак, Томсон је категорички одбацио такву могућност, осим уколико Ханој не би прихватио преговоре. Према мишљењу овог америчког званичника то није било повезано са ставовима две стране, већ пре свега због забринутости званичног Вашингтона шта би се десило у Сајгону, уколико би САД једнострано обуставиле акцију. То је био основни разлог због кога су Американци тражили било какву поруку из Ханоја.

У разговорима које су водили Дабс и Жагар Вијетнам је поново био главна тема.⁴²⁴ Реагујући на извесне сумње у америчку спремност за преговоре с обзиром да је дошло до повећања броја америчких снага у Јужном Вијетнаму, он је истакао да је то био само тактички потез, и да су Сједињене Државе спремне на повлачење трупа и преговоре уколико би имале гаранцију да Јужни Вијетнам неће потпасти под кинески утицај. Шта више, он је тврдио и да је то већ усвојена америчка државна политика.

Разговори на тему Вијетнама између две земље продубљени су у седишту УН у Њујорку где су се састали југословенски државни секретар за иностране послове и амерички државни секретар.⁴²⁵ Раск је инсистирао на спремности Сједињених Држава да повуку своје јединице и обуставе бомбардовање уколико Ханој прихвати смањење војних операција. Задржавши се на самом бомбардовању, амерички државни секретар је истакао да је један од циљева ове акције и показивање Кинезима да неће бити сигурне позадине уколико одлуче да интервенишу у овом сукобу, као у случају Кореје. Он је такође изразио и уверење да несврстани могу да допринесу смиривању ситуације и изналажењу решења на бази Женевских споразума из 1954. и 1962.

⁴²² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 430258, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 1. IX 1965.

⁴²³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 432809, Вашингтон број 1604, 10. IX 1965.

⁴²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 432499, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 20. IX 1965.

⁴²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 434481, Њујорк број 636, 30. IX 1965.

године. Са друге стране, Никезић је америчком званичнику изнео југословенске ставове о решењу Вијетнамског рата, који су се састојали пре свега у стварању независног и неутралног Јужног Вијетнама и целе Индокине као једине бране проширењу кинеског утицаја. Он је додао и да је неопходно формирати другачију владу у Јужном Вијетнаму, са учешћем ФНО. Раск није одговарао на последњи аргумент, што је очито значило да САД нису биле спремне да у датом тренутку размишљају о влади у коју би био укључен и Фронт. Овај разговор је свакако био и нова прилика да се изврши притисак на југословенску власт како би се, у склопу несврстаних, активније ангажовали у правцу мирољубивог решења.

Круну америчких напора да увере руководство СФРЈ у своје искрене намере везано за преговоре о решавању Вијетнамског рата, представљало је писмо америчког председника југословенском колеги.⁴²⁶ У овом писму Џонсон се захвалио на гостопримству које је указано Хариману и истакао мишљење да су разговори били корисни. Он је подвукао своју спремност да испита сваку могућност која би довела до успостављања „часног мира“ који би обезбедио слободу народа Јужног Вијетнама. Амерички председник је инсистирао на томе да званични Ханој уствари не жели никакве преговоре и изразио уверење да ће Југославија урадити све што је у њеној моћи како би дошло до мирољубивог решења.

Међутим, слободно можемо рећи да су југословенски званичници имали другачију слику о својој улози у решавању вијетнамског сукоба у датом периоду.⁴²⁷ На колегијуму ДСИП-а, одржаном средином августа, већ су биле разматране евентуалне могућности покретања неке нове иницијативе за преговоре о решавању Вијетнамског рата. Државни секретаријат је сматрао да још увек није сазрео тренутак за покретање активности које би резултирале преговорима о мирном решењу обог сукоба. Предлог Тита и Шастрија за решавање вијетнамског сукоба није био прихватљив ни за Кину ни за ДР Вијетнам нарочито због чињенице да је потекао од Индије и СФРЈ. Ни Уједињене нације нису биле прихватљиво место за покретање неке званичне иницијативе за решавање Вијетнамског рата, с обзиром да су Вијетнамци оспоравали право УН да се баве овим питањем. Ове иницијативе нису могле да дају конкретан допринос у решавању вијетнамског сукоба, али је ДСИП сматрао да је веома важно да се задржи преговарачка атмосфера, поготово имајући у виду и извесну промену става ДР Вијетнама и ФНО Јужног Вијетнама који су незванично показивали спремност за преговоре. Ипак, процена је била да у монсунском периоду неће доћи до преговора, зато што је то био период у коме су и ФНО и Ханој

⁴²⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 431880, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 15. IX 1965.

⁴²⁷ ДА МСП РС, стр.пов, 1965, ф-1, 48, Записник са састанка Колегијума одржаног 16. VIII 1965.

сматрали да могу војно ојачати своје позиције. Упркос својеврсном парадоксу, где су САД задржавале отворена врата у дијалогу са СФРЈ иако су биле подвргнуте оштрим критикама од стране југословенских званичника, док је ДР Вијетнам критиковао Југославију иако је она суштински бранила њихову позицију, закључено је да СФРЈ треба да настави са досадашњом политиком. Посебна пажња је требала да буде усмерена на то да се Ханоју никако не отежа тренутна позиција. Закључено је да основна питања која југословенски званичници треба да покрећу у разговору са представницима САД буду обустављање бомбардовања и прихватање ФНО Јужног Вијетнама као партнера у преговорима.

У новембру 1965. године је поново дошло до интензивних контаката представника две земље чији је основни циљ био додатно појашњавање међусобних позиција.⁴²⁸ Још један бивши амбасадор САД у Београду, Џорџ Ален је одлучио да посети Југославију. Према сазнањима ДСИП-а, његов пут се одвијао уз сагласност Стејт Департамента па су Алена примили Кардељ и Тито. Иначе, овај бивши амбасадор САД, који је у међувремену постао председник Института дуванске индустрије, се активно ангажовао у спречавању бојкота увоза југословенског дувана⁴²⁹ у Сједињене Државе, па је и то био један од разлога зашто су га примили високи званичници СФРЈ. У разговору који је Ален водио са Кардељем, уз присуство Коче Поповића и Срђе Прице, Вијетнам је био главна тема. Он је ово питање видео као главну сметњу даљем развоју односа на релацији Исток-Запад. Истакавши да је и он као и Фулбрајт за разрешење кризе путем преговора, изнео је мишљење да је и Џонсон дели овај став. У том смислу је Ален најавио да ће председник САД у наредним месецима поново интензивирати напоре за мирољубиво решење вијетнамске кризе. Подсећајући да су сви амерички председници добијали изборе на политици мира, а имајући у виду да је 1966. година била изборна за Конгрес, он је рекао да ће Џонсон водити рачуна и о томе. Иако је бивши амерички амбасадор сматрао да се бомбардовање треба обуставити на дужи временски период он је истовремено и бранио актуелну спољну политику САД у Вијетнаму, истичући да она има за циљ да “омекша” Вијетконг и Северни Вијетнам.

Иако не директно, ипак се између редова могла прочитати и критика бившег америчког дипломате званичних југословенских ставова по питању Вијетнама.⁴³⁰ Ален је напоменуо да су Индијци критиковали америчку политику, али када су и они осетили опасност од Кине на сопственим границама, дошло је до промене овог става и захтева за америчку помоћ. Додајући

⁴²⁸ АЈ, КПР I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о разговору председника Савезне скупштине Е. Кардеља са Џорџом Аленом, бившим амбасадором САД у Југославији, 4. XI 1965. године.

⁴²⁹ Види поднаслов “Рат у Вијетнаму и економски притисак САД на Југославију”.

⁴³⁰ АЈ, КПР I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о разговору председника Савезне скупштине Е. Кардеља са Џорџом Аленом, бившим амбасадором САД у Југославији, 4. XI 1965. године.

да разуме југословенске критике, ипак је рекао да је СФРЈ “сретна што није непосредан сусед Кине”. Оптужујући Кину за Вијетнамски рат и погоршање међународне ситуације, Ален је сматрао да оваква америчка политика ипак даје резултате, јер је спречила Кину да окупира Кореју, као и да америчка војна надмоћ уствари обесхрабрује активнију агресију НР Кине. Кључ решења Вијетнамског рата, али и осталих “врелих” тачака на афро-азијском простору, је, према бившем амбасадору, у томе да се Кина што пре и што ефикасније натера на промену своје политике.

Главни аргумент југословенских руководилаца у побијању ових Аленових теза је био присуство оружаних снага САД у Јужном Вијетнаму као и америчко бомбардовање Северног Вијетнама.⁴³¹ Нагласивши да Кинези немају своје трупе на терену, као и да нико не бомбардује Јужни Вијетнам, југословенски званичници су истакли да главну одговорност за овај сукоб носе Сједињене Државе. Кинеске ратоборне изјаве су они видели пре свега као тежњу ове земље да се наметне као лидер ослободилачких покрета у свету, сматрајући да Кина нема потенцијала за рат са САД. Такође, оваква реторика је имала за циљ да изврши притисак на СССР и евентуално потчини економски и војни потенцијал прве социјалистичке земље својим интересима. Због тога је став југословенске стране почивао на претпоставци јачања добрих односа између СССР и САД, при том сматрајући да се не може много постићи директним притиском на Кину. У том смислу су напоменути и скори спољнополитички неуспеси НР Кине, везано пре свега за Индонезију и индијско-пакистански сукоб. Међутим, тамо где је кинеска политика долазила у сукоб са америчком, поготово када су САД примењивале силу, она је јачала своје позиције. Због тога су југословенски званичници видели једино трајно решење кроз примену мирољубиве коегзистенције и сарадње.

Ален је већ сутрадан разговарао са председником Југославије. Он је посетио Тита заједно са амбасадором Елбриком.⁴³² После размене куртоазних речи, поново је покренуто питање Вијетнама. Тито је такође указао на бројне кинеске неуспехе на афричком и азијском континенту и изнео став да је једино америчка агресивна политика у Вијетнаму још увек омогућавала Пекингу извесне успехе у Азији. Ален је, уместо директног полемисања са Брозом, изразио наду да ће у наредних пар месеци доћи до решења и са тим у вези поновио уверење да Џонсон жели мирно решење сукоба. Интересовао се за став председника Југославије, колико би временски било потребно да се обустави бомбардовање Северног Вијетнама. Тито је сматрао да прекид

⁴³¹ Исто.

⁴³² АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору председника Ј.Б. Тита с бившим амбасадором САД у Југославији Џ. Аленом, 5. XI 1965. у Београду.

бомбардовања не треба да буде у одређеним временским оквирима, и заступао је формулу “што дуже то боље”. Елбрик је показао интересовање везано за успостављање контакта са Северним Вијетнамом, напомињући да Совјети нису заинтересовани да посредују. Председник Југославије је поново критиковао америчку политику, напоменувши да се у њој не може видети тежња за мирним решењем. У том смислу је Тито стао на страну СССР-а, изневши тврдњу да они јесу за мирно решење. Упутио је саговорнике и на ФНО Јужног Вијетнама, сматрајући да у њиховим редовима има много оних који су за вођење независне политике. Он је поновио да је потребно што пре престати са бомбардовањем ДР Вијетнама и посветити се политичком решењу кризе. Ипак, бивши амерички амбасадор је стајао на становишту своје владе. Упозорио је саговорника да би дуже обустављање бомбардовања ојачало кинеске позиције, а подсетио је и на ифилтрацију северновијетнамских трупа.

У последњим разговорима које су водили представници две земље могла се уочити и извесна еволуција југословенских ставова по питању будућности Јужног Вијетнама.⁴³³ Југославија се, за разлику од неких пређашњих изјава и ставова, у датом тренутку залагала за стварање независног и сувереног Јужног Вијетнама, који би био “тампон држава”. Питање односа са Северним Вијетнамом би било решено преко федералних или конфедералних веза. Чини се да је до промена југословенског става дошло са порастом уверења да је Ханој под одлучујућим утицајем Пекинга.

Готово истовремено са посетом бившег амбасадора САД, дошло је до сусрета југословенског аташеа за штампу Јоба са референтом за Југославију и Италију при Америчкој агенцији за информисање (USIA) Додсом.⁴³⁴ Амерички представник је изразио задовољство тренутним стањем међусобних односа и додао да би, према информацијама из Стејт Департамента, питања везана за привредну реформу требала бити позитивно решена. Нарочито је истакао напредак у писању југословенске штампе, које је било знатно избалансираније него што је то био случај у предходним месецима. Одмах сутрадан, југословенски амбасадор се срео и са америчким државним секретаром.⁴³⁵ Мићуновић је констатовао да се односи између две земље развијају повољно, истичући рекордан извоз Југославије у САД, посете америчких туриста и све ширем броју контаката на разним пољима. Југословенски амбасадор је овај део разговора који се односио на теме из билатералних односа, оценио као задовољавајућ, али мање повољан од предходних преваходно зато што није било конкретног одговора везано за

⁴³³ Исто.

⁴³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 439884, Вашингтон број 1860, 4. XI 1965.

⁴³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 440070, Вашингтон број 1880, 11. XI 1965.

југословенску привредну реформу. Очигледно неспреман да сусрет са југословенским амбасадором искористи само за дискусију о односима две земље, Раск је покренуо питање Вијетнама, који је у том тренутку свакако био најзначајније за Вашингтон. Он је замолио југословеског амбасадора да продуже разговор и истакао да ће говорити пре свега као приватно лице, а не представник администрације. Амерички званичник је покренуо питање одбијања америчке иницијативе за преговоре и обустављање бомбардовања од стране званичног Ханоја. Раск је истакао да и стање на терену говори у прилог томе да су Вијетнамци решени да војним путем реше ситуацију у своју корист, наводећи да САД имају податке о ангажовању нових јединица регуларне војске ДР Вијетнама у сукобу. Мићуновић је у истом маниру као и амерички државни секретар, износећи лични став, одговорио да је тренутна ситуација у Вијетнаму знатно лошија у односу на протекле месеце. Бомбардовање ДР Вијетнама није престало, а према информацијама из америчке штампе, стекао се утисак да у Јужном Вијетнаму само јединице САД ратују против Вијетконга. У прилог овој оцени Мићуновић је истакао и да се преговори више скоро и не помињу, а није било ни каквих корака у том правцу. Југословенски амбасадор је изнео познате ставове о неопходности прекида бомбардовања, које би омогућило снагама које су против војног решења у Ханоју да дигну глас. Као још један аргумент у прилог престанка сукоба он је додао и примедбу да овакав развој одговара Кини која на тај начин ратује против САД „до последњег Вијетнамца“. Надовезујући се на тему политике Кине у години која је била на измаку, оба саговорника су се сложила да је Пекинг претрпео озбиљне неуспехе у пропагирању политике рата. Југословенски амбасадор је ипак додао да је једина област где Кина има успеха Вијетнам, захваљујући америчком ставу. Према извештају Мићуновића, Раск је чврсто бранио америчке позиције, а спољнополитичке поразе Кине није видео као могућност за флексибилнији прилаз решавању вијетнамског проблема, већ супротно, да они омогућавају САД да порази Пекинг и у Вијетнаму.

Американцима су у овом периоду стизале учестале сугестије, не само од несврстаних и социјалистичких, већ и од западних земаља да би прекид бомбардовања створио услове за преговоре.⁴³⁶ За америчку администрацију овај потез би имао и позитивне и негативне последице. Што се тиче позитивних последица оне би свакако биле у јачању међународног положаја САД, и преношење притиска на другу страну. Пошто је процена одговорних људи у Вашингтону била да Ханој сигурно неће одговорити позитивно на овакву иницијативу, то би само показало међународној јавности да су САД за мирољубиво, а ДР Вијетнам за војно решење.

⁴³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 444992, Вашингтон број 2013, 16. XII 1965.

Негативни аспекти овог америчког потеза би се састојали у томе да би Вијетконг ову акцију вероватно протумачио као знак америчке слабости. Друго, уколико би САД обновиле бомбардовање то би појачало међународни притисак на њу, а није сигурно ни каква би била реакција Кине. Зато се чинило да су аргументи на страни наставка сукоба. Ипак из различитих извора у Стејт Департменту, као и у дипломатског кора и новинарских кругова, стизале су информације у југословенску амбасаду да се у Вашингтону озбиљно разматра могућност прекида бомбардовања. Међутим, иако су сматрали да ту опцију не треба искључити, југословенски представници су сматрали да су шансе за то мале, имајући у виду последње изјаве највиших званичника САД.

Негативне оцене дотадашњих иницијатива за преговоре могле су се уочити и у разговорима између Мићуновића и Томсона при крају 1965. године.⁴³⁷ Амерички званичник је изнео да су преговори немогући због става Ханова да иде на војну победу у сукобу, и да у таквим околностима вероватно неће доћи ни до обуставе бомбардовања. Томсон се сложио са аргументацијом југословенског амбасадора која је ишла у прилог обустави бомбардовања, а која се састојала у томе да САД по сопственом признању нису спречиле инфилтрацију из ДР Вијетнама, као и да би бомбардовање омогућило другим земљама могућност посредовања што је у датим околностима било немогуће. Мићуновић је такође сматрао да би прекид бомбардовања омогућио и Ханову да постепено смањи интензитет војних активности. Амерички званичник је такође додао да су односи са Совјетима лоши пре свега због Вијетнама али и због сукоба са Кином. Кључно питање за Југославију је било стање међусобних односа, који су приликом ових разговора оцењени позитивно.

На колегијуму ДСИП-а, одржаном крајем 1965. године констатовано је да је у овој години дошло до погоршања у међународним односима.⁴³⁸ Вијетнамски рат је истакнут као највећа и најопаснија криза која носи “озбиљне опасности по светски мир”, а Сједињене Државе су означене као главни кривац за погоршање ситуације у свету. Кинеска политика је препозната као други по важности фактор нестабилности. Одговорни у ДСИП-у су сматрали да је ова далекоисточна земља у ствари знатно олакшала америчкој влади прелазак на агресивнију спољну политику. Политика трећег фактора у међународној политици, а посебно у Индокини, СССР-а, је генерално позитивно оцењена. Иако је дошло је до компромитације политике САД због примене силе, ДСИП је констатовао да Сједињене Државе нису изгубиле могућност да се

⁴³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 445548, Вашингтон број 2043, 28. XII 1965.

⁴³⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-74, 446102, Неке карактеристике међународне ситуације и активност СФРЈ.

наметну у оним деловима света који за њих представљају национални интерес. Са друге стране, испољена америчка флексибилност у другим аспектима међународне политике омогућила је да се односи са СССР и даље развијају, иако успорено, па је то довело до решавања кризе у УН и преговоре о разоружању. Констатовано је и да је дошло до извесне кризе у покрету несврстаних, али и истовремено до “потврде заједничких основних интереса тих земаља”. Активност Југославије је, узимајући у обзир њен значај, оцењена позитивно. Својим ставом везано за Вијетнамски рат, али и осталим кризним подручјима, СФРЈ је практично показала своју подршку ослободилачким покретима. Такође је закључено да је дошло и до побољшања и учвршћивања односа са низом земаља а истакнуто је значајно побољшање политичких и економских односа са социјалистичким земљама.

У врло живој дискусији која је вођена на колегијуму ДСИП-а, главна преокупација југословенских руководилаца се сводила на будуће потезе три велике силе, односно САД, СССР и Кине, везано за вијетнамски проблем.⁴³⁹ У дискусији су изношени различити ставови, али је преовладало мишљење да Американци и Совјети још увек имају дилеме и недоумице у ком правцу ће се развијати њихова политика у овом делу света, а да Кина једина има јасну концепцију – избацивање САД из области југоисточне Азије. Карактеристична је била експлицитна оцена и Сједињених Држава и Кине као империјалистичких сила које се боре за утицај у овом делу света. Ипак, у ДСИП-у су сматрали да основна одговорност за сукоб лежи на САД пре свега зато што ратују на туђој територији, али и у константном кршењу женевских споразума практично од њиховог успостављања. Истини за вољу, Вашингтон никада и није прихватио женевске споразуме већ их је само „узео на знање“.

Будуће југословенске активности су требале да буду усмерене у јачању контаката са Ханојем.⁴⁴⁰ Југословенско неприхватање 4 тачке владе у Ханоју је оцењено као исправно, међутим истакнута је потреба да се у контактима са другим земљама, посебно са Совјетима и другим социјалистичким државама, детаљније објасне разлози због којих је СФРЈ имала негативан однос према овом плану. Основни разлог за то, поред тога што су неке од ових тачака биле у колизији са женевским споразумима⁴⁴¹, је била нереалност тих захтева, а пре свега повлачење америчких трупа као предуслов за преговоре. Истакнута је потреба да се пружи већа

⁴³⁹ ДА МСП РС, стр.пов, 1966, ф-1, 6, Колегијум ДСИП-а, 29. XII 1965.

⁴⁴⁰ Исто.

⁴⁴¹ Решење питања Јужног Вијетнама у складу са програмом ФНО је било у супротности са женевским споразумом из 1954. имајући у виду да ФНО тада уопште није ни постојао. Тачка у којој се говори о директном уједињењу између севера и југа Вијетнама је такође била у супротности са словом женевских споразума, који су истицали у први план референдум о уједињењу.

материјална помоћ ДР Вијетнаму преко Црвеног крста, као и да се да већи публицитет у домаћој јавности као и у дипломатским контактима југословенским ставовима везано за вијетнамски сукоб. Уз ове активности, донешена је одлука и да Савезна скупштина СФРЈ донесе декларацију о Вијетнаму.

АМЕРИЧКА „МИРОВНА ОФАНЗИВА“, ПУТ ШЕЉАПИНА У ХАНОЈ И ЈУГОСЛАВИЈА

Првобитно замишљен као Божићно примирје, прекид бомбардовања је настављен и наредних дана.⁴⁴² Иако је и у овом кратком периоду долазило до опречних размишљања о евентуалној користи у погледу даљег продужавања обуставе бомбардовања, превагу је однела струја у америчкој администрацији која се залагала за дужу паузу у нападима на ДР Вијетнам. Специјални саветник америчког председника за националну безбедност, Вилијем Банди је навео неке разлоге због чега би САД требале да продуже прекид бомбардовања: 1. уколико би после пар дана наставили бомбардовање суочили би се и са критиком војних кругова, али и са критиком оног дела јавности које се залагало за мирољубиво решење; 2. према мишљењу бившег амбасадора у Сајгону генерала Тејлора, политичке користи од ове обуставе биле би далеко веће од евентуалних војних губитака и оставила би се отворена врата за евентуалне преговоре.

Имајући и даље недоумица око опортуности продужетка прекида бомбардовања председник Џонсон се поново консултовао са генералом Тејлором и секретаром за одбрану Мекнамаром.⁴⁴³ Након разговора са њима, и уверавања да америчка војска неће имати значајније губитке уколико се обустава бомбардовања настави, Џонсон је коначно донео одлуку о прекиду ваздушних акција против ДР Вијетнама.

Упоредо са прекидом бомбардовања дошло је и до велике дипломатске активности САД како би се почело са преговорима о мирном решењу сукоба. То је довело до поновног ангажовања Харимана, који је, поред осталих земаља посетио и Југославију. Ова жива дипломатска активност је постала позната и као „офанзива мира“.

Циљ друге посете специјалног изасланика председника САД Харимана⁴⁴⁴ Југославији је пре свега био покушај САД да преко званичног Београда утичу на ангажовање СССР-а у правцу

⁴⁴² FRUS, 1964-1968, Volume III, Vietnam, June-December 1965, Document 249.

⁴⁴³ FRUS, 1964-1968, Volume III, Vietnam, June-December 1965, Document 253-254.

⁴⁴⁴ Хариман је преходни пут боравио у Југославији у јулу 1965. године.

преговора о окончању Вијетнамског рата.⁴⁴⁵ У овим разговорима југословенски председник је одао признање америчкој администрацији због прекида бомбардовања, сматрајући да су САД овим чином конкретно показале спремност за преговоре. Тито је ипак сугерисао да прекид бомбардовања не би требало да буде временски ограничен, као и да се избегава свака формулација која је би могла другој страни да изгледа као нека врста ултиматума. Са друге стране, званичници Сједињених Држава су очекивали да Југословени могу да изврше одређен утицај на совјетско руководство како би се и званична Москва коначно подстакла да активно учествује у проналажењу мирног решења. Иако је и ова Хариманова посета била неуспешна, она је оставила позитиван утисак на администрацију САД. Амерички представници у СФРЈ су били задовољни пријемом и пажњом коју је овај специјални изасланик председника Џонсона добио у Београду.

Американци су гледали повољно на перспективу мирног решења сукоба у Вијетнаму у овом периоду.⁴⁴⁶ Представнике САД је интересовала реакција Совјета поводом ове иницијативе, међутим, у том тренутку, начелник 2. управе у ДСИП-у, Звонко Лучић није имао тражену информацију.⁴⁴⁷ Ипак, совјетски ставови су се могли наслутити из реакција њихове штампе на америчку „мировну офанзиву“, које су углавном биле негативне. Московски званичници су сматрали да треба сачекати да се искристалишу позиције, али и износили сумњу да се ради о блефу.

С обзиром да је СФРЈ прихватајући саопштење подсекретара Џонсона о обустави бомбардовања од 27. децембра 1965. као и посету Харимана била укључена у америчку иницијативу за преговоре о Вијетнаму, амбасадор Мићуновић је сматрао логичним да се у догледно време обавести влада САД о корацима које је званични Београд покренуо.⁴⁴⁸ Ово питање се наметало и због тога што су биле сасвим ограничене могућности посредовања код представника ДР Вијетнама па је активност југословенске владе требало да буде што више окренута као Сједињеним Државама, које су очекивале одговор СФРЈ. Југословенски дипломата је зато предложио да се представницима ДР Вијетнама достави америчко саопштење о обустави бомбардовања. Он је такође сугерисао да се несврстаним, социјалистичким и другим земљама укључујући и Ханој, достави и информација о разговорима Тита и Харимана.

⁴⁴⁵ Види поглавље „Три посете Харимана и југословенско-амерички односи“.

⁴⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 41036, Амбасада СФРЈ – Вашингтон, Њујорк, Каиро, Делхи, Варшава, 8. I 1966.

⁴⁴⁷ АЈ, КПП I-5-6, САД, Забелешка о разговору начелника II управе са Тобином, саветником амбасаде САД 4. јануара 1966. године.

⁴⁴⁸ АЈ, КПП I-5-6, САД, Кабинету председника, 6. I 1966.

Након почетних позитивних предвиђања америчке стране, дошло је до негативног одговора Ханоја 4. јануара 1966, али и Совјетског Савеза.⁴⁴⁹ Судаћи према извештају Мићуновића, Американци су се ипак надали неким резултатима од пута Шељапина у Ханој, и из тактичких разлога, пре свега због притиска на Совјете и повећања њихове одговорности за расплет ситуације, преувеличавали значај ове посете. Међутим, ни највећи оптимисти у САД су нису сматрали да ова иницијатива може донети неке велике резултате. Очекивало се да ће основни резултат мировне офанзиве бити својеврсна деескалација сукоба, односно прекид офанзивних акција. Извесну сумњу у искреност намера америчког председника представљала је одлука владе САД да се у том тренутку од Конгреса затраже додатна средства за рат у Вијетнаму.

Један од политичких разлога неуспеха мировне иницијативе је био је амерички крут став поводом признања Вијетконга као преговарача.⁴⁵⁰ Мићуновићев разговор са Раском, само је потврдио чврстину америчких ставова, с обзиром на то да му је амерички државни секретар директно рекао да неће више бити никаквих „попуштања“, односно да влада САД неће више правити никакве уступке у правцу преговора. Он је пребацио сву одговорност на другу страну, констатујући да „ако она жели рат онда ће га и имати“ при том мислећи не само на ДР Вијетнам већ и на Кину. Оцењујући да је америчка штампа дала веома позитивну оцену о Харимановој посети, као и о томе да су „Ј. (Југословени – прим. М.С) уверени у искреност председника Џ. (Џонсона – прим. М.С.)“ Мићуновић наводи да би се оваква ситуација могла показати као штетна за СФРЈ уколико би САД кренуле на даљу ескалацију. Такав потез Американаца би свакако изазвао оштре југословенске реакције, како званичне, тако и незваничне, што би довело до погоршања како међународне позиције Југославије, тако и њених односа са САД, јер би те реакције биле сасвим супротне у односу на то како се југословенска политика тренутно приказује у америчкој јавности.

Колико је југословенски амбасадор био у праву, што се тиче горе наведених сугестија, видело се у сусрету између америчког амбасадора у Београду и југословенског државног секретара.⁴⁵¹ Амбасадор Елбрик је пре одласка за Вашингтон, хтео да се упозна са активностима Југославије, везано за америчку мировну иницијативу. Иако Југословени нису добили никакву званичну изјаву Совјета, Никезић је изнео свом саговорнику да су југословенски званичници у разговору са социјалистичким земљама, укључујући и СССР, стекли утисак да је америчка

⁴⁴⁹ Исто.

⁴⁵⁰ Исто.

⁴⁵¹ АЈ, КПП I-5-6, САД, Забелешка о разговору државног секретара М.Никезића са амбасадором САД Burke C. Elbrick-ом, на дан 13. јануара 1966. године.

акција схваћена озбиљно. Ипак, Никезић није могао да не пренесе свом саговорнику да још увек постоје резерве поводом стварних намера САД. Он је истакао и да је свуда дошло до критике кинеске политике, која је онемогућавала налажење мирољубивог решења, али и крутости Ханоја, коју су посебно истицале источноевропске земље. Југословенски државни секретар је пренео свом саговорнику и да се из ових разговора могло закључити и да неће доћи до брзе промене става ДР Вијетнама о преговорима. Никезић је изразио уверење да се ради само о проценама, и да Ханој никоме не открива своје праве намере. У том смислу је истакао и важност Шељапинове посете. Најважније у датом тренутку је, према оцени југословенских званичника, било истрајавање у прекиду бомбардовања. Тако би се најбоље извршио притисак на Кину и оне елементе у Ханоју који су против смиривања, а допринео би и већем разумевању америчке позиције од стране источноевропских земаља. Амерички амбасадор се надовезао на Никезићево излагање, и рекао да САД нису очекивале никакве спектакуларне потезе ДР Вијетнама али да је неопходна нека „индикација спремности“. То би могло бити и смањивање операција, што се, према неким подацима, стварно и дешавало. Уколико је ово стишавање било израз те индикације, Никезић је изјавио да је то брже него што су Југословени очекивали. Међутим, уколико ово није тачно Југословени су сматрали да до неких знакова из Ханоја може бити у каснијој фази и да је зато неопходно да не дође до обнове бомбардовања. Елбрик је, постављајући питање до када би требало одлагати обнову бомбардовања, додао и да Пентагон сматра да овај прекид има за последицу погоршање стања на терену по америчке војнике. Ипак, амерички амбасадор је нагласио да прекид није временски ограничен. Он је са задовољством констатовао да је приметна велика ангажованост југословенских амбасадора у иностранству поводом ове акције и да САД сматрају то врло корисним. Уместо одговора на питање о трајању прекида бомбардовања, Никезић је прешао на југословенске консултације са несврстаним земљама, додајући да оне имају готово идентичне ставове као СФРЈ. Ипак, и Југославија и друге несврстане земље су сматрале да није време за неку заједничку акцију.

У даљем току разговора постављено је питање ФНО Јужног Вијетнама.⁴⁵² На југословенску примедбу да се са овом организацијом мора рачунати у будућим преговорима, Елбрик је рекао да, када дође до преговора, Америка неће правити проблем да ФНО „изнесе своје гледиште и буде представљен“.⁴⁵³ Ипак остало је као нерешено питање какав статус би Фронт требало да има. Он је додао да Сједињене Државе не постављају питање будуће

⁴⁵² Исто.

⁴⁵³ Исто.

политичке оријентације јужновијетнамске владе као и да нису против уједињења два Вијетнама, али да је главни проблем како обезбедити слободне изборе. Американци су желели да будућа влада буде представник целог народа Јужног Вијетнама а не само оног који подржава ФНО. Југословени су инсистирали на томе да је ФНО незаобилазни фактор и у формирању будуће владе и изразили своју увереност да ће будућа јужновијетнамска влада бити ослобођена кинеског утицаја и спремна на сарадњу са свима. Амерички амбасадор је рекао да би свака јужновијетнамска влада која би обезбедила независност ове земље била прихватљива за САД.

Вашингтон је, према југословенским проценама, у датој ситуацији уложио највише труда да убеди несврстане и социјалистичке земље у искреност својих намера.⁴⁵⁴ Због тога је југословенски државни секретар сматрао да би у будућим разговорима са представницима САД било неопходно указивати на донекле повољну реакцију социјалистичких и несврстаних земаља. Никезић је сматрао да би се на тај начин Американци приволели да продуже прекид бомбардовања. Као следећи корак, Никезић је сматрао да би Сједињеним Државама требало предложити да се недвосмислено изјасне да неће слати нове трупе у Вијетнам, макар до кад буде потрајало затишје.

Говор америчког председника пред Конгресом 12. јануара 1966. године је, у оном делу који се односио на спољну политику Сједињених Држава, био готово у потпуности оријентисан на Вијетнам.⁴⁵⁵ Он се позвао на принципе којима су се руководили и његови предходници од којих је, према речима самог Џонсона, био најважнији принцип подршке националној независности. Иако је и у овом говору истакао потребу за „изградњом мостова“ према Истоку, и у том смислу затражио од Конгреса да уклони баријере у нормализацији трговине са социјалистичким земљама, истовремено је инсистирао на одбрани независности Јужног Вијетнама. Џонсон је сматрао је ДР Вијетнам нарушио мир у јужном делу ове земље, одлуком да освоји и наметне комунистички режим у Сајгону. Он је истакао америчку одлучност да се у Јужном Вијетнаму бори до престанка агресије. Позивајући се на обавезу коју већ три америчка председника имају према Јужном Вијетнаму, Џонсон је упозорио да би пад ове земље под контролу комуниста угрозио независност многих земаља, појачао би агресивност и пољуљао поверење у америчку реч. Амерички председник је подсетио да су САД започеле акцију ограничених ваздушних напада и довеле 190.000 војника како би показале одлучност према ДР

⁴⁵⁴ Исто.

⁴⁵⁵ Public Papers of the Presidents of the United States, Lyndon B. Johnson, 1966, Book 1 – January 1 to June 30, 1966, 7-12; L.B. Johnson, „The State of the Union“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LIV No. 1388, January 31, 1966, 150-155.

Вијетнаму. Признајући да ови потези нису окончали агресију, Џонсон је уверавао америчку јавност да су САД спречиле њен успех.

Упоредо са одлучним ставом о неопходности очувања Јужног Вијетнама и спречавању агресије са севера, амерички председник је изнео и тежњу Вашингтона за мирним решењем, илуструјући је чињеницом да су амерички званичници водили преко 300 приватних разговора у 1965. о решењу вијетнамске кризе.⁴⁵⁶ Додатак мировним напорима САД био је и прекид бомбардовања који је почео 23. децембра 1965. године. Он је истакао да се Американци боре како би омогућили народу Јужног Вијетнама право на самоопредељење и да не траже ни територије ни базе, економску доминацију нити војни савез у Вијетнаму. Џонсон је сматрао да народ Јужног Вијетнама треба да слободно и самостално донесе одлуку о уједињењу. Он је такође додао и да САД подржавају женевске споразуме из 1954 и 1962. године. Амерички председник је изразио спремност да преговара о свим стварима, и истакао да су САД спремне да повуку своје снаге чим се осигура независни Јужни Вијетнам. Док се не успостави мир САД су спремне да бране независност Јужног Вијетнама, али ће урадити и све што је у њиховој могућности да ограничи овај сукоб. Он је као својеврсну поруку Ханоју додао и да северновијетнамским лидерима мора бити јасно да не постоји дилема између мира и победе, већ само између мира и даљих разарања у којима они могу само да изгубе. На крају је Џонсон позвао ДР Вијетнам да изабере мир.

Југословенски коментари на поруку Џонсона су углавном били неутрални. Истакнуто је да је питање Вијетнама заузело скоро цео спољнополитички део поруке.⁴⁵⁷ Примећено је да се иако је поменуто „грађење мостова“ у поруци ради само о уклањању специфичних баријера што се тиче трговине док остали аспекти односа нису поменути. По питању Вијетнама је констатовано да је порука била конкретнија, уз мало већи нагласак мирољубивих тежњи у складу са „мировном офанзивом“.

Југословенски амбасадор при УН Лекић је, међутим, истакао да се у Уједињеним нацијама Џонсонов говор о стању Уније у Њујорку оцењивао као умерен, али без конкретних решења што се тиче Вијетнама.⁴⁵⁸ По својој садржини он је остављао простора за наставак мировне иницијативе, али и за продужење ратних операција. Представници социјалистичких земаља су у интерним оценама одбацивали могућност да је „мировна офанзива“ чисто пропагандни потез, међутим, они су сматрали и да је то покушај САД да пронађу решење које ће

⁴⁵⁶ Исто.

⁴⁵⁷ ДА МСП РС, стр. пов, 1966, ф-1, 2, Џонсонова „Порука о стању Уније“.

⁴⁵⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 42173, Њујорк број 28, 15. I 1966.

одговарати њиховим интересима и покушај да бар пропагандно – политички поправе своје позиције. Што се тиче водећих несврстаних земаља, УАР је оценио говор као значајан имајући у виду позитиван став према Вијетнгонгу и позивање на Женевске споразуме, док су Индијци били доста опрезни у својој оцени сматрајући да говор отвара и могућност преговарања али и наставка непријатељстава.

На 25-ој седници Одбора за спољне послове и међународне односе Савезне Скупштине 19. јануара 1966. године једна од основних тачака дневног реда био је Вијетнам.⁴⁵⁹ У дискусији која је вођена овом приликом је истакнуто да Југославија треба да подржи став да је „једини излаз из садашњег вијетнамског рата да сви они који се мешају иду ван, да дајемо пуну подршку таквом захтеву вијетнамског народа и да у најодлучнијој форми осуђујемо све америчке акције мешања“.⁴⁶⁰ Одбор је донео препоруку да се у експозеу државног секретара Марка Никезића мора јасно рећи да вијетнамски народ води борбу под руководством ФНО за слободу и независност. Тиме се у ствари желео истаћи југословенски став по питању учесника евентуалних преговора о Вијетнаму.

Поводом улоге Вашингтона на просторима југоисточне Азије, чланови Одбора за спољне послове и међународне односе нису имали никакве дилеме.⁴⁶¹ Они су сматрали да су „САД присутне у Јужном Вијетнаму да би га потчиниле њиховим интересима“.⁴⁶² Са тим у вези, предстојеће југословенске активности требале су да помогну у изолацији „агресора“, тј. САД, као и да се ставови СФРЈ поводом Вијетнама морају јасније и прецизније презентовати светској и домаћој јавности. Акција Сједињених Држава везано за „офанзиву мира“ је оцењена негативно јер, по мишљењу овог државног органа, није садржала никакве индикације о спремности Вашингтона на преговоре. Управо због такве констатације, Одбор је истакао да званичници СФРЈ треба да инсистирају на томе да обустава бомбардовања буде трајна, да се заустави пребацивање наоружања и људства у Вијетнам и да се САД јасно ставе до знања да да ће повући своје снаге из ове земље.

Ипак, југословенски званичници су сматрали да ни вијетнамске 4 тачке нису реална основа за преговоре.⁴⁶³ Они су сматрали да би у датој ситуацији било најбоље да ДР Вијетнам изађе са неким контра-предлозима. Одбор је очигледно био свестан присуства јединица

⁴⁵⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-89, 416222, Записник XXV седнице Одбора за спољне послове и међународне односе Савезног већа Савезне скупштине одржане 19. јануара 1966. године.

⁴⁶⁰ Исто.

⁴⁶¹ Исто.

⁴⁶² Исто.

⁴⁶³ Исто.

северновијетнамске војске на југу ове земље, оцењујући да њихово деловање иде у прилог Пекингу. Осуђујући кинеску политику на овом подручју, Одбор за спољну политику је оценио и да она само олакшава америчку интервенцију. Иако нису посматрали Ханој као кинески сателит, представници одбора су ипак били свесни пресудног утицаја који је у овој земљи имао Пекинг. Тиме се уосталом и објашњавао негативан став ДР Вијетнама према СФРЈ.

Као један од закључака састанка Одбора за спољне послове и међународне односе фигурирао је и став да друштвено-политичке организације треба да дају јасне и бројније изразе подршке борби вијетнамског народа и да штампа треба шире да упознаје југословенску јавност о овом проблему.⁴⁶⁴ Одбор је сматрао да неће сметати ни повремене разлике између манифестација друштвено-политичких организација и писања штампе са једне, и потеза државне политике са друге стране. Закључци Спољнополитичког одбора за спољне послове и међународне односе Савезне Скупштине потврђивали су претпоставке о постојању разлика у различитим телима југословенске државе везано за политику коју СФРЈ треба да води према вијетнамском проблему и Сједињеним Државама.

Југословенско ангажовање у току мировне офанзиве, а пре свега позитивни утисци приликом Хариманове посете, довели су и до позитивних одговора америчке администрације на одређена потраживања званичног Београда.⁴⁶⁵ Приликом сусрета амбасадора Елбрика и државног секретара Никезића непосредно пред пут америчког дипломате у Вашингтон, југословенској страни је пренето позитивно решење владе САД што се тиче југословенских потраживања, али и саопштење које је наговештавало обнављање бомбардовања. У саопштењу је констатовано да ни четири недеље након обуставе бомбардовања нема никаквих знакова који би указивали на смиривање ситуације. Овде је истакнуто и да је јавна реакција Ханоја била негативна, као и да насупротив неких новинских извештаја није дошло до слабљења интензитета војних акција Вијетконга. У овом саопштењу је високо оцењена улога Југославије у напорима да се пронађе мирољубиво решење.

Коментаришући текст саопштења, Елбрик је рекао да то никако не значи и америчко напуштање пута за мирно решење сукоба и додао да администрација још увек није донела одлуку о наставку бомбардовања.⁴⁶⁶ Никезић је инсистирао на продужетку прекида

⁴⁶⁴ Исто.

⁴⁶⁵ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М.Никезића са амбасадором САД Вурке С. Елбрик-ом, на дан 20. јануара 1966. године; ДА МСП РС, стр.пов, 1966, ф-12, 42890, Забелешка о разговору државног секретара М.Никезића са амбасадором САД Вурке С. Елбрик-ом, на дан 20. јануара 1966. године.

⁴⁶⁶ Исто.

бомбардовања, истичући да тренутни временски оквир није довољан за потпуну промену политике Ханоја, што не значи да се тамо не дешавају одређена преиспитивања. Он је упозорио саговорника да обнављање бомбардовања не би оставило алтернативу ни једној ни другој страни. Амерички амбасадор је сматрао да за резоновање југословенског државног секретара морају постојати неке индиције које би потврдиле утемељеност оваквог размишљања. Са тим у вези упитао је саговорника да ли имају информације о посети Шељапина Ханоју. Признајући да нема никаквих званичних обавештења или информација, Никезић је истакао да се из разговора са социјалистичким земљама могла наслутити тежња ка мирном решењу, као и да су југословенски представници у разним местима наишли на већу предусретљивост представника ДР Вијетнама. Ове Никезићеве тврдње нису могле да утичу на предходни став америчког амбасадора. Он је напоменуо свом саговорнику да би било опасно да било ко тумачи обуставу бомбардовања као знак слабости САД. Напомињући да би следећи кораци требало да буду престанак слања нових трупа и оружја као и признање „стварног положаја“ ФНО, Никезић је истакао да САД морају дати јасну и недвосмислену изјаву поводом тог питања. Никезић се позвао и на званичан став СФРЈ, с обзиром да је у експозеу у Савезној скупштини говорио о неопходности признања ФНО. Полемишући о стварном саставу и природи ФНО, амерички амбасадор је додао да он свакако није искључен из преговора. На самом крају разговора он је изразио разумевање за југословенску позицију и напоре. Никезић је овај разговор протумачио као амерички притисак на све владе које су биле укључене у мировну активност да и даље посредно или непосредно делују на Ханој. Међутим овај разговор је ипак представљао увертуру за обнављање бомбардовања.

Потписивање споразума о куповини пољопривредних производа по ПЛ 480 је био још један повод да пред пут у САД амерички амбасадор изнесе своје ставове.⁴⁶⁷ Он је поновио да нема никаквих индиција о намерама Ханоја да крене у мирно решавање сукоба. Срђа Прица, који је овога пута био саговорник америчком амбасадору, је изнео да се из контаката са северновијетнамским представницима могло закључити да они ипак разматрају новонастале могућности. Елбрик је такође изнео замерку на Никезићев експозе сматрајући да је другачији у односу на Титову позитивну оцену америчке иницијативе и добру вољу што је за њих било очигледно важно. Прица је истакао да би управо обнављање бомбардовања послужило као аргумент онима који су од почетка прекида тврдили да је америчка иницијатива лажна.

⁴⁶⁷ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору саветника Државног секретара за иностране послове Срђе Прице са америчким амбасадором г.Б. Елбриком, приликом потписивања споразума, 21. јануара 1966.

Амерички амбасадор се сложио са овом констатацијом али и додао да се војни кругови са тиме не слажу и да врше притисак на Џонсона.

Упркос југословенским очекивањима, изјава америчке администрације је наслућивала обнову бомбардовања. У одсуству америчког амбасадора, државном секретару Марку Никезићу је ово саопштење у име владе САД предао отправник послова америчке амбасаде у Београду, Ирвин Тобин 24. јануара 1966. године.⁴⁶⁸ У саопштењу се констатовало да прекид бомбардовања траје месец дана, а да за то време Сједињене Државе нису добиле никакву индицију да је Ханој спреман на преговоре. При том, како је истакнуто у саопштењу, дошло је до наставка инфилтрације из Северног у Јужни Вијетнам, као и до наставка вођења војних операција несмањеном жестином. У последњој реченици саопштења се наглашавало да САД „не сматра да може наставити да излаже своје снаге и снаге својих савезника опасностима“.⁴⁶⁹ На директно питање Никезића о значењу ове реченице Тобин је одбио да се изјасни. Југословенски државни секретар је инсистирао да је у интерним америчким анализама морало стајати да су жртве након обуставе бомбардовања значајно умањене, те да из расположивих извештаја излази да су једине веће операције биле америчке акције „чишћења“ база ФНО. Ни само саопштење, ни држање америчког дипломате нису директно имплицирали наставак бомбардовања, али се по самом духу саопштења као и у избегавању одговора на то питање, могло наслутити да ће до обнове бомбардовања ипак доћи.

Иако је влада ДР Вијетнама одбила америчку иницијативу још 4. јануара 1966, тек се у писму које је Хо Ши Мин упутио финском председнику Кеконену али и другим светским лидерима садржао дефинитиван одговор званичног Ханоја.⁴⁷⁰ Наводећи добро познате чињенице о агресији Сједињених Држава на ДР Вијетнам и „покушају да претворе Јужни Вијетнам у своју колонију и војну базу новог типа“, северновијетнамски председник је констатовао да је ова америчка иницијатива само покушај обмане светског и америчког јавног мњења. Између много тешких речи на рачун америчке владе и председника, могли су се уочити и основни захтеви Ханоја: 1. повлачење америчких трупа; 2. признање ФНО као стварног представника народа Вијетнама; и 3. потпуно прихватање програма ослободилачког Фронта. Хо Ши Мин је истакао

⁴⁶⁸ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору државног секретара М.Никезића са отправником послова амбасаде САД Irving Tobin-ом, 24. јануара 1966; ДА МСП РС, стр.пов, 1966, ф-12, 42937, Забелешка о разговору државног секретара М.Никезића са отправником послова амбасаде САД Irving Tobin-ом, 24. јануара 1966.

⁴⁶⁹ Исто.

⁴⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 417098, Писмо Хо Ши Мина председнику Финске Кеконену, 24. I 1966.

спремност народа Вијетнама да се бори до коначног протеривања америчке војске из ове земље.

Совјетски ставови поводом америчке „мировне офанзиве“, пут Шељапина у Ханој и Југославија

Наде америчких званичника да ће се СССР ангажовати како би допринео мирном решењу сукоба су врло брзо биле демантоване.⁴⁷¹ Судаћи према разговору југословенских и совјетских представника у Делхију, Совјети са представницима САД уопште и нису желели да разговарају о било каквој посредничној улози у решавању вијетнамског сукоба. Совјетски представник је истакао да сусрет Косигина и Хамфрија у Делхију није донео никакву промену у ставу Москве. Хамфри је изнео америчке ставове који су били садржани у четрнаест тачака и Харимановим изјавама. Према сведочењу совјетског представника у Индији одговор Косигина је био оштар – сматрао је да овај прекид бомбардовања има призив ултиматума и саветовао је Американцима да одмах напусте Вијетнам јер имају подршку „само марионетске владе“. Косигин је додао и да је кључ за мир на овом простору у рукама САД. Совјети су такође, према извештају југословенске амбасаде у Делхију, одбијали све шпекулације да ће се појавити као евентуални посредници у вијетнамском сукобу.

Нови извештај југословенске амбасаде у Делхију донео је нешто другачију оцену сусрета Косигина и Хамфрија.⁴⁷² Тамошњи амерички амбасадор је у разговору са југословенским колегом оценио да су разговори протекли у пријатељској атмосфери (за разлику од оцене совјетског представника у Индији). Његов утисак је да су и Совјети желели да дође до мирног решења и у том смислу су саветовали САД да ступе у директни контакт са Ханојем. Косигин је, према сведочењу америчког амбасадора у Делхију, истакао да Совјети не могу да играју никакву посредничку улогу. Са друге стране Вашингтон је покушао да убеди своје саговорнике да су његове намере искрене, и да су они спремни да повуку своје трупе чим се закључи евентуални споразум. Што се тиче питања уједињења два Вијетнама, САД су сматрале да је то на представницима вијетнамског народа да реше. Иако то у разговорима није нигде речено, утисак југословенског амбасадора у Индији је био да су спремне САД да и ФНО учествује у будућим преговорима.

Извештај југогословенске амбасаде у Москви је потврдио да није било никаквих промена

⁴⁷¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 42133, Делхи број 44, 15. I 1966.

⁴⁷² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 42308, Амбасада СФРЈ – Вашингтон, Њујорк, Варшава, Каиро, Москва, Рангун, Париз, 20.I 1966.

у ставу СССР према ситуацији у Вијетнаму.⁴⁷³ Посета Брежњева Монголији, која се временски поклопила са одласком Косигина у Индију, а Шељапина у Ханој, имала је за циљ реафирмацију Совјетског Савеза као азијске силе и смањења утицаја Кине, али није имала никакав значај у проналажењу мирног решења за Вијетнамски рат.⁴⁷⁴ Према извештају југословенског амбасадора у СССР, Брежњев је приликом посете Монголији истакао да је америчка мировна иницијатива само маневар и затражио прихватање програма ФНО као базу за решавање овог сукоба.

У анализи I управе ДСИП-а оцењено је да је основни разлог посете Шељапина био даље јачање позиција Совјетског Савеза у ДР Вијетнаму, уз сузбијање утицаја Кине.⁴⁷⁵ Совјети су свакако желели да искористе кинеске спољнополитичке поразе у предходном периоду. Ханој је такође био заинтересован за ову посету, пре свега због потребне војне и економске помоћи од стране СССР-а и социјалистичких земаља. Ипак, према оцени I управе, ова посета је била донекле и терет за северновијетнамско руководство јер се поклопила са америчком мировном иницијативом, и на тај начин вршила додатни притисак на Ханој да прихвати преговоре, за које он није био спреман. Према званичним изјавама се могло закључити да су вођени разговори о свим важним билатералним и међународним питањима а акценат је стављен на обим и карактер совјетске војне помоћи. Совјети су се исто тако трудили да се њихова посета никако не доведе у везу са било којом врстом посредништва везано за америчку мировну офанзиву. Из информација које је сакупио ДСИП могло се закључити да су Совјети донекле били разочарани овом посетом. Вијетнамци су свакако били и даље заинтересовани за совјетску војну и економску помоћ, али су избегли да се директно изјасне између Кине и Совјетског Савеза. Очигледно је још увек био јак кинески утицај на вијетнамско руководство. Што се тиче америчке мировне иницијативе, Вијетнамци још нису били спремни за преговоре, сматрајући да је могуће остварити даље војне победе, што би у каснијој фази сукоба олакшало решење Вијетнамског рата. Прихватање ДР Вијетнама да пошање делегацију на 23. Конгрес совјетске комунистичке партије је за југословенско руководство представљало знак да у овој земљи ипак постоји тенденција за независнији став у односу на Кину.

Како се прекид бомбардовања ближио крају, тако су и Американци постајали све незадовољнији совјетским ангажовањем у току мировне иницијативе, судећи по разговорима

⁴⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 42650, Москва број 36, 18. I 1966.

⁴⁷⁴ Исто.

⁴⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 42996, Забелешка о посети совјетске делегације на челу са Шељапином ДРВ (од 7-13. јануара), 27. I 1966.

југословенских и америчких представника у Вашингтону.⁴⁷⁶ Американци нису могли да разумеју позицију Москве, која је декларативно била за мирно решење, али без икаквог посредовања или утицаја на позицију власти у Ханоју. Представници САД су због овакве позиције Совјета тражили сваку могућност како би приволели СССР да учествује активније у решавању вијетнамског рата. Југославија је, према резонавању Американаца, могла да одигра значајну улогу, с обзиром на углед који је уживала у Москви. Између осталог, ипак је Вијетнамски рат био основни разлог захлађења односа између две суперсиле. Сумирајући ситуацију везано за америчку „офанзиву мира“ и америчко-совјетске односе амбасадор Мићуновић је оценио да су ови односи већ доста слаби и да би евентуална обнова бомбардовања само погоршала односе између суперсила.⁴⁷⁷

Иако су Совјети одбијали да учествују као посредници између Вашингтона и Ханоја, то свакако није значило да они нису имали свој став поводом ове иницијативе.⁴⁷⁸ Према сазнањима југословенског амбасадора у САД Мићуновића, бескомпромисна позиција руководства ДР Вијетнама и одбијање мировне офанзиве нису биле позитивно примљене у Москви. Представници СССР-а су сматрали да је вијетнамски став поводом ове америчке иницијативе превише крут. Ханој је, према мишљењу Совјета, требао да сам предложи преговоре, са условима или без, и да тако пребаци притисак на Сједињене Државе. Очигледно је да је северновијетнамском руководству било потребно време да усагласи ставове јер је, према информацијама које је Мићуновић добио из совјетске амбасаде у САД, било трвења у самој влади као и између ДР Вијетнама и ФНО Јужног Вијетнама. Међутим, у влади и партији ДР Вијетнама је преовлађивала струја која је стајала на кинеским гледиштима да је могуће и потребно Американцима нанети најтежи војни пораз у историји. Ипак, према извештају југословенске амбасаде у Вашингтону, ни Совјети нису посматрали Ханој као сателит Пекинга, већ су тврдили да су се Вијетнамци једноставно слагали са кинеским ставом.

Представници Совјетског Савеза су, у последњим разговорима са југословенским колегама пред наставак бомбардовања, изнели отворено незадовољство ставом ДР Вијетнама, али и показали извесну немоћ да утичу на ставове руководства ове индокинеске земље.⁴⁷⁹ Разговор између амбасадора Мићуновића и совјетског амбасадора у Вашингтону Добрињина, 28. јануара 1966, само је потврдио овакво стање. Представник Москве је истакао да СССР није у

⁴⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 43949, Вашингтон број 93, 25. I 1966.

⁴⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 43811, Вашингтон број 6/6, 27. I 1966.

⁴⁷⁸ Исто.

⁴⁷⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 45299, Вашингтон број 121, 3. II 1966.

могућности да утиче на Хо Ши Мина јер Вијетнамци не траже никакве савете већ само војну и економску помоћ. Добрињин се сложио и са Мићуновићевом констатацијом да су Вијетнамци у току „офанзиве мира“ требали да заузму флексибилнији став, односно да и сами инсистирају на преговорима, уместо потпуног војног пораза САД.

НАСТАВАК ОПЕРАЦИЈЕ „РОЛИНГ ТАНДЕР“ И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ

Иако је било очигледно да америчка мировна иницијатива неће довести до почетка преговора, као и да представници СФРЈ нису могли да значајније допринесу успеху офанзиве мира, представници Стејт Департамента су изнели задовољство развојем односа са Југославијом.⁴⁸⁰ Референт за Југославију у администрацији Милер је ову констатацију директно пренео југословенским представницима у Вашингтону. Он је истакао да је то и Елбрикова оцена и да је амерички амбасадор разговарао са великим бројем важних личности у америчкој влади по питањима даљег унапређења односа две земље. По питању Вијетнама, Милер није могао да одговори на директно питање око обнове бомбардовања, правдајући се да се одлуке о овој ствари не доносе у Стејт Департменту.

Ускоро је дошло званично обавештење владе САД о наставку бомбардовања. Амерички отправник послова сусрео се са југословенским председником на Брионима 31. јануара и том му приликом предао поруку председника Џонсона.⁴⁸¹ Тито је отворено изнео незадовољство, с обзиром да је садржај поруке говорио о обнови бомбардовања. Он је истакао да је прекид бомбардовања требао да буде дужи, како би омогућио свим земљама које су биле заинтересоване за решење сукоба да уложе додатне напоре у дипломатским контактима. Југословенски председник је додао да је и Југославија размишљала о следећим потезима, истичући да је са својим гледиштима упознала и несврстане земље као и Совјете. Јосип Броз је истакао да ће ова одлука штетити престижу Сједињених Држава које су оне поправиле мировном иницијативом.

Тобин је изразио разумевање за разочарење југословенског председника, истичући да је и амерички председник разочаран што је морао да донесе овакву одлуку.⁴⁸² О додатним

⁴⁸⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 43913, Вашингтон број 113, 28. I 1966.

⁴⁸¹ АЈ, КПР I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о разговору друга Председника са америчким отправником послова Ирвин Тобином на Брионима 31. јануара 1966. године.

⁴⁸² Исто.

информацијама које су се помињале у поруци није имао сазнања, сматрајући да ће их ускоро примити. Ипак могао је да каже нешто о основним разлозима овакве Џонсонове одлуке. Пре свега, Ханој није позитивно реаговао на иницијативе Сједињених Држава. Друго, америчка влада је поседовала податке да се инфилтација са севера на југ Вијетнама наставила. Тобин се у име председника Џонсона и америчке владе захвалио на свему што је Југославија урадила у прилог мирољубивог решења. Амерички дипломата је такође истакао жељу америчког председника са се нађе решење путем преговора.

Тито је као своје лично мишљење изнео да би била права трагедија уколико би се бомбардовање проширило на друге земље, као и интензивирање бомбардовања ДР Вијетнама, мислећи на градове.⁴⁸³ То би донело велике људске жртве и онемогућило мирно решење. Са друге стране, југословенски председник није пропустио да у овом разговору укаже и на непостојање жеље код Кинеза и Вијетнамаца за мирољубивим решењем. Не желећи да према Вијетнамцима буде преоштар пред америчким саговорником, он је додао и да треба разумети Ханој, и да су Американци требали да покажу више стрпљења. Он је поновио да је престиж САД био у порасту као и да је светско јавно мњење показивало све више незадовољства ставом друге стране. Да су остали стрпљиви, према резонувању југословенског председника, Американци би много више добили. Међутим, тренутно је ситуација изгледала обрнуто.

У одговору на излагање југословенског председника, Тобин је истакао да америчка одлука није донета на основу престижа и популарности већ на основу војних и стратешких разлога.⁴⁸⁴ Он је такође сматрао да и писмо Хо Ши Мина, упућено лидерима многих земаља, које је обиловало оштрим нападима на мировну иницијативу председника Џонсона, требало снажно да утиче на светско јавно мњење, јер је тим писмом практично одбачен сваки могући споразум.

Југословенски председник је изразио разумевање за чињеницу да се војни фактори не могу увек слагати са политичким резонувањем, јер код њих свакако преовлађују стратешки и тактички разлози.⁴⁸⁵ Ипак, политика је имала такође важну улогу у стратегији, поготово у Вијетнамском рату који је имао дубок политички и интернационални карактер. Тито је сматрао да је требало више рачунати на светско јавно мњење између осталог и због тога што је војна акција у Вијетнаму осуђена на неуспех. Он је истакао и да се ситуација не може поредити са Корејом, јер су тамо формално наступале снаге УН, па су се и поред тога вратили на 38. паралелу, која је била и разумно решење. Сједињене Државе су се, према оцени југословенског

⁴⁸³ Исто.

⁴⁸⁴ Исто.

⁴⁸⁵ Исто.

председника, тада налазиле у знатно бољој ситуацији што се тиче светског јавног мњења у односу Вијетнамски рат.

Прихватајући да свакако постоје разлике између ова два сукоба Тобин је истакао и да има и доста сличности. Американци су свакако желели да избегну неке аспекте Корејског рата, попут интервенције Кине.⁴⁸⁶ Он је такође додао да Сједињене Државе не желе да разруше Северни Вијетнам нити да изврше инвазију. Циљ америчке акције је био искључиво дефанзивни. Међутим, САД су имале исти циљ у Вијетнаму као и у Кореји, а то је престанак агресије. Он је додао да му је познато да се у Југославији другачије гледа на снаге које су распоређене у Вијетнаму, али је до њиховог ангажовања дошло услед интервенције са Севера. Питање Фронта националног ослобођења Јужног Вијетнама је такође показало велико неслагање. Американци су на ФНО гледали искључиво као агента Ханоја. Он је такође истакао и да око 80 посто грађана САД жели да се оконча Вијетнамски рат, али на частан и успешан начин и додао да већина грађана сматра да Вашингтон води правилну политику у овој индокинеској земљи.

Југословенска влада је формално обавештена о наставку бомбардовања ДР Вијетнама 1. фебруара 1966. године.⁴⁸⁷ Уз усмено обавештење кабинету Председника Републике је достављен и меморандум владе САД који се односио на новонасталу ситуацију. У меморандуму се истиче да је инфилтрација људи и опреме за време прекида бомбардовања настављена и то у двоструко већем обиму него пре. Према подацима америчке владе и број сукоба са ФНО Јужног Вијетнама није значајније опао него пре прекида бомбардовања, чак је дошло и до благог раста. Ови подаци су уствари ишли у прилог званичним изјавама Вашингтона у којима се потенцирало да није било никаквог одговора на „офанзиву мира“ а да ни ситуација на терену, у смислу инфилтрације и оружаних сукоба, није показивала никакву спремност Ханоја за проналажењем мирног решења. Због такве ситуације су Сједињене Државе обновили бомбардовање Вијетнама.

У оваквим околностима је дошло и до сусрета Елбрика и Мићуновића, пред повратак америчког амбасадора у Београд, 4. фебруара. Елбрик је истакао задовољство садржајем разговора са председником Џонсоном, подвлачећи да амерички председник иначе не прима амбасадоре који су на консултовању у САД, желећи очито да истакне значај који САД придају односима са Југославијом.⁴⁸⁸ Преносећи речи америчког председника, посебно је захвалио Титу на пријатељском пријему Харимана као и на напорима које Београд уложио како би дошло до

⁴⁸⁶ Исто

⁴⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 445507, Меморандум, 1. II 1966; КПР I-3-а, САД, к.181, Меморандум, 1. II 1966.

⁴⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 45367, Вашингтон број 138, 7. II 1966.

повољног решења кризе у Вијетнаму. Наглашавајући да је имао велики број сусрета и у влади и ван ње оценио је да је целокупан амерички став о развоју међусобних односа изузетно позитиван. Говорећи о Вијетнаму амерички амбасадор је поновио закључке из Меморандума који је предат југословенском председнику 1. фебруара. Он је истакао и наду да ће Југославија моћи да и даље утиче на социјалистичке и неангажоване земље у том смислу, јер су „врата за преговоре и даље отворена“. Међутим, Мићуновић није могао да подржи овај став с обзиром да је бомбардовање обновљено.

Ускоро се југословенски амбасадор сусрео и са америчким државним секретаром. Узимајући реч, амерички дипломата је као прво покренуо питање Вијетнама.⁴⁸⁹ Он је поновио све што је влада САД до тог тренутка урадила по питању решења вијетнамског сукоба, али без икаквих резултата, показујући извесно чуђење реакцијом Хо Ши Мина. Иако Американцима није била позната позадина оваквог држања Ханоја, остала је чињеница да су Вијетнамци одбили преговоре и да ће ићи на војну победу. На основу тога је америчка влада донела одлуку о наставку војних операција. Југословенског амбасадора је интересовало да ли је декларација у Хонолулуу и заједничко саопштење представника САД и Јужног Вијетнама означила и промену америчке политике према овом подручју у смислу опредељења за војно решење сукоба.⁴⁹⁰ Раск је одбацио ту могућност, истичући да су Сједињене Државе спремне да колико „сутра иду на преговоре“.

Амерички државни секретар није придавао неки посебан значај констатацији југословенског амбасадора да је ситуација у Вијетнаму и свету тренутно лошија него пре „офанзиве мира“, као и да односи суперсила трпе због ситуације у Вијетнаму.⁴⁹¹ Он је истакао да је до погоршања односа дошло у Москви, пре свега због односа са Кином. Истичући да Вашингтон жели добре односе са Москвом додао је и да цена тих односа не може бити капитулација и пораз Сједињених Држава у Вијетнаму. Раск је такође констатовао да су амерички представници много пута покушали да разговарају са Совјетима о Вијетнаму али су их они стално упућивали на Ханој. То је створило слику код америчких водећих људи да Москва суштински нема никаквог утицаја на владу ДР Вијетнама.

⁴⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 46495, Вашингтон б/б, 15. II 1966.

⁴⁹⁰ У заједничкој декларацији Вашингтона и Сајгона у Хонолулуу 8. фебруара 1966 године прва тачка се односила на одлучност две земље да спрече „агресију“ Ханоја. Тачка о посвећености мирном решењу сукоба се налазила на трећем месту, што је и навело југословенског амбасадора Мићуновића на став да САД мењају политику у Вијетнаму у корист војне победе. („U.S. and South Vietnamese Leaders Meet at Honolulu“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LIV No. 1392, February 28, 1966, 302-309.)

⁴⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 46495, Вашингтон б/б, 15. II 1966.

Износећи ставове југословенске владе о питању Вијетконга, Мићуновић је истакао неопходност признања ФНО као равноправног партнера али не и јединог, индиректно дајући за право америчким ставовима да и влада Јужног Вијетнама треба да буде укључена у будуће преговоре.⁴⁹² Не одговарајући на југословенске ставове, Раск је у више наврата истакао да Сједињене Државе не желе проширење рата и да прве неће ићи на његово проширење. Ипак и поред изјава америчког државног секретара, очигледно је наступио период када су обе стране сматрале да је војно решење у Јужном Вијетнаму реално, чиме су се знатно повећавале шансе за проширење рата, било са једне било са друге стране.

Прелазећи на билатералне односе, Раск је изразио задовољство њиховим развојем.⁴⁹³ Са своје стране, Мићуновић се захвалио свом саговорнику на америчкој подршци привредним реформама у Југославији, укључујући и потписане споразуме по ПЛ 480, као и на пријему у ГАТТ и обнављању „војне трговине“. Ипак, на крају разговора Раск је замолио југословенског амбасадора да пренесе влади у Београду да би било значајно да се СФРЈ залаже за оне ставове које ни једна страна у сукобу неће моћи директно да напада. Оваква порука америчког државног секретара је уствари представљала упозорење југословенској влади, како би се предупредили евентуални нови антиамерички наступи. Он је ставио до знања да би таквим ставом били погоршани не само билатерални односи него би била и угрожена могућност Југославије посредује у Вашингтону по питању Вијетнама. С обзиром на очигледну решеност обе стране на покушај да војно реше ситуацију у своју корист, Мићуновић је сматрао да у овим околностима више није имало никаквог смисла посредовати.

По повратку Мићуновића у Београд на консултације, одржан је колегијум ДСИП-а, 21. фебруара 1966. на коме је расправљано о најновијем развоју догађаја у Вијетнаму и утицају овог проблема на политику САД и СФРЈ, са посебним освртом билатералне односе.⁴⁹⁴ Амбасадор Мићуновић је констатовао да је званично објашњење које Сједињене Државе дају Југосавији и другим земљама да је равнотежа, а у ствари блокада Кине, у Азији нарушена одлуком Пекинга и Ханоја о дизању устанка у Јужном Вијетнаму. До те одлуке је наводно дошло 1964, што су Американци повезивали са агресивном политиком Кине у другим деловима света у то време. Улогу у доношењу ове одлуке је имала и ситуација везано за председничке изборе у САД, јер је Пекинг сматрао да после избора Џонсона Вашингтон неће моћи да употреби оружје. Имајући у виду тренутну америчку администрацију и њену спремност и на употребу силе у различитим

⁴⁹² Исто

⁴⁹³ Исто

⁴⁹⁴ АЈ, КПР I-5-б, САД, Записник са колигијума ДСИП-а, 21. фебруара 1966. године.

деловима света, кинеска политика је послужила ако не као добар разлог, онда као добар изговор за овакво понашање САД на југу Азије. Политика Кине је уствари, према мишљењу Мићуновића, олакшала и убрзала развој америчке агресивне политике у овом делу света. Имајући у виду број војника и изградњу великих база и аеродрома у Јужном Вијетнаму, он је оценио да је то показатељ тежње Вашингтона да дуже остане на овим просторима.

Износећи став о „офанзиви мира“, југословенски амбасадор је сматрао да је она, без обзира на намере САД, омогућавала промену ситуације на боље.⁴⁹⁵ Познати епилог ове иницијативе је довео до даљег погоршања међународне ситуације. Све могућности и аргументи са којима је Југославија наступала код владе САД су, с обзиром на неславни крај мировне офанзиве, били прилично исцрпљени. Овакав завршетак америчке „офанзиве мира“ који је, према Мићуновићевом мишљењу, у ствари погодовао САД, битно је био олакшан негативним одговорима друге стране. Два закључка која су морали да извуку представници власти у Вашингтону је да Ханој верује у војно решење проблема, као и да друге земље имају врло ограничен утицај на ДР Вијетнам укључујући и Совјете. За целу политику Сједињених Држава по питању Вијетнама у предходној години било је карактеристичан покушај да покрену Совјетски Савез са позиција на којима је стајао целе 1965. године. Уосталом то је био и један од главних циљева Хариманове посете Београду. Тако је стајало и са другим америчким акцијама у време мировне иницијативе. Оно што су они могли закључити из ове ситуације да СССР не би реаговао чак и да је имао већи утицај у Ханоју. Мићуновићу се та могућност учинила реалном јер је приликом разговора са совјетским амбасадором у Вашингтону стекао утисак да Москва уопште није забринута најновијим развојем ситуације. Он је додао и да се активна улога СФРЈ у „офанзиви мира“ позитивно оцењена у Вашингтону, а да су повећању престижа у САД посебно допринели Апел 17 и оба састанка Тито-Хариман. Југословенски амбасадор је упозорио да југословенска политика према САД, после краха мировних напора, мора ићи у том правцу да задржи отворена врата за посредовање. С обзиром да је СФРЈ врло често у предходном периоду посредовала код Американаца, а да су при том Вијетнамци стално одбијали југословенске добре услуге, као и да је питање Вијетнама и раније негативно утицало на односе две земље, ово упозорење југословенског амбасадора се чинило потпуно на месту. Мићуновић је нагласио и да је неопходно развијати, у мери могућности, што боље односе са Ханојем, јер би на тај начин не само порасле могућности посредовања у Вашингтону, већ би Београд добио на тежини у целокупним међународним односима. Разматрајући америчку спољну политику у погледу

⁴⁹⁵ Исто.

међународних односа, Мићуновић је констатовао да је до промене у овој политици свакако дошло, јер се Америка у много ситуација поставила са позиција силе.

Након југословенског амбасадора, реч је узео државни секретар за иностране послове Марко Никезић. Констатујући да се на Пацифику родила нова сила, он је истакао да је неопходно за мир у целом свету да се борба између САД и те нове силе, Кине, одвија на начин који неће бити константна претња миру. У том контексту је Никезић видео и ситуацију у Вијетнаму.⁴⁹⁶ Он није пропустио да напомене ни улогу Совјета, који су се, после Хрушчова, полако враћали на просторе Азије. У том смислу је југословенски државни секретар сматрао да ће се њихова улога повећавати, а америчка смањивати. С обзиром на политику коју воде све три велике силе Никезић је сматрао да ипак неће доћи до неког великог сукоба. Оцењујући југословенску политику по овом питању државни секретар је изнео став да је основна оријентација СФРЈ била здрава, док је са друге стране сматрао и да је било извесних пропуста, које је правдао околностима. Он је чврсто подржао нешто блаже поступање Југословена према САД у односу на социјалистичке земље, сматрајући да је за Београд била знатно боља оваква политика. Оцењујући контакт са Вијетнамцима Никезић је сматрао да је до нешто бољих односа дошло услед одређеног сазревања вијетнамске политике. Наиме, Ханој је тражио максималну подршку за свој предлог решења, сматрајући сваку мању подршку слабљењем своје позиције, док је Југославија сматрала да је свака подршка у ствари у корист самог Вијетнама у тренутној ситуацији. Он је претпостављао да је у Ханоју дошло до схватања да је једна шира подршка његовој борби неопходна. У суштини и он је осудио досадашњу политику ДР Вијетнама као погрешну. Надовезујући се на ову констатацију Никезић је индиректно потврдио и постојање две линије у оквиру југословенске политике. Југословенски државни секретар се посебно осврнуо на „партијску“ линију која је сматрала да није требало бити апела 17 несврстаних као и да је СФРЈ требала да заузме радикалнији став према САД. Он је ту линију политике оценио као једноставну али и „јефтину“ јер би онемогућила југословенско ангажовање у битним међународним питањима, као што је било питање Вијетнама. Он је овакву политику оптужио као опортунистичку и сматрао је да је она ишла линијом мањег отпора. Он је истакао да је тренутна југословенска политика знатно боља јер омогућавала да се на ситуацију делује, а без „празног легитимисања“ Београда. Он је сматрао да би се заузимањем радикалнијег става Југославија онемогућила да води самосталну политику. Што се тиче евентуалних дипломатских акција Југославије, Никезић је сматрао да у датом тренутку није било услова да се било шта

⁴⁹⁶ АЈ, КПР I-5-б, САД, Записник са колигијума ДСИП-а, 21. фебруара 1966. године.

предузме, јер је по њему поново наступило време када су обе стране покушавале да војним средствима ураде нешто више.

Односи између две земље су у периоду који је наступио непосредно после пропасти „офанзиве мира“ и даље наговештавали позитиван развој.⁴⁹⁷ То је потврдио и следећи сусрет југословенског државног секретара и америчког амбасадора. Након одобравања средстава која су помогла обнову Скопља после разорног земљотреса⁴⁹⁸, Елбрик је изразио задовољство стањем билатералних односа, и поновио захвалност Титу због пријема Харимана као и због југословенског ангажовања у покушају да се нађе мирољубиво решење за Вијетнам. Износећи последње америчке закључке да Ханој није још увек био спреман за преговоре, замолио је свог саговорника да изнесе своју процену. Према информацијама којима је располагао, Никезићу није преостало ништа осим да констатује да у Ханоју није дошло до никакве промене ставова. Он је такође изразио жаљење што су обе стране сматрале да за сада, нема могућности за преговоре. Амерички амбасадор се такође интересовао и за могућу нову акцију несврстаних, али је по том питању добио негативан одговор. Он је подвукао да уколико влада СФРЈ има неке „сугестије, идеје и савете“ у погледу решавања овог проблема да се без устручавања обрати Амбасади, додајући да и амерички председник сматра да Београд може одиграти значајну, па и „спектакуларну“ улогу у решавању вијетнамске кризе.

На седници Одбора за спољне послове и међународне односе, амбасадор Мићуновић је поновио анализу америчке политике и југословенске улоге у мирном решавању Вијетнамског рата коју је предходно дао на колегијуму ДСИП-а.⁴⁹⁹ Осврћући се на југословенско-америчке односе он их је оценио као веома добре посебно имајући у виду економска питања, као што су позитивно решавање питања набавке пшенице као и питање привредне реформе. Главну опасност у могућем погоршању међусобних односа југословенски дипломата је видео у даљем јачању америчке агресивне политике и отпора Југославије таквој политици. Међутим, уколико би се нашла одговарајућа мера у критици политике САД он је био сигуран да неће доћи ни до каквог погоршања. Анализирајући југословенску економску политику, Мићуновић је сматрао да

⁴⁹⁷ АЈ, КПП I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића, с амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, 7. марта 1966.

⁴⁹⁸ Радило се о око 180 милиона динара из „US use“ средстава, које је својим потписом амбасадор Елбрик непосредно пред сусрет са Никезићем ставио југословенској влади на располагање. (АЈ, КПП I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића, с амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, 7. марта 1966.)

⁴⁹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-89, 410828, Записник са XXVI седнице Одбора за спољне послове и међународне односе Савезног већа Савезне Скупштине, 8. март 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 413593, Иступање Вељка Мићуновића, амбасадора у Вашингтону, пред Одбором за спољне послове и међународне односе дана 8. марта 1966.

тренд константног задуживања у САД дугорочно није добар за СФРЈ, и предложио да се појача производња пољопривредних производа, као и да се повећањем извоза, а нарочито индустрије, умањи трговински дефицит.

Позитивна оцена југословенског амбасадора о стању југословенско-америчких односа је потврђена приликом његовог сусрета са америчким Дином Раском.⁵⁰⁰ По питању Вијетнама амерички државни секретар је констатовао да нема никаквих промена, односно да су Ханој и Вијетконг и даље оријентисани на војно решење. Сличне информације је југословенски амбасадор сазнао и од Макса Френкела, дипломатског дописника „Њујорк тајмс“-а.⁵⁰¹ Овај амерички новинар је сматрао да још увек не постоје никакве могућности за преговоре јер ни једна ни друга страна суштински нису за компромис. Он је такође додао и да су у америчкој администрацији, макар што се тиче њеног самог врха, сви за војно решење вијетнамског сукоба.

САД, СССР и Југославија након пропасти мировне иницијативе

Пропаст мировне офанзиве коју су покренуле Сједињене Државе је довела до ситуације у којој су обе стране очигледно биле решене да војним средствима реше питање победника. Оваква политика је морала да доведе до даљег нарушавања односа између САД, са једне, и СССР-а и других источноевропских земаља са друге стране.⁵⁰² Џонсонова концепција „грађења мостова“ је самим тим у великој мери била само мртво слово на папиру. Вашингтон је због тога покренуо неке активности у правцу побољшања ових односа. У том смислу су Сједињене Државе на половини 1966. године настојале да постигну споразуме са социјалистичким земљама, пре свега Совјетским Савезом, у сферама где је то било колико-толико могуће. Пре свега ту се радило о култури, авио-саобраћају и ратификацији закљученог конзуларног споразума.⁵⁰³ Паралелно са јачањем војних потенцијала у Вијетнаму Сједињене Државе су настојале да у директном дијалогу са Совјетима покушају да приволе Москву да се активније укључи у решавање Вијетнамског рата. Међутим, СССР уопште није хтео да промени своје почетне позиције везано за овај сукоб. Својеврсну фрустрираност Вашингтона коју је изазвала незаинтересованост Москве за посредничку улогу у решавању овог конфликта потврдио је и амерички амбасадор у УН Голдберг у разговору са југословенским колегом, оцењујући

⁵⁰⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 417603, Вашингтон број 461, 6. V 1966.

⁵⁰¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 420359, Вашингтон број 516, 16. V 1966.

⁵⁰² ДА МСП РС; ПА, 1966, ф-173, 423013, Њујорк број 389, 9. VI 1966.

⁵⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 420906, Амбасаде СФРЈ – Москва, Лондон, Париз, Бон, Рим, Пекинг, Варшава, Праг, Берлин, Букурешт, Будимпешта, Улан Батор, Каиро, Њу Делхи, 2. VI 1966.

негативно позиције СССР-а. Он је истакао да совјетски представници уопште нису хтели да разговарају са Американцима на тему Вијетнама.

Управо због оваквог стања у међусобним односима двеју суперсила, представници САД су били врло заинтересовани да чују утиске југословенских званичника после посете Москви.⁵⁰⁴ Амерички амбасадор је затражио пријем код југословенског државног секретара за иностране послове како би сазнао ставове Совјета. Никезић је свом саговорнику саопштио да СССР није много забринут због међународне ситуације иако озбиљно схватају опасности, пре свега у Вијетнаму али и у Европи. Стејт Департмент је позитивно оценио овај разговор Никезића и Елбрика, а југословенске процене совјетске политике су за администрацију биле врло интересантне. Посебан значај је дат Титовом говору на конгресу ССРНЈ где се поред већ познатих ставова и критике САД критикује и држање Кине и Ханџа.⁵⁰⁵ Ово је била једна врста доказа да СФРЈ води „избалансирану“ политику према вијетнамском питању. Писање америчке штампе о Југославији је у овом периоду такође било повољно. Вашингтон такође није имао никакве замерке на све бољи развој односа СФРЈ и социјалистичких земаља уколико се он заснивао на раније утврђеним основама, односно не везивањем Југославије за Варшавски пакт.

Својеврсна потврда оваквог развоја међусобних односа дошла је приликом сусрета југословенског амбасадора у УН Лекића и америчког председника Џонсона.⁵⁰⁶ Саговорници су констатовали да се југословенско-амерички односи повољно развијају. Амерички председник је изразио са своје стране спремност да се међусобни односи и убудуће развијају и проширују. Прелазећи на питање Вијетнама Џонсон је рекао југословенском амбасадору да „САД не намеравају, не желе и неће да остану у Вијетнаму“ и истакао као циљ америчке политике „грађење мостова“ између различитих земаља.

ЕСКАЛАЦИЈА СУКОБА И ЈУГОСЛОВЕНСКО - АМЕРИЧКИ ОДНОСИ

С обзиром да није било никаквог одговора Ханџа на сталне позиве САД да се седне за преговарачки сто, као и да ни обновом бомбардовања није смањена борбена способност Вијетконга, америчка администрација је одлучила да прошири бомбардовање на складишта

⁵⁰⁴ АЈ, КПП I-5-б, САД, Из забелешке о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД В. Elbrick-ом, 7. јуна 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 421285, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 14. VI 1966.

⁵⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 422659, Вашингтон број 619, 9. VI 1966.

⁵⁰⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 423089, Њујорк број 405, 15. VI 1966.

горива близу Ханоја и највеће северновијетнамске луке Хајфонга.⁵⁰⁷ Циљ ове акције је, по свему судећи, био да се психолошки утиче на руководство Северног Вијетнама, као и да се униште њихове залихе горива. Иако је и раније одлучено да се изврше ови напади⁵⁰⁸ због временских услова је дошло до њиховог одлагања. Председник Џонсон се у почетку двоумио око ове одлуке, очигледно страхујући од реакције Кинеза, па донекле и Совјета. Ова акција је ипак на крају спроведена у дело и то 29. јуна 1966. године.

Ова одлука администрације је, према мишљењу југословенске амбасаде, у свету и у самим Сједињеним Државама створила непријатну ситуацију.⁵⁰⁹ Коментаришући Џонсонов говор у Омахи непосредно после ове акције, југословенска амбасада је сматрала да је до тог тренутка ово било најоштрије иступање америчког председника. У ранијим говорима је Џонсон покушавао да избалансира употребу силе и напоре за мирно решење док у овом говору готово и да није поменуо преговоре. Изражени антикомунизам је такође имао своје значајно место у овом иступању. У дипломатском кору, а посебно код социјалистичких земаља, постојала је забринутост због ескалације рата. Сличан став су имали поједини амерички конгресмени.

У оваквој ситуацији дошло је до апела индијске премијерке Индире Ганди за сазивање нове женевске конференције.⁵¹⁰ Апел Индире Ганди био је подржан од стране Сједињених Држава, мада је у неформалним разговорима са југословенским представницима ова иницијатива посматрана као тактички и пропагандни потез. Званично, Американци су сматрали да ни ова иницијатива неће допринети почетку преговора јер су Совјети и даље заузимали исте ставове. Званична политика Совјетског Савеза је остала суштински непромењена, а економска и војна помоћ Вијетнаму је упућивана у истом обиму. Ипак, према сазнањима југословенског амбасадора у СССР, Москва је незванично прижељкивала од лидера ДР Вијетнама да пристане на преговоре.⁵¹¹ То се могло посредно закључити и из одговора на иницијативу индијске премијерке, где су Совјети изнели став да они не би имали ништа против нове женевске конференције уколико би је Ханој прихватио. Реакција Совјета поводом ескалације је била доста умерена, имајући у виду део Косигиновог говора о Вијетнаму. Пропаганда је свакако била појачана, али није било индикација да ће доћи до неког озбиљнијег заоштравања. Западни дипломати у Москви су, према сазнањима југословенске амбасаде, позитивно оценили овај говор Косигина и дошли до сличних закључака као и југословенска амбасада у СССР.

⁵⁰⁷ FRUS, 1964-1968, Volume IV, Vietnam, 1966, Document 164.

⁵⁰⁸ FRUS, 1964-1968, Volume IV, Vietnam, 1966, Document 161.

⁵⁰⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 424948, Вашингтон број 713, 2 VII 1966.

⁵¹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 426173, Вашингтон број 443, 9. VII 1966.

⁵¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 430199, Москва број 641, 11. VIII 1966.

Карактеристично за дату ситуацију је и да нико у Москви није рачунао на активније ангажовање Кине.

Иако су у предходним разговорима представници СФРЈ и САД констатовали да се међусобни односи повољно развијају, средином године је дошло до првог наговештаја погоршања односа.⁵¹² Приликом сусрета које је, пред одлазак на годишњи одмор, амерички амбасадор имао са амбасадором Мићуновићем⁵¹³ и државним секретаром Марком Никезићем, поред случаја Ранковић⁵¹⁴, основна тема разговора је била ситуација са набавком пољопривредних вишкова. Елбрик је нагласио да је ситуација са пшеницом таква да је имају све мање у залихама док је потражња расла, и навео пример Индије. Он је јасно ставио до знања да у будућности више неће бити могуће да СФРЈ преко повољних кредита набавља пољопривредне производе у САД. Скрећући ток разговора на Вијетнам, амерички дипломата је приметио да у комуникеу Тита и Индире Ганди није било посебног третирања овог проблема. Никезић је указао свом саговорнику на недостатак времена да се та тема дубље продискутује, додајући и да је Индија знатно окупирана проблемом са Пакистаном. С обзиром на ранију изјаву Индире Ганди о решавању вијетнамског питања и њен пут у Москву после Београда, амерички амбасадор се интересовао има ли неких информација у правцу њеног убеђивања Совјета да нешто предузму. Никезић није могао да одговори на ово питање. Елбрик је поновио све познате ставове САД, укључујући и тај да Ханој није расположен за преговоре. Он је такође, у намери да и Југословенима сугерише неку активност, додао да све што Индира Ганди или било ко други предузме у правцу преговора САД може само поздравити. Схватајући правилно намеру америчког амбасадора Никезић је изјавио да СФРЈ за сада не планира ништа да предузме, иако је веома забринута за ситуацију. Он је сматрао да не постоје политички услови да се преговори успешно окончају и додао да не би било добро да ни Кина ни САД победе у овом сукобу. Сматрао је да би последице биле несагледиве уколико би кинеска политика преовладала, или ако би САД уништиле пола Вијетнама и трајно остале тамо. Елбрик је уверавао свог саговорника да ни Вашингтон то не жели. Он је додао да САД желе преговоре и да за то траже и помоћ других земаља. Никезић је истакао да СФРЈ пажљиво прати ситуацију и да се нада да ће наступити

⁵¹² АЈ, КПР I-5-б, САД, Из забелешке о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД В. Elbrick-ом, на дан 13. јула 1966.

⁵¹³ АЈ, КПР I-5-б, САД, Из забелешке о разговору Вељка Мићуновића са амбасадором САД, В. Elbrick-ом, 11. јула 1966.

⁵¹⁴ Александар Лека Ранковић, дотадашњи потпредседник СФРЈ и шеф тајне полиције, односно Управе државне безбедности, оптужен је да је прислушкивао председника Југославије Јосипа Броза Тита. Обзиром на овакве оптужбе он је био смењен, односно поднео је оставку на све функције у држави и партији.

тренутак када ће несврстане земље поново моћи да се ангажују на проналажењу мирног решења.

О евентуалном југословенском посредовању у решавању вијетнамске кризе било је речи и на пријему који је Хариман организовао поводом удаје ћерке америчког председника, где се Мићуновић срео са бројним америчким званичницима.⁵¹⁵ Са америчким државним секретаром је остао нешто дуже у разговору и том приликом су разговарали о ситуацији у Вијетнаму. Раск је поновио познате америчке ставове и истакао да САД прихватају женеvске споразуме из 1954. и 1962. године као основу за решавање сукоба. Он је веровао да ће Југославија и даље бити активна у изналагању мирног решења иако се Вашингтон не слаже са њеном политиком. Главни проблем, према америчком државном секретару, је био у томе што је СФРЈ видела само америчку агресију а не и агресију са севера. У одговору на излагање америчког званичника, Мићуновић је изразио жаљење због очигледног опредељења Вашингтона да решење тражи у примени силе и истичући да је то један од разлога што је стање у овом делу света све лошије. Он је сматрао да је у таквој ситуацији изузетно тешко Југославији или било којој другој земљи да било шта уради на плану мирног решења сукоба. Мићуновић је поновио југословенски став да би било лоше да било Кина било САД победе у овом сукобу. Раск очигледно није био задовољан овим разговором те је више пута наглашавао да би званични Београд морао да бар истим мерилом оцењује политику Кине и САД. Ипак, Мићуновић је као основни утисак из овог разговора истакао пријатељску атмосферу, сматрајући да је она значајнија од изјава америчког државног секретара.

Државни секретаријат за иностране послове је потврдио позиције југословенског амбасадора и државног секретара.⁵¹⁶ Пре свега, констатовано је да ни за једну страну рат није постао „неподношљив“ тако да ће се и даље наставити са војним операцијама на уштрб преговора. Пошто није било изгледа за мирно решење у догледно време, није било ни потребе за неким иницијативама са југословенске стране. Према југословенским проценама, ни Совјетима није толико сметао овај сукоб пре свега зато што је везивао и САД и Кину, иако због овог рата Москва није могла да решава нека питања са Вашингтоном. Стекао се и одређени утисак да ни Југословени нису били посебно забринути поводом најновије ескалације сукоба у Вијетнаму. Улога САД је у овим околностима оцењена као крајње негативна и то не толико због ситуације у самом Вијетнаму колико због експанзије у Азији. Неспремност других великих сила да се

⁵¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 428860, Вашингтон број 950, 3. VIII 1966.

⁵¹⁶ ДА МСП РС, стр.пов, 1966, ф-4, 71, Колегијум ДСИП-а, 14. VII 1966.

активније умешају у овај сукоб омогућила је Американцима да иду на војну победу.

Иако су Сједињене Државе вршиле одређени дипломатски притисак на СФРЈ југословенски званичници нису показали спремност да предузимају било какве даље кораке у правцу решавања Вијетнамског рата. Остављајући могућност да у некој повољнијој међународној ситуацији реагују, они су ипак јасно ставили до знања америчким саговорницима да у датом тренутку неће предузимати додатне напоре у овом питању. Из горе наведених разговора се такође може закључити и да Американци у датим околностима нису више били спремни да толеришу јавне и оштре осуде своје политике у Вијетнаму од стране руководства у Београду.

Сједињене Државе су, упркос даљем интензивирању сукоба, упоредо покренуле још једну дипломатску офанзиву која је требала да доведе до преговора између Вашингтона и Ханоја. Турнеја амбасадора Голдберга по источноевропским земљама требало је да има своју станицу и у Београду.⁵¹⁷ Због тога је амерички отправник послова посетио заменика Државног секретара за иностране послове. Он је пренео жељу Вашингтона да амбасадор Голдберг у својству личног изасланика америчког председника посети Југославију у периоду између 5. и 13. септембра. Ипак, после неколико дана Тобин је добио негативан одговор који је правдан заузетошћу председника Тита. Амерички дипломата је био разочаран оваквим развојем ситуације. Ова епизода у међусобним односима је, чини се, оставила негативан утисак код америчких званичника. Амбасадор Голдберг је приликом разговора са амбасадором Лекићем изразио жаљење што није дошло до сусрета са Титом.⁵¹⁸ Судаћи по извештају југословенског амбасадора, америчка влада је припремила документ који је био строго поверљив о прихватљивим принципима за решење вијетнамског сукоба. Он је упознао свог саговорника са насловима појединих поглавља овог обимног документа - 1. САД прихватају суверенитет и територијални интегритет Вијетнама; 2. признају право на самоопредељење; 3. прихватају повлачење свих снага и да са осталим силама гарантују неутралност; 4. против су припадништва Вијетнама било ком савезу; 5. спремност на пружање економске помоћи.⁵¹⁹ Амерички амбасадор је критиковао држање Совјета који све гледају кроз „кинески фактор“. Он је објаснио и да Вашингтон не може отворено изаћи са овим ставовима због евентуалног одбијања Ханоја, што

⁵¹⁷ АЈ, КПП I-3-а, САД, к. 181, Из забелешке о разговору заменика државног секретара за иностране послове М. Павићевића, са отправником послова а.и. САД, И.М. Тобином, 12. августа 1966; АЈ, КПП I-3-а, САД, к. 181, Из забелешке о разговору заменика државног секретара за иностране послове М. Павићевића, са отправником послова а.и. САД, И.М. Тобином, 17. августа 1966.

⁵¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 432594, Њујорк број 546, 3.IX 1966.

⁵¹⁹ Исто.

би ситуацију учинило још гором. Американци су очигледно сматрали да положај Југославије омогућава њеним званичницима да утичу и на САД и на СССР па су због тога и даље инсистирали да СФРЈ изврши утицај на Москву.

Назнаке погоршања међусобних односа могле су се уочити приликом сусрета новоизабраног југословенског потпредседника Коче Поповића и америчког амбасадора Елбрика.⁵²⁰ Иако су саговорници позитивно оценили међусобне односе, амерички дипломата је упозорио Поповића да је род пшенице у САД подбацио и да не зна да ли ће америчка влада моћи да одговори на југословенска потраживања. Прелазећи на Вијетнам Елбрик је изнео познате америчке ставове. Коча Поповић је без много увијања рекао свом саговорнику да се он са овим америчким ставима не слаже. Стављајући се у позицију Вијетнамаца, Поповић је додао да ни он не би ступио у преговоре без садржајније изражене спремности са америчке стране. Он је упозорио свог саговорника да и целокупно светско јавно мњење сумња у истинитост америчких тврдњи да су за преговоре. Нису постојале никакве гаранције да у круговима војске или администрације не постоје људи који сматрају да рат треба наставити ради осигурања америчких стратешких позиција у југоисточној Азији. Југословенски потпредседник је наставио даље, и додао да неће бити преговора уколико САД не прекину бомбардовање и док недвосмислено не изразе спремност да напусте територију Вијетнама. Он је признао да су амерички званичници изразили ову спремност али не потпуно јасно, скривајући је међу другим тачкама у својим изјавама. Амерички амбасадор је поставио исто питање као и у ранијем разговору са Никезићем: „да ли то значи обавезу на обављање напуштања пре преговора?“ на шта му је Поповић одговорио негативно, али и инсистирао на неопходности овакве изјаве представника САД. Југословенски потпредседник је завршио са идејом да је погрешно резонување Вашингтона да би се њиховим изласком омогућио улазак Кине на ово подручје, и изнео потпуно супротну поставку – америчко повлачење би уствари убрзало процес осамостаљивања нација југоисточне Азије па и у односу на Кину. Елбрик је уважио овакве ставове саговорника, уз констатацију да су погледи на ситуацију очигледно различити. Амерички дипломата се интересовао и за Тројни састанак а посебно за његов део посвећен Вијетнаму, односно да ли ће по овом питању бити неких конкретнијих иницијатива. Негативан одговор је разочарао америчког амбасадора.

Југословенски државни секретар Марко Никезић је, приликом сусрета са америчким

⁵²⁰ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору потпредседника Републике Коче Поповића са амбасадором САД Burke Elbrick-ом одржаним 21. септембра 1966. године; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 433914, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 24.IX 1966.

државним секретаром, могао да примети решеност САД да војном победом окончају овај сукоб.⁵²¹ Говорећи о конференцији у Манили, Раск је изнео три основна питања којима ће се она бавити а то су 1. даљи ратни напор 2. пацификација Јужног Вијетнама 3. окончање рата путем преговора.⁵²² С обзиром на редослед решавања питања јасно је било да ће прво место у америчкој политици према Вијетнаму заузети војно решење, док ће преговори бити на последњем месту.

Раск је такође показао интересовање за предстојећи тројни састанак лидера Индије, Југославије и УАР-а, у смислу покретања нове иницијативе за мирно решење сукоба.⁵²³ Пошто га југословенски државни секретар није ни најмање охрабрио по овом питању, амерички дипломата је изгубио даљи интерес за ову тему. Прелазећи на стање билатералних односа, Раск је оценио позитивно њихов тренутни развој, али није могао ништа конкретно да каже, осим да изрази жаљење, поводом ситуације која је настала због увођења Финлијевог амандмана у закон ПЛ 480. Сudeћи по Никезићевом извештају, критике које је југословенска влада упућивала на рачун америчке спољне политике, као и ослабљена међународна позиција СФРЈ довели су до опадања америчког интереса за подршку југословенској привредној реформи.

Иако су у бројним разговорима у предходном периоду југословенско-амерички односи оцењени као добри са повољном перспективом даљег развоја, у пракси се ова оцена није показала као тачна. Финлијев амандман на закон ПЛ 480 практично је онемогућио Београду да и даље набавља пољопривредне производе у САД на основу повољних кредита⁵²⁴. Амерички амбасадор је инсистирао на томе да администрација није учествовала у овој акцији и да то нема везе са никаквим политичким разлозима и уверавао свог саговорника да ће влада САД урадити све што је у њеној моћи како би минимизирала негативне ефекте овог амандмана.⁵²⁵ Уосталом, управо због оваквог епилога је амбасадор Елбрик, после разговора са југословенским званичницима, требало да отпутује за Вашингтон. Након овог питања, Елбрик је упитао Никезића како СФРЈ оцењује резултате Манилске конференције. Југословенски државни секретар, напомињући да говори у своје лично име, је изнео став да ова конференција није донела нове могућности у правцу решења Вијетнамског рата. Америчка изјава да су спремни да

⁵²¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 436650, Њујорк број 640, 12. X 1966; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 436670, Вашингтон број 1224, 12.X 1966.

⁵²² Исто.

⁵²³ Исто.

⁵²⁴ Види поглавље „Рат у Вијетнаму и економски притисак на Југославију“.

⁵²⁵ АЈ, КПР I-5-6, САД, Из забелешке о разговору државног секретара за иностране послове М. Никезића са амбасадором САД С.В. Elbrick-ом, 2. новембра 1966.

повуку своје трупе 6 месеци након повлачења ДР Вијетнама и попуштања „насиља“, у комбинацији са изјавом сајгонске владе се практично сводила на захтев да ФНО капитулира. Одбијајући ову констатацију, амерички дипломата је додао да они ипак морају везивати повлачење својих снага престанком борби. Стварни смисао изјаве је, по мишљењу америчког амбасадора, био у томе да САД позитивно одговарају на захтеве оних земаља, очигледно мислећи и на Југославију, које су тражиле да се Вашингтон недвосмислено изјасни да његове трупе неће остати бесконачно у Вијетнаму. Никезић је одговорио да лично није ни мислио да САД планирају да остану у Вијетнаму, али да је било потребно да се више приближе компромису. Он је из Манилског коминикеа стекао утисак да је основна брига очување сајгонског режима и да на тај начин не постоје услови за мирно решење. Амерички дипломата је допустио могућност овакве интерпретације, али се и вратио на раније познате америчке ставове као и на то да супротна страна уопште не реагује.

У последњим месецима 1966. године дошло је до низа посета америчких конгресмена Југославији. Приликом посете америчког сенатора Хју Скота у новембру две главне теме разговора су биле Финлијев амандман и Вијетнам.⁵²⁶ Овај сенатор је био присталица америчког ангажовања у Вијетнаму. Југословенске аргументе о неопходности прекида бомбардовања амерички сенатор није прихватао, сматрајући да се тиме ништа не би постигло, наводећи као пример „мировну офанзиву“. Он је истакао да иако већина Американаца жели да се рат оконча, велика већина сматра да би требало Џонсону оставити да уради шта је неопходно да би се рат привео крају. Од три могућности – да се иде до победоносног завршетка, да се САД једноставно повуку и да ствар заврше преговорима, америчкој јавности је друга апсолутно неприхватљива а трећа најпожељнија.⁵²⁷ Сенатор Скот је такође истакао да амерички народ сматра да се бомбардовање треба наставити јер се тако смањују амерички губици. У суштини његов закључак се сводио на то да се бомбардовање и војни притисак треба наставити све док се ДР Вијетнам не приволи да седне за преговарачки сто.

Значај посете сенатора Хју Скота за југословенско-америчке односе је био ипак мањег обима од разговора које су југословенски званичници водили са његовим колегом приликом сусрета у Београду.⁵²⁸ Овог пута се радило о посети сенатора из Демократске странке Џозефа

⁵²⁶ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговорима на ручку који је за америчког сенатора Хју Скота приредио савезни посланик Бого Горјан у „Метрополу“, на дан 24. новембра 1966.

⁵²⁷ Исто

⁵²⁸ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговорима са сенатором Џозеф Кларком на вечери коју је приредио председник Одбора за спољне послове и међународне односе Владимир Поповић у „Метрополу“ на дан 25. новембра 1966.

Кларка (Joseph Clark). По питању Вијетнама амерички сенатор је изнео став да су Американци за мирно решење сукоба али на бази Манилске конференције. Што се тиче Финлијевог амандмана он је истакао да је до његовог усвајања дошло услед конфузије и изразио уверење да ће на следећој седници Конгреса он бити уклоњен или неутрализован. Тито је искористио сусрет са сенатором Кларком како би изнео југословенску аргументацију везано за питање обустављања бомбардовања ДР Вијетнама. Јосип Броз је констатовао да без предходне обуставе бомбардовања сигурно неће доћи до преговора, који су и по Кларку, били жеља америчке владе. Ипак, сенатор је остао на позицијама своје владе.

Питање Финлијевог амандмана је и у овом разговору заузимало значајно место.⁵²⁹ Сенатор Кларк је поновио своје раније мишљење, износећи и да су Администрација и Сенат били против истог. Он је очекивао да ће у јануару 1967, када је била заказана нова седница Конгреса, бити исправљена ова одлука. Тито је упозорио саговорника да је Финлијев амандман направио озбиљне тешкоће Југославији. Он је, међутим, истакао и уверење да ће Београд бити у стању да их превазиђе.

У чланку који је објављен у „Њујорк тајмс“-у, након путовања сенатора Кларка по источноевропским земљама крајем 1966. године, изашао и став овог америчког званичника о Финлијевом амандману.⁵³⁰ Он је истакао да је таква политика неконзистентна и кратковида, посебно имајући у виду да и неки амерички савезници тргују са Кубом и Вијетнамом. Он је такође изнео и да оваква политика више штети него што користи интересима Сједињених Држава. Имајући у виду југословенске напоре везано за либерализацију трговине, односно привредну реформу, Кларк је сматрао да је изабран и лош тренутак за доношење овог амандмана.

Поред новинског чланка, Кларк је поднео и званичан извештај Сенату. Он је говорио о турнеји по земљама југоисточне Европе и у том смислу поменуо и питање Вијетнама.⁵³¹ Његови утисци се нису много разликовали од југословенских. Главну препреку преговорима о мирном решењу су све социјалистичке земље виделе у бомбардовању ДР Вијетнама. Међутим, на амерички одговор да је већ постојала пауза они нису могли наћи адекватно објашњење, а нису могле дати ни никаква уверавања да би Ханој био спреман за преговоре уколико би САД обуставиле бомбардовање. Он је такође изнео још два истоветна мишљења представника

⁵²⁹ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору друга Председника са америчким сенатором Џозеф Кларк-ом на пријему поводом Дана Републике, 26. новембра 1966. год.

⁵³⁰ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, The New York Times, 26. I 1967.

⁵³¹ АЈ, КПР I-3-а, САД, к. 181, East of Elbe, 23. I 1967.

источноевропских земаља: 1. Сједињене Државе овом акцијом не доприносе изолацији Кине, већ напротив јачању њених позиција и 2. лидери свих ових земаља желе што пре окончање овог рата, пре свега у страху од могућег светског сукоба. У овом свом излагању о трговини на релацији Исток-Запад, сенатор Кларк је критиковао усвајање Финлијевог амандмана и употребио аргументе које је изнео и у чланку.

СССР, САД, Кина и Вијетнам – поглед из Београда на крају 1966. године

Даље формирање југословенске политике према САД и Вијетнамском рату у одређеној мери је свакако зависило и од држања Москве. Оцењујући тадашњу политику Совјетског Савеза ДСИП је у свом извештају констатовао да је СССР у значајној мери поправио свој положај у троуглу великих сила.⁵³² Иако је констатовано да сукоб са Кином генерално слаби совјетску позицију у односу на САД, политика Москве је оцењена као успешна. По питању Вијетнама Совјети су се поставили као фактор на који се мора рачунати, с обзиром на лошију позицију коју су имали на самом почетку сукоба. Огромна материјална и војна помоћ коју је СССР пружао Вијетнаму као и директно учествовање у сукобу омогућили су му да своје позиције ојача у односу на САД јер су Американци у овој азијској земљи ипак били војно присутни. Креатори југословенске спољне политике су сматрали да је оваква политика омогућила Совјетима да поправе позиције и у односу на Кину, имајући у виду количину помоћи коју су пружали Вијетнаму.⁵³³ Иако су Совјети јавно пружали безусловну подршку руководству ДР Вијетнама, они су, судећи по извештају југословенске амбасаде у СССР, незванично замерали Ханоју на томе што није развио политичку борбу. Међутим, Москва ипак није желела ни да им ускрати економску и војну помоћ у овој ситуацији.

У току 1966. године СССР је значајно поправио своје позиције у Вијетнаму.⁵³⁴ Присуство делегације ДР Вијетнама на 23. Конгресу КПСС крајем марта и почетком априла 1966, као и говор вође делегације ДР Вијетнама Ле Дуана у коме је назвао Совјетски Савез „другом домовином“ је говорио у прилог тези о побољшању совјетско-вијетнамских односа. Овај говор вијетнамског званичника, са друге стране, није могао бити позитивно примљен у Пекингу. Ово је довело и до смањења кинеске помоћи ДР Вијетнаму у току конгреса. Сусрет између кинеских

⁵³² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 445749, Спољна политика СССР, 6. септембра 1966.

⁵³³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 436828, Москва број 827, 15. X 1966.

⁵³⁴ Nickolas Khoo, *Collateral Damage: Sino-Soviet Rivalry and Termination Sino-Vietnamese Alliance*, New York 2011, 35-37.

и вијетнамских представника у Пекингу, априла 1966, потврдио је различите погледе две стране о улози Совјета у Вијетнамском рату. Док су Кинези сматрали да ће СССР на крају „продати“ Вијетнам, вијетнамски руководиоци су сматрали да то једноставно није истина.

Покретање односа са Сједињеним Државама са мртве тачке је за југословенског амбасадора у Москви био један од показатеља за југословенске лидере да СССР посматра другачије вијетнамски проблем.⁵³⁵ Као илустрација побољшања ових односа могао се узети и споразум о ваздушном саобраћају и најављивани споразум о космосу. То, према оцени југословенског амбасадора, није значило и суштинску промену политике Москве; она је и даље званично подржавала 4 и 5 тачака, и није било говора о смањењу економске или војне помоћи ДР Вијетнаму. Међутим, чинило се да су совјетски званичници сматрали да ово питање не сме више у тој мери да оптерећује спољну политику СССР-а, као што је то било у ранијем периоду. Са друге стране овоме је допринела и изолација Кине, односно значајно слабљење утицаја у међународном комунистичком покрету. Ова околност је омогућила Совјетима већу ширину акције у међународним односима. Напори за даљу изолацију Пекинга кретали су се у два правца; први ка томе да се омогући Северној Кореји и ДР Вијетнаму ослобађање од кинеског утицаја и други у правцу онемогућавања кинеско-америчког споразумевања на антисовјетским интересима.

У совјетској оцени америчке политике у Вијетнаму, према мишљењу југословенског амбасадора, значајно место је заузимала конференција у Манили и изјаве америчких званичника након ње.⁵³⁶ Представници Москве су у разговору са југословенским званичницима изнели став да САД немају никакву намеру да се повуку са тих простора, о чему је сведочила и изградња највећих аеродрома на свету у Тајланду и Јужном Вијетнаму. Совјети су сматрали да нико не би градио аеродроме и осталу инфраструктуру на месту које планирају да кроз неко време напусте. Оваквим позицијама Сједињених Држава је на руку ишла кинеска политика. У Вашингтону се стално калкулисало са проценама политике Пекинга и кад год је било могуће политика САД се правдала кинеским ставовима. Совјети су у разговору са југословенским представницима у Москви су практично потврдили да ће се ићи на споразумевање са Американцима посебно у неким питањима која оптерећују међународне односе, попут неширења атомског оружја или споразума о космосу.

Божично примирје које су САД прогласиле у Вијетнаму је била једна од тема разговора

⁵³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 440576, Москва број 920, 14. XI 1966.

⁵³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 441437, Москва број 948, 22. XI 1966.

југословенског амбасадора Видића и Громика. На питање југословенског дипломате како види ситуацију у овој индокинеској земљи као и могућности за решење ове кризе, совјетски министар спољних послова је одговорио да не очекује ништа ново у ближем периоду.⁵³⁷ Као што се може закључити из горњих редова, совјетске оцене америчке политике су се у свим битним показатељима подударале са југословенским. С обзиром на све агресивнију америчку политику и изражени антикомунизам у изјавама високих званичника Беле куће и Стејт Департамента, за југословенске руководиоце је логичан след околности био и јачање односа са идеолошким истомишљеницима. Усвајање Финлијевог амандмана наговештавало је погоршање односа са Вашингтоном. Догађаји који су уследили крајем 1966. и почетком 1967. довели су до још израженијег сукоба политичких концепција две земље и значајног слабљења међусобних односа.

Анализа ДСИП-а о ситуацији у Вијетнаму потврдила је раније ставове југословенске владе да ни једна страна још увек није спремна за мирно решење сукоба.⁵³⁸ Представници ДСИП-а су улогу САД видели кроз хладноратовску поделу света, сматрајући да се Вашингтон скоро уопште и не труди да оправда своје присуство у Јужном Вијетнаму, осим понављања тезе о одбрани слободног света од комунизма. Сједињене Државе су желеле да војнички реше овај проблем, пре свега због стратешке опредељености да остану на овом подручју као и потребе да покажу и другим земљама на ширем простору Азије немогућност успеха „народних ратова“. У својим напорима, како се констатује, успели су да Индији вежу руке, а имале су подршку и многих земаља са овог подручја. Истовремено, Сједињене Државе су пребацивале одговорност за сукоб и евентуалне преговоре на другу страну. Опредељење за ексалацију рата Вашингтон је изградио на основу неколико година искуства на овом подручју, и постао уверен да је и ДР Вијетнам донекле изолован, с обзиром да се ни Совјети ни Кинези нису директно ангажовали овом сукобу. Тако су, према југословенским званичницима, дошли и до уверења да се стратегија локалних ратова на овом подручју може успешно применити. Најважнији циљ у америчкој глобалној стратегији, чији је Вијетнам био саставни део, био је изолација Кине, инсистирање на сукобу Москва – Пекинг и слабљење Совјета и целокупног комунистичког света у целини, и то без ризика од нуклеарног сукоба.

Са друге стране, заједнички циљ ДР Вијетнама и ФНО Јужног Вијетнама је, према анализи Београда, био да се успешно приведе крају борба за национално ослобођење и

⁵³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-160, 444848, Москва број 1054, 24. XII 1966.

⁵³⁸ ДА МСП РС, стр.пов, 1966, ф-3, 51, Вијетнамски проблем, 9. септембар 1966. год.

уједињење.⁵³⁹ Предуслов за остварење овог циља је био пораз сајгонских и америчких снага. Државни секретаријат је оценио да је Ханој већ једном показао спремност за преговоре, алудирајући на женевске споразуме из 1954. године, и да им управо искуство са овом конференцијом даје за право у смислу оружаног решења, с обзиром да су закључци ове конференције били изиграни. Југословени су одбацили могућност да Совјети или Кинези контролишу Фронт или ДР Вијетнам, сматрајући да „једна тако дубока и дуготрајна револуција“⁵⁴⁰ не може бити ни под чијом потпуном и трајном контролом. Жељу Вијетнамаца за самосталним деловањем они су видели и у неким конкретним акцијама као што је одбијање слања добровољаца, теза о локализованости сукоба, неизјашњавање по питању совјетско-кинеског сукоба и др.

Процењујући улогу Совјета у овом сукобу ДСИП је полазио од става СССР-а да је мирољубива коегзистенција могућа.⁵⁴¹ Кинеским оптужбама о договору са САД, Москва је парирала кроз пружање војне и економске помоћи Ханоју, које је ипак било обазриво и у одређеном обиму. Совјети нису ништа предузимали у правцу мирног решења али су истовремено настојали да избегну директно увлачење у вијетнамски сукоб. Америчка компромитација због рата у Вијетнаму је омогућавала СССР-у да се у свету афирмише као мирољубива сила. Кинеску политику је Државни секретаријат оцењивао као крајње негативну, сматрајући да је кинески интерес да рат потраје што дуже. Констатовано је и да Кина има највећи утицај на политику ДР Вијетнама. Она је у ствари тражила преко Вијетнама пут за јачање своје позиције у свету, као и исправности своје теорије о немогућности коегзистенције. Пекинг је покушавао да на сваки могући начин увуче Совјетски Савез у директан сукоб са САД али не желећи да сам уђе у конфликт са Вашингтоном.

Узимајући у обзир процену политике свих битних учесника у овом сукобу, јасно је да је оцена перспективе политичког решења кризе у датим условима је била негативна.⁵⁴² Иако су све досадашње мировне иницијативе биле безуспешне, позитивна ствар која је произилазила из њих су разјашњени ставови свих страна у сукобу. Коментаришући у том смислу 4 тачке ДР Вијетнама односно 5 тачака ФНО југословенски званичници су сматрали да се ради о максималистичким захтевима једне стране али у којој се ипак може назрети жеља за мирољубивим решењем. Овде је закључено и да све стране изузев Кине не одбијају могућност преговора као ни женевску

⁵³⁹ Исто.

⁵⁴⁰ Исто.

⁵⁴¹ Исто.

⁵⁴² Исто.

конференцију као основ за њих. Међутим и питање учесника на новој женеуској конференцији није било могуће дефинисати пре свега због инсистирања САД да сајгонски режим учествује уз игносрисање ФНО, као и супротног става Ханоја. Југословени су критиковали овакву позицију ДР Вијетнама пре свега због свесног игнорисања чињенице да је Сајгон имао под оружјем пола милиона људи, али и због занемаривања будиста, који су, према званичницима СФРЈ, представљали важан фактор у Јужном Вијетнаму. Образлажући југословенски став, ДСИП се, између осталог позвао и на последњу јавну изјаву државног секретара за иностране послове Марка Никезића из јуна 1966. у којој се истиче да прве кораке мирног решења на бази женеуских споразума морају да направе САД и то: 1. трајан и безуслован прекид бомбрадовања ДР Вијетнама; 2. престанак довођења нових јединица; 3. недвосмислено изјашњавање Вашингтона о спремности да дефинитивно повуку своје трупе из Вијетнама; 4. прихватање политичког решења за које се определи народ Вијетнама.⁵⁴³ У овом говору је такође истакнуто и да се у будућим преговорима мора обезбедити одговарајуће место и за ФНО јер се овај покрет „афирмисао као главни носилац свих напора и борбе за независност“. Из ове анализе ДСИП-а постало је јасно да ће СФРЈ и даље наставити са критикама америчке политике. Иако је критика ставова званичног Ханоја била присутна у извештају, за овакву политику је показано и извесно разумевање и оправдање.

ЗАОШТРАВАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ БЕОГРАДА И ВАШИНГТОНА – НАПАДИ НА АМЕРИЧКА ПРЕДСТАВИШТВА У ЈУГОСЛАВИЈИ И БОМБАШКИ НАПАДИ НА ЈУГОСЛОВЕНСКА ПРЕДСТАВНИШТВА У САД

Наговештај даљег погоршања односа између СФРЈ и САД могао се уочити и у својеврсном гафу америчких конгресмена приликом боравка у Југославији.⁵⁴⁴ Наиме, под изговором „рђавог времена“ амерички парламентарци су у последњем тренутку отказали низ сусрета са представницима власти у Београду. Југословенски званичници су пренели референту за Југославију Милеру незадовољство своје владе због овог непримереног потеза и искористили ситуацију како би поставили питање увоза и дистрибуције југословенске штампе у САД. Што се тиче штампе Милер је уверавао своје саговорнике да се не ради ни о каквим политичким

⁵⁴³ Исто

⁵⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 443343, Вашингтон број 1410, 12. XII 1966.

разлозима који одлажу решење овог питања, већ да је реч само о гломазности апарата који се бави овим питањем и правним проблемима. Он је изразио и жаљење због ситуације са конгресменима. Питање набавке уља по већ потписаном споразуму по ПЛ 480 од прошле године је такође одуговлачено од стране Стејт Департамента. С обзиром да званичници у администрацији нису дали задовољавајуће одговоре на ова питања, Југословени су могли да са релативном сигурношћу закључе да ће ускоро доћи до погоршања међусобних односа.

Међутим, до убрзаног погоршања међусобних односа је дошло након низа манифестација које су почеле 18. новембра 1966. на Технолошком факултету у Београду.⁵⁴⁵ Митинг у знак солидарности са вијетнамским народом је организовао Универзитетски одбор Савеза студената, који је био под државном контролом. Међутим, иако је први протест прошао релативно мирно, приликом демонстрација у Загребу дошло је до напада демонстраната на амерички конзулат у овом граду.⁵⁴⁶ Истовремено са демонстрацијама у Загребу одршани су и протести у Студентском граду у Београду, које су се завршиле сукобима демонстраната и полиције. Демонстрације су одржане и у Скопљу и Сарајеву, а с обзиром да су сва студентска удружења која су организовала протесте била под контролом режима, стекао се утисак да су демонстрације подржане од стране партије. Овај утисак је појачавало и присуство партијских кадрова на неким од ових протеста.⁵⁴⁷

Извештај југословенске амбасаде у Вашингтону је констатовао да је напад у Загребу добио широки публицитет у америчкој јавности.⁵⁴⁸ Према извештајима америчких агенција, стекао се утисак да су демонстрације биле унапред припремљене са знањем званичних органа што је имплицирало да је насиље било дозвољено. Мићуновић је показао извесно разочарење због новонастале ситуације и оценио да ће ово имати штетне последице по СФРЈ из неколико разлога: 1. све од паљења белгијске заставе због убиства Лумумбе где је ипак истакнут спонтан карактер протеста и податак да је у сукобима повређено 50 полицајаца, репутација Југославије је била таква да она не допушта нападе на страна представништва. Због овога се међутим могло очекивати низ напада америчких медија на Југославију, поготово у смислу да се она сврстала заједно са оним државама које одобравају овакве активности. Мићуновић је подсетио да ни власти у СССР-у и другим источноевропским државама не дозвољавају овакве испаде према представништвима САД; 2. уколико југословенска влада, амбасада у САД и штампа не заузму одмах критичан став према овим дешавањима догодиће се слабљење позиције Југославије у

⁵⁴⁵ Радина Вучетић, *Кока-кола социјализам*, Београд 2012², 70.

⁵⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 444629, Вашингтон број 1437, 20. XII 1966.

⁵⁴⁷ Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској поп-култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011, 94-95.

⁵⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 444629, Вашингтон број 1437, 20. XII 1966.

Сједињеним Државама, и то нарочито у околностима када се тражи заштита југословенских представништава у овој земљи; 3. лоше последице су биле неизбежне, али уколико се што пре не учини све што је било потребно оне су могле бити још горе, посебно ако се има на уму да је ово био највећи напад на представништва САД у задњих 14. година.⁵⁴⁹ Југословенски амбасадор је сматрао да би ДСИП требао да преузме иницијативу везано за изразе жаљења, у кажњавању криваца и надокнади штете, а не да чека протест владе САД. Правдајући релативно оштар тон своје поруке властима у Београду, Мићуновић је истакао да је то урадио због тежине проблема, који се јавио у ситуацији када су односи са САД почели да се кваре.

Већ следећег дана је амерички амбасадор предао демарш и тражио надокнаду штете.⁵⁵⁰ Он је сматрао да је полицијска заштита била потпуно неадекватна и да је напад сузбијен тек накнадним доласком појачања после два сата разбијања. Елбрик није ни улазио у разлоге протеста, али је додао да ово није начин на који се могу задржати добри односи две земље и да је овај инцидент добио велики публицитет у САД и изазвао огорчење америчке јавности. Амерички дипломата је рекао да је већ обавештен о бацању камења на југословенски конзулат у Чикагу и да ће се многи критичари америчке политике према СФРЈ обрадовати оваквим развојем ситуације. Никезић је изнео да југословенска влада, и поред разлика у мишљењима везано за Вијетнам, није за овакво решавање проблема. Он је додао да је став југословенске владе да дипломатско-конзуларна представништва морају да уживају безбедност без обзира чија су и у којој се земљи налазила. Са тим у вези, изјавио је жаљење због ове ситуације и изразио спремност за надокнаду штете.

Међутим, дошло је до нових инцидената. Иако су демонстрације у Београду прошле без напада на амбасаду, захваљујући благовременој интервенцији полиције, у Новом Саду је 26. децембра дошло до нових демонстација и том приликом су разбијени прозори на америчкој читаоници у овом граду.⁵⁵¹ Наравно, представници америчке амбасаде су и формално протествовали поводом овог новог инцидента. Узимајући у обзир америчке ставове о помоћи и „пријатељству“ са одређеним земљама, од којих је основни био сигурност представништава САД, било је јасно да ће готово сигурно доћи до погоршања међусобних односа.

⁵⁴⁹ Исто.

⁵⁵⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 444257, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД С. Вурке Елбрик-ом, на дан 21. XII 1966. године; АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД С. Вурке Елбрик-ом, на дан 21. XII 1966. године.

⁵⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 444349, Забелешка, 28. децембра 1966.г; ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 444355, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 28.XII 1966.

Посебно отежавајућа околност везано за демонстрације је била та, што овакви наступи никако нису могли да буду спонтани.⁵⁵² Имајући у виду ко је организовао манифестације у Београду, али и у осталим републикама, где се поред Савеза студената као организатора скупа, појављују и Свеучилишни комитет Савеза комуниста у Загребу, односно Универзитетски комитет СК у Београду и Сарајеву, јасно је било да су ови протести били одржани уз знање и прећутну сагласност државе и партије.

Ситуација се значајно закомпликовала у фебруару 1967. године. Синхронизована акција која је добила свој епилог у истовременим експлозијама бомби бачених на југословенска представништва у Вашингтону, Њујорку и Сан Франциску морала су довести до даљег заоштравања међусобних односа.⁵⁵³ Амерички амбасадор је изразио жаљење због ових немилих догађаја и уверавао своје саговорнике да ће влада Сједињених Држава урадити све што је у њиховој могућности да се утврде кривци за ове акте тероризма. Са своје стране Прица је уложио оштар протест југословенске владе. Он је истакао и став владе СФРЈ да су ови напади могли бити предупређени да су Американци предузимали адекватне мере против група које су и раније нападале југословенска представништва. Саветник југословенског државног секретара за иностране односе је додао и да се може очекивати оштра реакција југословенске јавности као и да ће се то негативно одразити на међусобне односе.

Потврда лошег стања на релацији Београд – Вашингтон стигла је и приликом сусрета америчког амбасадора и заменика југословенског Државног секретара за иностране односе. Чини се да је закључак обојице саговорника био да су америчко-југословенски односи у овом периоду на веома ниском нивоу.⁵⁵⁴ Уз наду да ће ипак доћи до побољшања ових односа, Павићевић је упозорио свог саговорника да ће то искључиво зависити од активности америчке владе у правцу откривања и привођења починилаца напада на југословенска представништва. Ни економска сарадња, која је у предходној години била на задовољавајућем нивоу, није се могла оценити добром на почетку 1967. године. Финлијев амандман на закон ПЛ 480 је ступио на снагу, што је југословенске власти приморало да купују жито под знатно лошијим условима него раније, а ни одлагања наплате југословенских дугова нису се у том тренутку чинила као реална опција.

⁵⁵² Радина Вучетић, *Кока-кола социјализам*, Београд 2012², 70.

⁵⁵³ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору друга С. Прице, саветника Државног секретара са америчким амбасадором Burke Elbrick-ом, у недељу, 29. јануара 1967. године; ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 42996, Амбасади СФРЈ – Москва. 30. I 1967.

⁵⁵⁴ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору заменика државног секретара М. Павићевића са амбасадором САД у Београду, С.В. Elbrick-ом, 13. фебруара 1967.

После неколико дана дошло је до новог састанка двојице званичника на коме је главна тема поново било питање бомбашких напада на југословенска представништва у САД.⁵⁵⁵ Павићевић је предао ноту југословенске владе влади САД у којој је констатовано да у Америци постоје организације које су ангажоване у делатности против југословенске владе и да су неки чланови тих организација учествовали у нападима на југословенска представништва. Амерички амбасадор је истакао да у Сједињеним Државама не постоји закон који би омогућио забрану таквих организација, али да постоји закон који кажњава злочиначке активности. Он је истакао да влада САД не може да распусти те организације уколико не повреде закон, практично одбијајући да изађе у сусрет захтевима из ноте. Елбрик је, поменувши разговор југословенског амбасадора у Вашингтону и помоћника америчког државног секретара за Европу Ледија, изразио и неслагање са писањем југословенске штампе да су власти САД толерисале овакву активност и да су је и охрабривале. Износећи став да је тешко брзо доћи до резултата истраге, напоменуо је да тих резултата нема ни у југословенској истрази о нападу на амерички конзулат у Загребу. Павићевић је одбио да улази у даљу дискусију и напоменуо да ће југословенска влада позвати свог амбасадора на реферисање у Београд.

Разговор који су водили југословенски амбасадор и амерички државни секретар пред долазак Мићуновића у Београд, можда је најбоље описивао погоршање односа на линији Вашингтон – Београд.⁵⁵⁶ Економски односи између две земље су се у предходних неколико месеци знатно погоршали укључујући наравно и више пута помињани Финлијев амандман. Међутим, и ствари које нису зависиле од Конгреса већ од владе САД, првенствено у смислу одгађања плаћања југословенских дугова, такође нису била решена, односно изостао је било какав одговор америчких власти на ове југословенске захтеве. Уз насилне демонстрације у Југославији и бомбашке нападе у Сједињеним Државама, ови економски разлози су доводили у питање даље америчко интересовање за развој добрих односа са Београдом. Непостојање нових позитивних момената у истрази напада на југословенска представништва и излагање америчког званичника које није уливало претерано поверење да ће овај случај имати скори и повољан епилог допринеле су размишљањима југословенске стране да се у ствари ради о промени америчке политике према СФРЈ. Покушај Дина Раска да увери свог саговорника да не постоји никаква друга политика осим оне о развоју међусобних односа сигурно није могла да остави јачи утисак на амбасадора Мићуновића иако је разговор прошао у доброј атмосфери.

⁵⁵⁵ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору М. Павићевића, заменика државног секретара за иностране послове са В. Elbrick-ом, амбасадором САД, дана 17. фебруара 1967.

⁵⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 47389, Вашингтон број 183, 25. II 1967.

Сличан епилог имао је и незванични разговор који су водили Матушек, шеф одсека за Источну Европу и Југославију у Бироу за истраживање и обавештајне информације Стејт Департамента и југословенски аташе за штампу Јоб.⁵⁵⁷

На колегијуму ДСИП-а одржаном 1. марта 1967. године констатовано је да је Југославија изложена притисцима и Сједињених Држава и Совјетског Савеза.⁵⁵⁸ Иако је у предходном периоду дошло до сталног и великог развоја економских и политичких односа, ипак су поједини елементи указивали и на извештај застој у развоју југословенско-совјетских односа. Ту су пре свега била питања око смене Ранковића и у вези са тим реорганизација Савеза комуниста као и привредна реформа. Либерализација економије би несумњиво водила и либерализацији политичке ситуације у СФРЈ, и чвршће би је везала за Запад. Имајући у виду да би такав развој ситуације могао да делује примамљиво и за остале социјалистичке земље, јасно је да су Совјети имали и идеолошке али и геополитичке разлоге за „изражавање забринутости“. Још један камен спотицања је било и упорно одбијање Београда да учествује на заједничком састанку комунистичких партија посвећеном европској безбедности и сарадњи.⁵⁵⁹ На притиске великих сила су се надовезале и ситуације у односима и са неким земљама Запада, попут Италије и Западне Немачке, и Истока, пре свега Бугарске. У овим притисцима посебно негативну околност представљало је отказивање програма ПЛ 480 као и даље отежавање услова за давање кредита. Југословенски званичници су, на основу информација којима су располагали, закључили да је ово погоршање било планирано и да је дугорочно. Последњи разговор који су водили Мићуновић и Раск упућивао је на став да је Вашингтон сматрао да се више не исплати инвестирање у Југославију. Осврћући се на овај притисак, Никезић је сматрао да није у питању покушај ни једне стране да се СФРЈ сломи, већ да свака страна жели да „модификује“ Југославију по својој жељи. Ситуација са Совјетима је била таква да се у политичким разговорима врши јак притисак, док се истовремено праве добри економски аранжмани, док Запад очекује да ће услед привредне реформе и осталих економских процеса имати већи утицај у привреди, пласману капитала, избору кадрова и слично.

По питању напада на југословенска представништва у САД могло се уочити извесно колебање међу југословенским званичницима.⁵⁶⁰ Иако је истакнуто да је потребно појачати

⁵⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 47967, Вашингтон број 201, 1. III 1967.

⁵⁵⁸ ДА МСП РС, стр.пов, 1967, ф-3, 341, Забелешка са састанка ужег колегија државног секретара за иностране послове 1.III 1967. године.

⁵⁵⁹ Ђоко Трипковић, „Односи између Југославије и Совјетског савеза 1965-1967“, *Историја XX века*, 1 (2010), 133-151.

⁵⁶⁰ ДА МСП РС, стр.пов, 1967, ф-3, 341, Забелешка са састанка ужег колегија државног секретара за

притисак на америчку администрацију, изражена је и потреба да се истраже путеви за смиривање ове ситуације. Учесници Колегијума су изнели утисак да је југословенска амбасада у Вашингтону вршила велики притисак на Стејт Департамент како би се напади решили. Међутим, они су такође сматрали да се мора водити рачуна о мери ових притисака, како не би дошло до сужавања маневарског простора у односима са САД.

У излагању Вељка Мићуновића пред колегијумом ДСИП-а од 3. марта 1967. године могло се видети да југословенски амбасадор погоршање југословенско-америчких односа види доста другачије.⁵⁶¹ Питање Вијетнама, а онда и неки други моменти из међународне ситуације су, према речима југословенског амбасадора у Вашингтону, имали пресудно место у извесном погоршању односа две земље. У односу на 1965. годину па и на почетак 1966. године када су перспективе међусобних односа и поред сукоба спољних политика две земље страјале добро, што је више протицала 1966. то је више долазило до одређеног захлађења у односима. Након „офанзиве мира“ америчкој страни је било јасно да СФРЈ не може да изврши утицај на Совјете, а од раније је било познато америчкој влади да Београд не може ни у Ханоју ништа да уради по питању отпочињања преговора. Падала у очи и чињеница да је после америчке мировне иницијативе дијалог између две стране по овом питању био више формалног карактера, и без оног позитивног утицаја на међусобне односе које су својевремено имале посете Фулбрајта и Харимана. Више није било оне присније комуникације међу представницима две земље. Упоредо са тим америчка спољна политика се у том тренутку највише бавила Далеким Истоком те је и у том смислу дошло до смањења интересовања лидера САД за Југославију. Ова погоршана атмосфера у међусобним односима у Југославији је посебно долазила до изражаја у писању штампе. Неостварена посета амбасадора Голдберга у септембру 1966, као и антиамеричке демонстрације само су додатно утицале на већ погоршане односе. Иако те демонстрације нису биле претерано драматизоване, чини се да је њихово дејство на међусобне односе имало важнији ефекат него што се то претпостављало у југословенским круговима. Овакав однос владе САД према СФРЈ свакако је имао везе и са даљом еволуцијом америчке политике у Вијетнаму у правцу војног решења. У предходним годинама Сједињене Државе су тражиле било какав сигнал из Ханоја како би обуставиле бомбардовање и започеле преговоре о мирољубивом решењу. Међутим, после изјаве председника северновијетнамске владе да су спремни да седну за преговарачки сто, САД су одбиле ову иницијативу захтевајући од

инострани послове 1. III 1967. године.

⁵⁶¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 410405, Записник колегија од 3. III 1966; АЈ, КПП I-5-6, САД, Записник колегија од 3. III 1966; ДА МСП РС, стр.пов, 1967, ф-3, 34, Записник колегија од 3. III 1967.

Вијетнамаца нове уступке, што су југословенске власти протумачиле као јасно опредељење Американаца да иду у правцу војног решења Вијетнамског рата.

Погоршани економски односи су такође говорили у прилог лоших односа две земље. Заједно са слабљењем интереса америчке владе дошло је и до активирања конзервативних снага у Конгресу, што се видело на примеру усвајања Финлијевог амандмана.⁵⁶² На овакву активност Конгреса, према мишљењу амбасадора Мићуновића, америчка влада није пружила значајнији отпор. У прилог констатацији да Стејт Департамент није био посебно заинтересован за развој односа са Југославијом у овом периоду ишло је и одбијање званичника САД да одложе плаћање југословенских дугова. Што се тиче подршке реформи, Американци су били спремни да се заложу само за нови кредит код Експорт-Импорт банке као и да се размотри утрошак динарских средстава са којима су они располагали у СФРЈ. Изгледило да ће се Југославији вратити могућност куповине жита по ПЛ 480 били су практично никакви, али је то имало везе и са унутрашњом економском ситуацијом у САД као и са проблемом све већих потреба за храном у свету.

Ако се свему горе наведеном додају и терористички напади на југословенска представништва у САД лако се могло доћи до закључка да су у датој ситуацији међусобни односи достигли најнижи ниво од 1964. године.⁵⁶³ Југословенски амбасадор је указао и на негативну реакцију штампе и администрације на ове нападе. Он је изнео и тврдњу да су водећи амерички листови добили инструкције из врха администрације да пишу о овим инцидентима на начин који свакако није могао допринети бољим односима две земље. Ови напади на југословенска представништва су посебно утицали и на престиж СФРЈ у свету па су и у том светлу оптерећивали међусобне односе. Југославија је, наравно, морала да инсистира на хватању и кажњавању криваца, што су били и намањи услови које је једна земља у оваквом случају могла да постави у односу на другу.

Амбасадор Мићуновић је сматрао да у југословенским владајућим круговима мора доћи до преиспитивања важности Југославије у спољној политици САД.⁵⁶⁴ Овде се пре свега мислило на ставове руководства СФРЈ који су могли да се сумирају у четири тачке:

1. Сједињене Државе су заинтересоване за СФРЈ због утицаја на дезинтеграцију Варшавског пакта односно еманципацију иточноевропских земаља од Совјетског Савеза. Ово питање, које је пре неколико година свакако имало велику тежину у одређивању политике САД према Југославији, Мићуновић је видео као донекле превазиђено, услед развоја односа Запада са

⁵⁶² Исто.

⁵⁶³ Исто.

⁵⁶⁴ Исто.

источноевропским земљама.

2. Боља комуникација Београда и Москве у односу на америчке могућности. Ова југословенска теза је, према мишљењу амбасадора, била потпуно превазиђена имајући у виду тренутне околности. Југословенски дипломата је сматрао да Сједињене Државе могу са Совјетима да разговарају „много боље него пре и много боље него ми“. Такође, америчке наде да ће Југославија моћи да значајније утиче на СССР по питању Вијетнама су се показале као неосноване, што је Вашингтон морало довести до закључка да СФРЈ нема толики утицај у Москви колики јој је Стејт Департмент придавао.

3. Вашингтон је имао интерес за Југославију као лидера несврстаних. Ова теза је имала мали значај за америчко интересовање због тога што је дошло и до извесних промена код ових земаља у 1966. години. Поред бројних смена режима у Африци, Азији и Латинској Америци неке неангажоване земље су доспеле и у одређену зависност од економске помоћи САД а међу њима су истакнуте Индија и Етиопија.

4. Велика улагања САД у Југославији и на основу тога стечене позиције. Ова теза југословенског руководства је, према мишљењу Мићуновића, била исправна и то је сигурно била и најстабилнија константа у односима две земље. Међутим, југословенски дугови Сједињеним Државама су били и добра полуга у притисцима на СФРЈ.

Иако је дошло до погоршања међусобних односа, према мишљењу југословенског амбасадора у Вашингтону, Сједињене Државе су такође настојале да ово погоршање не дође до неповратне тачке.⁵⁶⁵ Та тврдња се могла поткрепити примерима несмањене и несметане сарадње две земље у области трговине где је југословенски извоз у 1966. години достигао рекорд, као и у области туризма, и културне и просветне размене. Амбасадор Мићуновић је сматрао да је и интерес СФРЈ за горе наведене облике сарадње велики, и да би у том смислу требало размишљати и о могућности учешћа америчког приватног капитала у различитим инвестицијама као и о испитивању могућности за подизање научне и техничке сарадње у области пољопривредне производње.

Југословенски и амерички амбасадор имали су сусрет пред повратак Мићуновића у Вашингтон. Елбрик је, као и представници његове владе, позитивно оценио развој међусобних односа посебно указујући на могућности учешћа америчког приватног капитала у инвестицијама.⁵⁶⁶ Он је такође изразио жаљење и осуду напада на југословенска представништва

⁵⁶⁵ Исто.

⁵⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 48659, Забелешка о разговору друга Вељка Мићуновића са америчким

и поновио Раскову изјаву да су сви у Стејт Департменту за позитиван развој односа Београда и Вашингтона. Падало је у очи то што је и амерички амбасадор инсистирао на томе да су односи одлични, и да је, када год се помињала промена америчке политике према СФРЈ, показивао чуђење на такве инсинуације. Међутим, на помињање конкретних проблема у међусобним односима, као што су Финлијев амандман или одбијање одлагања исплате југословенских дуговања, Елбрик је овакав след догађаја правдао „наметањем“ Конгреса или „општом ситуацијом“.⁵⁶⁷ Оно што је такође било интересантно је и то што и у неким предходним разговорима па ни у овом није било помињања спољнополитичких тема као што је Вијетнам. Закључак који се из тога могао извести је да су САД донеле процену да консултације са југословенском владом по овим питањима нису од посебне користи, али је био вероватно условљен и фокусом на билатералу с обзиром на погоршане односе између две земље у то време.

Сусрет Никезића и Елбрика средином марта месеца 1967. године био је одличан повод да се поново размотре билатерални односи.⁵⁶⁸ Судаћи по излагању америчког амбасадора, само је низ околности и случајности утицао да односи између СФРЈ и САД изгледају лошији него што јесу. Он је додао и да односи између две владе уствари нису претпели никакво погоршање. Са тим у вези, Елбрик је констатовао да би требало изаћи из овакве ситуације у контактима између представника две земље и као погодну прилику истакао посету америчког секретара за трговину загребачком велесајму. Никезић се сагласио са овом констатацијом означавајући као први важан корак у нормализацији односа што хитније решавање напада на југословенска представништва.

Посета америчког секретара за трговину је планирана за септембар 1967, када се одржавао загребачки велесајам. Југославија ипак није могла себи да приушти толико дуг период у чекању на поправљање односа између две земље.⁵⁶⁹ Никезић је зато предложио својој влади да поради на томе да до неких сусрета дође раније, сматрајући да би амерички одговор представљао стварну заинтересованост политичких кругова у Вашингтону за поправљање односа са Београдом.

Савезно извршно веће је, на седници 22. марта 1967, имајући у виду извештаје ДСИП-а и амбасадора Мићуновића, констатовало да се америчка политика према СФРЈ променила односно

амбасадором Burke Elbrick-ом, 8. марта 1967. године; АЈ, КПП I-5-б, САД, Из забелешке о разговору друга Вељка Мићуновића са америчким амбасадором Burke Elbrick-ом, 8. марта 1967. године.

⁵⁶⁷ Исто.

⁵⁶⁸ АЈ, КПП I-5-б, САД, Из забелешке о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, 17. Марта 1967. године.

⁵⁶⁹ Исто.

да је дошло до погоршања односа две земље.⁵⁷⁰ Ова нова фаза је и поред потешкоћа у економско-финансијским односима, ипак пружала могућност за даље развијање односа. Југословенска влада је сматрала да је од позитивног значаја у овом тренутку то што је дошло до елиминације неких фактора који су омогућавали Сједињеним Државама да условљавају Југославију. Поред евидентног погоршања у међусобним односима, ипак је задржан основни интерес за сарадњу између две земље. Југославија је свакако желела даљи развој односа са САД имајући у виду друге могућности економске сарадње у односу на амерички економски потенцијал и техничку развијеност. Успешна сарадња са САД свакако би имала утицај и на доносе са међународним финансијским организацијама и на односе са иностранством уопште. Због тога је констатовано да СФРЈ са своје стране не треба да предузима никакве мере које би штетиле размени две земље, као и да у оквиру нових могућности предузме све кораке у смислу унапређења сарадње у свим областима, истичући пре свега економске односе и трговину. Савезно извршно веће је такође сматрало да је било неопходно упутити позив америчком секретару за трговину или за финансије, као и да би било добро да неки члан Савезног већа посети Вашингтон.

ИНТЕНЗИВИРАЊЕ АМЕРИЧКИХ ВОЈНИХ АКТИВНОСТИ У ВИЈЕТНАМУ, КРИЗА НА БЛИСКОМ ИСТОКУ И ЈУГОСЛАВИЈА

Низ догађаја у априлу 1967. године је, према мишљењу југословенског амбасадора у Вашингтону, показивао је да САД иду на убрзану ескалацију како би дошли до војне победе, односно до изнуђивања преговора.⁵⁷¹ Састанак у Манили на коме су присуствовали и амерички амбасадори из региона југоисточне Азије потврдио је да је неопходно наставити овакву политику, јер се према њиховој оцени ситуација и у Вијетнаму али и у Азији кретала у корист Вашингтона. Томе је доприносила чињеница да су се готово све азијске земље плашиле Кине и да због тога суштински нису желеле да Сједињене Државе напусте ове просторе.⁵⁷² У извештају југословенске амбасаде као основни разлог за нови негативни развој ситуације фигурирала је потреба да се пред председничке изборе који су требали бити одржани наредне године реши питање Вијетнама. Сједињене Државе су и према Совјетима показале нешто чвршћи став,

⁵⁷⁰ ДА МСП РС, стр.пов, 1967, ф-9, 72/з.в.140, Зелени билтен.

⁵⁷¹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-157, 415424, Вашингтон број 410, 28. IV 1967.

⁵⁷² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 413002, Амбасадама СФРЈ – Њујорк, Вашингтон, Отава, Лондон, Париз, Москва, Праг, Варшава, Букурешт, Будимпешта, Пекинг, Делхи, Пном Пен, Цакарта, Алжир, Токио, Исламабад, 11. IV 1967.

истичући у негативном смислу њихову улогу у одбрани ДР Вијетнама. Указивање посебних почести и пажње америчком команданту у Вијетнаму, генералу Вестморланду, те његов говор пред Конгресом на који су били позвани сви амбасадори је такође указивао на јачање војне опције. Југословенски амбасадор је наравно одбио да присуствује овом говору.

Извештаји и анализе ДСИП-а су такође указивали на интензивирање сукоба у Вијетнаму.⁵⁷³ Жестокe борбе су вођене у делти Меконга, као и у демилитаризованој зони и на граници са Камбоџом. Бомбардовање ДР Вијетнама је у овом периоду такође појачано. Састанак СЕАТО пакта потврдио је америчку решеност да дође до војне победе. Са друге стране Американци су одбијали све иницијативе за престанак бомбардовања ДР Вијетнама тражећи реципроцитет са друге стране. Совјетски Савез је задржао своје пређашње позиције, што је значило наставак пружања помоћи Ханоју али без директног мешања. Посматрајући ово питање, могло се доћи до закључка да и САД и СССР и даље воде политику делимичног споразумевања и избегавања директне конфронтације. Међутим, због појачаног војног деловања Американаца, са друге стране је дошло до појачане негативне оцене политике Сједињених Држава као и веће подршке северновијетнамском плану решења сукоба, али и веће војне и економске помоћи Ханоју. На плану билатералних односа Совјети су одлагали или затезали постизање споразума са САД у питањима билатералних (авио-линија Москва – Њујорк, ратификација конзуларне конвенције) и међународних (споразум о противракетној одбрани и неширењу атомског оружја) питања. Истовремено, Москва се трудила и да избегне озбиљно погоршање односа са Вашингтоном, сматрајући да се без њега не могу решити разна међународна питања. Кина је појачала притисак на Ханој нападајући сваку мировну иницијативу, што је у ствари значило да она жели да ово питање и даље остане отворено.

Један од основних показатеља, према анализи ДСИП-а, да ће САД ићи на даљу ескалацију сукоба у Вијетнаму је било и уверење америчке администације да Совјети и Кинези ипак неће интервенисати.⁵⁷⁴ У Стејт Департменту су сматрали, према сазнањима југословенске амбасаде, да Совјети намерно не желе да утичу на Ханој јер су проценили да од наставака рата највећу штету трпе управо Американци. Ипак је у америчким владајућим круговима почела да

⁵⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-71, 444694, Новији развој Вијетнамског проблема и наши ставови, 13. V 1967; ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-144, 444736, Најновији моменти у односима СССР – САД, 27. V 1967; ДА МСП РС, стр.пов, 1967, ф-9, 14/67, Билтен Државног секретаријата за иностране послове број 5, 28. IV 1967.

⁵⁷⁴ ДА МСП ПА, 1967, ф-157, 416044, Амбасадама СФРЈ – Москва, Њујорк, Отава, Лондон, Париз, Варшава, Праг, Букурешт, Будимпешта, Токио, Пекинг, Делхи, Рангун, Пном Пен, Цакарта, Алжир, Каиро, 13. V 1967; ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-157, 416558, Вашингтон број 438, 5. V 1967.

сазрева и идеја да победа у ограниченом рату није могућа због велике совјетске помоћи ДР Вијетнаму па се сматрало да треба ићи на споразумевање са СССР како би се окончао рат. Иако су овој групи припадали високи амерички званичници попут Голдберга, Харимана и Мекнамаре, они нису били довољно јаки да спрече даље заоштравање на овим просторима.

Са друге стране Атлантика, у разговорима које су водили југословенски амбасадор у САД и амерички председник Џонсон, са америчке стране је отворено речено да Вашингтон жели наставак добрих односа са Југославијом, без обзира на разлике у погледу одређених међународних питања.⁵⁷⁵ Амерички председник је посебно истакао задовољство отвореношћу у међусобним односима и изразио наду да ће се таква пракса наставити и убудуће. Оштро је критиковао и Финлијев амандман и нападе на југословенска представништва, и истакао да иако САД не пружају више никакву економску помоћ СФРЈ, сарадња на другим пољима се одвија несметано, посебно нагласивши трговину, науку, културу и туризам. На велико изненађење југословенског амбасадора Џонсон је поменуо и могућ долазак у Југославију што је на Мићуновића оставило посебан утисак. С обзиром на дугачак и важан разговор, неуобичајен приликом пријема амбасадора у Белу кућу, затим обезбеђивање састанака на највишем нивоу пред повратак Мићуновића за СФРЈ, као и први позитивни резултати у истрази и хапшење Кашиковића, једног од одговорних за нападе на југословенска представништва, ово је показивало на озбиљан напор САД да се са Југославијом поправе нарушени односи. Такав је очигледно био утисак одлазећег југословенског амбасадора.

Државни секретаријат за иностране послове се активно ангажовао око процене утицаја најновијих догађаја на међународном и билатералном нивоу на односе САД и СФРЈ.⁵⁷⁶ У овом извештају је констатовано да је дошло до сужења сарадње две земље у области економских односа, посебно са прекидом сваког вида помоћи ове врсте са америчке стране. Важно питање је представљало и коришћење динарских средстава којима је располагала влада САД у Југославији, како због америчке тежње да та средства претвори у доларе, што би значајно отежало југословенски платни биланс, тако и због тога што су ова средства престављала и јаку полуугу утицаја Вашингтона на југословенску политику. Као важан проблем у међусобним односима истакнути су и напади на југословенска представништва у САД, а посебно чињеница да истрага још увек није дала задовољавајуће резултате. Рат у Вијетнаму, односно америчко заоштравање

⁵⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 417068, Вашингтон број 461, 11. V 1967.

⁵⁷⁶ ДА МСП РС; ПА, 1967, ф-158, 421888, Најновије стање односа СФРЈ – САД, 7. VI 1967; ДА МСП РС, стр.пов, 1967, ф-9, 14/67, Билтен Државног секретаријата за иностране послове број 5, 28. IV 1967; АЈ КПР I-3-а, САД, к.181, Подсетник о односима СФРЈ-САД, у вези са посетом Е. Ворена, председника Врховног суда САД, 21. јуна 1967. године.

овог сукоба, представљало је додатно оптерећење за међусобне односе, с обзиром да је Југославија често врло оштро критиковала америчке акције у овој индокинеској земљи. Међутим, сарадња на другим пољима, попут трговине, туризма, научне, просветне и културне сарадње се несметано одвијала, а постојала је и могућност за америчку помоћ у техничком и научном смислу што се тиче побољшања производње југословенске пољопривреде. Постојало је и интересовање за учешће америчког приватног капитала у развојним пројектима. Југословенска страна је због политичког и економског значаја односа са САД, као и због важности тог односа на међународну позицију СФРЈ, сматрала да треба тражити могућности развоја ових односа у околностима које су се тренутно отварале као реалне.

Криза на Блиском истоку и југословенско-амерички односи

Поред вијетнамског питања које је у значајној мери оптерећивало југословенско-америчке односе, наговештавала се нова криза која је, због одређења двеју земаља претила да додатно погорша и онако компликоване односе који су у овом периоду били нова реалност за југословенске и америчке званичнике.⁵⁷⁷ Радило се о Блиском истоку, односно сукобу Израела и арапских држава. Овај сукоб је практично трајао од стварања државе Израел 1948. када је био и први израелско-арапски рат. Суецка криза или други израелско-арапски рат је уследио само осам година касније, односно 1956. године. Многи нерешени проблеми између јеврејске и арапских држава, као што су питање граница, пловидба Суецким каналом и Акабским заливом и питање арапских избеглица представљали су стални камен спотицања између Израела и његових суседа. Криза је достигла свој врхунац у мају месецу, када је Насер затражио повлачење снага Уједињених нација са простора Синаја. Овакав потез египатског председника изазвао је бојазан у Тел Авиву да ће ускоро доћи до напада арапских држава.

У оваквој ситуацији амерички отправник послова добио је инструкцију своје владе да пренесе југословенским званичницима молбу америчке администрације да СФРЈ позитивно утиче на Уједињену Арапску Републику.⁵⁷⁸ Прица је истакао да је и Београд забринут ситуацијом на Блиском Истоку, али је и додао да СФРЈ пружа подршку арапским земљама у очувању интегритета и независности, уз осуду сваког мешања споља. У том тренутку, с обзиром и на

⁵⁷⁷ Александар Животић, „Југословенска војна помоћ Уједињеној Арапској Републици 1967. године“, *Историја XX века*, 1 (2007), 117-128.

⁵⁷⁸ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору саветника државног секретара за иностране послове С. Прице са отправником послова америчке амбасаде Irwin Tobin-ом, 20. маја 1967. г.

ситуацију у Грчкој, где је дошло до војног пуча, и свакако Вијетнама, чинило се да је у југословенским владајућим круговима почела да сазрева сумња да су ови међународни догађаји повезани и да се ради о наставку америчке политике силе и притиска. Тобин је покушавао да увери свог саговорника да САД немају никакве везе са догађајима у Грчкој и на Блиском Истоку, и да искрено желе смиривање ситуације.

Не чекајући евентуални напад Арапа, Израел је превентивно ударио на Египат, Сирију, Јордан и Ирак 5. јуна ујутру.⁵⁷⁹ За три дана израелске снаге су дошле до Суецког канала а истог дана су заузеле и стари део Јерусалима и избиле на реку Јордан. До успостављања примирја под посредством УН, Израелци су заузели и целу Голанску висораван у Сирији. Напад је био толико силовит да су арапске земље у овом сукобу изгубиле око 70% наоружања и остале војне опреме и око 30 000 људи. Југословенска влада је реаговала брзо. Тито је одмах 5. јуна дао изјаву у којој је осудио Израел. Оваква реакција није била условљена само пријатељством са арапским лидерима, већ и чињеницом да је у саставу снага Уједињених нација био и југословенски одред, као и да је и одређени број југословенских грађана у оквиру грађевинских послова био ангажован на овом подручју. С обзиром да се југословенска армија снабдевала нафтом са овог подручја било је угрожено и њено несметано функционисање, што је био и додатан разлог брзе реакције власти у Београду.⁵⁸⁰ Поред протесних нота упућених Израелу због агресије и неспремности да се повуче са окупираних територија, уследила је и нота о прекиду дипломатских односа између Београда и Тел Авива.

Југословени су и у времену које је предходило Јунском рату подржавали ставове Арапа, што је посебно дошло до изражаја након окончања сукоба.⁵⁸¹ Београдски званичници су свесно игнорисали арапске претње, које су у ствари и довеле до овог сукоба. Тито је, непосредно пред Шестодневни рат, у разговору са египатским амбасадором подржао одлуку Насера да затвори Акабски залив и Тирански мореуз, као и захтев за повлачење снага УН са Синаја.

С обзиром да СФРЈ није одустајала од принципа своје спољне политике, то је могло само да значи да ће југословенско руководство ићи у даље заоштравање са САД којима је Израел био главни савезник на Блиском истоку.⁵⁸² Југословенска антиамеричка кампања је, како каже

⁵⁷⁹ Драган Богетић, „Арапско-израелски рат 1967. године и југословенско-амерички односи“, *Историја 20. века*, 1/2008, 101-114.

⁵⁸⁰ Александар Животић, „Југословенска војна помоћ Уједињеној Арапској Републици 1967. године“, *Историја XX века*, 1 (2007), 117-128.

⁵⁸¹ Драган Богетић, „Арапско-израелски рат 1967. године и југословенско-амерички односи“, *Историја XX века*, 1 (2008), 101-114.

⁵⁸² Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 213-216.

Богетић, у одређеном тренутку била толико гласна, да се могло претпоставити како је Вашингтон, а не Тел Авив, напао арапске земље. Природно, подршка арапским земљама и напади на политику Израела и САД водили су приближавању Совјетима.

Имајући у виду југословенску подршку арапским земљама као и изјаву владе да ће им СФРЈ и материјално помоћи амерички амбасадор се интересовао за циљеве југословенске спољне политике на овом подручју.⁵⁸³ Он је такође био изненађен Титовим путовањем у Москву због ситуације на Блиском Истоку. Наиме, југословенски председник је по први пут присуствовао састанку земаља социјалистичког лагера и тражио од њих да што пре помогну у обнови војне моћи арапских земаља.⁵⁸⁴ Износећи да је став арапских земаља уништење Израела, Елбрик је сматрао да Југославија не треба да беспоговорно стане на страну Арапа. Став СФРЈ није доводио у питање постојање државе Израел нити је подржавао арапску концепцију „светог рата“ против Израела. Међутим, према Никезићевим речима, ситуација је таква да су Израелци напали Арапе правдајући се теоријом превентивног рата. Констатујући да арапске земље много више причају него што раде, Никезић је, правдајући њихову одговорност, изнео да је за Југославију битно ко је напао, а не ко је користио какве речи. Полазећи од принципијелних позиција СФРЈ, југословенски државни секретар је осудио примену силе, додајући да у тренутним околностима не види могућност било каквих преговора. Са своје стране, Елбрик је истакао да противници не могу да се разумеју. Израел је тврдио да је изложен сталним претњама од стране Арапа и да је морао да обезбеди свој опстанак. Амерички амбасадор је додао и да ће Израел, у замену за повратак окупираних територија тражити гаранције да ће их друга страна оставити на миру. Југословени су сматрали да Израел мора прво да напусти окупиране територије, па да тек онда може доћи до било каквих преговора, јер би сваки други начин уствари охрабривао сличне покушаје у свету. Враћајући се на питање егзистенције државе Израел, Елбрик је констатовао да је потребна измена у размишљањима Арапа и испитивао могућности да југословенска влада изврши утицај како би помогла овим земљама да схвате да је постојање Израела стварност која се мора прихватити. Југословенски државни секретар је одбио такву могућност у овом тренутку. Он је навео да су и СФРЈ и остале социјалистичке земље развијале нормалне односе са Израелом и да су Арапи из тога морали да извуку „одређени смисао и значај“. Он је навео и да је у својим ставовима предходних година југословенско

⁵⁸³ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са г. Б. Елбриком, амбасадором САД у Београду, 17. јуна 1967.

⁵⁸⁴ Александар Животић, „Југословенска војна помоћ Уједињеној Арапској Републици 1967. године“, *Историја XX века*, 1 (2007), 117-128.

руководство „инплицитно“ указивало на признање стварности постојања Израела. Међутим, у овим околностима СФРЈ није желела да на било који начин врши притисак на Арапе. Београд је у ствари желео да у мери својих могућности помогне арапским земљама да се опораве од рата. Никезић је такође демантовао да Југославија испоручује било какво оружје арапским земљама. Прелазећи на извештаје југословенске штампе амерички дипломата се жалио на њено писање, односно на информације да су САД на неки начин интервенисале у овом сукобу. На крају разговора оба саговорника су изразила наду да ће приликом заседања ОУН доћи до могућности за излазак из ове кризе.

Тврдња југословенског Државног секретара за иностране послове да СФРЈ не испоручује оружје арапским земљама ипак није била сасвим истинита.⁵⁸⁵ Иако у моменту разговора са америчким дипломатом СФРЈ није испоручивала оружје, југословенске власти су у наредним месецима договориле са египатским колегама конкретну војну помоћ. Приликом посете делегације војске УАР-а у септембру месецу, договорена је испорука различите војне опреме. Египатској војсци су испоручени системи за везу, противавионски митраљежи, санитетски материјал, транспортна возила, као и знатна количина пешадијског наоружања, противтенковских мина и авионских бомби.⁵⁸⁶ Поред наведеног, југословенска влада је склопила и кредитни аранжман са египатским властима о куповини наоружања за војску УАР у укупној вредности од 21 милион долара. Своју захвалност за продају наоружања и опреме под веома повољним условима изразио је и египатски председник Насер приликом сусрета са југословенским представницима крајем 1967. године.

Посета председника Врховног суда САД, Ерла Ворена Југославији је прошла у знаку кризе на Блиском истоку. Иако је посета била куртоазног карактера, користећи присуство америчког амбасадора, Тито је изнео ставове о ситуацији на Блиском Истоку.⁵⁸⁷ Јодип Броз је истакао да је Израел извршио агресију, и да то нико не спори. Ни сами Израелци нису спорили ову чињеницу правдајући је аргументима превентивног рата. Наводећи историјат сукоба на овом подручју Тито је истакао да влада у Тел Авиву није испунила ни једну резолуцију УН о избеглицама. Он је додао и да у овој задњој блискоисточној кризи Израел у ствари врши геноцид над Арапима. Југословенски председник је констатовао и да је постојање јеврејске државе чињеница, иако је, према његовом мишљењу, она вештачка творевина. Он је подвукао да је први

⁵⁸⁵ Александар Животић, „Југословенска војна помоћ Уједињеној Арапској Републици 1967. године“, *Историја XX века*, 1 (2007), 117-128.

⁵⁸⁶ Исто.

⁵⁸⁷ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору Председника Републике са Председником Врховног суда САД Earl Warren у Белом двору, 27. јуна 1967. године.

корак у решавању кризе повлачење израелских трупа са окупираних територија и да тек после тога може доћи до решавања осталих питања. Кометаришући пут у Москву, Тито је констатовао да неће бити напуштања политике несврстаности а да је московска изјава у складу са изјавом коју је он дао два сата после почетка агресије. Иако се политика Југославије и САД разликује по питању односа према блискоисточној кризи југословенски председник је сматрао да односи између две земље требало да се и даље развијају, покушавајући да на тај начин умањи утицај блискоисточне кризе на међусобне односе. Елбрик је изјавио да су Сједињене Државе изузетно заинтересоване за ставове Југославије и да сматрају да се решење може наћи у овирима поштовања Арапа али и обезбеђивању права Израелу на егзистенцију. Он се сложио са констатацијом југословенског председника да и у оваквим условима треба изграђивати добре односе две земље, додајући да би САД и СФРЈ могле да сарађују и по питању решавања овог сукоба.

На ванредном заседању Генералне скупштине Уједињених нација, које је трајало од 17. јуна до 21. јула 1967. године, југословенска делегација је била потпуно на страни арапских земаља и безрезервно осудила Израел и његовог савезника, Сједињене Државе.⁵⁸⁸ За разлику од Американаца, који су напад Израела видели као превентивни рат, с обзиром на недвосмислено агресивне изјаве арапских лидера уочи сукоба, Југославија је ову ситуацију видела као агресију и захтевала, да пре отпочињања било каквих преговора, дође до повлачења израелских трупа на позиције пре рата. Делујући у том смеру, југословенска делегација је у име 13 несврстаних земаља поднела резолуцију у којој се захтева повлачење израелских трупа али се Израелу не даје никаква безбедносна гаранција, нити се помињао прекид стања зараћености. За овај предлог нису гласале ни многе несврстане земље, а САД су став Југославије о овом проблему оцениле као „једностран“ и „екстреман“ који је био готово идентичан са ставом Совјета. Текст југословенске резолуције и јесте био готово идентичан са совјетским предлогом који је предат на почетку заседања, али није добио потребну већину да се нађе на дневном реду.

Средином јула поново је дошло до састанка америчког амбасадора у Београду и југословенског државног секретара.⁵⁸⁹ С обзиром да се на Генералној скупштини УН није појавила могућност за решење блискоисточне кризе, америчког амбасадора је интересовало југословенско виђење дате ситуације. Поред изношења већ познатих ставова, Никезић је додао и да се мирно решење треба тражити кроз поштовање Арапа, односно код омогућавања да се

⁵⁸⁸ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 226-228.

⁵⁸⁹ КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору (скраћени текст) између државног секретара М. Никезића и амбасадора САД В. Elbrick-а, 14. јула 1967; FRUS, 1964-1968, Volume XVII, Eastern Europe, document 185.

преговори воде са позиција равноправности. Са друге стране, Американци су сматрали да треба укинути стање зараћености између арапских земаља и Израела, што би довело до решења и осталих питања. Никезић је опасност видео у томе да, након позитивног одговора Арапа на иницијативу САД, Израел упути нове захтеве и тако одбије компромис. Зато је сматрао да се ствар мора разјаснити обема странама. Југословенски државни секретар је такође додао да се у крајњим намерама не разликују политике САД и Југославије, пре свега у правцу стабилизације и релаксације ситуације и спречавања било каквих територијалних промена путем силе. Надовезујући се на питање граница, амерички амбасадор је сматрао да цео Јерусалим не може да остане у израелском поседу. Он је истакао да је амерички став да Израелци треба да напусте окупиране територије.

Прелазећи на питање међусобних односа Никезић је скренуо пажњу на понашање неких лица из америчке војне мисије.⁵⁹⁰ Он је изнео информације да је током целог јуна било интензивног кретања америчких војних лица по Југославији. Према овим информацијама долазило је до кретања у областима око југословенских аеродрома. Имајући у виду повећање напетости у свету, југословенски државни секретар је сматрао да се овде не ради о случајностима. Елбрик је са своје стране овакву ситуацију описивао као израз нервозе која је настала у југословенској јавности у овом периоду. Имајући у виду и ситуацију у Грчкој, амерички амбасадор је истакао да посебно не разуме гласине да се иза свега овога, па и пуча, крију Сједињене Државе. Он је истакао да тако долази до кварења односа између СФРЈ и САД. Никезић је са своје стране скренуо пажњу америчком амбасадору да су грчки пучисти јавно говорили о комунистичкој и словенској опасности са севера, додајући да се природно поставља питање да ли их неко у томе подржава. У таквој међународној ситуацији је и Југославија осећала одређени притисак. Елбрик је помињући поново писање југословенске штампе истакао да због тога посредно долази до погоршања односа. Он је истакао да жели добре односе између САД и СФРЈ као и да је у контактима између званичника две земље то јасно и стављено до знања. Изражавајући жаљење што Вашингтон није могао да помогне југословенску привредну реформу на начин који је желео, Елбрик је истакао и да је упознат са мишљењима да се политика САД према СФРЈ променила. Никезић је истакао и да Југославија исто тако жели добре односе са Америком. У том смислу је југословенски државни секретар поново упозорио свог саговорника на понашање војне мисије. Он је додао да у СФРЈ постоје помешана осећања у односу на САД; „с једне стране интерес за све што долази из те велике и богате земље, тако интересантне за

⁵⁹⁰ Исто.

сарадњу, и за Американце, индивидуално толико љубазне; а у исто време њена политика доводи до толико озбиљних тешкоћа и до криза, досад у неким другим крајевима, а сада тако близу нас.⁵⁹¹ Ове ствари су једноставно биле део атмосфере која је владала у југословенској јавности. Елбрик је чини се, био помало разочаран оваквом изјавом сматрајући да историја међусобних односа говори у прилог томе да СФРЈ није имала лоша искуства са Америком. Никезић је истакао да је тај елемент стално присутан у оценама ситуације, али да се ипак ради о само једном сегменту целокупне слике. Ипак, он је изразио наду да ће до смирења у међусобним односима доћи по окончању блискоисточне кризе.

У извештају југословенске амбасаде у Камбоџи се могло видети једно расположење које је очигледно владало не само у југословенској јавности већ и у одређеним политичким круговима.⁵⁹² Шестодневни рат је схваћен као део „офанзиве империјализма“, која је започела у Вијетнаму, против „прогресивних снага“ у свету. Сједињене Државе су јасно означене као снага која је стајала иза израелског напада на арапске земље. Пуч у Грчкој је такође доведен у везу са овом „империјалистичком“ офанзивом, са претпоставком да је он уперен против социјалистичких земаља Балкана, наравно и Југославије.

У новом разговору југословенског државног секретара и америчког амбасадора, осим познатих америчких ставова о блискоисточној кризи, Елбрик је изнео и забринутост због наоружавања арапских земаља уз подршку СССР-а.⁵⁹³ Он је сматрао да ово може довести до новог рата на овом подручју. Никезић је одбио овакву констатацију, додајући да постоји утисак да су арапске вође спремне да реалистичније сагледају тренутну ситуацију. Помињући састанак социјалистичких земаља у Будимпешти⁵⁹⁴, на коме је Југославија присуствовала, пре свега због подршке арапским земљама, Елбрик је питао да ли ће ти састанци постати правило у односима СФРЈ према источноевропским земљама. Никезић је одговарајући на смисао питања, истакао да Југославија неће постати ни члан Варшавског пакта нити СЕВ-а. После економских тема и израза обостраног задовољства посетом пољопривредне делегације СФРЈ Вашингтону и

⁵⁹¹ Исто.

⁵⁹² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 427699, Пном Пен број 108, 31. VII 1967.

⁵⁹³ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору између државног секретара М. Никезића и амбасадора САД, В. Elbrick-а, на дан 26. VII 1967.

⁵⁹⁴ На састанку у Будимпешти, који је одржан 11 и 12. јула 1967., је констатовано да се арапској страни мора предочити да треба да прекине стање зараћености уколико жели да поврати окупиране територије. На овом састанку Брежњев је оштро критиковао арапску позицију са чиме су се сложили и остали представници социјалистичких земаља. Заступајући сличне ставове Тито је ипак сматрао да се овај став Арапима не сме саопштити у виду ултиматума односно притиска. Због тога је понудио да он отпутује за Каиро и лично пренесе овакву поруку Насеру што су остали учесници прихватили. (Ђ. Трипковић, „Односи између Југославије и Совјетског савеза 1965-1967“, *Историја XX века*, 1 (2010), 133-151.).

могућем доласку америчког секретара за трговину у Југославију, Елбрик је начео тему доласка америчких војних бродова у југословенске луке што је ранијих година био случај. Никезић је изјавио да би најбоље било да се са овом посетом сачека док се не среди ситуација на Блиском Истоку.

У Aide Memoire-у о ситуацији на Блиском Истоку, који је влада САД предала југословенским властима, стајала су већ поменута америчка гледања на ову кризу.⁵⁹⁵ Званични став Сједињених Држава се састојао у томе да се Израел свакако морао повући са окупираних територија, али тек после прекида стања зараћености. Вашингтон је такође одбио све инсинуације да су САД у току сукоба помагале или биле у договору са Израелом. Амерички принципи за трајно решење ове кризе су се састојали у следећем: 1. правично решење статуса избеглица; 2. престанак трке у наоружању на Блиском Истоку; 3. политички и територијални интегритет сваке државе; 4. право сваке земље да живи и да то право буде поштовано од њених суседа; 5. право на слободан пролаз кроз Суец. По питању Јерусалима Вашингтон није признавао анексију од стране Израела и сматрао је да се ово питање треба решавати заједно са осталим отвореним питањима.

Иако је на почетку блискоисточне кризе Југославија била безусловно на страни Арапа, овакав став је почео постепено да се мења. Југословенски званичници су почели да увиђају да је немогуће доћи до задовољавајућег решења док се не учине и извесне концесије другој страни. На промену југословенског става, поред горе наведених разлога, сигурно је утицао и измењени став Совјета, који су након седнице ГС УН сматрали да арапске земље морају да прекину стање зараћености и у том смислу вршиле притисак на лидере ових земаља.⁵⁹⁶ Заједно са променом овог става, у ДСИП-у су сматрали и да је неопходно прекинути са антиамеричком кампањом, која је озбиљно претила односима са САД.⁵⁹⁷ У прилог ублажавању антагонизма у југословенско-америчким односима изјаснили су се и учесници колегијума ДСИП-а, оджаном 13. јула 1967. године. На овом састанку је констатовано да је у односима са Сједињеним Државама „достигнута и пређена најнижа тачка“ и да „не би требало ићи ниже“.⁵⁹⁸ Због таквог стања, ДСИП је предлагао да и југословенска страна предузме иницијативу за сусрете са америчким колегама како би односи две земље добили позитивнији правац. Оцењено је и да постоји јасан међусобни интерес за развојем позитивних односа. Мићуновић је отишао и корак

⁵⁹⁵ АЈ, КПР I-5-6, САД, Aide Memoire, 24. Јула 1967. године.

⁵⁹⁶ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 229.

⁵⁹⁷ ДА МСП РС, 1967, стр.пов., ф-6, 97/67, Записник са Колегија државног секретара за иностране послове одржаног 13. јула 1967.

⁵⁹⁸ Исто.

даље у својим проценама, сматрајући да су југословенски представници у својим званичним изјавама необјективно процењивали да се иза антијугословенских пучиста у Грчкој налази америчка политика. Он је и одбацио размишљања неких југословенских званичника да су тренутне међународне околности представљале низ догађаја које су указивале на продирање САД према Медитерану.

Размена писама између Цонсона и Тита поводом блискоисточне кризе. Даље перспективе развоја међусобних односа

С обзиром на углед Југославије у арапском свету и присне односе југословенског и египатског председника могло се очекивати да ће Сједињене Државе настојати да преко СФРЈ изврше утицај на арапску страну, како би дошло до стабилизације у блискоисточном региону. Ускоро је амбасадор Елбрик предао писмо председника Цонсона које је било адресирано на Тита.⁵⁹⁹ Амерички амбасадор је додао да ускоро одлази на реферисање у Вашингтон и да би том приликом могао да америчком председнику лично пренесе примедбе Јосипа Броза као и евентуалну узвратну поруку. Он је изразио интересовање САД за југословенске ставове с обзиром на положај СФРЈ међу арапским земљама. Тито је одговорио да се став није променио од посете председника Врховног суда Ворена. Разлика је само била у немогућности УН да донесу решење кризе. Он је сматрао да до решења не може доћи пре повлачења израелских трупа и прекида стања зараћености али у форми која би била прихватљива за Арапе. Југословенски председник је имао у виду неку врсту гаранције суверенитета и територијалног интегритета свих земаља Блиског истока. То не би значило *de jure* признање Израела од стране арапских земаља као ни успостављање дипломатских односа, али он није ни искључивао могућност да до тога дође у наредном периоду. Питање пловидбе израелских бродова кроз Суец је такође било неприхватљиво за Арапе. Што се тиче питања постојања израелске државе, Тито је поновио да је то чињеница и додао да је то сугерисао лидерима Арапа и раније, водећи рачуна о осетљивости овог питања. Југословенски председник је сматрао да је израелска позиција превише непопустљива и да би у циљу светског мира западне државе требало да утичу на Тел Авив да заузме разумнији став. С обзиром да су већ биле испланиране посете УАР, Сирији и Ираку, Тито је желео да се детаљније упозна са америчким ставовима, како би их пренео

⁵⁹⁹ АЈ, КПП I-3-а, САД, к. 181, Забелешка о разговору Председника Републике са амбасадором САД Burke Elbrick-ом, 29. јула 1967. године.

арапским лидерима. Амерички дипломата се сложио са Титом везано за постојање Израела као и повлачења његових трупа на позиције пре 5. јуна, али додао да се морају наћи адекватне гаранције како би се спречиле агресивне намере Арапа. Он је додао и да би за Јерусалим најбоље решење било покровитељство УН. Елбрик је рекао и да ће пренети америчкој влади сугестију југословенског председника о утицају на Израел. Он је са друге стране изразио жаљење што је југословенска штампа врло неповољно писала о улози САД у овом сукобу. Амерички амбасадор се свакако интересовао и да ли ће присуство СФРЈ на састанцима земаља социјалистичког лагера добити трајни карактер. Тито је потврдио југословенску несврстану позицију истичући да састанци у Москви и Будимпешти нису значили повратак Југославије у лагер. На крају разговора Јосип Броз је изразио жељу да билатерални односи између две земље буду што је могуће бољи. Амбасадор Елбрик се сложио са задњом констатацијом југословенског председника и обећао одговор америчке владе пре 15. августа, односно његовог пута у арапске земље.

Тито је, пре пута у арапске земље, добио две поруке америчког председника. Прво Џонсоново писмо је у ствари било одговор на жељу југословенског председника да се упозна са намерама САД у односу на блискоисточну кризу.⁶⁰⁰ Он се позвао на говор од 19. јуна, односно пет принципа у којима су САД виделе решење блискоисточне кризе. Основни став Сједињених Држава је био да свака земља овог региона мора да прихвати право својих суседа на мирољубиву и безбедну коегзистенцију. Истичући да су намере САД погрешно представљене, а имајући у виду пут југословенског председника у арапске земље и присне односе са многим арапским лидерима, амерички председник је сугерисао да се Арапима треба указати да су горњи ставови и у њиховом најбољем интересу. На крају писма Џонсон је потврдио америчко опредељење за јачањем и развијањем односа САД и СФРЈ.

Следеће писмо америчког председника, датирано 9. августа, је нешто детаљније показивало америчке ставове поводом ове кризе.⁶⁰¹ Председник САД се сложио са констатацијом Јосипа Броза да решење мора бити реално и дугорочно, као и да се приликом решавања проблема мора водити рачуна да се не дозволи понижавање Арапа. Џонсон је истакао да Арапи, који су константно били у стању зараћености, не могу да Израелу ускраћују исто ово право. Основни проблем Блиског Истока је, према америчком виђењу ствари, било право Израела на постојање. Амерички председник је сматрао да решење овог проблема не треба да аутоматски

⁶⁰⁰ Миладин Милошевић и Нада Пантелић, Документа о спољној политици Југославије, Југославија – Сједињене Америчке Државе, Поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава, 1944 – 1980, 50-51.

⁶⁰¹ Исто, 51-54.

да значи и признање Израела и остваривање дипломатских односа. Први корак који би водио ка миру САД су виделе у прихватању од стране Уједињене Арапске Републике совјетско-америчке резолуције. Она је требало да буде само основ решења, где би се затим разматрало и питање избеглица, заштита међународних права у Јерусалиму и повлачење израелских снага на споразумне и безбедне националне границе. Именовање посредника у решавању овог питања је такође био један од конструктивних корака у правцу решења сукоба. Што се тиче изјава председника Тита, САД су „узеле на знање“ забринутост југословенског председника у погледу било каквог покушаја Израела да прошири своје територије, а разматрале су сугестију да би велике силе или Савет безбедности требало да преузму одговорност за гаранције споразума. Ипак, влада САД се није слагала са изјавом југословенског председника везано за поновно наоружавање арапских земаља, сматрајући да испоруке оружја повећавају ризик од новог сукоба. Са тим у вези Американци су предлагали споразум о ограничењу наоружања у том подручју. Надовезујући се на горње изјаве председник Џонсон је обећао економску помоћ арапским земљама чим престане стање зараћености.

У међувремену, према сазнањима југословенске амбасаде у САД, у америчкој администрацији је активно разматрана спољнополитичка позиција Југославије.⁶⁰² Отправник послова америчке амбасаде у Београду је у августу месецу био на реферисању у Вашингтону и основно питање које је имао на разним консултацијама у Стејт Департменту је било у вези са југословенским везивањем за лагер. Тобин је рекао југословенским званичницима да је негирао везивање СФРЈ за лагер, али да је свакако на делу све тешња сарадња са Совјетским Савезом. До овога је, према Тобину, долазило због некаквог осећаја угрожености од стране САД. Представници администрације су се сложили са оваквом констатацијом, претпостављајући да је квалитативна промена у југословенско-америчким односима дошла због осећаја угрожености у СФРЈ од „америчког империјализма“. Ипак, како је јавила југословенска амбасада, то није био и дефинитиван став САД, већ пре израз забринутости, чији је узрок свакако био и недостатак дијалога између америчких и југословенских званичника. Један од циљева Џонсоновог писма Титу био је и у томе да се објасне прави циљеви америчке политике, како не би долазило до погрешних тумачења. Са тим у вези је свакако била и већа предусретљивост у Стејт Департменту према југословенским представницима у овом периоду. У најави је било одобравање кредита Експорт-Импорт Банке, позитивно је одговорено на отварање југословенског конзулата у Кливленду а у изгледу је била и посета секретара за трговину Тромбрица. Све ово је

⁶⁰² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 427782, Вашингтон број 781, 2.VIII 1967.

свакако било повезано и са могућношћу СФРЈ да утиче на арапске земље.

Приликом следећег састанка југословенских и америчких званичника није потврђена горња констатација у вези са повећањем интереса за односе са Југославијом.⁶⁰³ Расправа у Конгресу о Експорт-Импорт банци је могла да доведе до искључивања Југославије из аранжмана са овом институцијом, а и погоршани услови за куповину памука на основу ЦЦЦ кредита нису могли оставити позитиван утисак на југословенске дипломате. Пресбургер је то јасно ставио до знања у разговору са Тобином, и навео да се у Југославији стиче утисак да кад год дође до пада нивоа односа између две земље са америчке стране дође до затезања у оваквим питањима. Он је истакао да разуме да Конгрес и администрација нису исто, као и да је све више корисника америчке помоћи, али да би негативан развој у овим стварима сигурно лоше утицао и на целокупне односе две земље. Тобин је ову ситуацију управо правдао горњим аргументима. Ипак, он је истакао да постоји велики интерес америчког приватног капитала за сарадњу са Југославијом али да је било неопходно да Југословени припреме адекватне информативне материјале како би дошло до реализације ових могућности. Он је такође рекао да иако је на последњој скупштини УН деловало као да се сукобљавају САД и СФРЈ није чуо негативне коментаре у Стејт Департменту као и да није дошло до промене оцене о међународном положају Југославије иако је Тито био на саветовању у Будимпешти.

Након завршетка посете арапским земљама, југословенски председник је упутио одговор америчком колеги 24. августа 1967. године.⁶⁰⁴ Тито је констатовао да арапски лидери сматрају ставове САД једностраним и да они не пружају потребне гаранције за решавање њихових легитимних захтева. Југословенски председник је, као и арапски лидери, сматрао да је приоритет повлачење израелских снага на положаје пре 5. јуна. Он је изнео и забринутост поводом изјаве америчког председника у којој се говори о „повлачењу израелских снага на споразумом одређене и безбедне националне границе“ сматрајући да се овом формулацијом може сугеририсати и промена досадашњих граница, изражавајући наду да то ипак није намера САД. Што се тиче пловидбе Суецом, југословенски председник је био уверен да је једино реално решење било враћање на стање пре 5. јуна. Пловидба под израелском заставом је за арапске земље била потпуно неприхватљива док се не реши питање избеглица. Тито је и даље наставио да брани право арапских земаља да се наоружавају. У наставку писма југословенски председник је изнео

⁶⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 429172, Забелешка о разговору Ј. Пресбургера, пом. начелника Ш управе са Ј.М. Тобином, отправником послова амбасаде САД, дана 17. VIII 1967.

⁶⁰⁴ Миладин Милошевић и Нада Пантелић, Документа о спољној политици Југославије, Југославија – Сједињене Америчке Државе, Поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава, 1944 – 1980, 54-58.

5 принципа на којима се заснивало југословенско виђење решења кризе: 1. повлачење свих трупа са територија које су окупиране после 4. јуна – под контролом посматрача УН; 2. гаранције безбедности и граница од 4. јуна свим државама овог подручја од стране Савета безбедности или четири велике силе до дефинитивног решења спорних питања, у ту сврху и евентуално стационарање трупа УН са једне и друге стране границе; 3. слободна пловидба Тиранским мореузом за све бродове до одлуке Међународног суда правде 4. пловидба Суецом као до 5. јуна; 5. после испуњавања горњих тачака Савет безбедности би предузео кораке уз директно учешће заинтересованих страна за решење осталих спорних питања у првом реду проблема палестинских избеглица као и питања пловидбе Суецом за израелске бродове.⁶⁰⁵ Посебно је скренута пажња на питање гаранција, јер су Југословени сматрали да се на тај начин може решити питање престанка стања зараћености и признања Израела јер би тако било *de facto* признато и постојање Израела као и прекид зараћености.

Ово писмо је југословенски државни секретар директно предао америчком председнику приликом сусрета 30. августа 1967. Захваљујући се југословенској страни на ангажовању за проналажење мирног решења, Џонсон се ипак није сложио са садржајем писма. Он је инсистирао на прекиду стања зараћености као предуслову за решење кризе.⁶⁰⁶ Ставови две стране су додатно појашњени на састанку Никезића и Раска следећег дана.⁶⁰⁷ Амерички државни секретар је изнео резерве о томе да би Израел уопште прихватио једнострано повлачење сматрајући да постоји могућност да арапске земље изиграју остале тачке споразума. Никезић је уверавао да код југословенског руководства није постојала таква идеја, сумњајући да су Арапи уопште способни да изиграју такав споразум. Јасно је било да би се све тачке споразума морале спровести, и да се само поставља питање модалитета и фаза. Што се тиче пловидбе кроз Суец, Тито је на овом путовању стегао утисак да ниједна влада у УАР не би преживела пролазак израелске заставе кроз овај канал. То је био разлог југословенског става да се реализација појединих делова споразума мора временски распоредити како би могла бити остварива. Никезић је истакао да би повољан корак једне стране требао да буде праћен и повољним кораком са друге стране и да у том смислу Сједињене Државе могу да утичу на Израел. Раск је изнео кључно питање које су САД постављале а то је било питање зараћености. Он је сматрао да се не може арапским земљама дозволити стање зараћености а да се то право онемогући Израелу и да

⁶⁰⁵ Исто.

⁶⁰⁶ FRUS, 1964-1968, Volume XIX, Arab-Israeli Crisis and War, 1967, Document 432

⁶⁰⁷ АЈ, КПП I-5-6, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са Д. Раск-ом у Стејт Департменту 31. VIII 1967.

не би дошло до квалитативне промене ни уколико би дошло до повлачења израелских трупа на положаје пре петог јуна уколико не би престало ратно стање. Американци су се у решавању овог питања генерално ослањали на сарадњу са Совјетима у Савету безбедности УН, односно на заједничку резолуцију која је требала да буде основа за решење овог сукоба. По питању избеглица САД су сматрале да би требало место инсистирања на повратку свих избеглица које Израел не може да прихвати, усвојити начело да се избегла лица сама изјасне о евентуалном повратку у Израел. Раск је био уверен да би се свега 10-15 посто изјаснило за повратак и да би то влади у Тел Авиву било лакше да прихвати. Одговарајући на излагање свог саговорника Никезић је изнео да би у интересу трајног мира било неопходно водити рачуна о политичком стању у арапским земљама, у смислу признања Израела. Он је сматрао да је зато најбоље решење у утврђивању и поштовању граница свих земаља у овом региону и давању гаранција великих сила или УН. Никезић је такође додао да је Израел без сумње вештачка творевина на рачун сталног одузимања арапских територија. Ипак, истакао је и да је Израел факат који се мора прихватити. Обојица саговорника су се сложила да и Израел и арапске земље требају да мисле на будућност, чиме је разговор на ову тему био завршен.

Ускоро је стигао и званичан одговор из Беле куће на писмо председника Тита. Отправник послова амбасаде САД у Београду донео је писмо Џонсона у којем је амерички председник одговорио на предлоге које је изнео југословенски председник. Тим поводом је дошло до пријема америчког дипломате код Тита.⁶⁰⁸ Након читања одговора америчког колеге, Јосип Броз је констатовао да ће се решавање ситуације у пренети на Генералну скупштину УН чије је заседање почело. Информишићи свог саговорника о резултатима посете арапским земљама, Тито је констатовао успех који се манифестовао у покретању Арапа у правцу мирољубивог решења. Ипак, он је додао и да су сви арапски лидери били против совјетско-америчке резолуције. Југословенски председник је истакао да је у разговорима са арапским лидерима истакао да је Израел призната држава од стране УН и већине држава света, и да је то чињеница са којом се морало рачунати у тражењу мирољубивог решења. Арапски лидери су, по речима Јосипа Броза, углавном признавали ову чињеницу. Враћајући се на југословенски предлог, он је рекао да њега не треба схватити као нацрт резолуције већ само као базу за преговоре. У том смислу је и изразио наду да ће се овај предлог заједно са осталим предлозима и сугестијама наћи на дневном реду Генералне скупштине УН и допринети проналажењу решења. На крају свог

⁶⁰⁸ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору Председника Републике Јосипа Броза Тита са отправником послова америчке амбасаде И. Тобином, дана 20. септембра 1967. године.

излагања југословенски председник је поручио и да и Америка мора преузети свој део одговорности како би се у УН нашло решење за ову ситуацију. Наглашавајући да САД високо цене активност председника Тита у правцу решавања кризе, Тобин је констатовао да се две земље не слажу око свих тачака решавања блискоисточне кризе, али да су САД спремне да и даље сучељавају ставове са Југославијом како би дошло до конструктивног решења.

Џонсон је у свом одговору на писмо југословенског председника, истакао неслагање са југословенским ставом о давању гаранција од стране Савета безбедности УН или четири велике силе.⁶⁰⁹ Он је истакао да САД не мисле да повлачење треба да дође последње али да не треба ни да буде прво у низу корака ка трајном миру. Џонсон је сматрао да до повлачења може доћи уз истовремени прекид стања зараћености. Амерички председник је изразио жаљење што арапске земље погрешно тумаче мотиве САД и позвао југословенског колегу да помогне како би се уклонили ти неспоразуми. Друга тачка југословенског предлога је била неприхватљива за Американце, јер су они полазили од тога да гаранције великих сила или Савета безбедности не би могле задовољити признање права Израела на егзистенцију, као ни нужност одустајања и једне и друге стране у сукобу од захтева и права које произилазе из стања зараћености. Такође, предходни покушај Савета безбедности за укидање стања зараћености није донео неопходне резултате. Наравно, САД нису мислиле да би Арапи морали и да формално признају Израел. Американци су били и против теза југословенског председника о Суецком каналу сматрајући и да он такође треба да буде слободан за пловидбу и везан за решење статуса избеглица. Ни по питању наоружавања се две стране нису могле сложити.

Поред признања које су амерички званичници давали Југословенима за покретање Арапа у правцу решавања кризе, ипак су истицали да није могуће тражити од Израела повлачење трупа уколико се не прекине стање зараћености.⁶¹⁰ Због тога је амерички амбасадор у разговору са Мићуновићем инсистирао на даљем утицају Југославије на арапске земље како би оне прекинуле ратно стање, јер би једино тако било могуће да се дође до неког трајнијег решења. Американци су такође били против гаранција суверенитета свих земаља у региону од стране великих сила па и Савета безбедности пре прекида стања зараћености јер би без тога постојала опасност да би велике силе могле да буду увучене у овај сукоб.

Различите спољнополитичке концепције Сједињених Држава и Југославије су се поново

⁶⁰⁹ Миладин Милошевић и Нада Пантелић, Документа о спољној политици Југославије, Југославија – Сједињене Америчке Државе, Поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава, 1944 – 1980, 59-61.

⁶¹⁰ АЈ, КПП I-5-6, САД, Из забелешке о разговору Вељка Мићуновића с амбасадором САД Elbrick-ом, 27. септембра 1967.

показале као озбиљна препрека у развоју билатералних односа. Југословенско пријатељство са арапским земљама, као и срдачни односи Тита и Насера, само су додатно доприносили оваквом стању, имајући у виду чињеницу да су југословенски представници свесно игнорисали арапске позиве на обрачун са јеврејском државом, пре непосредног избијања сукоба. Захтев УАР да се снаге УН повуку са границе са Израелом, Тел Авив је са пуним правом сматрао као јасан знак да ће уследити напад. Са друге стране, Сједињене Државе су подржавале Израел, као једину „демократску“ и „западну“ државу на овим просторима. То је наравно био и део америчке стратегије у оквиру Хладног рата. Преко Израела САД су се надале да ће ограничити и утицај СССР-а, сматрајући да су арапски лидери, а пре свега Насер склонији да сарађују са првом земљом социјализма. Американци нису журили са решавањем ове кризе из два разлога. Прво, сматрали су да одлагање решења иде у корист Израелу јер ће се стабилизovati на новоосвојеним територијама и друго, Вијетнамски рат је било далеко значајније питање за америчку администрацију.

Вијетнам, САД и СФРЈ у другој половини 1967. године

Крајем августа 1967. године, Конгрес је изгласао повећани војни буџет са великом већином, а опозиција према рату у Вијетнаму није имала значајнији утицај.⁶¹¹ Истовремено са повећањем војног буџета дошло је до смањења издатака за помоћ иностранству. Југословенска амбасада је стекла утисак да ситуација на Блиском истоку није имала значајније место у америчкој јавности па ни у влади.

Интензивирање америчке акције у Вијетнаму тумачено је као попуштање Џонсона војним круговима, али и као жеља да се до америчких председничких избора заврши рат.⁶¹² Џонсонове шансе за победу на изборима, према процени југословенске амбасаде у Вашингтоу, биле би знатно мање уколико би се рат продужио до тада. Међутим, није искључивана ни нова „мировна иницијатива“ САД. Са друге стране чинило се да је и главна тежња Ханоја управљена у правцу да издржи до америчких избора.

Изјава америчког председника да су САД спремне да обуставе бомбардовање у случају да непосредно после тога отпочну преговори о решавању Вијетнамског питања била је повод за

⁶¹¹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-157, 430366, Вашингтон број 901, 30.VIII 1967.

⁶¹² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 429860, Амбасадама СФРЈ – Лондон, Париз, Москва, Варшава, Пешта, Букурешт, Праг, Пекинг, Делхи, Пном Пен, Џакарта, Рангун, 5.IX 1967.

разговоре југословенских и америчких званичника.⁶¹³ Објашњавајући смисао ове изјаве Ростов је истакао да би Вашингтон обуставио бомбардовање уколико би ДР Вијетнам прихватио и владу у Сајгону као једног од преговарача, не тражећи никакве даље уступке. Он је наговестио могућност и да ће сајгонска влада можда изаћи са својим предлозима о решењу кризе. Ростов није критиковао објављивање совјетског програма помоћи Ханоју, сматрајући да ће тако ојачати утицај Москве на Вијетнамце, што би само довело до преговора. Надовезујући се на односе западних и источних земаља он је истакао да се односи са СССР постепено развијају, али да их кочи питање Вијетнама и Кине. Црнобрња је, алудирајући на ситуацију са Југославијом, истакао да у сарадњи са осталим малим социјалистичким и другим земљама управо долази до извесних ограничења, с обзиром на активности у Конгресу последњих година. Он је упозорио да ће, уколико се усвоје нови амадмани, то само даље сузити могућности развоја међусобних односа.

Извесно побољшање односа између СССР и САД довело је и до одређене забринутости у југословенским владајућим круговима.⁶¹⁴ Сусрет између Црнобрње и Харимана потврдио је заинтересованост САД за решавање питања Вијетнама и за даљи развој односа са Совјетским Савезом. Црнобрња се интересовао да ли побољшање совјетско-америчких односа може имати негативан утицај на југословенско-америчке односе, у смислу опадања интереса САД за СФРЈ. Хариман је одлучно одбио ову тезу, сматрајући да бољи односи између две суперсиле отварају и нове могућности у развоју билатералних односа. Он је истакао да на путу споразумевања са СССР Београд може значајно да помогне. Ипак, Хариман је додао и да се односи између Вашингтона и Београда могу погоршавати у ситуацијама када се СФРЈ, као социјалистичка земља, осети обавезна да у спољнополитичким ставовима подржи Москву. Црнобрња је енергично одбацио овакву могућност истичући да је југословенска спољна политика независна од Совјета. Прелазећи на тему Вијетнамског рата, Хариман је истакао да са Совјетима постоји један ниво прећутног разумевања да би се у сучају преговора ишло на неутрализацију не само Вијетнама већ и ширег подручја у овом делу света, међутим није објаснио на чему је заснивао ову претпоставку.

Сусрет помоћника Државног секретара САД, Ледија, са југословенским представницима прошао је у знаку обостране жеље за развојем односа.⁶¹⁵ Леди је констатовао да Џонсонова

⁶¹³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 434215, Вашингтон број 1027, 4. X 1967.

⁶¹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, Вашингтон број 1006, 28. IX 1967, 433706; FRUS, 1964-1968, Volume XVII, Eastern Europe, Document 186.

⁶¹⁵ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору Д. Вошњака, помоћника Државног секретара за иностране послове са Ц. Ледијем, помоћником Државног секретара за иностране послове САД, 3. октобра 1967. године.

политика „изградње мостова“ са социјалистичким земљама наилази на препреке које су повезане са вијетнамским сукобом. У том смислу је изразио и уверење да односи међу овим земљама не требају да буду условљени њиховим односима према овом питању, и као позитиван пример навео Југославију са којом су односи знатно бољи у односу на остале социјалистичке земље и изразио решеност америчке администрације да се они сачувају и унапреде. Вошњак, који је представљао југословенску владу у овом разговору, потпуно се сложио са овом констатацијом америчког дипломате, нагласивши да су управо односи између САД и СФРЈ показали да је могуће да две земље развијају билатералне односе иако имају различита мишљења по неким међународним питањима. Он је посебно истакао значај размене писама двојице председника сматрајући да ће ово допринети развоју билатералних односа и у знатној мери омогућити мирољубиво решавање криза у међународним односима. Контакти између Никезића и Раска су такође били позитивно оцењени. Југословенска страна је била задовољна и развојем економских односа наглашавајући велике могућности које су се указивале у овој области, а посебно у смислу техничке сарадње и увоза модерне опреме. Констатовано је и да је сарадња у културној, научној и просветној области свих ових година текла без проблема. Ипак, Вошњак није пропустио да укаже да би усвајање нових закона у погледу Експорт-Импорт банке негативно утицало на развој међусобних односа, напомињући да је ова институција остала једини извор дугорочног кредитирања у САД за Југославију. Поред овог проблема, питање дистрибуције југословенске штампе је такође представљало кочницу у међусобним односима. Он је истакао да би омогућавање слободне дистрибуције југословенске штампе знатно допринело побољшању атмосфере у међусобним односима. Истог дана је дошло и до састанка Ледија и вршиоца дужности државног секретара Павићевића. Овог пута је тежиште разговора пребачено на међународне проблеме, а пре свега питање Блиског истока.⁶¹⁶ Амерички представник је изјавио да Џонсон и Раск високо цене активност председника Тита на решавању овог проблема. У оваквој оцени посебно место је заузимала посета Никезића Вашингтону. Међутим, није дошло до промене у гледиштима влада две земље.

Приликом следећег сусрета представника две земље, амерички званичници су поново покренули тему о негативном писању југословенске штампе о САД, а Елбрик је уложио протест поводом серије чланака у „Борби“ о субверзивном деловању ЦИА у Југославији.⁶¹⁷ Имајући у

⁶¹⁶ АЈ, КПР I-5-б, САД, Из забелешке о разговору вршиоца дужности државног секретара за иностране послове М. Павићевића са помоћником државног секретара за иностране послове САД Џоном Ледијем, 3. октобра 1967. године.

⁶¹⁷ АЈ КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД, Б.

виду да је ЦИА део званичних органа САД из тога је произишло да Сједињене Државе раде на обарању југословенског режима па и припреми за напад. Он је упозорио да ће овакво писање бити лоше примљено у Вашингтону. Никезић је одговорио да ови чланци нису имали сагласност владе, и да се на тај начин не треба писати, као и да је свој став изнео и уреднику листа. Са друге стране, према оцени југословенског државног секретара, активности америчке војне мисије су давале повод штампи за овакво писање, али је и додао да се ова питања морару решавати дипломатским каналима.

Посета Матусека, шефа одсека за Источну Европу и Југославију у Бироу за информације и анализе Стејт Департмента, Југославији је оставила позитиван утисак на овог америчког званичника.⁶¹⁸ У процени спољне политике Сједињених Држава и Југославије он је истакао да је узајамни интерес за развијање ових односа истакнут, и да су односи две земље пријатељски. Наравно, Матусек је констатовао да су ти односи праћени неслагањима и тешкоћама али на дуже стазе су имали повољну перспективу. Он додуше није био задовољан разлозима којима су Југословени објашњавали присуство својих представника на маневрима Варшавског пакта, као и став да су САД непријатељи СФРЈ. Њему није било јасно како су истовремено могле да постоје два размишљања у југословенској политици: једно, које је било за развој што бољих и пријатељских односа између две земље, и друго које је претпостављало заверу САД свуда у свету и на Медитерану, па и против Југославије.⁶¹⁹ Матусек је ову појаву објашњавао постојањем две струје у југословенској политици. Његово задовољство је проистицало из уверења да ће и даље јачати струја која је за пријатељске односе са САД и за неангажованост. Југословенски амбасадор је одбио ове инсинуације, износећи да се СФРЈ неће везати ни за један блок, као и да је стална комуникација између две земље доказ да југословенски руководиоци не посматрају Сједињене Државе као непријатеља. Црнобрња је такође одлучно одбацио теорију о две струје у руководству СФРЈ и додао да је управо са америчке стране у предходном периоду дошло до негативних корака. Амерички представник се сложио са последњом констатацијом, указујући да је узрок пре свега у заузетости САД у Вијетнаму као и предстојећим председничким изборима. Међутим, он није искључивао могућност да ће у наредном периоду доћи и до позитивних иницијатива америчке владе.

Извештај америчког амбасадора у Београду могао је донекле да послужи осветљавању америчких ставова по питању односа са Југославијом. Делимично погоршани односи у 1967.

Елбриком, 8. новембра 1967.

⁶¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 442371, Вашингтон број 1313, 7. XII 1967.

⁶¹⁹ Исто.

години били су, према америчком амбасадору, последица антиамеричког става у југословенској јавности па и у изјавама највиших званичника.⁶²⁰ Амбасадор Елбрик се посебно позвао на изјаву Тита о Вијетнаму где је југословенски председник употребио и реч „геноцид“. Истинитост америчких намера по питању мирољубивог решења Вијетнамског рата је такође била стално довођена у питање. Ипак, амерички дугорочни интереси су били окренути сарадњи са СФРЈ, упркос размимоилажењима у оценама неких међународних догађаја. Према оцени америчког амбасадора, односи две земље су у овом периоду показали изузетну стабилност, пре свега захваљујући америчком стрпљењу. Као доказ у прилог овој тврдњи амбасадор је подсетио да је у току 1967. године дошло до потписивања споразума о трговини памуком и текстилом, ЦЦЦ кредита за пшеницу и памук, као и закључивања споразума о пројектима из области пољопривреде. Што се тиче политичких односа, ту је свакако значајно место заузимала преписка двојице председника, посета председника Врховног суда Ворена, као и Хариманова и Ледијева посета. Елбрик је сматрао да су области у којима може доћи до проширења и обогаћивања сарадње у непосредној будућности биле трговина, инвестиције америчког приватног капитала, као и техничка, научна и културна размена.

Сличан став је у својој анализи на почетку 1968. године изнео и ДСИП.⁶²¹ Извештај је указивао на позитиван развој међусобних односа пре свега у другој половини 1967. На овакав закључак упућивале су посете високих представника и на једној и на другој страни, а од посебног значаја су свакако била и писма која су разменила двојица председника. Значај ових односа поред промовисања политике мира и равноправне сарадње свакако је имао утицај и на југословенске односе са другим земљама. Само је питање политичке емиграције било отворено питање у односима две земље, док је сарадња на свим осталим пољима ишла у позитивном правцу. Државни секретаријат ипак није могао да пренебрегне и чињеницу да је дошло до погоршања економских односа.

Званични разговори који су вођени између представника две земље показивали су да су обе државе позитивно оцењивале стање међусобних односа. Међутим, имајући у виду политичке концепције Београда и Вашингтона лако се може уочити да су и југословенски и амерички представници сматрали да је у 1967. години дошло до значајног погоршавања међусобних односа. Званични Београд је, имајући у виду прокламоване принципе спољне политике као и идеолошку припадност, за погоршање међусобних односа пре свега оптуживао

⁶²⁰ FRUS, 1964-1968, Volume XVII, Eastern Europe, Document 187.

⁶²¹ ДА МСП, РС, ПА, 1968, ф-176, 4593, Подсетник о стању билатералних односа са СФРЈ – САД, 8. јануара 1968. год.

америчку политику у свету. Југословенске оцене овакве политике САД су углавном биле изразито негативне а државно руководство је сматрало да је СФРЈ дужна да настави са критиком оваквих америчких активности. Званичници ДСИП-а, иако су у овом периоду практично делили ставове владе и председника о америчкој политици, су готово све време указивали да је у критици неопходна и извесна мера како не би дошло до тачке када се ти односи нису могли поправити. За економски и привредни развој СФРЈ било је неопходно да се са Американцима одржавају добри односи. Међународни положај и углед Југославије као несврстане и независне социјалистичке земље је исто тако зависео од добрих односа са САД. Са друге стране, Американци су сматрали да је управо константна југословенска критика њихове спољне политике била основни узрок погоршања међусобних односа. Ипак, ни једна ни друга страна нису желеле да дође до трајног урушавања међусобних односа који су стрпљиво грађени од 1948. године.

Југословенско – совјетски односи у другој половини 1967. године. Блискоисточна криза и Вијетнамски рат

За разлику од односа са Сједињеним Државама, југословенско-совјетски односи су за време и непосредно након блискоисточне кризе доживели нови успон.⁶²² Изгледни су били и нови економски аранжмани а критике политичких система су стављене у други план. Овоме је свакао допринело и учешће југословенских представника у саветовањима социјалистичких земаља и позитивном оценом Титове улоге у блискоисточној кризи.⁶²³ У том духу су настављене и редовне консултације представника две земље, у којима је Вијетнам и даље заузимао значајно место. Совјети су сматрали да би Вијетнамци прихватили преговоре уколико би дошло до безусловног престанка бомбардовања, међутим, то нису хтели да саопште директно Вашингтону јер би то значило да званична Москва стоји иза те тврдње. Они су и даље сматрали да би преговори требало да се директно воде између Ханоја и Вашингтона.

Југословенски званичници су редовно пратили и анализирали совјетско-америчке односе, који су, како смо видели, постигли одређен напредак.⁶²⁴ Кина као фактор у тим одосима је

⁶²² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-143, 41, Москва број 1, 3. I 1967.

⁶²³ Ђоко Трипковић, „Односи између Југославије и Совјетског савеза 1965-1967“, *Историја XX века*, 1 (2010), 133-151.

⁶²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-143, 45804, Москва број 119, 11. II 1967.

заузимала значајно место имајући у виду њен покушај афирмације као велике силе и сукоба са СССР-ом. Иако су се уочавале тенденције да САД користе Пекинг као средство слабљења Москве, ипак је југословенска страна сматрала да постоје претежнији разлози за сарадњу између САД и СССР-а. Њихове односе су југословенски дипломати оцењивали као стабилне, али не и на оном потребном нивоу који је у интересу обе суперсиле, како на међународном тако и на билатералном плану. Питање Вијетнама је значајно оптерећивало односе две земље, и чинило се, да је упркос напорима и једне и друге стране да дође до извесног напретка, овај проблем ограничавао те могућности. Совјети су, према мишљењу југословенских званичника, искрено желели да се ово питање што пре склони са дневног реда.

Процењујући утицај Вијетнамског рата на совјетску политику од доласка новог руководства у извештају из југословенске амбасаде у Москви се тврди да је ова криза у сталном присуству у свим аспектима спољне политике СССР.⁶²⁵ Овај проблем је са једне стране добро искоришћен како би дошло до јачања јединства у социјалистичком лагеру, и био је присутан на свим билатералним и мултилатералним састанцима које су Совјети имали са другим социјалистичким земљама. Са друге стране, према оцени југословенске амбасаде, Москва није успела да ефикасније помогне ДР Вијетнаму, као једној социјалистичкој земљи да се одбрани од агресије, иако им је давала значајну помоћ. Део одговорности за овакво стање Совјетски Савез је успешно пребацивао на Кину, односно њено константно ометање слања помоћи као и за нејединство у социјалистичком блоку. Међутим, стајала је и чињеница да СССР није успео да једну социјалистичку земљу одбрани од агресије, и овај моменат је такође заузимао значајно место у совјетској политици. Вијетнамски рат као фактор имао је и важан утицај на совјетско-америчке односе. Американци су, с обзиром да су свесни да Совјети не желе директну конфронтацију, могли без бојазни да доведу до ескалације рата. Сједињене Државе нису својом интервенцијом угрозиле основне могућности за споразумевање са другом страном, посебно у неким међународним питањима за чије је решавање и Москва била заинтересована. Због тога су у Вашингтону, према оцени југословенске амбасаде у Москви, очигледно извукли закључке да се може попуштати затегнутост у свету односно умањити могућност глобалног рата путем договора са СССР, а да са друге стране могу да врше интервенције у оним деловима света где им је одговарало. Такав закључак је, према мишљењу људи из југословенске амбасаде, довео до ситуација на Блиском Истоку и у Грчкој. Ипак, Совјети су сигурно били свесни утицаја војног присуства САД у југоисточној Азији на земље региона, а пре свега на Индонезију, Тајланд,

⁶²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-143, 427425, Вијетнам, 28. VII 1967.

Камбоџу па донекле и Индију. Кинеско-амерички односи су такође имали утицај на совјетску политику. По свему судећи, постојао је прећутни споразум између Американаца и Кинеза под којим условима неће доћи до њихове директне конфронтације. Ипак, присуство америчких трупа близу кинеске границе омогућавало је једну сталну затегнутост између ове две земље, што је значајно умањивало кинеске могућности у акцији против СССР-а. Због тога се није могла искључити ни могућност да је неким круговима у Москви одговарало да се рат продужи, како би Кинези били заузети на више фронта. Са друге стране, због војне и економске помоћи коју Совјетски Савез пружа ДР Вијетнаму а која је оптерећивала економију прве земље социјализма, логично је било да је Москви одговарало што скорије окончање овог сукоба. Разматрајући ове факторе, није се могао пренебрећи ни утицај војних кругова на совјетска размишљања о овој теми. Испробавање совјетског наоружања, а индиректно и престиж совјетске армије сигурно да су имали одређени утицај на политику Москве по овом питању. Постојање свих ових фактора је сигурно утицало на тренутну совјетску политику која је била уздржана и неодређена. Совјети су званично подржали сваку иницијативу Вијетнамаца, али су избегли да заузму сопствени став о решавању овог проблема као и да се активније ангажују у правцу решења сукоба. Иако су у интерним разговорима износили став да се ово питање треба решити што пре путем преговора, они јавно нису хтели да подрже ни једну иницијативу за његово решење, упућујући све на директне разговоре са Ханојем. Сви ови фактори доводили су у питање постојање једне дефинисане и дугорочне политике СССР у Вијетнаму.

Основа горње анализе совјетске политике могла се приметити и у разговорима које су водили представници Совјета и Југословена у Москви.⁶²⁶ Совјетски Савез је истакао да ће наставити да пружа подршку у војном материјалу ДР Вијетнаму. Сједињене Државе и са повећањем војних ефектива нису могле да остваре победу, а нови политички програм ФНО је, према Совјетима, додатно ојачао вијетнамску борбу, и у Јужном Вијетнаму остварио велики успех. Овај програм је био плод утицаја и савета социјалистичких земаља да Вијетнамци поред војне треба да развијају и политичку и дипломатску борбу. Следећи корак би требало да буде популаризација овог програма у свету. Вијетнамци су такође потврдили спремност на преговоре уколико САД безусловно обуставе бомбардовање. Са друге стране, Совјети су и даље оптуживали Кину да саботира дотурање помоћи ДР Вијетнаму.

У разговорима имеђу југословенског амбасадора у Москви и совјетског заменика руководиоца сектора за међународне везе ЦК КПСС поменута је могућност преговора између ДР

⁶²⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-143, 433648, Москва број 788, 28. IX 1967.

Вијетнама и САД.⁶²⁷ Кудрашов је изнео свом саговорнику да су се представници Ханоја срели са Пољацима у Москви и том приликом истакли да су спремни да иду на преговоре. Са тим у вези је са Пољацима договорено да они предузму потребне кораке у Вашингтону, па је зато дошло и до састанка пољског амбасадора и Дина Раска.

ТЕТ ОФАНЗИВА, ПАРИСКИ МИРОВНИ ПРЕГОВОРИ И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ

Новогодишња изјава министра иностраних послова ДР Вијетнама, о спремности ове земље за преговоре, иницирала је преиспитивање у америчкој администрацији. У разговору са југословенским амбасадором у САД, Дин Раск је рекао да администрација активно испитује намере ДР Вијетнама преко разних контаката које имају са њима.⁶²⁸ Он је такође истакао спремност да се тражи решење на основу Женевских споразума. Блиски Исток је такође био тема разговора, али се Раск показао као равнодушан поводом овог питања, што је само говорило у прилог тези да су САД преокупиране Вијетнамским ратом.⁶²⁹ Вашингтон је у ствари и даље сматрао да је решење вијетнамског проблема у великој мери зависило од позиција Совјетског Савеза.⁶³⁰ Дипломатске активности које су се десиле у троуглу САД, СССР и Кина, према оцени југословенског амбасадора, указивале су на могуће припреме за почетак преговора. С обзиром да је почетна иницијатива Ханоја дала добре резултате било је неоподно да Вијетнамци повуку нове кораке. Југословенски званичници су, наравно поздравили ову политичку акцију ДР Вијетнама.

Чинило се да у јавним изјавама америчких званичника, а посебно задњем говору председника Џонсона није било новина у погледу спољне политике САД. По питању Вијетнама дошла је до израза оштрија реторика, што је само, према извештају југословенске амбасаде, указивало на то да Сједињене Државе у овом тренутку нису биле спремне за преговоре.⁶³¹ Совјетски званичници су такође сматрали да Сједињене Државе још увек нису биле спремне на прекид војних акција и да постоји могућност да ће ићи на ширење рата. У том уверењу их је,

⁶²⁷ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-143, 442248, Москва број 1000, 12. XII 1967.

⁶²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-175, 41870, Вашингтон број 33, 12. I 1968.

⁶²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 4172, Вашингтон број 18, 8. I 1968.

⁶³⁰ АЈ, КПР I-5-6, САД, Од Координационог, 12. I 1968.

⁶³¹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-175, 42945, Вашингтон број 84, 20. I 1968.

како је јављала југословенска амбасада, учврстило америчко одбијање новогодишње изјаве званичника Ханоја. Да су САД озбиљно разматрале ову поруку, они би се обратили СССР у покушају да утврде вијетнамске намере. Са друге стране Вијетнамци су уверавали совјетско руководство да су озбиљно спремни на преговоре, уколико престане бомбардовање и друге војне акције против ДР Вијетнама.⁶³²

Ова иницијатива Ханоја се могла протумачити и као тактички потез с обзиром да је 31. јануара 1968. године дошло до општег напада ФНО познатијег као Тет офанзива. Ова офанзива је добила име по вијетнамској новој години, и трајала је пуних 25 дана.⁶³³ У току 1967. године у северновијетнамском руководству је полако сазрела мисао да је потребно покренути општу офанзиву у Јужном Вијетнаму. Према њиховој процени оваква офанзива би довела до општенародног устанка и приволела Сједињене Државе да признају војни пораз.⁶³⁴ Разлози који су говорили у прилог оваквом потезу били су неуспеси америчке војске да на терену нанесе одлучујуће поразе Фронту и регуларним трупама Ханоја, неуспех бомбардовања, и растуће незадовољство у америчкој јавности. Непрекидна нестабилност режима у Јужном Вијетнаму је такође ишла у прилог овом резонувању. С обзиром да је све до тада и са једне и са друге стране било поштовано примирје за време вијетнамске нове године, овај напад је представљао изненађење и за Американце и сајгонску владу. Ипак, сама офанзива је била тежак војни пораз Фронта и Ханоја, који су изгубили око 80% снага у јужном Вијетнаму.⁶³⁵ Међутим, Тет офанзива је проузроковала велики психолошки шок међу америчком јавношћу. Ова акција је пресудно утицала и на одлуку Џонсона да се не кандидује за нови председнички мандат.

Совјети су, са своје стране, били задовољни резултатима вијетнамске акције. Они су сматрали да је Тет офанзива показала да иза ФНО стоји подршка народа јер би другачије било немогуће да се таква акција изведе. Како је јављала југословенска амбасада у Москви, успешан напад на америчку амбасаду је имао снажно дејство на светско и америчко јавно мњење и задао је велики ударац престижу САД у свету.⁶³⁶

Тет офанзива је довела и до промене у ставовима америчких званичника по питању преговора са Ханојем. Такав утисак југословенских званичника је потврдио и извештај амбасаде СФРЈ у Москви о разговорима са тамошњим америчким представницима где је Вијетнамски рат

⁶³² ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-161, 42110, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, Мисији СФРЈ – Њујорк, 19. I 1968.

⁶³³ Spencer C. Tucker, *Vietnam*, London 2003, 136.

⁶³⁴ Mark P. Bradley, *Vietnam at war*, New York 2009, 148-154.

⁶³⁵ Исто

⁶³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-161, 44198, Москва број 112, 3. II 1968.

био једна од основних тема.⁶³⁷ Истичући да Џонсон врло добро зна да би победио на изборима ако би успео да реши питање Вијетнама на миран начин, амбасадор Томсон је сматрао да се може очекивати америчка активност у том правцу. Изјава амбасадора Голдберга, да су и поред Тет офанзиве САД спремне да иду на преговоре, је такође говорила у прилог преговора.

Сусрет Никезића и Елбрика је требао да расветли позиције САД у најновијој ситуацији, али и да продужи југословенски притисак да се ситуација у Вијетнаму реши мирним путем.⁶³⁸ Због тога се југословенски државни секретар интересовао за ставове САД поводом новогodiшње изјаве министра иностраних послова Северног Вијетнама о спремности на преговоре. Американци су још увек испитивали стварне намере Ханоја. Са тим у вези амерички амбасадор је сматрао да је изјава југословенског председника о изненађењу што су САД одбиле иницијативу ДР Вијетнама превише поједностављена. Вијетнамци су, према речима Елбрика, у склопу ове изјаве тражили безусловну обуставу бомбардовања и осталих непријатељстава, при том не дајући гаранције да ће они учинити исто као ни да ће бити икаквих резултата у преговорима. Узимајући у обзир и Титову изјаву о америчкој блокади УН, амбасадор Елбрик је изнео констатацију да ће овакве поруке само штетити међусобним односима.

Како би се даље разјаснили ставови две стране, дошло је и до сусрета америчког амбасадора и југословенског председника. До овог пријема је дошло 29. фебруара 1968. године.⁶³⁹ Тито је, по питању решавања Вијетнамског рата, сматрао да би цео регион Индокине требало да буде захваћен будућим решењем, имајући у виду ситуацију у Камбоџи и Лаосу. Он је поновио став да Јужни Вијетнам треба да буде демократска и неутрална земља, чију би владу сачињавали представници ФНО и остали демократски елементи. Истичући да Вијетнамски рат много оптерећује међународне односе у целини и да постоји перманентна опасност од избијања светског сукоба, сматрао је да је дошло крајње време да сви учесници и оне земље које могу да помогну дају свој допринос у решавању овог сукоба. Своје излагање на ову тему Тито је завршио констатацијом да САД много губе на престижу због овог питања. Елбрик је изразио сумњу у намере Ханоја, и истакао да би САД приступиле преговорима уколико би знали да ће доћи до конкретног решења, изразивши бојазан да се не понови ситуација са Корејом где су две године вођени преговори а све време су трајале и ратне операције. На примедбу југословенског председника да се мора водити рачуна да је Кина заинтересована за наставак сукоба, како би цео

⁶³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 45258, Москва број 138, 9. II 1968.

⁶³⁸ АЈ, КПП I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М. Никезића са амбасадором САД, В. Elbrick-ом, на дан 16. II 1968. године.

⁶³⁹ АЈ, КПП I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору Председника Републике са амбасадором САД Burke Elbrick-ом, у Београду 29. фебруара 1968.

регион ставила под своју контролу, и да ФНО жели независност и од ДР Вијетнама на дужи временски период, амерички дипломата је одговорио да су и САД за преговоре. Очигледно алудирајући на Југославију, Елбрик је истакао да су САД врло осетљиве јер се на њих врши константан притисак док је Ханом ослобођен таквог вида утицаја.

Док је југословенски председник разговарао са америчким амбасадором у Београду, са друге стране Атлантика је готово истовремено дошло до сусрета југословенског амбасадора у Вашингтону и америчког потпредседника Хамфрија.⁶⁴⁰ Иако се радило о куртоазној посети, нису била избегнута актуелна питања. Поводом југословенско-америчких односа оба саговорника су начелно изразила жељу да се ови односи и у будућности што боље развијају. По питању Вијетнама амерички потпредседник је истакао да САД желе „частан мир“ али да ће се и даље борити ако буду приморане на то. Он је изнео тврдњу да ће до преговора о Вијетнаму доћи пре или касније и да су у том процесу посредници добродошли.

Пред полазак за Београд, југословенски амбасадор се сусрео са америчким државним секретаром.⁶⁴¹ Разговарајући о Вијетнаму, Раск је истакао да, пошто је „реч реципроцитет за Ханом постала увредљива“, САД неће више инсистирати на њој, и истакао да су Американци спремни да иду на преговоре без било каквих услова. Он је ипак процењивао да је основна тактика Ханом била у појачаним војним операцијама заједно са позивањем на преговоре. Црнобрња је, коментаришући раговоре са Раском, као и са Хамфријем и Хариманом, истакао да не треба занемарити америчке изјаве о преговорима сматрајући да су ти изгледи у порасту.

На колегијуму ДСИП-а 20. марта 1968, југословенски амбасадор у Вашингтону је пренео садржај разговора са америчким званичницима и изнео процену ситуације везано за Вијетнамски рат.⁶⁴² Тет офанзива ФНО Јужног Вијетнама је, према његовом мишљењу, отворила врата за стварање јаче опозиције Џонсоновој политици у Вијетнаму. Знатно се проширила база оних Американаца који су били за политичко решење, укључујући и неке представнике бизниса. Управо се ова опозиција залагала за употребу других, пре свега економских метода у обезбеђивању америчких циљева у свету. Он је истакао да се америчка администрација налази пред одлуком која је требала да има и шири значај за међународне односе након завршетка Вијетнамског рата, јер је доводила у питање дотадашњу спољнополитичку доктрину о задржавању комунизма. Имајући у виду скоре председничке изборе у САД, Црнобрња је сматрао да ће Џонсон пристати на преговоре уколико буде хтео да однесе изборну победу. Наравно, те

⁶⁴⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-175, 47918, Вашингтон број 249, 29. II 1968.

⁶⁴¹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 48463, Вашингтон број 259, 4. III 1968.

⁶⁴² ДА МСП РС, стр.пов, 1968, ф-6, 14, Колегиј амбасадора код ДС М.Никезића, одржан 20. III 1968.

преговоре ће пратити и војни покушаји САД да поврате иницијативу изгубљену Тет офанзивом. Иако су преговори практично били на видику, према амбасадору Црнобњи, није било никакве сумње да ће они бити дуги и тешки.

Ускоро је дошло и до првих конкретних корака владе САД у односу на северновијетнамску иницијативу. Саветник америчке амбасаде је 2. априла 1968. године затражио хитан састанак у Државном секретаријату за иностране послове.⁶⁴³ Повод овом састанку је била изјава америчког председника, којом је на крају ипак одговорио на захтев Ханоја, објављујући да су САД спремне на ограничавање бомбардовања Вијетнама. Истовремено, Џонсон је објавио и да се неће кандидовати на предстојећим председничким изборима.⁶⁴⁴ Ова одлука је, према саветнику амбасаде САД, америчком председнику донела могућност да се шире ангажује на међународном и унутрашњем плану. Амерички дипломата је сматрао да Џонсон жели да окончање политичке каријере крунише мирним решењем Вијетнамског рата. Дабс није искључивао ни могућност формирања прелазне владе у којој би учествовао ФНО.

Разматрајући овај потез, колегијум ДСИП-а је овај корак Џонсона оценио као позитиван али недовољан.⁶⁴⁵ Имајући у виду унутрашње прилике као и притисак многих земаља на САД да се бомбардовање заустави, ово је био амерички одговор на такву ситуацију, али и својевстан притисак на Ханој. САД су, износећи ове своје делимичне уступке, рачунале на одбијање Ханоја, желећи на тај начин да пребаце одговорност на ДР Вијетнам за евентуални наставак рата. Ипак, југословенски званичници су изразили задовољство што су Вијетнамци одговорили позитивно на ову понуду америчког председника. Изјављујући да су спремни да наставе контакте који би прво довели до потпуне обуставе бомбардовања, па тек онда до почетка преговора, задржали су се на својим првобитним захтевима, а са друге стране успели да „пребаце лопту“ на америчку страну. С обзиром да ни једна ни друга страна нису инсистирале на ранијим ставовима као услов за отпочињање преговора, колегијум ДСИП-а је закључио да је дошло до извесног замора обе стране ратним дејствима. Званични Београд је био изненађен брзином и начином развоја ове ситуације. Југословенска влада је у сваком случају поздравила ове контакте са надом да ће довести до мирног решења сукоба у Вијетнаму.

⁶⁴³ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору З. Свете, шефа кабинета државног секретара, са саветником америчке амбасаде А. Дубс-ом, 2. IV 1968. године.

⁶⁴⁴ L.B. Johnson, „A New Step Toward Peace“, *The Department of State Bulletin*, Vol. LVIII No. 1503, April 15, 1968, 481-486.

⁶⁴⁵ ДА МСП РС, стр.пов, 1968, ф-7, 17, Записник са Колегијума код државног секретара одржаног 4. IV 1968.

Црнобрња је овакав став југословенске владе пренео америчком државном секретару приликом сусрета крајем априла у Вашингтону.⁶⁴⁶ Он је такође изразио наду да ће доћи до постепеног развоја односа између две земље у наредном периоду. Говорећи о америчкој деескалацији Раск је истакао да је одлука унилатерална и да нема никаквог реципроцитета са друге стране, него чак и информација да се припрема нова офанзива. Скрећући на билатералне односе, Раск је поново скренуо пажњу на писање штампе поводом убиства Мартина Лутера Кинга, сматрајући да оптужбе на рачун Џонсона па и инсинуације да америчка администрација стоји иза овог убиства, сигурно неће помоћи развоју међусобних односа.

Париски мировни преговори и Југославија

Приликом разговора југословенских и америчких представника у Лондону, америчка страна је истицала искреност САД по питању преговора. Према Американцима, Џонсоново одустајање од кандидатуре му је дало могућност да без обзира на „јастребове“ и војне кругове крене путем споразумевања. Ипак се истицало да ће преговори бити тешки, и да је прва фаза везано за сусрете у Паризу у ствари била јавно изношење ставова обе стране. До председничких избора се очекивао договор о узајамној и постепеној деескалацији, али да, иако постоји жеља са америчке стране није реално очекивање да ће се постићи и конкретни политички договор.⁶⁴⁷

Југословенска амбасада у Вашингтону је сматрала да је почетак преговора имао историјски значај, јер су САД биле присиљене да их започну.⁶⁴⁸ Оцењено је да су два разлога била од пресудне важности на одлуку САД да иде на преговоре: 1. притисак и пораст опозиције у земљи и незадовољство многих држава оваквом политиком што је доводило до изолованости САД и слабљења утицаја; 2. Војни неуспех, а посебно Тет офанзива, открили су и потврдили тоталну бесперспективност рата, као и грешке у свим проценама ситуације везано за овај рат. У оваквој ситуацији преговори су практично били једина опција, и тешко би се могло замислити њихово прекидање.

Париски преговори су били основна тема у разговорима Харимана, који је био шеф америчке делегације, и југословенског амбасадора у Француској.⁶⁴⁹ Амерички дипломата је

⁶⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 415145, Вашингтон број 429, 23. IV 1968.

⁶⁴⁷ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-175, 419307, Лондон 357, 22. V 1968.

⁶⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-175, 421037, Вашингтон број 605, 6. VI 1968.

⁶⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 421999, Париз број 435, 13. VI 1968.

изразио жељу да се повремено састане са Вејводом како би обавештавао југословенску владу о току разговора, посебно имајући у виду моменте када би евентуално била неопходна посредничка помоћ Тита. Што се тиче самих преговора они су се још увек налазили у почетној фази, која је подразумевала и својеврсну пропагандну борбу. Он је изразио наду да ће ускоро почети и конкретнији разговори, мислећи наравно на сусрете у „четири ока“ са вијетнамским представницима.

Почетни кораци у правцу преговора су, према оцени ДСИП-а, деловали позитивно и на односе између две суперсиле.⁶⁵⁰ У прилог овој оцени говорио је напредак у многим областима, пре свега што се тиче споразума о неширењу нуклеарног оружја, конзуларне конвенције, успостављања ваздушне линије, новог споразума о научној и културној сарадњи. Поред овога постојале су назнаке да ће САД и СССР кренути и са решавањем проблема офанзивних и дефазивних ракета, као и са смањењем оружаних снага у Европи.

Међутим, почетак Париских мировних преговора није одмах позитивно утицао на југословенско-америчке односе. У јулу 1968. је поново дошло до благог заоштавања. Овај пут је повод био југословенска одлука да укине привилегију америчкој амбасади везано за коришћење авиона, као и захтев да САД смање број војне мисије у СФРЈ.⁶⁵¹ Оваква југословенска одлука правдана је немогућношћу да се изађе у сусрет представништвима других земаља које би тражиле повећање броја својих мисија по угледу на америчку. Отправник послова америчке амбасаде је констатовао да је свакако право СФРЈ да тражи смањење мисије. Тобин није хтео да коментарише одлуку о авиону, задржавајући право да амерички амбасадор лично продискутује тај проблем. Остављено је Американцима да сами одреде временски рок за повлачење припадника војне мисије, са молбом да о предузетим корацима у некој форми обавесте владу СФРЈ.

Ситуација се додатно закомпликовала јер је у јулу месецу дошло и до експлозије бомбе иза зграде југословенске Сталне мисије при УН у Њујорку.⁶⁵² Амерички амбасадор је изразио жаљење и навео да ће бити појачана полицијска заштита. Никезић је истакао да влада СФРЈ сматра САД одговорном за безбедност дипломатских представништава и да очекује да убудуће буду онемогућени овакви напади. Што се тиче дозволе коришћења авиона и смањења војне

⁶⁵⁰ АЈ, КПР I-5-б, САД, Неке америчке оцене о односима САД – СССР у светлу чехословачких догађаја, 12. јуна 1968.

⁶⁵¹ АЈ КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору др Радивоја Увалића, пом.ДС за иностране послове са . И.М. Тобином, отправником послова америчке амбасаде, 9. VII 1967. године.

⁶⁵² АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М. Никезића са амбасадором САД В. Elbrick-ом, 19. јула 1968. године.

мисије Елбрик је напоменуо да ти гестови југословенске владе неће бити схваћени пријатељски и поставио питање зашто је изабран баш дати тренутак. Југословенски државни секретар је констатовао да се ради само о броју а не о било којем појединцу лично и да свођење бројног стања у пропорцију са осталим амбасадама за СФРЈ има одређен значај. Питање Париских преговора је такође било заступљено на овом сусрету, али Американци нису имали никакве нове информације.

Без обзира на упозорења са америчке стране, да би једностран притисак на САД могао да доведе до погоршања међусобних односа, представници СФРЈ су и даље наставили са инсистирањем да се обустави бомбардовање.⁶⁵³ Југословенски амбасадор Црнобрња је, приликом сусрета са Раском, покренуо овај проблем. На његово питање када ће доћи до дефинитивног прекида ове америчке акције његов саговорник је одговорио да ће бомбардовање бити обустављено када друга страна покаже било какав знак реципроцитета. Он је истакао да САД морају водити рачуна и о другим азијским земљама са којима имају споразуме а који се плаше Кине. Црнобрња је сматрао да ствари треба брже решавати, са чиме се Раск није сложио и указао свом саговорнику да је потребно „мало стрпљења“.

На другој страни су Совјети нису давали овим преговорима никакву перспективу. Оваква оцена Москве је, према извештају тамошње југословенске амбасаде, је била последица тога да Американци нису обуставили бомбардовање као што су обећали већ су тражили поновно успостављање демилитаризоване зоне што би у ствари био једностран уступак Ханоја.⁶⁵⁴ Совјетски званичници су обавестили југословенску амбасаду и да Сједињене Државе настоје да опструирају улогу ФНО у преговорима док са друге стране траже равноправну улогу Сајгона што је било неприхватљиво за ДР Вијетнам. Што се тиче југословенског става о овом питању представници Москве су оценили да је он изузетно позитиван, и додали да и Ханој разуме и цени овакве ставове СФРЈ. Они се нису могли позитивније изразити о југословенским ставовима и напорима због Кине. Совјети су такође оценили као изузетно негативну улогу Пекинга који се трудио да дође до прекида преговора.

Из кабинета Харимана у Вашингтону нису долазиле позитивне вести о току преговора у Паризу. Према оцени југословенске амбасаде у САД, дотадашњи разговори су били потпуно непродуктивни, али није могло доћи ни до прекида истих јер ни једној страни то није било у

⁶⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 424446, ДК Представништвима – Москва, Варшава, Берлин, Праг, Букурешт, Будимпешта, Софија, Делхи, Каиро, Цакарта, Париз, Брисел, Рим, Бејрут, Таиз, 9. VII 1968.

⁶⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-161, 427430, Москва број 602, 22. VII 1968.

интересу.⁶⁵⁵ Интензитет бомбардовања је био донекле повећан али само испод 20. паралеле, док Ханој и Хајфонг више нису били бомбардовани. Ипак, америчкој страни није било јасно да ли Ханој у ствари инсистира на потпуном поразу САД, сматрајући да су они до тог тренутка већ посредно признали пораз, алудирајући на изјаву Вестермоланда да је војна победа практично немогућа. Американцима је, судећи према извештају југословенске амбасаде, најважније било да до доминације ФНО не дође одмах, већ у процесу који би трајао неколико година.

Из сусрета са представницима САД у Етиопији могло се закључити да Американци Париске преговоре и не сматрају правим преговорима.⁶⁵⁶ Како је јављала југословенска амбасада у Адис Абеби, Сједињеним Државама су били потребни овакви преговори због јавности и предстојећих избора. Конкретнији резултати ће зависити од ситуације на фронту, али не само ње. Вашингтон има обавезе и према другим азијским земљама и због тога је ово питање било од великог значаја за њих.

Анализирајући најновију америчку политику према Вијетнаму, југословенска амбасада у Вашингтону је истакла да је Џонсон најавом делимичне деескалације 31. марта постигао непосредан циљ, а то је смањивање унутрашњег и спољног притиска.⁶⁵⁷ Међутим, иако се незванично признавало да је дошло до смањења вијетнамских војних операција, САД су у овом периоду интензивирале бомбардовање и појачале наоружавање јужновијетнамске војске. Дозирање и темпирање деескалације а посебно питање бомбардовања било је подређено изборним потребама администрације. Према оцени амбасаде, влади Сједињених Држава није одговарало да се преговори развијају брзо, па су износиле песимистичне ставове о току преговора а нарочито избегавале свако помињање коалиционе владе у којој би могао да се нађе и ФНО. Ипак, Сједињене Државе како због спољних тако и због унутрашњих разлога нису хтеле да иду у правцу прекида преговора и екскалације сукоба. Све информације којима је располагања југословенска амбасада у САД су указивале да ће будући амерички председник морати озбиљно да се позабави преговорима, док су се тренутни разговори могли више посматрати као тактизирање.

⁶⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 42234, Вашингтон број 640, 17. VI 1968.

⁶⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-175, 426450, Адис Абеба број 341, 18. VII 1968.

⁶⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-175, 428093, Вашингтон број 820, 31. VII 1968.

ИНТЕРВЕНЦИЈА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ, ВИЈЕТНАМ И РЕЛАКСАЦИЈА ОДНОСА БЕОГРАДА И ВАШИНГТОНА

Крајем 1967. и почетком 1968. године у Чехословачкој долази до крупних промена у партијском и државном руководству.⁶⁵⁸ На трећем пленуму Комунистичке партије Чехословачке дошло је до смене актуелног председника партије и државе Антоњина Новотног. На његово место је дошао Александар Дубчек, човек који је био познат као присталица демократизације и либерализације. Иако је и ново руководство у својим изјавама потврдило верност принципима марксизма-лењинизма и оданост Совјетском Савезу, оно је ипак истицало неопходност изградње социјалистичког друштва на сопственом, „чехословачком искуству“ и на тај начин одбацило дотадашњу праксу копирања совјетског система. Промена у Чехословачкој је неминовно водила у разлаз са Совјетима и примљена је у Москви са великим незадовољством, што је довело до интервенције у ноћи између 20. и 21. августа 1968. године.⁶⁵⁹ У овој акцији су учествовале снаге СССР-а, ДР Немачке, Бугарске, Мађарске и Пољске.

Саме промене у Чехословачкој су наишле на нескривено одобравање у југословенској јавности.⁶⁶⁰ Са друге стране, иако су несумњиво интерно подржавали реформе, југословенски званичници су били уздржани због својих односа са Совјетима и осталим земљама унутар социјалистичког лагера.

Приликом Титове посете Москви априла 1968, југословенски председник је имао прилику да се увери колико је незадовољства у Кремљу изазвала политика актуелног чехословачког руководства.⁶⁶¹ Совјетски званичници су сматрали да је су се у Чехословачкој контрареволуционарне снаге инфилтрирале у сам врх партијског и државног руководства и изразили велику забринутост због тамошњих дешавања.⁶⁶² Тито је пробао да увери Совјете да Чехословачка има јаку комунистичку партију која неће дозволити да се реформе отргну контроли. Он је сматрао да у датој ситуацији треба помоћи чехословачким властима да исправе евентуалне пропусте, додајући да није добро само износити критике на њихов рачун. Титове

⁶⁵⁸ Драган Богетић, „Југословенско-амерички односи у светлу интервенције у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 2 (2007), 75-88.

⁶⁵⁹ Исто.

⁶⁶⁰ Ненад Ж. Петровић, „Однос југословенског врха према интервенцији у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 3 (2010), 107-124.

⁶⁶¹ Ђоко Трипковић, „Међународни положај Југославије и војна интервенција у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 1 (2008), 115-130.

⁶⁶² Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат – Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944-1974)*, Београд 2014, 337-344.

примедбе ипак нису наишле на разумевање у Москви.

Имајући у виду да су Совјети сматрали да се ради о акцији која је била потпуно легитимна и чији је прокламовани циљ био очување социјализма, југословенски званичници су сматрали да се лако може десити да следећа станица Црвене армије буде Београд.⁶⁶³ Забринутост партијског и државног врха додатно је продубљена врло благом реакцијом САД и западних земаља, што је сугерисало да оне немају намеру да се мешају у односе СССР-а и других социјалистичких земаља. С обзиром да су југословенске власти осудиле ову акцију и подржале чехословачко руководство, свакако су желеле да сазнају какав би био став америчке администрације уколико би дошло до евентуалног напада на Југославију. Прилика за испитивање америчког става указала се непосредно након интервенције, 23. августа, када су се састали амерички амбасадор и југословенски председник. Елбрик је изнео званичан став Сједињених Држава да је интервенција незаконит акт и кршење повеље УН. Он је додао и да му је познат југословенски став и питао председника Тита за његово мишљење. Тито је отворено изнео позицију Југославије која се сводила на оштру осуду интервенције и истакао да је до ње дошло да би се спречио развој чехословачког друштва на демократској основи. Југословенски председник је додао да је приликом задње посете Москви главна тема разговора било стање у ЧССР. Том приликом је Јосип Броз јасно изнео да сматра да нема никаквих опасности од контрареволуционарних деловања у Варшави. Са тим у вези, он је упозорио совјетске лидере да је свако мешање са стране погрешно а посебно војна интервенција. Ипак, Тито је признао да није очекивао напад Совјета на ЧССР. Састанци, који су у оквиру лагера одржани у Чиерни и Братислави, су такође показивали да неће доћи до интервенције.⁶⁶⁴ Због свега тога је улазак трупа Варшавског пакта у Варшаву било велико изненађење за Југословене. Амерички амбасадор је, рекапитулирајући америчку подршку СФРЈ од 1948, потврдио да су САД и даље биле заинтересоване за независност Југославије. На питање америчког дипломате шта би југословенски председник сматрао да САД треба да ураде у датом тренутку, Тито је одговорио да још увек нема никаквих конкретних предлога.

Због честих шпекулација у светској и домаћој јавности али и у појединим политичким круговима да је између САД и СССР постојао споразум о подели интересних сфера, амерички

⁶⁶³ АЈ, КПП I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору Председника Републике са амбасадором САД, Б. Елбриком, у Београду 23. августа 1968. године; FRUS, 1964-1968, Volume XVII, Eastern Europe, Document 191.

⁶⁶⁴ Исто.

амбасадор је у разговору са југословенским државним секретаром негирао такве наводе.⁶⁶⁵ Одговарајући на констатацију Елбрика, Никезић је истакао да југословенска страна никада није ни тврдила да постоји такав споразум, али и додао да међу великим силама свакако постоји разумевање. Не улазећи у даљу дискусију, амерички дипломата је у више наврата истакао интерес САД за независност Југославије. Ипак, Елбрик није дошао са неким новим инструкцијама, већ је само поновио оно што је рекао Титу што свакако није могло задовољити југословенску страну. Никезић је очекивао да у најскорије време влада САД макар интерно покаже конкретније интересовање за Југославију.

Истог дана дошло је и до разговора југословенског амбасадора у САД и америчког државног секретара.⁶⁶⁶ Раск је показао поштовање према југословенском ставу везано за чехословачку кризу. Он је такође подвукао да нема никаквих подела интересних сфера између САД и СССР и да Вашингтон не би прихватио продор Совјета на Јадранско море. Он је истакао да Американци праве разлику између положаја Чехословачке и Румуније, којој је такође претила совјетска интервенција, а посебно Југославије.

Амерички ставови ипак нису могли да задовоље југословенско руководство.⁶⁶⁷ Иако је одлучно негиран сваки споразум о подели интересних сфера, Југословени су мислили да су две суперсиле сматрале да су њихове активности унутар својих блокова, попут ове у ЧССР, којима су по сопственим критеријумима уређивале односе потпуно легитимне. Због недефинисаног статуса које су имале Југославија, Румунија и Албанија лако се могло петпоставити да управо овим земљама прети највећа опасност. Југословени су са нелагодом констатовали и ширење зоне утицаја СССР-а на Блиски и Средњи исток што је био израз вишевековних тежњи Русије да изађе на топла мора. Пут Москве у остваривању ове амбиције је природно ишао преко Балкана и Југославије. Због тога је овом питању било посвећено значајно време током заједничке 12. седнице Председништва и Извршног комитета ЦК СКЈ, 2. септембра 1968. године, на којој је констатовано да постоји реална опасност од совјетске интервенције.

Након почетних опрезних и неодређених изјава америчких званичника приликом разговора са југословенским колегама, ипак је дошло до промена у ставу Вашингтона. До промене у америчком погледу на ситуацију дошло је пре свега зато што није било сасвим јасно

⁶⁶⁵ АЈ, КПП I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М. Никезића са амбасадором САД В. Elbrick-ом, 30. августа 1968.

⁶⁶⁶ FRUS, 1964-1968, Volume XVII, Eastern Europe, Document 192; АЈ, КПП I-3-а, САД, к.181, Реаговање САД на наш став у вези са окупацијом ЧССР и политика америчке владе према Југославији у најновијој ситуацији, 13. октобра 1968.

⁶⁶⁷ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 229.

да ли је интервенција у Чехословачкој била део дисциплиновања социјалистичког лагера, или је она била увод у продор Совјета на топла мора а самим тим и Медитеран. Овој промени је такође допринео и чврст став југословенског руководства и спремност да се пружи отпор евентуалној агресији. Приликом новог сусрета Елбрика и Никезића, амерички амбасадор је обавестио југословенског државног секретара да је Раск у разговору са совјетским амбасадором Добрињином јасно рекао да није било основе за интервенцију у ЧССР и са тим у вези је изричито поменуо Румунију.⁶⁶⁸ Џонсонова званична изјава поводом совјетске интервенције је упозорила да САД неће седети скрштених руку: „САД неће праштати агресорима и мирити се са онима који прелазе преко националних граница“⁶⁶⁹. Овде је амерички председник пре свега мислио на Румунију, али је изјава могла бити тумачена и тако да се односи на Југославију. Никезић је овај разговор сматрао изузетно важним и одмах га је пренео Титу.

Амбасадор Елбрик је такође истакао, приликом сусрета са замеником државног секретара за иностране послове, Мишом Павићевићем, да САД свакако неће дозволити експанзију Совјета у Европи. Напад на Југославију би имао велики утицај на равнотежу снага на старом континенту, а и угрозио би јужно крило НАТО, односно Грчку, Турску и Италију.⁶⁷⁰

Спремност Сједињених Држава да помогну Југославију потврдио је и помоћник америчког државног секретара.⁶⁷¹ На састанку са амбасадором Црнобрњом Ростов је истакао да је положај СФРЈ посебан јер она формално нема никакве обавезе у склопу Варшавског пакта. Са друге стране, проучавањем правне документације констатовано је да је Балкански пакт још увек на снази, па је и ово доприносило другачијој ситуацији од оне у којој су се нашле Чехословачка или Румунија. Он је такође додао и да Југославија може рачунати на набавку војних делова и оружја уколико то затражи.

Американци су свакако желели да се упознају и са интерним југословенским проценама ситуације као и о евентуалним променама у спољној политици земље. Још увек анонимни извор који је по свему судећи био јако близак секретару председника СФРЈ, а изгледа да је имао приступ и самом Титу, је уредно обавестио америчку амбасаду о југословенским ставовима у

⁶⁶⁸ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка из разговора државног секретара за иностране послове Марка Никезића са амбасадором САД В. Elbrick-ом, 1. септембра 1968.

⁶⁶⁹ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Реаговање САД на наш став у вези са окупацијом ЧССР и политика америчке владе према Југославији у најновијој ситуацији, 13. октобра 1968.

⁶⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-173, 433803, Забелешка о разговору државног секретара М. Павићевића са амбасадором САД, г. Elbrick-ом на дан 9.IX 1968. године у 17 часова.

⁶⁷¹ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Реаговање САД на наш став у вези са окупацијом ЧССР и политика америчке владе према Југославији у најновијој ситуацији, 13. октобра 1968.

вези чехословачке кризе.⁶⁷² Овај извор је истакао да ће међу водећим југословенским политичким круговима доћи до потпуног преиспитивања спољне политике. Према његовом сведочењу, Југославија ће се трудити да са источноевропским земљама одржи коректне односе, највише због економских интереса. Међутим, ту више неће бити поверења какво је до тада владало. Свакако је интересатно било и Титово изненађење и разочарање јер УАР није дао подршку југословенском ставу везано за Чехословачку. Насер то није урадио због набавке оружја у СССР.

Пред одлазак у Вашингтон на реферисање, 3. октобра 1968. године, амерички амбасадор се интересовао за југословенске ставове поводом најновијег развоја кризе у ЧССР.⁶⁷³ Помоћник државног секретара Дрндић је сматрао да не може доћи до суштинске промене ситуације док совјетске трупе не напусте Чехословачку. Југословенски руководиоци су још увек сматрали да постоји извесна могућност да Совјети нападну СФРЈ. Међутим, економски односи између Југославије и земаља Варшавског пакта се нису нарушавали, што је ипак указивало на то да до интервенције неће доћи. Амерички амбасадор је констатовао да се западне силе не би могле помирити са ситуацијом да Совјети стекну важне стратешке позиције на Медитерану. Он је додао и да САД не би биле равнодушне уколико би дошло до напада на Југославију, истичући да су Американци и даље давати подршку независности СФРЈ. Елбрик је морао да понови да нема поделе интересних сфера између САД и СССР, реагујући на упорне гласине у Београду да такав споразум ипак постоји.

Из анализе америчких реаговања и почетних ставова поводом чехословачке кризе југословенска влада је ипак закључила да је постојао прећутни споразум између великих сила о подели интересних сфера у Европи.⁶⁷⁴ Иако су због сопствених интереса, у које су пре свега спадали јачање јединства НАТО као и затварање Совјетског Савеза у проблеме у сопственом блоку и сукобу са Кином, САД нешто касније кориговале своју изјаву и оштрије осудиле интервенцију Совјета ипак им није било у интересу ни да дође до озбиљног заоштравања ситуације у Европи. Нова совјетска доктрина о ограниченом суверенитету социјалистичких држава је истовремено забрињавала и Американце и Југословене. Са друге стране, иако САД нису говориле о конкретним корацима које би предузеле уколико би се притисак Совјета на Југославију повећао ипак су у више ситуација изразиле интерес за

⁶⁷² FRUS, Volume XVII, Eastern Europe, Document 193.

⁶⁷³ AJ, КПП I-5-6, САД, Забелешка о разговору А. Дрндића, помоћника државног секретара са Б. Елбриком, амбасадором САД у Београду, 3. октобра 1968.

⁶⁷⁴ AJ, КПП I-3-а, САД, к.181, Информација о неким моментима спољне политике САД и стању југословенско-америчких односа, 15. октобра 1968.

независност СФРЈ, истичући да би совјетска интервенција изазвала озбиљну ситуацију.

Питање конкретних корака владе САД у подршци југословенској независности је разматрано у континуитету.⁶⁷⁵ Представници обе земље су се сагласили да у тим корацима не сме бити ништа што би испровоцирало совјетску реакцију. У таквој ситуацији се постепено обликовао модалитет америчке подршке као и југословенски наступ у овој ситуацији. Оно што су званичници СФРЈ и САД сматрали као оптимално, јесу били сигнали из Вашингтона упућени Москви да Запад неће мирно посматрати евентуални напад на Југославију. Поред овога, југословенска влада је захтевала и снажну економску подршку САД како би надокнадила трошкове за одбрану земље и ефикасно спровела привредну реформу.

До даљег позитивног развоја у односима две земље је дошло приликом посете Кире Глигорова, потпредседника СИБ-а задуженог за економију, Вашингтону.⁶⁷⁶ Председник Џонсон је истакао да односи између САД и СФРЈ треба да се развијају у свим доменима и да ће Американци са своје стране учинити све што је потребно да се то и оствари. Амерички председник свакако није био задовољан потезима Совјета, сматрајући да се повећала опасност од светског сукоба.

Глигоров је такође изразио жељу СФРЈ за што бољим односима са Америком. Упркос бројним неслагањима по разним међународним питањима, потпредседник СИБ-а је подвукао да су се односи између две земље развијали позитивно.⁶⁷⁷ Он је истакао и да СФРЈ сматрају САД пријатељском земљом, и да је његова посета била прилика да се овај став владе у Београду још једном понови. У смислу даљег јачања југословенске позиције, Глигоров је истакао потребу СФРЈ за даљим развојем економских односа са САД, и то на бази партнерства. Ово се пре свега односило на пораст међусобне трговине, формирања заједничких предузећа и веће учешће приватног америчког капитала у инвестицијама.

За југословенске званичнике Џонсонова изјава после сусрета са амбасадором Елбиком 14. октобра 1968, морала је имати извесно умируће средство. Амерички председник је „јасно ставио до знања своје стално интересовање за независност, суверенитет и економски развој ове земље“, мислећи наравно на Југославију.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ Драган Богетић, „Југословенско-амерички односи у светлу интервенције у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 2 (2007), 75-88.

⁶⁷⁶ FRUS, Volume XVII, Eastern Europe, Document 195; АЈ КПП I-5-б, САД, Разговор Кире Глигорова са председником САД, Линдоном Џонсоном, 17. октобра 1968.

⁶⁷⁷ Исто.

⁶⁷⁸ АЈ, КПП I-3-а, САД, к.181, Реаговање САД на наш став у вези са окупацијом ЧССР и политика америчке владе према Југославији у најновијој ситуацији, 13. октобра 1968.

У духу америчке подршке независности Београда, у званичну посету СФРЈ је допутовао и подсекретар у Стејт Департменту, Николас Каценбах.⁶⁷⁹ Интересантно је да је југословенска влада захтевала да се у званичном саопштењу поводом посете истакне да Каценбах треба да преда „личну поруку председника Џонсона Титу“. Разлог овог захтева требало је тражити у потреби да се додатно да на значају ове посете. Иако су Американци били склонији формулацији да Каценбах доноси „топле поздраве председника Џонсона“ ипак нису инсистирали на својој формулацији. У разговорима поводом чехословачке кризе Тито је изнео да се ситуација у Европи полако смирује мада се још увек осећала извесна затегнутост. Југословенски председник је рекао да је и одлучно против нове совјетске теорије о ограниченом суверенитету социјалистичких држава. На питање да ли сматра да Југославији прети опасност, Тито није мислио да је то реално, али није ни у потпуности искључивао ову могућност. Јосип Броз је искористио прилику и да се захвали на изјави председника Џонсона којом је он подржао суверенитет и независност СФРЈ. Каценбах је потврдио ову изјаву америчког председника и истакао да је значај који САД придају независности Југославије јасан како Западу тако и Совјетима. Оно што је ипак упадало у очи је да Тито, очигледно сматрајући да је непосредна опасност од интервенције прошла, није тражио преузимање било какве обавезе од стране САД али је ни Вашингтон није нудио са своје стране. Ипак, Каценбах је донео и позитивно мишљење владе САД о економској подршци Југославији. Са тим у вези, амерички представник је донео и повољне вести из Брисела, где је разговарао са представницима Европске економске заједнице о укидању ограничења у трговини са Југославијом.

Билатерални односи САД и СФРЈ су, према оцени југословенске амбасаде у Вашингтону, дошли до извесне равнотеже после итервенције СССР у Чехословачкој. Американци су потврдили интерес за независност Југославије, истичући да је ово питање у склопу њихове политике детанта. Амабсада је јављала и да су се ускоро могли очекивати и одговори које је захтевала југословенска влада што се тиче економске помоћи.⁶⁸⁰

Ово је потврђивала и анализа Државног секретаријата за иностране послове.⁶⁸¹ Међусобни односи су оцењени као добри, а истакнуто је и да су они развијани на основама равноправности, уважавања, независности и не мешања. Разматрајући америчку реакцију везано

⁶⁷⁹ АЈ, КПП I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору председника Републике са државним подсекретаром Сједињених америчких држава г. Николасом Каценбахом 18. октобра 1968. године; FRUS, Volume XVII, Eastern Europe, Document 196.

⁶⁸⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 439820, Вашингтон број 1165, 31. X 1968.

⁶⁸¹ ДА МСП РС, стр.пов, 1968, ф-13, Зелени билтен бр. 10; АЈ, КПП I-3-а, САД, к.181, Информација о неким моментима спољне политике САД и стању југословенско-америчких односа, 15. октобра 1968.

за совјетску интервенцију у Чехословачкој оцењено је да је почетна реакција била суздржана. Међутим, у контактима са америчким званичницима више пута је истакнут интерес владе САД за очување независности Југославије. Наравно, Сједињене Државе су имале и практичне интересе на Балкану, јер је процењено да би совјетски продор на Медитеран угрозио јужно крило НАТО пакта, односно Италију, Грчку и Турску.

Југословенски однос према СССР-у се после чехословачке интервенције значајно изменио.⁶⁸² Представници СФРЈ су сматрали да је у Москви дошло до промене дотадашње политике, у смислу већег ослањања на примену силе у решавању разних питања. У политици Кремља су се све јаче осећали стратешки интереси Совјетског Савеза. Процењено је основни циљ овакве политике обезбеђивање права СССР-у да суверено одређује односе у социјалистичком лагеру. Са тим у вези је разматрана и совјетска теорија о ограниченом суверенитету социјалистичких држава, која је у ствари требала да легализује ово право, посебно према Западу. Нова спољнополитичка доктрина је требала да оправда и евентуалну агресију на Југославију, правдајући је заштитом социјалистичке заједнице. Са тим у вези, оцењено је да је претња независности СФРЈ од стране СССР-а имала трајни карактер. Оваква процена совјетске политике је природно довела до наглог погоршања односа са скоро свим земљама из социјалистичког лагера (изузев Румуније) који су пали на најнижи ниво још од разлаза 1948. године. Неповерење према првој земљи социјализма је навело југословенско руководство да у будућности буде опрезније и реалистичније у односима са Москвом.

С обзиром да је ситуација у Чехословачкој у званичном Београду посматрана кроз призму непосредне претње југословенској независности, сасвим је нормално то што су остала међународна питања, међу којима је и Вијетнам, отишла у други план. Иако су званичници две земље, и у овом периоду разговарали о ситуацији у Вијетнаму и преговорима Ханoja и Вашингтона, ова тема више није имала онолики утицај на међусобне односе какав је имала у предходним годинама.⁶⁸³ Другачији однос представника СФРЈ о овој теми потврђује и део разговора између Тита и Каценбаха о току преговора између САД и ДР Вијетнама. Амерички званичник је практично само известио југословенског председника о ситуацији на терену. Он је потврдио да је дошло до повлачења северновијетнамских снага из Јужног Вијетнама, као и повлачења снага ФНО које су се налазиле у околини великих градова. Ово је давало извесну

⁶⁸² Ђоко Трипковић, „Међународни положај Југославије и војна интервенција у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 1 (2008), 115-130.

⁶⁸³ FRUS, Volume XVII, Eastern Europe, Document 194.

наду Американцима да ће у париским преговорима ипак доћи до напретка.⁶⁸⁴ Југословени су се интересовали за ток преговора две земље, али нису покушавали да врше притисак на америчку администрацију. Они су у овим разговорима углавном истицали да и руководство ДР Вијетнама жели да дође до решења путем преговора, али нису више инсистирали на ранијим ставовима.

Чехословачка криза је позитивно утицала на развој билатералних односа две земље, посебно на економском плану.⁶⁸⁵ У другој половини 1968. године дошло је до даљег развоја међусобних односа две земље. Повећан је и обим зајмова Међународне банке на које је СФРЈ могла да рачуна, а и разговори са Експорт-импорт банком су се позитивно развијали. Односи са Међународним монетарним фондом су такође оцењени позитивно, као и развој сарадње у области науке, просвете и културе. Дошло је и до отписивања дела дугова СФРЈ.⁶⁸⁶ Узимајући у обзир несмањен обим економске размене са Истоком, може се констатовати да је чехословачка криза позитивно утицала на југословенску економију као и на развој односа са САД. Совјетска интервенција је нарушила дотадашње срдчане односе између Југославије и прве земље социјализма, наводећи југословенско руководство да више обрати пажњу на политику еквидистанце према блоковима.

ТРИ ПОСЕТЕ ХАРИМАНА И ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ

Значајно место у развоју југословенско-америчких односа имале су и посете специјалног изасланика председника САД, Аверела Харимана. Овај амерички званичник се пре каријере у администрацији бавио банкаством а неко време је био и гувернер државе Њујорк.⁶⁸⁷ Управо захваљујући томе, Хариман је био у прилици да се упозна са високим совјетским званичницима јер је био један од првих банкара који су кредитирали трговину са Совјетским Савезом. На самом почетку рата предводио је америчку мисију за пружање помоћи Совјетима у оквиру Закона о зајму и најму. Убрзо након тога, овај амерички званичник је постављен и за амбасадора у СССР. Учествовао је и у преговорима о забрани нуклеаних проба и био један од потписника

⁶⁸⁴ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору председника Републике са државним подсекретаром Сједињених америчких држава г. Николасом Каценбахом 18. октобра 1968. године; FRUS, Volume XVII, Eastern Europe, Document 196.

⁶⁸⁵ ДА МСП РС, 1968, стр.пов, ф-13, Зелени билтен бр. 10, Неки моменти најновијег развоја односа СФРЈ-САД.

⁶⁸⁶ Радина М. Вучетић, *Американизација у југословенској поп-култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011, 101.

⁶⁸⁷ АЈ, КПР I-3-а, САД, к.181, Подсетник о политици САД и југословенско-америчким односима (поводом посете гувернера Харимана).

овог споразума. Богата дипломатска каријера је квалификовала Харимана у сам врх америчких званичника по познавању ситуације у Москви. Иако је критиковао политику Совјета, он је такође сматрао да Запад у целини полази од нетачних информација приликом оцена совјетских активности. Он је био присталица Џонсонове политике „изградње мостова“ према Истоку што га је само додатно препоручило да, као специјални изасланик америчког председника, учествује у активностима америчке администрације у питањима решавања вијетнамске кризе, али и по питању Блиског истока.

Прва посета и испитивање могућности за мирољубиво решење у Вијетнаму

Прва посета овог америчког званичника се одвијала у време осетног погоршања односа између СФРЈ и САД. Директно америчко војно ангажовање у Вијетнаму и Доминиканској републици и југословенска отворена критика овакве политике представљале су услове у којима је дошло до ове посете.⁶⁸⁸ Ипак, обострани интерес за развојем међусобних односа донекле је ублажавао овакав негативан тренд. Државни секретаријат за иностране послове није сматрао да је, и поред активне југословенске осуде политике САД, дошло до нових америчких оцена везано за билатералне односе. Наравно, било је манифестација незадовољства од стране представника Вашингтона, попут одуговлачења преговора о пољопривредним вишковима или погоршања услова за кредит, али је америчко понашање оцењено у светлу очувања основа на којима су почивали међусобни односи.

Амерички званичници су, у разговору са југословенским колегама, изразили жељу да Хариман посети СФРЈ непосредно након посете Совјетском Савезу. Идеја да Хариман посети Београд први пут је пласирана у разговору између југословенског амбасадора у Вашингтону и отправника послова америчке амбасаде у Београду Ирвина Тобина.⁶⁸⁹ Американци су нагласили да би ова посета била значајна из политичких и економских разлога. Мићуновић се позитивно изразио о овој могућности као и државни секретар Марко Никезић. Постојала су три крупна разлога за пријем Харимана и поред заузетости Тита посетом индијског премијера: 1. амерички амбасадор се вратио са реферисања у Вашингтону и било би корисно у том тренутку разменити мишљења о билатералним односима; 2. Хариман је у Београд долазио из Москве па би се тако

⁶⁸⁸ АЈ, КПП-І-3-а, САД, к.181, Подсетник за разговор са Хариманом, 27. јула 1965.

⁶⁸⁹ АЈ, КПП-І-3-а, САД, к.181, Забиљешка о разговору др Милана Булајића, савјетника у ДСИП-у са г. Adolph Dubbs-ом, шефом политичког одељења Амбасаде САД у Београду, 19. јула 1965. године.

искористила и прилика за изношење ставова о међународној ситуацији; 3. Југославија је била у сред привредне реформе, па би неко, ко је био међу блиским сарадницима Џонсона могао да и у том погледу допринесе позитивном ставу америчке администрације на југословенска потраживања.

Посета Харимана је свакако била добро дошла јер је представљала прилику за побољшање међусобних односа који су се погоршали усред Вијетнамског рата и различитих ставова две земље. У разговору који је водио амерички амбасадор Елбрик са помоћником државног секретара Ивом Сарајчићем истакнуто је задовољство поводом посете Харимана Југославији.⁶⁹⁰ Ипак, амбасадор је нагласио и неопходност да СФРЈ инвестира у добре односе са САД како би им омогућила да подрже привредну реформу. Он се сложио са констатацијом Сарајчића да је влада спремна да ради на побољшању односа, али се пожалио на антиамеричку кампању у штампи и јавности.

Хариманова посета Југославији је била једна од тачака и у разговору између америчког амбасадора у Београду, Елбрика, који је био на консултацијама у Вашингтону, и југословенског амбасадора у САД, Мићуновића. Југословенски амбасадор је потврдио да ће до сусрета двојице званичника сигурно доћи што је његов саговорник прихватио са видним задовољством.⁶⁹¹ Елбрик је нагласио значај и важност овог сусрета и због околности да ће у то време и индијски премијер Шастри бити у посети Београду. Он је такође додао да Тито може значајно да допринесе решењу вијетнамског проблема. Амерички дипломата је изнео и став да Совјети не желе ништа да учине поводом преговора о мирном решењу вијетнамског спора, што је Мићуновић окарактерисао као неуспех Хариманове мисије у Москви.

Југословенска амбасада у Вашингтону је, на основу разговора са тамошњим совјетским и америчким званичницима, само потврдила горњу констатацију Мићуновића.⁶⁹² Хариманова мисија у СССР-у се састојала пре свега у испитивању могућности за посредовање Совјета код Ханоја у правцу мирољубивог решења. Међутим, у дискусији су обе стране остале на својим првобитним позицијама. Американци су ситуацију у Јужном Вијетнаму гледали пре свега кроз призму агресије са севера, док су Совјети инсистирали на томе да су Сједињене Државе извршиле агресију и прекршиле Женевске споразуме из 1954. године. Совјетски званичници су такође одбили могућност било каквог посредовања, упућујући представнике САД на ДР

⁶⁹⁰ АЈ, КПР-І-3-а, САД, к.181, Из забелешке о разговору помоћника Државног секретара И. Сарајчића са амбасадором САД, Елбриком, 23. јула 1965.

⁶⁹¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 425963, Вашингтон број 1300, 22. VII 1965.

⁶⁹² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 427381, Вашингтон број 1321, 27. VII 1965; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 426860, Вашингтон број 1325, 28. VII 1965.

Вијетнам и ФНО Јужног Вијетнама.⁶⁹³

Американци су се надали да би југословенски председник као један од лидера несврстаних могао да посредује у решавању вијетнамске кризе, нарочито после неуспеле посете СССР-у. Када се томе дода и околност да је посета Џонсоновог специјалног изасланика падала у време када је индијски премијер био у посети Југославији постаје јасно да је ово била прилика да САД представе своје виђење ситуације водећим земљама несврстаних. По доласку у Београд Хариман се прво сусрео са Марком Никезићем.⁶⁹⁴ Уручујући меморандум владе САД, амерички званичник је хтео да и лично објасни како Американци виде ситуацију у Вијетнаму.

Подвлачећи да САД подржавају Женевске споразуме, и да немају ништа против референдума и уједињења, Хариман је истакао да Вашингтон неће дозволити да до овога дође путем силе.⁶⁹⁵ Америчка ескалација сукоба је била последица предходног проширења рата од стране ДР Вијетнама. Бомбардовање Северног Вијетнама је имало два циља а то је да се отежа превоз трупа и ратног материјала са севера на југ Вијетнама као и да се пошаље јасна порука Ханоју да војном интервенцијом не могу постићи ништа. Хариман је потврдио и речи америчког председника да су „на коцки част и реч САД“. Сједињене Државе су посматрале Јужни Вијетнам као посебну политичку јединицу, слично као што је била ситуација са Корејом или Немачком у то време.

Никезић је обећао да ће Председник СФРЈ бити упознат са меморандумом, додајући да СФРЈ сматра да је Вијетнамски рат претња светском миру, али и да се Југославија не може сложити са употребом силе против једне мале земље.⁶⁹⁶ Хариман је допустио могућност да ставови две земље могу бити различити, али да они очекују да југословенски званичници не сумњају у искреност САД. Он је нагласио да амерички председник већ месецима говори о преговорима а да Ханој не жели преговоре јер сматра да може извојевати војну победу. Амерички представник је замолио свог саговорника да се меморандум не чита из угла сукобљених ставова, већ са жељом да се разуме америчка позиција, и додао да очекују разумевање Југославије и избалансиран прилаз. Никезић је одговорио да југословенска влада не сумња да Американци искрено верују у своје мотиве. Ипак, са ескалацијом рата, Никезић се питао да ли одређени кругови у САД сматрају да је дошао прави тренутак за обрачун са Кином и

⁶⁹³ АЈ, КПР-І-3-а, САД, к.181, Подсетник за разговор са Хариманом; ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-159, 425865, Москва број 746, 19. VII 65.

⁶⁹⁴ АЈ, КПР-І-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића, са путујућим амбасадором САД, гувернером W. Averel Hariman-ом, на дан 27. јула 1965. године.

⁶⁹⁵ Исто.

⁶⁹⁶ Исто.

да ли је Вијетнам у том смислу само одскочна даска за инвазију на исту. После Хариманове потврде да администрација не планира никакав напад на Кину, југословенски званичник је изнео да се ставови СФРЈ и САД разликују у начину решавања вијетнамског питања. Он је сматрао да је после ескалације рата изузетно тешко држати овај сукоб у ограниченим оквирима, притом мислећи на обе зарађене стране. Никезић је упознао Харимана са позицијама југословенске владе, износећи да Ханој није у потпуности везан за Кину, као и да тамо постоје различита мишљења. Ипак, није било реално очекивати да ће ДР Вијетнам направити први потез у правцу мира, и апеловао да се уложе већи напори ка миру и покаже политичка смелост. Никезић је потенцирао прекид бомбардовања и признање Фронта националног ослобођења Јужног Вијетнама. Он је сматрао да би Сједињене Државе само ојачале свој углед и положај у свету, јер би прекидом бомбардовања и признањем Фронта била пребачена одговорност на другу страну.

Са друге стране, Хариман се држао става да Северни Вијетнам мисли да ће извојевати војничку победу и да САД немају избора, већ да морају да продуже бомбардовање.⁶⁹⁷ Хариман је изнео да САД сматрају да су урадиле све што су могле и да до сада није било никаквих позитивних индикација са супротне стране. Он је додао и да Американци очекују од СФРЈ да, користећи свој углед и положај у свету, утиче на другу страну како би села за преговарачки сто. Амерички дипломата је додао и да САД сматрају да не би требало тражити само америчке уступке, већ да то треба тражити и од друге стране. Он је додао да би овакав однос према ситуацији био изузетно позитивно прихваћен у Вашингтону.

Прелазећи на тему билатералних односа, Никезић је истакао да се међусобни односи повољно развијају, и у том смислу поменуо боравак југословенске делегације у Вашингтону која је отишла да тражи подршку у вези са привредном реформом.⁶⁹⁸ Хариман је обећао да ће се са конкретном ситуацијом упознати у Амбасади, али и додао да је програм помоћи постао непопуларан, пре свега зато што се стиче утисак да земље које примају америчку помоћ не показују заинтересованост за пријатељске односе са САД, директно именујући УАР, Пакистан и Индонезију. Он је додао да би било од велике помоћи влади Сједињених Држава уколико би у штампи или званичној изјави неког представника СФРЈ био показан избалансиранiji став према САД. Хариман је замолио свог саговорника да се његово излагање не схвати као условљавање економске помоћи политичким ставовима, али и додао да се у стварности ове везе не могу избећи. Никезић је рекао да разуме овакав став администрације, додајући да југословенска

⁶⁹⁷ Исто.

⁶⁹⁸ Исто.

штампа понекад упрошћава ствари чиме их само отежава. Ипак, он је додао и да „свака земља жели да остане доследна својој политици“, и да је то тако и у Југославији. Проблеми који постоје у односима између САД и СФРЈ не проистичу из билатералних односа већ из развоја међународних догађаја. Позивајући се на изјаву сенатора Фулбрајта, Никезић је истакао да ни југословенска страна не сматра да су национални интереси две земље у супротности. Хариман је изнео свом саговорнику да званични Вашингтон нимало није био задовољан изјавом премијера Индије Шастрија, после посете Москви, у којој је рекао да САД треба да престану са бомбардовањем. У том смислу је амерички представник сугерисао и да би, након разговора Тита и Шастрија, значило уколико би заједничка изјава двојице званичника била умеренија. То би америчком председнику дало већи маневарски простор, јер је до тог момента, утисак у Вашингтону био да је циљ несврстаних да се понизе САД. Он је подвукао да би се уједначенијим приступом могло брже доћи до преговора. Одбијајући да се конкретније изјасни о овој могућности, он је навео да сигурно неће доћи до обуставе бомбардовања уколико се само Сједињеним Државама придикује. Враћајући се на тезу о понижењу САД, Никезић је рекао да и мале земље могу да се осећају понижено, поготово када се њихова реч не слуша, када нема нормалног функционисања УН, и када велике земље раде шта хоће. Амерички дипломата се није сложио са овом констатацијом, износећи да постоје многе земље које у односу САД према Вијетнаму виде и гарант своје безбедности. Те земље поздрављају изјаву Џонсона да је на улог стављено обећање дато једној малој земљи.

У меморандуму који је Хариман предао Никезићу истичу се следеће тачке америчке позиције према Вијетнаму⁶⁹⁹: 1. Циљ Сједињених Држава у југоисточној Азији је постизање мира у којој свака независна нација има право да се развија у жељеном правцу. Сједињене Државе немају територијалне претензије нити представљају претњу било ком режиму у овом делу света; 2. Америка сматра Јужни Вијетнам независном земљом која има суверенитет над свим областима јужно од седамнаесте паралеле утврђене Женевским споразумима из 1954. године. Са тим у вези, јужновијетнамска влада је тражила од САД као и од других пријатељских земаља помоћ у сузбијању субверзивних акција и агресије из ДР Вијетнама. У том смислу, и бомбардовање Северног Вијетнама је виђено као акт самоодбране, које је подржано од стране међународног права, имајући у виду агресију са севера; 3. Државни секретар Дин Раск је у обраћању од 23. јуна 1965. године поменуо тачке могућег мирног решења вијетнамског проблема, подржавајући став министра спољних послова Јужног Вијетнама Тран Ван Доа: а)

⁶⁹⁹ АЈ, КПП-1-3-а, САД, к.181, Меморандум, 27. јули 1965.

престанак инфилтрације и субверзије, као и повлачење целог војног и политичког особља ДР Вијетнама; б) слобода која ће омогућити Јужном Вијетнаму да сам обликује своју будућност, без икаквог мешања споља; в) након престанка субверзије и инфилтрације повлачење свих страних трупа са територије Јужног Вијетнама; г) ефикасне гаранције за безбедност и независност Јужног Вијетнама; 4. Испуњење ових услова довело би до повратка на основе Женевске конференције из 1954. По постизању ових тачака, Северни и Јужни Вијетнам могу да се споразумеју о међусобним односима као и о евентуалном уједињењу на основу слободног избора, без притиска силе; 5. Пут за постизање мирног решења је дискусија, а Сједињене Државе су више пута показале спремност да ступе у безусловне разговоре. Ханој је изгледа спреман на преговоре једино у случају предходног прихватања њихових услова, што би у ствари представљало доминантну улогу комуниста у сајгонској влади. Са друге стране, ДР Вијетнам је такође инсистирао на повлачењу америчких трупа као услов за преговоре, што наравно није било могуће. Стога су Американци сматрали да Ханој није спреман да разговара у датом тренутку, па су молили да их било ко обавести уколико дође до промене оваквог става; 6. Алтернативни пут који би водио до преговора би могао бити узајамна деескалација која би на крају довела до прекида ватре. Подсећајући да ранији једностранни прекид бомбардовања није донео резултате, Вашингтон је оставио могућност поновног прекида бомбардовања уколико друга страна покаже било какву индикацију да је спремна да прекине инфилтрацију на југ и видно смањење војних акција. 7. Сједињене Државе су заинтересоване за конференцију о Камбоџи и Лаосу. Међутим, САД су стекле утисак да је Ханој против конференције, и тражиле су да се ДР Вијетнам јасно изјасни да ли је против нове конференције која би окупила све оне земље које су биле на конференцијама из 1954. у случају Камбоџе, односно 1962. што се тиче Лаоса; 8. Што се тиче такозваног Фронта националног ослобођења Јужног Вијетнама, САД су изнеле свој став да је Фронт створен и под директном контролом од стране Ханоја. Због тога су сматрали да представници Фронта могу да учествују у преговорима само као део северновијетнамске делегације; 9. С обзиром да нема никаквих индикација да ДР Вијетнам жели мирно решење, САД остају комплетно посвећене да свим потребним средствима бране Јужни Вијетнам од комунистичке агресије. Ханој прави грешку уколико мисли да ће Сједињене Државе напустити народ Јужног Вијетнама.

Већ из првог разговора и америчког меморандума јасно се могла приметити разлика између СФРЈ и САД у свим кључним питањима везано за решење вијетнамског проблема. Американци су посматрали Јужни и Северни Вијетнам као две потпуно различите политичке

јединице, истичићи став да тамо живе и два потпуно различита народа. На тај начин они су правним аргументима правдали бомбардовање ДР Вијетнама, истичући да их је легална влада Јужног Вијетнама позвала у помоћ. Они су, притом, потпуно пренебрегли чињеницу да је уз њихову помоћ дошло до изигравања Женевских споразума из 1954. посебно у оном делу који се односио на референдум о уједињењу Вијетнама. Вашингтон је такође посматрао и Фронт националног ослобођења као директну испоставу Ханоја. Са друге стране, југословенски званичници су америчку интервенцију у Вијетнаму посматрали као агресију на једну суверену земљу. Фронт националног ослобођења је за званични Београд представљао аутентичну и аутономну снагу у овом сукобу, и сходно томе, сматрао да је свако политичко решење морало укључивати и признање ФНО као равноправну страну у будућим преговорима.

Позиције представника две земље нису значајно промењене ни након сусрета америчког дипломате и југословенског председника. Приликом сусрета са Титом, Хариман је покушао да убеди свог саговорника да су САД урадиле све што је у њиховој моћи да приволе Ханој да седне за преговарачки сто.⁷⁰⁰ Износећи садржај разговора са совјетским представницима у Москви, Хариман се пожалио свом саговорнику да СССР није желео да преузме улогу посредника и да су Совјети константно упућивали Американце на директне контакте са Ханојем. Помињући Апел 17 несврстаних земаља, Хариман је изразио уверење да СФРЈ може да значајно допринесе мирном решењу сукоба у Вијетнаму. На крају свог излагања замолио је југословенског председника да изнесе ставове о решавању овог проблема.

Југословенски председник је отворено рекао свом саговорнику да СФРЈ не може да учини много јер није у добрим односима са ДР Вијетнамом.⁷⁰¹ Тито је истакао и да нису само несврстани забринуте овом ситуацијом. Совјети су такође били забринуте, у шта се могао уверити и Хариман. У разговорима које је југословенски председник водио са совјетским руководиоцима, он је схватио да СССР неће напустити Вијетнам јер би тако само ојачао кинеске позиције, и додао да и Американци то сигурно знају. Настављајући са изношењем југословенске позиције, Јосип Броз је рекао да СФРЈ разуме да ни позиција САД није лака. Међутим, првенствено САД а онда и Кина држе у рукама кључ за решење ове ситуације. Он је упозорио свог саговорника да Пекинг профитира на рачун америчких акција. За разлику од Африке где кинески утицај слаби, у Азији њихов утицај јача управо због америчких потеза. Као први амерички потез требало би да наступи прекид бомбардовања. После тога су САД требале јасно

⁷⁰⁰ АЈ, КПР-I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору друга Председника са специјалним амбасадором САД А. Хариманом, 28. јула 1965. у 11 часова у Белом двору.

⁷⁰¹ Исто.

да изјаве да су за преговоре на бази Женевских споразума, што би пребацило притисак на другу страну. Према Титовом мишљењу то би натерало супротну страну да се отворено изјасни. Он је критиковао амерички став из меморандума по коме је неопходно да ДР Вијетнам повуче своје трупе пре почетка преговора, сматрајући да пре свега треба сести за преговарачки сто. Тек уколико се обе стране договоре може доћи до узајамног повлачења снага, под условом да има северновијетнамских трупа у Јужном Вијетаму као што америчка страна тврди. Преговори се, према мишљењу југословенског председника, нису смели условљавати било каквим предходним захтевима. Тито је наставио своје излагање, истичући да пошто влада САД жели мир, она треба да покаже и широкогрудост. Он је отворено рекао свом саговорнику да није у интересу Сједињених Држава да помаже „најреакционарније“ режиме у свету, а оне то управо чине на многим местима па и у Вијетнаму. Он је сматрао да је потребан велики заокрет у америчкој политици према Вијетнаму, који би избио аргументе из руку Кинеза и даље ослабио њихов утицај у Азији. Разматрајући односе између Вашингтона и Москве, Тито је био уверен да Совјети желе добре односе са САД, али не на уштрб Вијетнамаца.

Хариман је захвалио саговорнику на искрености, али га је подсетио и да је Вашингтон подржао Београд у раскиду са Стаљином 1948. године, па се не може рећи да САД помажу само „реакционарне“ режиме, као што је то југословенски председник рекао.⁷⁰² Одбијајући алузије и совјетских али и југословенских званичника да је Џонсон напустио Кенедијеву политику, Хариман је рекао да је након објашњења америчке политике Косигин показао знатно помирљивији став. Он је у поверењу рекао југословенском председнику да се разговарало и о могућности око сусрета Косигина и Џонсона. Амерички дипломата је изнео познате америчке ставове о агресији са севера, истакавши спремност САД да се у Јужном Вијетнаму организују слободни избори и да на крају дође и до референдума о уједињењу. Главно питање је било како убедити Ханој да не постоји војно решење. Бомбардовањем ДР Вијетнама Сједињене Државе желе да постигну два циља 1) пре свега, отежавање снабдевања северновијетнамских трупа на југу, као и да спрече пребацивање појачања. Американци не бомбардују индустријске центре и насељена места, него само специфичне циљеве. Вашингтон не жели проширење рата, али ДР Вијетнам стално шири овај сукоб. 2) Ханој треба да схвати да је за њега боље да приступи преговорима. Сједињене Државе морају да изврше своје обавезе према Сајгону јер је у питању њихова част. Он је такође обавестио југословенског председника да ће доћи до знатног повећања броја америчких трупа и да ће оне бити много више у директној борби него што је до тада био

⁷⁰² Исто.

случај. Уколико би САД престале са бомбардовањем дошло би до одуговлачења преговора у недоглед, а Северни Вијетнам би искористио ситуацију и побољшао свој војни положај. Хариман је, говорећи о предстојећем сусрету Тита и Шастрија, поново сугерисао да би било пожељно да они дају „уравнотежену“ заједничку изјаву. Најбоље би било да се у изјави укаже на чињеницу да су САД прихватиле све предлоге за преговоре и да би требало да и Ханој исто то уради. Амерички дипломата је позвао свог домаћина да искористи свој углед и утиче на Северни Вијетнам.

Што се тиче међусобних односа Хариман је изразио наду да ће они наставити да се неометано развијају.⁷⁰³ Наглашавајући да је Америка посвећена миру, он је поново истакао да Југославија, као несврстана земља која има уплива на обе стране, може да одигра веома важну улогу. На самом крају је рекао да од захтева за прекид бомбардовања нема никакве користи уколико супротна страна не погаже неки адекватни знак.

Тито је одговорио да је изузетно тешко за Југославију да се, после апела 17 несврстаних земаља, поново ангажује на овом питању.⁷⁰⁴ Југословенски председник је рекао да даље бомбардовање Северног Вијетнама нема никаквог смисла, и да је то агресивни чин против једне независне земље Јосип Броз је подвукао да се не може очекивати много од СФРЈ уколико се бомбардовање настави. Бомбардовање је, према његовом мишљењу, водило ка проширењу сукоба, што би лако могло да доведе до укључивања и других земаља у овај рат. Један светски рат би све уништио, а Тито је подсетио саговорника да је ситуација таква да ни САД нису више ван домена уништења. Он је даље додао да би Сједињене Државе требало да иду на споразум са Вијетконгом, и да би се на тај начин створио независни и неутрални Јужни Вијетнам који би био „тампон држава“ између антагонистичких сила. Војне акције је требало ублажити и прићи политичким решењима и споља и изнутра. По мишљењу југословенског председника, томе се уопште није придавала нарочита пажња. Марко Никезић, који је присуствовао овом разговору, се надовезао и као пример поменуо земље које су бивше француске или британске колоније у којима су ове земље задржале пресудан утицај. У том смислу су и САД могле да нађу друге начине како би заштитиле своје интересе у југоисточној Азији.

Хариман је, међутим, инсистирао на томе да је ДР Вијетнам започео агресију на југ, и да САД, пре свега, потенцирају њен престанак.⁷⁰⁵ Са престанком агресије Јужном Вијетнаму би било омогућено да сам донесе одлуку о својој будућности, па чак и да сам донесе одлуку о

⁷⁰³ Исто.

⁷⁰⁴ Исто.

⁷⁰⁵ Исто.

уједињењу. Он је додао и да би Сједињене Државе радо прихватиле неутралност целог овог подручја, али да је Северни Вијетнам тај који не жели неутралност. Вративши се поново на америчку помоћ СФРЈ за време сукоба са Стаљином Хариман је поновио став америчке владе да уколико би дошло до повлачења северновијетнамских снага из Јужног Вијетнама, врло брзо би дошло и до повлачења америчке војске. Инсистирајући на томе да су САД увек водиле антиколонијалистичку политику, овај амерички дипломата је сматрао да је велика грешка што се Французи нису још 1947. и 1948. споразумели са Хо Ши Мином, за кога су и Американци сматрали да је противник превеликог зближавања са Кином. То би према његовом мишљењу омогућило стварање својеврсног „титоистичког“ режима у Вијетнаму. Категорички одбијајући могућност једностраног прекида бомбардовања, амерички изасланик је тврдио да би се овако само охрабрио Ханој на даља ратна дејства. У ширем контексту, САД су биле забринуте ратоборном политиком Пекинга, која је имала знатан утицај на ДР Вијетнам.

Тито је одговорио свом саговорнику да ни Југославија ни Индија не могу ништа да постигну у комуникацији са Кином или земљама уско повезаним са Пекингом, јер ни једна ни друга земља немају добре односе са њом.⁷⁰⁶ Ове две земље могу да предузму акцију међу несврстанима па и шире како би помогле проналажење мирољубивог решења. Ипак, сматрао је да је за то потребно да прође изврстан временски период. Према мишљењу југословенског председника, потребно је омогућити и нормалан рад Уједињених нација, јер би тамо несврстане земље могле да предузму низ корисних иницијатива. Хариман се захвалио југословенском председнику на пријему и размени мишљења. Он је изнео наду да ће се међусобни односи и даље развијати, као и да је овај сусрет допринео међусобном разумевању. На крају је договорено, да након разговора између Тита и Шастрија поново дође до сусрета двојице званичника.

Сусрет између специјалног изасланика америчког председника и југословенских руководиоца је свакако изазивао интересовање совјетских представника у Југославији.⁷⁰⁷ У разговору који је совјетски амбасадор Пузанов водио са помоћником државног секретара Видаковићем, истакнуто је да је Вијетнам представљао главну тему на састанку америчког дипломате и југословенског председника. Видаковић је информисао совјетског амбасадора да су се разговори кретали на сличној линији као и при посети Харимана Москви. То је, у ствари, значило да су Сједињене Државе за преговоре, да су спремне за обустављање бомбардовања и остало, међутим то је немогуће у условима када Ханој одбија да разговара. Југословенски

⁷⁰⁶ Исто.

⁷⁰⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 426225, Забелешка о разговору Б. Видаковића, помоћника државног секретара са А. Пузановим, амбасадором СССР, одржаним 29. VII 1965.

званичник је изнео став да САД траже излаз из Вијетнама уз очување престижа, са чиме се сложио и совјетски амбасадор. Пузанов је додао и да је циљ Хариманове посете био да испита став социјалистичких земаља о вијетнамском проблему. Он је изнео и мишљење да не само да неће доћи до обуставе бомбардовања већ да ће доћи и до ескалације рата.

Након три дана дошло је до новог сусрета Тита и Харимана. Америчког дипломату је пре свега интересовао резултат разговора између индијског премијера и југословенског председника по питању Вијетнама.⁷⁰⁸ Тито је информисао свог саговорника да су и он и Шастри показали једнаку забринутост поводом развоја ситуације у Вијетнаму која је по заједничкој оцени, све гора. Ипак, они су са задовољством констатовали да ипак постоји могућност решења, сматрајући да и једна и друга страна све више размишљају о мирном решењу сукоба. Дошло је време да се сукоб са војног пребаци на политички терен и то на следећим основама: 1. обустављање бомбардовања; 2. повратак на Женевски споразум из 1954. као основ преговора 3. решење треба тражити унутар Вијетнама, односно преко споразумевања са ФНО Јужног Вијетнама као и са оним елементима ван Вијетконга који су за њега прихватљиви. То би, по мишљењу југословенског и индијског представника омогућило стварање независног Јужног Вијетнама. Коча Поповић се надовезао да признање унутрашњих фактора и њихове тежње ка независности представља најбољу могућу брану против кинеског утицаја. У том случају би не само САД већ и Југославија била заинтересована за очување независности Јужног Вијетнама. Тито је наставио са ставом да ће СФРЈ и Индија упознати и друге несврстане земље са овим мишљењем. После тих консултација ће моћи да се зна да ли нешто може да се учини. Југословенски председник је поново нагласио да Београд нема добре односе ни са Кином ни са ДР Вијетнамом, али да са њима могу да разговарају оне несврстане земље које имају развијене односе са Пекингом и Ханојем.

Хариман је одговорио да је за САД најважније да се на основу споразума из 1954. године омогући Јужном Вијетнаму да сам решава своје проблеме.⁷⁰⁹ Тито је напоменуо да до овога уопште не би ни дошло да се од почетка поштовао овај споразум. Амерички дипломата је изнео неслагање са оваквим ставом југословенског председника али није желео даљу полемику. Хариман је такође додао да му није познато да у Вијетконгу постоје неки елементи који уживају подршку народа Јужног Вијетнама. Ипак, захвалио је Јосипу Брозу на његовим напорима за мирно решење овог проблема. Он је такође рекао да му је познато да ни Индија ни Југославија

⁷⁰⁸ АЈ, КПР-1-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору Председника Републике Јосипа Броза Тита са специјалним амбасадором Председника САД Хариманом на Ванги 31. јула 1965. године.

⁷⁰⁹ Исто.

не желе ширење Кине према југу Азије. Амерички амбасадор у Београду, који је такође присуствовао разговорима, упитао је југословенске званичнике да ли постоје неке индикације да је Ханој спреман на преговоре, на шта су му и Тито и Коча Поповић одговорили да постоје, али да Вијетнамци то нису били спремни да кажу Американцима директно. Тито је даље додао да су југословенски званичници ту информацију добили од једног југословенског дипломатског представника који је разговарао са северновијетнамским колегом. Тај разговор је трајао око сат и по, и југословенски председник је додао да се тако нешто до сада није догодило. Предочавајући свом саговорнику циљеве спољне политике СФРЈ, југословенски председник је затражио разумевање од стране САД, јер се званични Београд морао придржавати својих принципа. Хариман је оценио југословенске сугестије као корисне и изразио мишљење да ће Џонсон поздравити овакве напоре.

У разговору је такође дошло и до извесног поклапања мишљења о кинеској политици.⁷¹⁰ Амерички дипломата се интересовао о ставу југословенске владе о односима између Пекинга и Хо Ши Мина. Тито је сматрао да се северновијетнамски лидер боји кинеског утицаја јер га је у ствари сматрао империјалистичким. Хариман се сложио са овом констатацијом, али и изнео да други утицајни људи у влади ДР Вијетнама не деле став свог председника. Коча Поповић је сматрао да ће то ипак највише зависити од развоја догађаја. Југословенски председник је изразио спремност да настави борбу против тренутне кинеске политике, назвавши је „националистичком и расистичком“.

Разматрајући политику Совјета дошло је до извесних размимоилажења између саговорника. Југословенски председник је уверавао свог саговорника да совјетско руководство стварно жели споразумевање са САД.⁷¹¹ Тито је додао да Кина у ствари жели да испровоцира рат између САД и СССР. Тито је упозорио саговорника да се у одређеним круговима на Западу могу уочити и тенденције да се сукоб на релацији Москва-Пекинг искористи за слабљење Совјета. Хариман је одговорио да Сједињене Државе немају намеру да користе сукоб између Совјета и Кине како би ослабиле СССР. Враћајући се на билатералне односе, он је изразио наду да ће доћи до сусрета председника Тита и Џонсона. Тај сусрет би омогућио даље јачање поверења између две земље. Тито је позитивно одговорио на ову могућност, и додао да су Кинези напали Југославију и због апела 17 несврстаних земаља. Он је такође сматрао да је главна конфронтација у Африци између Југославије и Кине. То је важило и за Азију, али су међутим,

⁷¹⁰ Исто.

⁷¹¹ Исто.

тамо југословенске позиције биле мање повољне. Разговор је завршен међусобним здравицама и у пријатељском тону.

Иако СФРЈ није имала развијене дипломатске односе са ДР Вијетнамом, југословенска амбасада у Индији је обавестила и тамошњег представника ДР Вијетнама о разговорима Тита и Харимана.⁷¹² Вијетнамци су заузели тврд став поводом ове мировне иницијативе САД, захтевајући не само престанак бомбардовања већ и повлачење америчких трупа пре почетка преговора, али су били веома заинтересовани за овај разговор. Ставови које су југословенски званичници изнели у разговору са Хариманом су, према мишљењу југословенске амбасаде у Делхију, очигледно одговарали и Вијетнамцима, јер представник ДР Вијетнама није имао никакву замерку на оно што је југословенска страна изнела у овим разговорима.

Након одласка Харимана из Југославије, југословенска страна је решила да упозна совјетске представнике са садржајем разговора, као што је то, уосталом, урадила и Москва после посете овог америчког дипломате.⁷¹³ Павићевић је констатовао да је Хариман показао велико разумевање за совјетску политику. Он је додао да је овај амерички званичник изнео став да су САД спремне на разговоре на бази Женевског споразума из 1954. године, као и да је у меморандуму који је предат југословенским званичницима стајала и могућност дуже обуставе бомбардовања. Американци су очекивали да, уколико до ове обуставе дође, Северни Вијетнам покаже неки знак да је спреман на преговоре. Павићевић је такође информисао свог саговорника о југословенским ставовима за решавање кризе 1. обустава бомбардовања 2. признање Вијетконга као партнера у преговорима 3. основа будућег решења треба бити Женевски споразум из 1954. године. Југословенска страна је разговоре са Хариманом оценила изузетно корисним.

Разговор између југословенског председника и америчког дипломате оставио је позитиван утисак и на Харимана. Овакву оцену потврђује и разговор између шефа одсека за САД и Канаду у ДСИП-у др Милана Булајића са Волтером Робертсом, саветником амбасаде САД у Београду.⁷¹⁴ Робертс је изнео свом саговорнику да је читао текст телеграма који је Хариман упутио Џонсону после састанка у Београду. Овај амерички дипломата је био задовољан отвореношћу које је југословенски председник показао у разговорима, као и чињеницом да СФРЈ

⁷¹² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 428770, Делхи број 676, 18. VIII 1965.

⁷¹³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 428008, Забелешка о разговору М. Павићевића, заменика државног секретара за иностране послове са К. Александровим, отпрајником послова СССР-а, дана 7. августа 1965. године.

⁷¹⁴ АЈ, КПП-1-5-б, САД, Забелешка о разговору др Милана Булајића, шефа одсека за САД и Канаду, са г. Walter Roberts-ом, саветником Амбасаде САД у Београду, у ДСИП-у 3. августа 1965.

не жели да Сједињене Државе изгубе утицај у Азији. Овакав утисак нису умањиле ни разлике које постоје у гледиштима двеју влада. Саветник америчке амбасаде је додао да се у Вашингтону често стиче погрешан утисак захваљујући пре свега негативном писању југословенске штампе. Међутим, није пропустио да напомене ни изјаве југословенског председника за време последње посете Совјетском Савезу.

Колико је ова посета допринела бољим односима између Југославије и Сједињених Држава сведочи и писмо Џонсона Титу које је предао амбасадор Елбрик приликом сусрета са Павићевићем. Писмо је било датирано на 13. септембар 1965. године.⁷¹⁵ Председник Џонсон се захвалио на гостопримству које је указано Хариману и оценио да су разговори били изузетно корисни. Амерички председник је истакао спремност да испита све могућности за преговоре који би водили мирном решењу Вијетнамског рата. Он је нагласио и да цени добру вољу коју је показао југословенски председник и уверење да ће Тито урадити све што је у његовој моћи да се нађе мирољубиво решење. На самом крају писма амерички председник је наговестио даљу подршку југословенској привредној реформи што је за југословенске званичнике имало изузетан значај.

Конкретни резултати су уследили у наредним месецима – југословенској влади је одобрено укупно 174 милиона долара кредита, а била су јој одложена и плаћања која су доспела за 1966. годину. Све остале ставке које су биле везане за привредну реформу требале су да буду размотрене и решене већ крајем 1965. или почетком 1966. године.⁷¹⁶ Наравно, овај позитиван одговор владе САД на југословенска потраживања био је резултат пријатељског пријема Џосноновог изасланика и умереном реториком југословенских званичника приликом ових разговора, нарочито после хладног дочека у Москви. Ипак, свакако већи значај за Вашингтон имало је уверење да Тито може да одигра важну улогу у решавању Вијетнамског рата који је за САД већ представљао велики терет.

Друга посета и „мировна офанзива“ САД

До новог сусрета југословенских званичника са специјалним изаслаником председника САД Аврелом Хариманом дошло је након неколико месеци. Ситуација у Вијетнаму је била измењена, јер је дошло до престанка бомбардовања од стране САД. Вашингтон је желео да

⁷¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 431880, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 14. IX 1965.

⁷¹⁶ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 198.

искористи међународни углед СФРЈ како би дошло до преговора са Ханом. Сједињене Државе су започеле широку мировну иницијативу за решавање Вијетнамског рата, а Београд је у плановима Беле куће заузимао важну станицу.

У складу са овим америчким настојањима, Хариман је боравио у посети Југославији 31. децембра 1965. и 1. јануара 1966. године.⁷¹⁷ Са овим америчким званичником прво је разговарао југословенски државни секретар за иностране послове. Њих двојица су заједно путовали авионом за Београд, што им је омогућило време за широку размену мишљења. Хариман је рекао да је основни разлог његовог и Голдберговог путовања испитивање могућности за постизање мира у Вијетнаму. Он је тренутну ситуацију оценио повољном за постизање мирног решења, наводећи да би касније било знатно теже постизање било каквог споразума. Амерички дипломата је истакао да је Џонсон у дилеми којим путем треба да крене, и да је под јаким притиском „јастребова“ и војних кругова. Они су сматрали да је ситуација у Вијетнаму лоша пре свега зато што Џонсон није употребио сва средства којима располаже. Амерички председник, по речима Харимана, није био за проширење рата али је морао да добије и неке аргументе како би кренуо у правцу преговора. Он је смтрао да је прекид бомбардовања представљао корак који ће омогућити лакши пут ка миру и да ће омогућити другој страни да направи неки потез који би ставио до знања Американцима да је Северни Вијетнам спреман за преговоре. У даљем разговору амерички дипломата је више пута помињао могућност да Тито утиче на Совјете, па је због тога и Никезић правилно оценио да је сврха Хариманове посете жеља америчке администрације да се југословенски председник ангажује у правцу промене дотадашњих совјетских ставова. Он је такође додао да је за Американце тренутно важно да несврстане земље као што су Југославија и Индија изврше својеврстан притисак на СССР износећи му ставове да треба да се охрабри Ханом да крене путем преговора. То је било посебно важно због предстојеће посете Шељапина Ханом.

Хариман је, позивајући се на југословенски став из предходне посете, да је неопходно прекинути бомбардовање ДР Вијетнама како би могло доћи до преговора, обавестио југословенског председника да су САД једнострано прекинуле бомбардовање 23. децембра 1965. године.⁷¹⁸ Овог пута Хариман је био директнији у свом тражењу да се СФРЈ ангажује на решавању овог сукоба. Он је изнео да му је познато да Београд нема велики утицај у Ханом, али

⁷¹⁷ АЈ, КПР I-5-б, САД, Из забелешке о разговору државног секретара М. Никезића са А. Хариманом 31. децембра 1965. године.

⁷¹⁸ АЈ, КПР-I-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору друга Председника са специјалним изаслаником Председника САД Averell Harrimanом на Брду код Крања 1. јануара 1966. г.

да се нада да Београд има велики утицај у Москви. Амерички дипломата је изразио наду да ће Совјети утицати у правцу решења сукоба и смањења „темпа“ рата. Хариман је подсетио да ускоро Џонсон треба да преда извештај Конгресу о стању Уније, као и да би требала да почне расправа о буџету, те да би било добро да Ханој до тада покаже неку назнаку да је спреман за преговоре. Он се осврнуо на Џонсонов програм од 14 тачака и предао један примерак председнику Титу. Такође је додао да 14 тачака не представљају никакве услове, већ само ставове америчке администрације. У њима се нису налазили никакви нови ставови, али узете заједно, према америчком дипломати, оне су представљале важан показатељ америчке политике везано за овај проблем. Амбасадор САД у Београду, Елбрик, који је такође присуствовао овим разговорима, приметио је да се америчких 14 тачака у знатној мери подударају са ставовима које је Тито изнео у прошлом разговору са Хариманом.

Тито је поздравио америчку мировну иницијативу и додао да је веома важно да ова обустава не буде временски ограничена.⁷¹⁹ Говорећи о предстојећем путу Шељапина у ДР Вијетнам, југословенски председник је сматрао да је циљ ове посете да се „дубље проникне у ставове појединих група и људи у тој земљи.“ Шељапин је, према Титовом мишљењу, желео да испита могућности за мирољубиво решење овог рата. Тито је нарочито истакао да ова иницијатива не би требала да садржи ништа што би могло да буде протумачено као ултиматум. На Хариманову замерку да Џонсонов став није ултиматум, Никезић је рекао да ни југословенска страна то тако не види, али да последњи амерички кораци не треба да буду везани за неки рок, јер би супротна страна то могла да доживи као ултиматум. Тито је затим додао да Југословени не могу да утичу на ДР Вијетнам, али да свакако могу да совјетским руководиоцима пренесу америчке ставове као и да изнесу свој став о тренутној ситуацији. Он је сматрао и да је било неопходно обавестити Индију и УАР о овој акцији, посебно имајући у виду добре односе које је Уједињена Арапска Република имала са ДР Вијетнамом и НР Кином. Хариман се сложио са овом констатацијом и обавестио Тита да ће посетити ове две земље али и нагласио да се од СФРЈ очекује да изврши притисак на Москву.

Тито је већ следећег дана упознао совјетског амбасадора Пузанова о разговорима које је водио са Хариманом.⁷²⁰ Он је предао свом саговорнику америчких 14 тачака, уз изношење југословенских ставова о неограниченој обустави бомбардовања и статусу Вијетконга. Југословенски председник је такође истакао да СФРЈ сматра да ову америчку иницијативу не

⁷¹⁹ Исто.

⁷²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-163, 445472, Забелешка о разговору друга Председника са совјетским амбасадором А.М. Пузановом на Брду код Крања, 2. јануара 1966. године.

треба априори одбити, сматрајући да се прво треба испитати да ли се ради о маневру или стварној жељи за преговорима.

Друга посета Харимана је такође позитивно оцењена од стране америчких званичника у Београду. Међу њима је био изражен оптимизам у погледу успеха мировне иницијативе америчког председника.⁷²¹ Извештај југословенске амбасаде у Вашингтону је потврдио овакву оцену писањем америчке штампе да је Хариман „топло био примљен у Југославији“, те „да су Југословени уверени у искреност председника Џонсона и његове офанзиве мира“.⁷²²

Међутим, ова америчка иницијатива је доживела неуспех. Иако је и ова посета Џонсоновог специјалног изасланика прошла у пријатељској атмосфери и међусобном разумевању, она није могла да спечи промену става Вашингтона о могућностима СФРЈ да допринесе решавању Вијетнамског рата.⁷²³ С обзиром да совјетски руководиоци нису изнели никакав конкретан став југословенским колегама поводом америчке мировне иницијативе постало је јасно да Београд има врло ограничен утицај у Москви. После консултација са кључним несврстаним земљама југословенско руководство је дошло до закључка да није могућа ни конкретна акција ових земаља како би се иницијали преговори о решавању Вијетнамског рата. Обнављање бомбардовања, односно неуспех мировне иницијативе, означило је и крај дотадашњег интереса САД за блиском сарадњом са СФРЈ, што је значило и престанак велике финансијске и економске помоћи коју је Југославија до тада добијала.

Трећа посета Харимана, Вијетнам, Блиски исток и југословенско-амерички односи

Између друге и треће посете Харимана, југословенско-амерички односи су претрпели велике промене у негативном правцу. Ове промене су биле постепене и биле су резултат како међународних околности, тако и ситуација у билатералним односима. Међусобни односи су додатно били оптерећени насилним демонстрацијама упереним против америчких представништава у СФРЈ и бомбашким нападима на југословенске конзулате у САД. Што се тиче међународних околности оне су се односиле пре свега на различите позиције две земље по питању Вијетнамског рата и немогућности југословенске владе да битније утиче на актере који су по овом питању били на супротној страни од Вашингтона. На лето 1967. године још једна

⁷²¹ АЈ, КПР-І-5-б, САД, Забелешка о разговору начелника II управе са Тобином, саветником Амбасаде САД, 4 јануара 1966. године.

⁷²² АЈ, КПР-І-5-б, САД, Кабинету председника, 6. I 1966.

⁷²³ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 201-204.

међународна криза је утицала на кварење односа између САД и СФРЈ. Рат на Блиском истоку у коме је Београд недвосмислено стао на страну арапских земаља, а Сједињене Државе на страну Израела додатно је закомпликовао међусобне односе. Узевши у обзир све ове околности било је јасно да односи две земље нису више били на оном нивоу на коме су били у периоду друге половине 1964. и готово целе 1965. године.

У оваквим условима је дошло и до треће посете Харимана Београду. Главна питања која су требала да буду разматрана приликом сусрета са овим америчким дипломатом била су решавање кризе на Блиском истоку и ситуација у Вијетнаму.⁷²⁴ С обзиром да је Израел изашао као несумњиви победник овог сукоба, основна америчка процена ситуације на Блиском истоку, према ДСИП-у, је била да ће одуговлачење решења ослабити Насеров режим или чак довести до његове промене, што би довело до урушавања позиције Совјета у овом региону. Нацрт америчке резолуције коју је администрација спремала за УН је подразумевао повлачење израелских снага са окупираних територија, али тек пошто им се признају права на „безбедне и признате границе“, успостављање демилитаризованих зона итд. У оваквој ситуацији ДСИП је сматрао да ће Хариман пре свега настојати да убеди југословенско руководство да САД не наступају произраелски и да искрено теже ка проналажењу мирног решења. Он ће исто тако очекивати од СФРЈ да утиче на Арапе, како би показали већу флексибилност. Његово интересовање ће свакако ићи и у правцу сазнавања степена ангажовања социјалистичких земаља на Блиском истоку, као и до које мере су оне у будућности спремне да се ангажују. Државни секретаријат је претпостављао и да ће Хариман указати на опасност од совјетских испорука оружја Египту.

У оцени америчке политике према Вијетнаму, ДСИП је полазио од тезе да су Сједињене Државе оријентисане на војно решење, чији је циљ америчко дугорочно присуство у југоисточној Азији.⁷²⁵ Упркос појачаном домаћем и међународном притиску да се обустави бомбардовање ДР Вијетнама, оно, према мишљењу југословенских званичника, у пракси више није било ограничено. Повећање људства у Јужном Вијетнаму такође је говорило у прилог овој тези ДСИП-а. Ипак, све неповољнија међународна и домаћа ситуација су приморавале америчку администрацију на сталне мировне офанзиве, у којима међутим није било никаквих нових момената. У суштини све оне су се сводиле на подвлачење спремности за преговоре уз захтев да за обуставу бомбардовања ДР Вијетнам треба да предузме неке реципрочне кораке, попут обуставе инфилтрације у Јужни Вијетнам. Ни остали фактори у овом сукобу, према оцени

⁷²⁴ АЈ, КПР-І-3-а, САД, к.181, Информација у вези са предстојећом посетом А. Харимана Југославији 26. новембра 1967. године.

⁷²⁵ Исто.

ДСИП-а, нису променили своје дотадашње позиције, осим Ханоја и ФНО Јужног Вијетнама који су заузели нешто флексибилнији став, и на тај начин ојачале свој положај у међународној јавности. С обзиром да је вијетнамско питање највише оптерећивало америчку администрацију, један од циљева Хариманове посете је требао да буде олакшавање америчке позиције тако што ће овај дипломата поновити спремност Вашингтона за преговоре.

Југословенски руководиоци су погоршање билатералних односа видели пре свега у оријентацији америчке администрације на политику силе.⁷²⁶ Ипак, њихов основни став је био да су се ти односи увек одржавали на задовољавајућем нивоу, а поготово у оним областима где су постојали заједнички интереси и могућност за равноправну сарадњу. Свакако да је интерес званичног Вашингтона у датим околностима био и нешто израженији, узимајући у обзир југословенски углед међу несврстаним, а нарочито међу арапским земљама. У том кључу је ДСИП посматрао и Џонсонова писма која су упућена југословенском председнику. Државни секретаријат је подвукао значај ових размена мишљења са САД, јер је то доприносило јачању угледа СФРЈ у свету као и афирмацији принципа југословенске спољне политике.

До трећег у низу сусрета двојице званичника у периоду између 1965. и 1967. године дошло је 27. новембра 1967.⁷²⁷ На почетку разговора, Хариман је истакао да је ситуација на Блиском истоку нешто повољнија, дајући југословенском председнику заслуге за то. Он је изнео и америчку подршку резолуцији Савета безбедности, као и будућој мисији специјалног изасланика УН. Тито је одговорио да сама чињеница да је ова резолуција прихваћена једногласно говори о жељи великог броја земаља да се криза на Блиском истоку реши мирним путем. Он је сматрао да ова резолуција може да послужи као полазна тачка за решавање проблема. Међутим, Тито није био оптимиста у погледу стварних домета за мирно решење сукоба, повезујући их са крутим ставовима Тел Авива. Он је истакао да су арапске земље прихатиле миран начин решавања кризе на Блиском истоку, и да су постале знатно флексибилније. Према томе, њима не би требало постављати никакве максималне захтеве, и требало би мислити дугорочно. Југословенски председник је, у поверењу, рекао Хариману да је приликом пријема председника Јеврејског конгреса Голдмана, изнео став да Израелци од стварања државе нису имали толико повољну шансу да се учврсте на територијама које су им признале УН и друге земље. У том смислу, Израел је имао могућност да успостави безбедност и односе са Арапима. Југословенски председник је упознао Голдмана и са разговорима које су

⁷²⁶ Исто.

⁷²⁷ АЈ, КПП-1-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору Председника Републике са специјалним изаслаником председника Џонсона, гувернером Хариманом, у Карађорђеву 27. новембра 1967. год.

представници СФРЈ имали са арапским лидерима, у којима је истицано да је постојање израелске државе чињеница коју су признале УН и већина земаља и да се ту суштински ништа више не може променити.

Одговарајући на Титово излагање, Хариман је истакао да се ставови САД и СФРЈ подударају. Ипак, амерички дипломата је додао да је тешко рећи колико ће далеко Израел ићи у својим захтевима, и нагласио ограничен утицај који САД имају у овој земљи.⁷²⁸ Он је поново подвукао потребу да југословенски председник утиче на арапске лидере да воде „разумну“ политику. Тито је изнео свом саговорнику да и социјалистичке земље, укључујући СССР, желе да што пре дође до мирног решења. Међутим он је истакао и крајње домете југословенске политике у овој ситуацији – савет Арапима у правцу мирног решења и подсећање на чињеницу постојања Израела. Југословенски председник је јасно рекао свом саговорнику да СФРЈ неће ићи даље од ове две ставке. Подсећајући на поруке председника Џонсона, Јосип Броз је навео да је тамо било прихватљивих ствари, поготово став да нико не треба да тражи од арапских земаља да признају Израел *de jure* као и да не треба терати Арапе да капитулирају. Ипак, југословенски председник је сматрао и да је у међувремену дошло до промене ових америчких ставова. Упознајући саговорника са садржајем разговора које је водио са арапским лидерима Тито је подвукао да је са њима договорио следеће: 1. престанак стања зараћености одмах по повлачењу израелских трупа на позиције од пре 5. јуна – ово би *de facto* представљало признање Израела; 2. гаранције Израелу од стране великих сила или УН у смислу неповредивости граница и безбедности; 3. слободан пролаз за све бродове кроз Акабски залив; 4. повезивање питања слободне пловидбе кроз Суец са статусом палестинских избеглица. Хариман се није сложио са констатацијом да су САД мењале став, и изразио наду да ће СФРЈ наставити да врши позитиван утицај на Блиском истоку. Пошто су биле исцрпљене све могућности за даљу дискусију око овог питања прешло се на ситуацију у Вијетнаму.

Ово питање је такође показало све разлике у политици које су водиле две земље. На самом почетку разговора о овој теми, Тито је био разочаран што је након прошле посете Харимана ипак дошло до обнове бомбардовања и до даље ескалације рата.⁷²⁹ Међутим, амерички дипломата је сматрао да су САД сасвим довољно чекале позитиван сигнал из Ханџа. Американци су и даље инсистирали да СФРЈ може да допринесе мирном решењу сукоба, али је Хариман био видно разочаран сазнањем да југословенски председник приликом посете Москви

⁷²⁸ Исто.

⁷²⁹ АЈ, КПР-І-3-а, САД, к.181, Забелешка о разговору Председника Републике са специјалним изаслаником председника Џонсона, гувернером Хариманом, у Карађорђевој 27. новембра 1967. год.

уопште није помињао Вијетнам као тему. Тито је изнео и нешто промењен југословенски став да уједињење Јужног и Северног Вијетнама не може бити узето као непосредан циљ. Политичко решење би требало тражити у сарадњи ФНО Јужног Вијетнама и демократских елемената ван њега. То би довело до стварања својеврсне „тампон“ државе. Међутим, даља дискусија се заоштрила на питању америчке подршке „реакционарним“ режимима у Јужном Вијетнаму. Хариман је констатовао да је било више слободних избора у Јужном Вијетнаму на које је изашао велики број грађана, да је за САД ситуација јасна, одбијајући било какву даљу дискусију о томе. Са друге стране, југословенски председник је сматрао да СФРЈ више не може ништа да учини у правцу решења Вијетнамског рата. Подсетио је саговорника на фијаско који је доживео Апел 17 нескврстаних земаља и изнео да Београд нема никакве односе са Ханојем. Тито је такође додао да у Југославији влада велико огрчење јавног мњења због америчких акција у Вијетнаму и да руководство СФРЈ мора да и о томе води рачуна. Хариман је ипак и даље инсистирао да Београд треба да предузме неку акцију па је и подвукао да би амерички председник био „веома захвалан“.

Пошто су биле исцрпљене све могућности за даљу дискусију на међународне теме, Јосип Броз се освнуо и на билатералне односе, потврдивши добро стање и истакао да ће СФРЈ и даље радити на томе да се ти односи још више развију.⁷³⁰ Ипак, он је додао и да се од Југославије не може очекивати да стаје на страну било које земље, уколико верује да је политика те земље усмерена против мира. Он је констатовао да је међународна ситуација лоша, а поред Блиског и Далеког истока поменуо је и ситуацију на Кипру. На самом крају разговора амерички дипломата је изразио наду да ће доћи до побољшања међусобних односа по окончању Вијетнамског рата. Тито је такође веровао да ће се ствари после тога покренути у позитивном смислу.

Прве две посете Харимана су имале позитиван ефекат на југословенско-америчке односе. Свакако да је овом ефекту допринела и Хариманова личност. Ипак, помирљив тон југословенских званичника као и спремност да се ангажују на решавању Вијетнамског рата имао је далеко значајнији утицај на овакву оцену. Наде америчке администрације да југословенски председник има значајан утицај на совјетско руководство су такође битно допринеле смањењу тензија које су постојале уочи прве посете. Међутим, након неуспеха америчке мировне иницијативе, као и неуспеха југословенског руководства да предузме било какву иницијативу у правцу решавања сукоба, било је потпуно јасно да САД неће мирно прихватити критике челних људи СФРЈ на рачун њихове спољне политике. Са друге стране, стална дилема југословенског

⁷³⁰ Исто.

руководства између вођења принципијелне политике и економских интереса даље је доприносила негативном развоју односа. Овакав развој није успела да неутралише трећа посета Харимана. Чини се да су две стране чвршће стајале на супротним позицијама него што је то раније био случај. Међутим, до наглог побољшања међусобних односа је дошло већ наредне године и то због изненадне интервенције Совјетског Савеза у Чехословачкој.

РАТ У ВИЈЕТНАМУ И ЕКОНОМСКИ ПРИТИСАК САД НА ЈУГОСЛАВИЈУ

Након раскида са Совјетима 1948. године САД су постале главни економски партнер СФРЈ, а због пресудног утицаја у међународним финансијским организацијама попут ММФ и Светске банке, и незаобилазан чинилац у развоју земље. Наравно, Сједињене Државе су ову своју улогу користиле како би вршиле и политички притисак на Београд, док је југословенска страна настојала да економске односе изузме из укупних односа две земље. У ствари, званични Београд је желео да укупне билатералне односе изузме из међународне политике и честих супротних ставова и сукоба две владе у односу на тумачење догађаја у свету.

Америчка акција бомбардовања ДР Вијетнама као и реаговање југословенских званичника везано за инцидент у заливу Тонкин изазвало је својеврсну кризу у међусобним односима. Државни секретаријат за спољне послове је процењивао да САД због предстојећих председничких избора неће заоштравати политичке односе, али да ће вероватно одуговлачити са доношењем одлуке о југословенским потраживањима жита по ПЛ-480, односно америчком програму „Храна за мир“.⁷³¹ У незваничним разговорима је отворено наглашавана ова могућност, уз наговештај и неких конгресних акција па и довођење у питање статуса најповлашћеније нације који је Југославији враћен предходне године. Ипак, одговорни у ДСИП-у су сматрали да ће Вашингтон задржати курс развијања међусобних односа, и да ће као притисак користити управо питање југословенског потраживања жита и то више у смислу одуговачења него одбијања. Са друге стране југословенски званичници нису искључили пасивније постављање САД у будућности, па су позвали на закључке од 3. јула 1964. године⁷³² и у том смислу наложили амбасадору Мићуновићу да посети америчког државног секретара Раска

⁷³¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 434122, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 27. VIII 1964.

⁷³² Закључци југословенске владе су се односили на предузимање иницијативе за побољшање односа са САД.

и са њим изврши размену мишљења поводом међународне ситуације и предложи сусрет са Кочом Поповићем у току заседања Генералне скупштине УН.

Амбасадор Мићуновић се није у потпуности сложио са оваквом поставком ДСИП-а.⁷³³ Он је сматрао да је потребно пре свега инсистирати на потписивању Фулбрајтовог програма, али и уговора о обештећењу имовине Американаца која је национализована и трговинског споразума и да се томе треба дати и одговарајући публицитет. Амбасадор је сматрао и да постоји реална могућност да СФРЈ добије целокупну количину од милион и двеста хиљада тона жита и остало што је тражила, под условима дугорочног кредита, као и једну количину жита за динаре. Поред очигледних елемената притиска, Мићуновић је указивао и на одређене елементе који са тиме нису имали никакве везе - 1. Вашингтон по правилу никада није потписивао овакве споразуме са СФРЈ у августу; 2. закон ПЛ-480 се поново нашао пред Конгресом а Сенат је усвојио нову, погоршану верзију овог закона; 3. САД нису у ово време обично закључивале овакве уговоре ни са другим земљама; 4. председнички избори су се одржавали у новембру 1964. године.

Након нешто оштријег наступа у југословенској штампи поводом Тонкиншког инцидента, југословенски председник је на конференцији несврстаних у Каиру ипак имао умеренији наступ. Такав наступ није прошао незапажено у Вашингтону.⁷³⁴ У разговору који су водили југословенски представници са својим домаћинима у САД, говор Тита на конференцији несврстаних оцењен је као конструктиван и умерен. У наставку разговора, Југословени су обавештени да ће ускоро доћи инструкције за званичан почетак преговора око продаје жита СФРЈ. Такође је наведена и могућност промене закона ПЛ-480 у позитивном смислу, односно да ће Београд моћи да купује жито за националну валуту.

На састанку у Савезном извршном већу 25. децембра 1964. године констатовано је да се развој југословенско-америчких односа могао сматрати позитивним у овом периоду.⁷³⁵ Што се тиче економских односа констатовано је да је успешно закључен споразум са САД о предратним дуговањима, споразум о потраживању америчких грађана, односно о национализованој имовини у новембру, као и споразум о извозу текстила у САД. У 1964. години била су закључена и три споразума о куповини пољопривредних вишкова, а на одређен начин се у то уклапао и зајам од 70 милиона долара који је одобрен СФРЈ од стране Међународне банке за обнову и развој. Савезно извршно веће је сматрало да је овакав повољан развој односа условљен несмањеним

⁷³³ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 435600, Вашингтон број 1373, 3.IX 1964.

⁷³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 440698, Вашингтон број 1646, 12. X 1964.

⁷³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 45563, Информација о стању односа СФР Југославија – САД, 12. фебруара 1965.

америчким интересом за Југославију. Разматрајући перспективе међусобних односа СИБ је посебно нагласио важност економских проблема. Истакнуто је да је СФРЈ велики дужник САД као и утицај који је Вашингтон имао на Међународну банку за обнову и развој као и на Међународни монетарни фонд. Констатовано је да ће СФРЈ и у 1965. години имати потребе за увозом пољопривредних вишкова и то на једнаком нивоу као и 1964. године, а ни перспективе за наредне године нису биле боље. У дискусији која је вођена је потврђено да средства за увоз пољопривредних производа у износу од око 100 милиона долара Београд не може обезбедити извозом, и да је због тога неопходно да се пронађе извор финансирања ових потреба. Сједињене Државе су биле једина земља која је могла да обезбеди куповину пшенице на дугорочни кредит. Због промене закона о продаји вишка пшенице СФРЈ више није могла да узима кредит у домаћој валути, па су стручњаци упозоравали да ће брзо расти југословенско задуживање у доларима. Доларско задужење Београда износило је, када му се додају набавке у 1964. години преко 450 милиона, а динарско задужење је било у висини од преко милијарду долара. Југославија се приближавала ситуацији у којој би 20% девизног прилива морало да се одваја за отплату дуга, а по опште усвојеним стандардима већ се 10% сматрало критичним нивоом задужења. Код обезбеђења дугорочних кредита (период отплате 15 до 20 година) основни проблем је био што су се и они могли набавити готово искључиво у САД рачунајући и међународне финансијске институције у којима су Американци имали пресудан утицај. Београду је исто тако била неопходна и америчка финансијска помоћ у планираној девизној реформи. Ови проблеми, као и питање претварања средњерочних у дугорочна задужења и обезбеђење сарадње америчког приватног капитала, захтевали су да се нарочита пажња усмери ка економским односима са САД и у вези са тим стварању повољне атмосфере у Америци. Због тога је било неопходно и доношење конкретних закључака о оријентацији и распореду југословенске спољне трговине у целини који би водили рачуна о месту и улози Сједињених Држава у решавању дугорочних потреба СФРЈ.

Савезно извршно веће је констатовало да је перспектива политичких односа СФРЈ-САД лоша, као и да није нарочито повољна у датом тренутку, па је препоручило да се учине максимални напори у том расположивом али уском простору у којем је могућа сарадња.⁷³⁶ Такви напори су захтевали стално и активно неговање ових односа у оквиру постојећих граница, а не само иницијативе у време југословенских економских потреба. Због тога је СИБ сматрао да би

⁷³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 45563, Информација о стању односа СФР Југославија – САД, 12. фебруара 1965.

убудуће посете економских званичника требале да заузму важно место. Ове посете се нису смеле ограничити на формалне манифестације, већ су морале да буду део сталне активности у изналажењу додирних тачака. Спроведене на овакав начин те посете су могле утицати и на политичке односе две земље, а могле су да представљају и једну врсту припреме за политичке контакте. Савезно извршно веће је због тога наложило ДСИП-у као и секретаријатима за трговину и финансије да заједнички размотре економске и финансијске проблеме у југословенско-америчким односима, да одреде будуће задатке и да у складу са тим спроведу и потребне мере за њихово извршење. При томе се морала посебно обратити пажња на увоз пољопривредних производа, са дугорочним доларским кредитима, са девизном реформом, са конверзијом средњорочних задужења и са убрзавањем решења питања сарадње са америчким приватним капиталом. Секретаријати су такође требали да утврде које организационе и друге мере требају да се предузму и у СФРЈ и у САД у циљу унапређења размене, као и које посете привредних руководилаца треба предвидети за 1965. годину. Државни секретаријат за иностране послове је требао да предложи план размене посета као и да предузме кораке у вези са посетом председника Савезне скупштине, Едварда Кардеља, како би утврдили намере Американаца и одредили термин за посету који би одговарао обема странама.

На почетку 1965. године, амбасадор Мићуновић је тражио упутства владе у вези са евентуалним доласком Коче Поповића на заседнање Генералне скупштине Уједињених нација. Суштински, радило се о потреби за што скорије покретање разних економских питања која су била од изузетног значаја за СФРЈ.⁷³⁷ Југославија је требала да поднесе захтев за отпочињање другог дела преговора о житу и осталим пољопривредним производима из 1964. године у износу од 75 милиона долара, захтев за промену Закона о продаји пољопривредних вишкова и враћања ранијег статуса и права за куповину у националној валути, омогућавање дугорочних кредита од Експорт-Импорт банке, питање спремности САД за финансијско учешће у југословенском седмогодишњем инвестиционом програму. Поред овога званични Београд је планирао и да испита могућност претварања доспелих краткорочних кредита у дугорочне, као и питање новог курса динар-долар, што је спадало у однос СФРЈ и ММФ, али је природно интересовало и Сједињене Државе а повезано је било са осталим југословенским захтевима и укупним економским односима са САД. Према ставу Мићуновића, амбасада је могла да једино покрене питање преговора о пшеници и осталом, као и да преда захтев за промену закона ПЛ-480. Због тога је југословенски амбасадор сматрао да се под хитно треба одлучити да ли Коча Поповић

⁷³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 41719, Вашингтон број 45, 12. I 1965.

долази у Њујорк, и да ли, у случају његовог недоласка, ова остала питања треба да буду покренута преко амбасаде или у Београду. У оцени евентуалног америчког одговора на југословенске захтеве амбасадор Мићуновић није био у могућности да предвиди да ли ће он бити позитиван или негативан, подсећајући да је у овом виду међусобних односа СФРЈ у подређеном положају јер је страна која само тражи. Анализирајући скорашњу изјаву Џонсона, југословенски дипломата је сматрао да нема основа да се мисли да је америчка администрација спремна да иде на промену неких закона како би преузела нове и веће финансијске обавезе према Југославији. Он је сматрао да ће Сједињене Државе бити све тврђе у генералном односу према помоћи иностранству. Овакав став југословенског амбасадора био је заснован на новом предлогу програма помоћи који је амерички председник намеравао да поднесе Конгресу који је био најмањи од почетка овакве америчке праксе 1948. године. О југословенским економско-финансијским потребама разговарано је више пута у предходном периоду. Мићуновић је подсетио на разговоре Кведера и Тајлера у новембру месецу 1964. и Кливленда са разним југословенским званичницима и констатовао да влада САД још увек није званично на све ово реаговала. Он је додао да се амбасада у Вашингтону све чешће сусреће са негативним оценама о стању југословенске економије и финансија од стране појединих званичника из Стејт Департамента. Посебно је истицано да је трговински дебаланс СФРЈ у 1964. години био највећи од краја Другог светског рата. Такође је са америчке стране констатовано да су спољни дугови премашили југословенску способност плаћања доспелих обавеза. Југословенском амбасадору је изнет и став да је Београд „срећно“ добио кредит за железнице од Међународне банке за обнову и развој. Мићуновић је све горе изнесено видео и као део притиска на СФРЈ.

Амбасадор Мићуновић је 19. јануара 1965. године имао разговор и са својим колегом Елбриком, који је боравио у Вашингтону због консултација.⁷³⁸ Амерички амбасадор је у разговору истакао да се и он и Стејт Департамент слажу у оцени да се југословенско-амерички односи повољно развијају. Што се тиче конкретних проблема, он је нагласио да ће пре његовог повратка у Југославију, тј. пре краја јануара америчкој амбасади бити достављене инструкције за почетак другог дела преговора везано за аранжман потписан 1964. године о куповини жита, памука и других пољопривредних односа. Амерички дипломата је такође додао да услови уговора неће бити мање повољни у односу на предходни споразум. На Мићуновићеву примедбу да се преговори непотребно одуговлаче, из децембра 1964. у јануар, па онда и у фебруар 1965. године, Елбрик је одговорио да је разлог пре свега у тражењу могућности да уговор буде што

⁷³⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 43356, Вашингтон број 89, 22. I 1965.

повољнији за СФРЈ. Он је поменуо и југословенске проблеме због великог трговинског дебаланса, и изразио наду да ће 1965. година бити знатно боља од предходне. Поменуо је и изузетно позитиван извештај америчке трговинске делегације која је боравила у СФРЈ предходне године, а додао да САД очекују и југословенску трговинску делегацију у току 1965. године. Амерички амбасадор се интересовао и за ток преговора са ММФ-ом нарочито везано за курс динар-долар, што је било од посебног значаја за Сједињене Државе. Међутим, што се тиче финансијске подршке југословенској привредној реформи, Елбрик је говорио у општим цртама и неодређено.

Посебан проблем за југословенску економију и финансије представљала су динарска средства којима је влада САД располагала. Због тога је у Савезном секретаријату за финансије направљена посебна анализа овог проблема.⁷³⁹ Од 1955. године влада САД је продавала Југославији пољопривредне производе на кредит уз плаћање у домаћој валути. Укупна динарска средства по закљученим споразумима до априла 1962. године⁷⁴⁰ износила су 374,7 милијарди динара. Од овог износа америчка влада је за своје потребе задржала 23, 9 милијарди динара, а дала у разним зајмовима 239,5 милиона а у виду поклона 89,3 милијарде динара. Динарска средства којима је у потпуности располагала влада Сједињених Држава (US use) су износила 45, 83 милиона у доларима а потрошено је 23, 27 милиона долара. По споразуму о коришћењу ових средстава америчка администрација је могла да их користи у следећим случајевима: 1. делимично за девизна плаћања (конверзија у друге валуте); 2. за куповину робе која ће се извести из Југославије; 3. за разна плаћања у динарима у Југославији. Ова средства су коришћена за плаћање трошкова америчке амбасаде, за научно-истраживачки рад, за размене на просветном нивоу, за превод на српско-хрватски језик и штампање стручних књига америчких аутора, за плаћање трошкова закупа простора на југословенским сајмовима, за путне трошкове и друго. Што се тиче конверзије и куповине робе за извоз сваким споразумом је уговорен тачан износ намењен за ове сврхе. За конверзију је било уговорено 8 милиона долара, од којих су Американци потрошили 4,6 милиона, а за куповину робе за извоз 2,16 милиона долара који су били искоришћени. Поред ових средстава, влада САД је располагала и са 6,6 милијарди динара на основу економске помоћи коју је пружила Југославији. Од овог износа 6 милијарди је издвојено на посебан рачун владе САД у Народној банци Југославије са годишњом каматом од 2

⁷³⁹ АЈ, КПР I-5-б, САД, Информација о проблематици динарских средстава остварених увозом пољопривредних вишкова из САД, 3. фебруара 1965.

⁷⁴⁰ Од априла 1962. године САД су продавале пољопривредне вишкове Југославији у доларима, и мањим делом у динарима.

посто. Средства која су полагана на име ануитета по динарским зајмовима додељеним за инвестициону изградњу су претила да достигну велике износе. Закључени зајмови до фебруара 1965. износили су 259, 5 милијарди динара. У већини споразума о зајму предвиђено је да се приликом плаћања ануитета примењује курс који је у важности на дан плаћања. Југословенски дуг по овим зајмовима је износио око 270 милијарди динара а израчунато је да ће се са каматом овај износ ускоро удвостручити. Положени ануитети су у том тренутку износили свега 17, 2 милијарде динара, али је предвиђено да се овај износ знатно увећа у наредним годинама, па је логично југословенска влада постављала питање шта ће Американци урадити са толиким средствима. Главни проблем је представљао утрошак ових средстава у СФРЈ. У овом сегменту је била доста нејасна ситуација. Секретаријат за финансије је предвиђао да ће део ових средстава сигурно бити искоришћен за плаћање трошкова амбасаде САД у Београду. Међутим, и поред утрошка дела ових средстава, америчка влада ће располагати великим средствима, и постављено је питање ликвидације овог дуга. Из разговора са представницима америчке амбасаде је закључено да они сматрају да се ова средства могу користити за сличне сврхе као и средства из US use. Због тога је југословенска страна сматрала да се треба инсистирати да се ова средства могу трошити само у сврхе из којих су и добијена, односно само на зајмове за инвестиције и поклоне (у програмима везано за научна истраживања, пољопривреду, здравство и др. ова средства су такође давана у виду поклона). Званичници СФРЈ су такође сматрали да ова средства треба тражити и као зајмове приликом инвестиција, али да се сада о томе не треба преговарати, већ да се сачека тренутак кад ова средства толико нарасту да би се морало тражити неко решење, док би у међувремену надлежни утврдили како САД решавају слична питања са другим земљама. Што се тиче доспелих ануитета дотадашња пракса је била да се ова средства нису обезбеђивала из платног биланса, већ на задужење код Народне банке Југославије. Надлежни су сматрали да се у будуће морају обезбедити стварна средства а не фиктивно књижење код НБЈ због вероватноће да ће Американци почети са трошењем ових средстава.

Такође, проблем трошења динарских средстава са којима је влада САД располагала у Југославији је био и у томе што су она имала индиректно девизни карактер.⁷⁴¹ Да америчка администрација није имала ова средства на располагању морала би уносити доларе у СФРЈ. При том, Американци су од последњих преговора о житу инсистирали и да се од динарских средстава којима располажу исплаћују пензије и друге дознаке југословенских држављана које

⁷⁴¹ АЈ, КПР I-5-б, САД, Информација о проблему коришћења средстава на основу продаје пољопривредних вишкова САД која у целости припадају влади САД (US use средства), 3. фебруар 1965.

су зарађене у САД. Влада Сједињених држава је захтевала да се и трошкови америчких туриста плаћају из ових средстава. Такође, контрола потрошње ових средстава је била немогућа када је подизана готовина са рачуна у НБЈ. Ова средства је зато било најцелисходније трошити на финансирање културно-просветне сарадње као и за друге облике помоћи. За СФРЈ је ово било од посебног значаја зато што су се утрошена на овај начин, та средства добијала као поклон и смањивала динарски дуг Југославије. Питање ануитета односно њиховог укамаћивања је такође било проблематично. Због тога је правна служба секретаријата за иностране послове сматрала да се требају донети прописи који би били општег карактера тј. који би важили за све странце у СФРЈ, да се камата смањи на 0,75% или да је уопште нема поготово за велике износе. Због свега горе наведеног Савезно извршно веће је донело следеће закључке: 1. преговори о динарским средствима која стоје на располагању владе САД добијена из продаје пољопривредних вишкова СФРЈ треба да иду у том правцу да се ограничи њихова потрошња споразумом две земље у којим случајевима се ова средства могу користити; 2. за положена средства у НБЈ као и за ануитете треба захтевати да се могу користити само за поновне зајмове или у сврху поклона. Такође су долазиле у обзир и инвестиције у изградњу или за спровођење програма у области научних истраживања и слично; 3. у погледу ликвидације динарског дуга према влади САД не треба правити никакве предлоге америчкој страни, већ очекивати њен предлог.

У међувремену су амерички званичници дали зелено светло за отпочињање преговора о куповини пољопривредних производа. Ускоро је дошла и потврда из Стејт Департамента да су инструкције за преговоре о куповини жита послате у америчку амбасаду у Београду.⁷⁴² У разговору са Никезићем Елбрик је констатовао да се југословенско-амерички односи развијају повољно и да америчка јавност све више познаје и цени политику Југославије. Прелазећи на конкретна питања он је обавестио свог саговорника да је амбасада примила инструкције везано за преговоре о куповини пшенице по закону ПЛ-480 и изразио уверење да ће југословенска страна бити задовољна условима.⁷⁴³ Што се тиче југословенског седмогодишњег плана односно потребе званичног Београда за финансијску подршку истог, Елбрик је рекао да влада САД има ограничене могућности али да је спремна да пружи свој део помоћи. Експорт – Импорт банка је благонаклоно гледала на југословенске захтеве. Он је истакао да је важно истаћи приоритете и са

⁷⁴² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 46184, Вашингтон број 357, 15. II 1965.

⁷⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 46484, Забелешка о разговору заменика државног секретара М. Никезића с амбасадором САД Елбриком (С.В. Elbrick) 19. фебруара 1965; АЈ, КПР I-5-б, САД, Из забелешке о разговору заменика државног секретара М.Никезића са амбасадором САД Elbrick-ом, 19. фебруара 1965. год.

тим у вези рекао да уколико је проширење капацитета фабрике за производњу азотног ђубрива у Панчеву приоритет да су САД спремне да се ангажују јер су и раније учествовали у његовом финансирању. Напоменуо је и чуђење људи из Експорт – Импорт банке да је кредит од 5 милиона долара за набавку пољопривредне опреме, обезбеђен за две године, искоришћен само у износу од 700 хиљада долара. Никезић се захвалио америчком амбасадору на његовом личном ангажовању као и на ангажовању Стејт Департамента на проширењу међусобне сарадње и истакао жељу југословенске владе за даљим развојем билатералних односа.

Ипак, преговори око куповине пшенице нису прошли глатко како је то југословенска страна очекивала. Оновни узрок погоршаних услова била је међународна ситуација, односно погоршање у Индокини. Југославија није престајала са јавном критиком америчке политике у овом делу света, а на писање југословенске штампе у овом периоду амерички представници су често износили примедбе. Што се тиче самих преговора о куповини пољопривредних вишкова, југословенски представници су били задовољни количином, али су очекивали нешто повољније услове, поготово што се тиче рока отплате кредита и грејс периода.⁷⁴⁴ Ови услови, према анализи југословенске владе, нису били ништа повољнији од оних из октобра 1964. године, када је изнесена примедба америчкој страни да су услови доста тешки. Међутим, Југословени су ове услове морали да прихвате због притиска временског фактора. Београд је давао приоритет грејс периоду и подсетио да је такву олакшицу имао у предходним споразумима и да би желео да их има и у будућим. Проблеми са платним билансом су утицали на то да се морало инсистирати на овој олакшици. Југословенски представници су такође инистирали да рок отплате уместо предложеног од 12, буде продужен на 17 година. Такође, предлагали су и да висина камате остане као у октобарском споразуму 3,5 процента, а не као у предложеном 4 процента. С обзиром да је пролонгиран почетак преговора о пшеници, званични Београд је захтевао да се Вашингтону пренесу ове примедбе и да се на њих хитно одговори. Због ургентности целе ствари сугерисано је америчким представницима да упуте захтев да се споразум о пшеници потпише независно од споразума о памуку и уљу, јер о томе још нису почели преговори. Економски саветник у америчкој амбасади у Београду Кливленд изнео је да је намера Вашингтона била да се потпише један споразум а не два, као и да услови не буду ни бољи ни гори у односу на октобар 1964. године. Предложени период отплате од 12 година био је резултат такве намере. Он је истакао и да су људи из пољопривредног сектора у Стејт Департменту сматрали и овај

⁷⁴⁴ АЈ, КПП I-5-б, САД, Белешка о разговору са г. Cleveland-ом (економски саветник у амбасади), на дан 24. фебруара 1965. године.

период превише дугим. Кливленд је такође поручио да је овакав споразум резултат јединствене америчке политике. Булајић, који је водио преговоре у име СФРЈ, истакао је да је разлика између увоза и извоза у САД довољан аргумент у прилог повољнијих услова. Овде је амерички представник изнео став који ће се провлачити у скоро свим будућим преговорима у економској области. Наиме, САД су овде јасно ставиле до знања југословенским представницима да економски односи свакако зависе од укупних политичких односа две земље. Кливленд је, додуше, рекао да Сједињене Државе цене независност СФРЈ и да знају да ће Југословени и даље критиковати политику администрације у колико се са њом не буду слагали. Међутим, он је истакао да се целокупно расположење у САД ствара на основу тренутне ситуације. Она је била таква да је положај Вашингтона у многим деловима света осетљив и деликатан, а посебно у Вијетнаму и Конгу, и да је осетљивост на критике самим тим већа. Кливленд је истакао да је то посебно случај са представницима Конгреса, који одмах интервенишу код администрације и да она мора о томе водити рачуна. Булајић је одговорио да сматра да администрација ипак може да парира захтевима за преиспитивање односа са СФРЈ, истичући да је у интересу САД развијање добрих односа са СФРЈ. Поред ових замерки југословенска страна је имала и више техничких примедби на уговор које су се односиле на сам текст као и на рок испоруке, због немогућности да истовари целокупан износ пшенице у наведеном периоду.

У ДСИП-у се разматрала новонастала ситуација, где представници САД још увек нису дали одговоре југословенској страни на захтев за продужења рока отплате, грејс периода и смањења камате по уговору за откуп жита у САД.⁷⁴⁵ По информацијама из југословенске амбасаде у Вашингтону, у разговорима са тамошњим званичницима у Стејт Департменту истакнут је песимизам у смислу позитивног одговора на југословенска тражења. Ипак, истакнуто је и да је уговор који је понуђен СФРЈ у фебруару 1965. најбољи који се може добити у свету. Југословенски представници који су водили преговоре у Вашингтону око овог уговора предложили су да је у садашњим условима најбоље одмах потписати уговор јер Југославији не би много значило продужење уговора за годину или две, без грејс периода и без смањења камате. Међутим, нису се сви присутни слагали са оваквим гледиштем највише због тешке девизне ситуације и због преседана који би био направљен, јер се онда не би могло очекивати да ни у једном наредном уговору буде грејс периода. На састанку је закључено да се пре свега изјасни Савезни секретаријат за финансије и Савезни секретаријат за спољну трговину након чега ће бити донета коначна одлука.

⁷⁴⁵ АЈ, КПР I-5-6, САД, Белешка, Предмет: Пољопривредни вишкови, 8. март 1965. године.

Ипак, на састанку Булајића и Кохера, 9. марта 1965. године Југославија није имала избора осим да прихвати понуђени амерички уговор.⁷⁴⁶ Ово је уз протесте, југословенски представник саопштио америчкој страни. Кохер је са своје стране изразио жаљење зато што амбасада још увек није добила одговор из Вашингтона и изјавио да ће због хитности ситуације одмах обавестити Вашингтон како би до потписивања уговора дошло што пре.

Иако је питање пшенице, и поред неповољних услова у односу на ранији период, решено релативно повољно за Југославију, питање памука и уља још није било ни на дневном реду.⁷⁴⁷ У разговору Пресбургера и Кливленда амерички дипломата је изразио жаљење што још увек немају инструкције за почетак преговора, и навео да ће амбасадор Елбрик хитно захтевати упутства из Вашингтона.

У априлу 1965. дошло је до рекапитулације односа две земље. Констатовано је да су међусобни односи зависили у великој мери од развоја међународне ситуације, односно сукоба на релацији Београд – Вашингтон по разним међународним питањима а у првом реду у односу на Вијетнам.⁷⁴⁸ Сједињене Државе су према Југославији водиле двоструку политику – са једне стране то је била политика притиска на економском нивоу, а са друге стране предочавање повољних перспектива у међусобним односима. Експорт-импорт банка је после дужег застоја одобрила зајам од 10 милиона долара за пројекте Импол и Руше и наговестила нове могућности за 1965. годину. Међународна банка је одобрила 70 милиона долара кредита за обнову железничке инфраструктуре. Међутим, друга фаза преговора о пшеници је одуговлачена до марта, док преговори о откупу уља и памука уопште нису ни почели, што је морало приморати југословенске власти да траже други извор снабдевања у САД или на другом тржишту. Што се тиче пшенице услови су били знатно неповољнији у односу на раније уговоре. Супротно од југословенских очекивања, да ће кредит бити у року од 17 година са грејс периодом од 2 године, одобрен је дванаестогодишњи кредит без одгањања плаћања прве рате. Ове услове су Американци објашњавали тешкоћом у платном билансу САД, што југословенске власти нису прихватале и сматрале су да су погоршани услови део притиска на СФРЈ. И у другим сегментима су Сједињене Државе вршиле притисак на Југославију. Вашингтон је захтевао да се средства из „US use” користе за исплату пензија које су југословенски држављани стекли у САД.

⁷⁴⁶ АЈ, КПР I-5-6, САД, Белешка о разговору са г, Ерис Кохер-ом, саветником америчке амбасаде, на дан 9. марта 1965. године.

⁷⁴⁷ АЈ, КПР I-5-6, САД, Белешка о разговору Ј. Пресбургера, шефа одсека за САД, са америчким економским саветником R. Cleveland-ом, дана 24. марта 1965.

⁷⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 412045, Подсетник поводом посете амбасадора Елбрика Сарајеву, 12. априла 1965. год.

Наиме, овде се радило о коришћењу динарских средстава којима је влада САД располагала, а која су добијена из ранијих куповина жита за домаћу валуту. На тај начин би се СФРЈ одрекла годишњег девизног прилива од 4 милиона долара. Американци су покренули и укамаћивање динарских средстава која су им се налазила у Народној банци Југославије, а постојале су и индиције да ће покренути динарска потраживања која су износила преко милијарду долара. Овај притисак је био повезан са наглим заоштравањем међусобних односа због почетка сталног бомбардовања Северног Вијетнама, као и негативне америчке почетне реакције на Апел 17 несврстаних земаља. Американци су инсистирали на томе да је СФРЈ на састанку амбасадора несврстаних земаља заузимала најоштрији курс против САД. У овом периоду биле су и оштре америчке реакције на писање југословенске штампе, посебно због поређења са нацистима. Међутим, после другачијег одговора Вашингтона на поруку Тита и на Апел 17 несврстаних, дошло је до корекција ставова америчке амбасаде и поново су истакнуте позитивне перспективе развоја међусобних односа. Са тим у вези, југословенској страни је наглашена спремност Експорт-импорт банке да финансира проширење азотаре у Панчеву у висини од 22 милиона долара као и за набавку дизел-локомотива у износу од 9 милиона долара. Истовремено је наглашена и заинтересованост за учешће у изградњи Ђердапа, као изношење алузија за могућу набавку војне опреме, иако се југословенска страна за последње није ни интересовала. Осцилацијама су били изложени пре свега политички и кредитно-финансијски односи, док су се робна и културна размена и други облици сарадње нормално развијали.

У светлу ескалације рата у Вијетнаму и све израженијег америчког условљавања односа са другим државама ставом које те земље имају према америчкој спољној политици, ДСИП је израдио документ под називом „Одроз могућег заоштравања односа са САД“.⁷⁴⁹ Наравно, ова анализа је предвиђала заоштравање пре свега у економским односима јер је овде позиција Југолавије према САД била и најслабија. Као елементе притиска видели су одлагање куповине пшенице, не почињање преговора о откупу уља и памука, као и одлагање Експорт-импорт банке да, након првих позитивних оцена и показане спремности за инвестирање у проширење азотаре у Панчеву и куповине локомотива, донесе одлуку о упућивању тих средстава. Иако тренутне односе ДСИП није видео као заоштравање, он није ни искључио ту могућност, поготово у условима додатног погоршања међународне ситуације. Уколико би дошло до погоршања предвиђено је да ће се оно одразити на неколико аспеката: 1. даље погоршавање услова за откуп пољопривредних производа, 2. питање кредита код Експорт-импорт банке 3. нагли пад

⁷⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 416614, Одроз могућег заоштравања односа са САД, 14. маја 1965.

трговинске размене која је у 1965. години била у порасту. Тиме би била драстично угрожена тежња СФРЈ да што више смањи разлику између увоза и извоза на западна тржишта; 4. Сарадња са ММФ и Међународном банком за обнову и развој. Овај специфичан проблем је добијао на значају у светлу тадашњих доларских дугова који су 31. децембра 1964 године износили: 1. према САД 260, 4 милиона долара; 2. Према ММФ 77, 2 милиона долара; 3. према Међународној банци 406, 5 милиона долара. Дакле укупан дуг Југославије према ова три повериоца је износио 744, 1 милион долара. Процењивало се и да би пао девизни прилив од америчких туриста који је био у сталном порасту а 1964. је достигао врхунац од 8,7 милиона долара. Претпостављало би се и да би америчка администрација инсистирала и на конверзији југословенских доларских пензија захваљујући којима је девизни прилив био око 5,5 милиона долара. Такође, претпостављало се да би могло доћи и до бојкота југословенских бродова чији су приходи од транспорта у 1965. години достигли 25 милиона долара. Озбиљније америчко заштравање могло би погодити и постојеће и будуће финансијске аранжмане и то: 1, памук и уље у износу од 33. милиона долара 2. пољопривредни вишкови за 1965-66 годину у висини од 100 милиона долара 3. кредити Експорт-импорт банке за 1965. и 1966. годину у висини од 76 милиона долара 4. кредит Међународне банке за железницу у износу од 70 милиона долара 5. будући кредит Међународне банке у истом износу. Заједно са приходима од туризма и транспорта, и девизним упливом од пензија и оставина, евентуално озбиљније заштравање међусобних односа би довело до угрожавања економских аранжмана у висини од 368,2 милиона долара. Подразумевало се и да се томе требају додати приходи од робне размене у висини од 70 милиона долара, као и кредити за монетарну реформу и евентуалну конверзију дугова. Ту је постојао и проблем динарских средстава којима је располагала влада САД што слободно, кроз „US use” у висини од 20,5 милиона долара, што неслободно у износу од милијарду долара која су инвестирана у индустрију на основу низа споразума о зајму где су већ доспели годишњи анuitети у износу од 15 милијарди динара, који су показивали тенденцију раста у наредном периоду.

У разговорима који су водили др Милан Булајић, саветник у ДСИП-у, и Волтер Робертс, саветник амбасаде САД, директно су дошле до изражаја последице југословенске критике у односу на америчку међународну политику.⁷⁵⁰ Приликом преговора о куповини памука и уља, Робертс је нагласио да су за СФРЈ били предвиђени знатно повољнији услови (17 година отплате, мања каматна стопа, грејс период од 2 године) али да је после југословенских иступања

⁷⁵⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 420637, Забиљешка о разговорима др Милана Булајића, савјетника у ДСИП-у, са г. Walter Roberts-ом, савјетником Амбасаде САД, неформално 5. јуна 1965.

поводом ситуације у Вијетнаму из Стејт Департамента стигло наређење да се дају знатно неповољнији услови (12 година отплате без грејс периода и смањења камате). Овај амерички дипломата је изнео и став да се не ради о самој критици америчке политике, већ о начину критике и губитку мере у њој. Он је пластично демонстрирао свом саговорнику шта то значи, односно рекао да САД могу да прихвате да се њихова акција у Доминиканској републици назове „интервеницијом“ али да израз „брутална агресија“ иритира.

Ипак, и поред наговештаја знатно лошијих услова за куповину памука и уља, они нису били толико лоши колико се могло претпоставити из горе наведеног разговора. Преговори о куповини памука и уља настављени су тек у јуну 1965. године.⁷⁵¹ Укупна вредност овог кредита износила је 25.223.000 долара. Отплата овог кредита према америчком прилогу би била на 12 година, са грејс периодом од 2 године док би камата износила 3,5 посто. Према америчким преговарачима, повољнији услови у односу на споразум о житу су били плод разумевања администрације за тешкоће са којима се суочава Југославија. Овде је додато и да би услови били знатно повољнији да није било једностране југословенске критике спољне политике САД у Вијетнаму и на другим местима. Од тих нешто неповољнијих услова најважнији су били следећи: 1. већи захтеви по „usual marketing” – у; у предходном споразуму „usual marketing” је износио 172.000 бала памука, од чега 30 хиљада из САД; у овом нацрту се предвиђа 314 хиљада бала памука од којих је 94.000 било из САД. За јестиво уље „usual marketing” је износио 10.000 метричких тона, од чега три хиљаде из САД. 2. клаузула о полагању 2% вредности робе, у случају да југословенски увозници желе да се служе међународном арбитражом. Булајић, који је преговарао у име југословенске стране изразио је задовољство што је коначно дошло до позитивног одговора Сједињених Држава на захтеве СФРЈ. Међутим, изразио је негодовање одуговлачењем, које је резултирало сумњом Југословена да у САД уопште постоји жеља да се сарадња на овом пољу одвија на стабилним основама. Он је додао да СФРЈ изузетно цени то што је влада САД показала разумевање и дала две године грејс периода као и мању каматну стопу, али је и изразио чуђење са повезивањем југословенске критике политике Сједињених Држава у Вијетнаму, са економским односима две земље. Дабс је реплицирао саговорнику да се уопште не ради о критици, већ о пресласку мере у критици, подсећајући на изјаву Тита у којој је упоредио Американце са нацистима.

Разлике у ставовима поводом разних међународних питања а у првом реду о Вијетнаму

⁷⁵¹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Информација о наставку преговора о пољопривредним вишковима САД (памук и уље), вођени у ДСИП-у 2. јуна 1965. године.

нужно су ограничавале оквире међусобне сарадње.⁷⁵² Међутим, оцена Стејт Департамента је била да би било штетно за обе стране да дође до погоршања тренутних економских односа. Ти односи би, према службенику у администрацији Кливленду, требало да наставе да се развијају у постојећим оквирима, а једино погоршање које Београд може да очекује је у откупу пољопривредних производа, до којег би дошло независно од тренутне политичке атмосфере у међусобним односима. Према Американцима, проблем није био разлика у ставовима између СФРЈ и САД, већ начин на који се у Југославији оцењују и осуђују акције САД.

У разговору са америчким државним секретаром Раском амбасадор Мићуновић је изразио наду да ће Вашингтон помоћи југословенску привредну реформу, нарочито после позитивне одлуке ММФ-а.⁷⁵³ Он је додао и да Југославија и у наредним годинама жели да купује пољопривредне производе по ПЛ-480, и да се нада да ће то бити могуће. Сумирајући све аспекте билатералних односа Мићуновић је сматрао да су они „задовољавајући“. Ипак, југословенски амбасадор је оценио да разлике у погледу на међународну ситуацију и то пре свега на питање Вијетнама, угрожавају билатералне односе. Он је изразио наду да ће, као што је то био случај у прошлости, југословенска и америчка влада наћи начина да превазиђу ове разлике. Амерички државни секретар је показао извештај интерес за привредну реформу и за одлагање дугова, али се није обавезао нити износио став владе. Што се тиче питања доларских пензија подржао је Мићуновићев став о потреби консултација две владе. Међутим, разговарајући о разликама у међународним питањима, он је рекао да степен ових разлика утиче на међусобне односе а поготово у ситуацијама када долази до „оштрих и тешких квалификација“. Он је даље изнео познате америчке ставове о ситуацији у Вијетнаму. Амерички државни секретар је такође замерио заједничким изјавама југословенских лидера са другим земљама у којима се осуђује само политика САД и назива агресорском и империјалистичком. Раск је рекао да Сједињене Државе желе даље развијање односа са СФРЈ, али и констатовао да ће то тешко бити могуће уколико једна страна стално напада другу. Југословенски амбасадор је такође стекао утисак да су оштре југословенске критике у априлу и мају 1965. године оставиле мало простора за унапређење међусобне сарадње.

Приведна реформа, која је од раније била планирана, омогућена је доношењем нових прописа половином 1965. године.⁷⁵⁴ Циљ привредне реформе је био да формирање система који

⁷⁵² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 420335, Вашингтон борј 956, 4. VI.65.

⁷⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 422341, Вашингтон број 1069, 18. VI 1965.

⁷⁵⁴ Љ. Адамовић и др, *Америчко-југословенски економски односи после Другог светског рата*, Београд 1990, 77-82.

ће бити различит и од совјетског и од западног, али истовремено и способан да послује са њима као и да им конкурише. Ови прописи су ишли у правцу давања већих овлашћења предузећима и њиховом излагању правилима домаћег и страног тржишта. Такође је реформисан и порески систем, а и динар је девалвиран и реформисан. Установљен је био и нови систем спољне трговине и царина, све да би се пословање југословенских предузећа приближило светским економским стандардима. За успешно извођење ове реформе Југословенима је била неопходна економска подршка Сједињених Држава.

У свом излагању на колегијуму Државног секретаријата за иностране послове амбасадор Мићуновић је изнео да су југословенска потраживања од владе САД у 1965. години у виду кредита износила око 160 милиона долара.⁷⁵⁵ Уколико би се ту урачунали и аранжмани са ММФ-ом и Међународном банком за обнову и развој, у којима су САД имале одлучујући утицај, долазило се до цифре од преко 300 милиона долара. Из приложених цифара југословенски амбасадор је закључио да је интерес за сарадњу са САД на овом пољу већи него ранијих година. Због тога је амбасадор апеловао на избалансираније ставове поводом Вијетнамске кризе и посебно обратио пажњу на критику штампе.

Амерички званичници су и у следећим сусретима упозоравали југословенске представнике да ће заоштравање политичких односа довести и до сужавања економске сарадње.⁷⁵⁶ Пре повратка амбасадора Елбрика у Београд, дошло је до сусрета између њега и југословенског амбасадора у Вашингтону. Поново је тема разговора била југословенска критика америчке политике, али и испитивање могућности да ли Југославија може још нешто да уради у правцу решавања вијетнамског проблема. Елбрик је додао да су САД заинтересоване да помогну привредну реформу у СФРЈ, али да ће то бити тешко могуће с обзиром на сталну критику политике Вашингтона.

Готово идентичан став амерички амбасадор је изнео и приликом сусрета са помоћником државног секретара за иностране послове Сарајчићем.⁷⁵⁷ Амерички дипломата је нагласио да САД желе да помогну привредну и девизну реформу у Југославији, али и да Београд мора да инвестира у добре односе са Вашингтоном. Он је посебно истакао штампу истичући да она води праву антиамеричку кампању што Сарајчић није прихватио.

⁷⁵⁵ АЈ, КПР I-5-6, САД, О изгледима за даље одржавање добрих односа између Југославије и САД, 24. јуна 1965.

⁷⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 425963, Вашингтон број 1300, 22. VII 1965.

⁷⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 426412, Забелешка о разговору помоћника државног секретара друга И. Сарајчића са амбасадором САД, Елбриком на пријему поводом националног празника УАР-а, 23. VII 1965. године.

С обзиром на све чешћа упозорења са америчке стране, уочи посете специјалног изасланика америчког председника Аверела Харимана, анализирани су и међусобни односи две земље.⁷⁵⁸ Иако је констатовано да САД још увек нису заоштриле односе са СФРЈ због константне југословенске критике њихове опште политике, постојали су неки елементи заоштравања као што су одуговлачење преговора о житу, погоршање услова за кредит за куповину памука и уља са очекиваних 17 на 12 година плаћања. Међутим позитивни аспекти финансијско-економске сарадње у 1965. години (достизање цифре од 60 милиона долара извоза у САД, успешно завршени преговори за пшеницу за текућу годину, прилив девиза од америчких туриста, обнова сарадње са Експорт-Импорт банком, као и са ММФ-ом (подршка привредној реформи и кредит од 80 милиона долара) и Међународном банком за обнову и развој (39 милиона долара за разне пројекте) говорили су да су међусобни односи на задовољавајућем нивоу. Влада САД је такође изразила спремност да подржи привредну реформу, али је истовремено указивала и на тешкоће које има захваљујући југословенској критици њене спољне политике.

Хариманове посете, америчка „мировна офанзива“ и релаксација економских односа

Као што смо навели у предходним поглављима, утицај посета специјалног изасланика Харимана на целокупне односе између две земље је био изузетно значајан.⁷⁵⁹ Изузетак нису били ни економски односи између САД и СФРЈ. Приликом своје прве посете, средином 1965. у разговору са југословенским државним секретаром за иностране послове Марком Никезићем, Хариман је истакао жељу да се упозна са југословенским потраживањима везано за привредну реформу и обећао подршку. Међутим, не помињући експлицитно Југославију, он је навео да је у САД постало све теже давати помоћ земљама које критикују америчку политику. Амерички специјални изасланик је додао да би знатно допринело уколико би јавне личности у Београду давале избалансираније изјаве, а у том смислу поменуо и штампу. Никезић је по питању штампе рекао да она понекад поједностављује ствари што у ствари доводи до компликација, а за помоћ и критику да је то једнак проблем и за оног који даје као и за оног који прима.

Хариманови позитивни утисци са састанака са југословенским званичницима и

⁷⁵⁸ АЈ, КПП-І-3-а,САД, к.181, Подсетник за разговоре са Хариманом, 27. јула 1965.

⁷⁵⁹ АЈ, КПП-І-3-а,САД, к.181, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са путујућим амбасадором САД, гувернером W. Averel Hariman-ом, на дан 27. јула 1965.

председником Титом су довели до побољшања међусобних односа две земље.⁷⁶⁰ Одмах након повратка Харимана у Вашингтон, амерички председник је свом југословенском колеги послао поруку у којој је између осталог обећао подршку везано за југословенску привредну реформу.

У извештају који је ДСИП саставио за председника Савезног извршног већа детаљно су анализирани уговори о куповини пољопривредних вишкова.⁷⁶¹ Констатовано је да се први пут до тада, појавило и директно повезивање критика на рачун политике САД са условима које је југословенска страна добила, а који су били знатно гори у односу на предходне уговоре. Пре свега, ту се радило о смањењу периода отплате кредита, такође и у изостанку грејс периода за куповину пшенице, као и већим количинама памука и јестивог уља које је СФРЈ морала да купи за готов новац („usual marketing”) на светском тржишту. У извештају је процењено да ће вероватно приликом следећих преговора бити нешто повољнији услови, уз задршку да би еветнуална акција у Конгресу могла да поремети ову претпоставку.

У септембру 1965. године, у разговору државног секретара за иностране послове Марка Никезића и америчког амбасадора у Београду Елбрика, представник САД је потврдио информацију југословенске амбасаде у Вашингтону да је председник Џонсон изразио мишљење да треба настојати да се изађе у сусрет југословенским захтевима за привредну реформу.⁷⁶² Поред тога, Елбрик је додао и да је америчка амбасада са „снажном препоруком“ проследила југословенска потраживања по закону ПЛ-480 и нарочито истакла да је испорука пшенице хитна. Што се тиче финансијских мера подршке привредној реформи тиче, амерички дипломата је изнео уверење да су сви у администрацији примили захтев са разумевањем, али да сама природа ствари захтева дужу процедуру. Никезић је истакао да је хитно решење овог проблема од изузетног значаја, како непосредног, у смислу директних потраживања од САД, тако и посредног, у смислу преговора са осталим земљама којима се Београд обратио.

Настојање југословенских званичника да обезбеде америчку подршку привредној реформи наставило се и приликом учествовања Никезића на заседању Уједињених нација. У Њујорку је, на самом крају септембра, дошло до сусрета америчког државног секретара Дина Раска и југословенског државног секретара за иностране послове.⁷⁶³ Југословенски званичник је

⁷⁶⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 431880, Амбасада СФРЈ – Вашингтон, 15. IX 1965.

⁷⁶¹ АЈ, КПР I-5-б, САД, Председнику Савезног извршног већа, 29. VII 1965.

⁷⁶² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 430261, Забелешка о разговору Државног секретара за иностране послове Марка Никезића са амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, 30.8.1965; КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове Марка Никезића са амбасадором САД С. Burke Elbrick-ом, 30. VIII 1965.

⁷⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 434481, Њујорк број 636, 30. IX 1965.

оценио међусобне односе добрим, с обзиром на компликовану међународну ситуацију. Он је изразио задовољство развојем трговине и решавањем питања набавке жита преко закона ПЛ-480. Додао је и да СФРЈ изузетно цени позитиван став Џонсона према привредној реформи у СФРЈ, и изнео очекивање да ће државном секретару за привреду Глигорову америчка страна изнети конкретне кораке. Раск је такође сматрао билатералне односе добрим. У овим позитивним америчким реакцијама на југословенска потраживања свакако се крило и очекивање САД да Југославија преко свог утицаја међу несврстанима утиче и на решавање кризе у Вијетнаму.

У међувремену, америчка администрација је интервенисала на покушај бојкота југословенског дувана у САД.⁷⁶⁴ Приликом разговора са Никезићем, амерички амбасадор је изразио задовољство поводом резултата ове акције, као и подршку југословенском захтеву за ступање у ГАТТ⁷⁶⁵. Југословенски државни секретар се захвалио на подршци за пријем у ову организацију, као и на заустављању притиска на америчке фабрике дувана да не откупљују југословенски дуван. Он је нагласио да је ова акција администрације добила „широк и позитиван публицитет у СФРЈ“. Никезић је, међутим, изнео и да је упркос Расковом и Мановом обећању да ће СФРЈ брзо добити одговоре на своје захтеве за привредну реформу као и за куповину пољопривредних производа, југословенска влада до тог тренутка није добила званичан одговор америчке стране. Елбрик се правдао неким новинама у југословенским потраживањима, нарочито у финансијском смислу, јер је влада у Београду захтевала одлагање плаћања приспелих дугова по ПЛ 480. Ове новине, као и болест председника Џонсона, су према америчком дипломати, биле основни разлог одлагања одговора на ова потраживања. Никезић је инсистирао на што бржем одговору, поготово у питању пшенице, па је амерички амбасадор обећао да ће поново ургирати у Вашингтону.

Америчка финансијска подршка југословенској привредној реформи је била тема и приликом сусрета амбасадора Мићуновића и државног секретара Раска.⁷⁶⁶ Југословенски дипломата је пре свега изразио задовољство стањем односа две земље, истичући да је робна размена изузетно добра, да је у 1965. години постигнут рекордан југословенски извоз у САД као и посете америчких туриста. Он је додао и да су неке западне државе попут Италије и Француске већ подржале југословенску реформу. За разлику од Мана, који је 1. октобра 1965.

⁷⁶⁴ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М. Никезића са амбасадором САД С.Вурке Елбрик-ом, на дан 22. октобра 1965.

⁷⁶⁵ General Agreement on Tariffs and Trade – Општи споразум о тарифама и трговини настао 1947. године и претеча Светске трговинске организације.

⁷⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-150, 440070, Вашингтон број 1880, 11. XI 1965.

Кири Глигорову конкретно рекао да Југословени могу да очекују одговор САД у року од неколико дана, Раск је о овом питању говорио неодређено и без жеље да се обавеже. Он је неколико пута нагласио да не постоје политички разлози зашто нема одговора и да ће се лично ангажовати на убрзавању овог питања.

Иако су преговори пролонгирани нешто дуже него што је то југословенска влада очекивала, после пар дана уследио је позитиван одговор Американаца.⁷⁶⁷ Амбасадор Елбрик је посетио државног секретара за иностране послове Никезића, и обавестио га да преговори о куповини 700.000 тона пшенице могу да почну и то под условима повољнијим у односу на прошли споразум. Сnižена је камата на 3,5%, дат је грејс период од две године као и две године лимитираног плаћања у износу од 1 милион долара годишње, и дужи рок отплате кредита од 14 година.

Југословенска страна ипак није била у потпуности задовољна предвиђеним споразумом.⁷⁶⁸ Преговарачи нису били задовољни пре свега роком отплате који је, иако увећан у односу на предходни споразум ипак био мањи од неких ранијих споразума две земље, који су износили 17 година. Југословенски званичници су такође били незадовољни чињеницом да су се преговори доста одлагали, као ни тиме што се поново није разговарало о целом „пакету“ подршке привредној реформи већ само о једном његовом делу. Ипак, због хитности, званични Београд је морао да прихвати услове споразума већ на првом састанку. Југословенски преговарачи наравно нису прескочили да у више наврата изразе захвалност и за већ понуђене услове. Американци су били изненађени овим замеркама југословенске стране, сматрајући да је овакав уговор резултат крајњих напора САД да се помогне привредној реформи и нагласио да су ови услови најбољи који се могу добити у свету. Што се тиче остатка пакета, он према Американцима, није био условљен никаквим политичким разлозима, већ болешћу Џонсона, и изразили су жаљење што се није преговарало о свему. Споразум је потписан 22. новембра 1965. године.

У децембру је дошло до нових конкретних одговора америчке владе везано за привредну реформу у СФРЈ.⁷⁶⁹ Амбасадор Елбрик је обавестио Никезића да САД прихватају одлагање

⁷⁶⁷ КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, на дан 15 новембра 1965. године.

⁷⁶⁸ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о преговорима за испоруку пшенице за 1965/66 по програму ПЛ 480, на дан 16. новембра 1965. године.

⁷⁶⁹ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, на дан 14. XII 1965. године.

југословенских плаћања у укупном износу од 11, 65 милиона долара за 1966. годину и да истовремено одобравају кредит од 5 милиона долара за куповину опреме, са тим да СФРЈ на овакав кредит могу рачунати и у следећим годинама. Стејт Департмент је такође одобрио гаранције за азотару у Панчеву и куповину локомотива у износу од 35 милиона долара. Што се тиче одлагања плаћања по ПЛ 480 за 1967. и 1968. годину, Елбрик је изнео да ће се то разматрати у дато време. Он је такође додао да одгађање плаћања Експорт-Импорт банци не долазе у обзир. Амерички дипломата је рекао и да Југословенима нису могли одобрити кредит за куповину репроматеријала јер је Експорт-Импорт банка давала само кредите за извоз опреме. Никезић је изразио захвалност амбасадору лично, као и администрацији на решавању ових питања. Он је наравно додао да ће детаљније моћи да коментарише понуђени споразум након поређења са југословенским захтевима, али је изнео и задовољство због одлагања плаћања по ПЛ 480. Југословенски државни секретар је посебно био задовољан због чињенице да је и делимично позитивно одговорено на југословенске захтеве, имајући у виду неке наговештаје из САД да ће све осим пољопривредних вишкова бити негативно решено. Он је, међутим, исто тако сматрао да су политички разлози били узрок одуговлачења и решавања југословенских тражења парцијално. На тај начин је влада САД покушавала да контролише југословенске критике на рачун њене спољне политике.

На сусрету између америчког амбасадора и југословенског државног секретара за иностране послове, америчка страна је обавестила званични Београд да су одобрени преостали аранжмани по програму ПЛ 480, у износу који је захтевала југословенска страна, са роком отплате од 12 година, грејс периодом од две године, и лимитираним плаћањем после грејс периода у року од две године.⁷⁷⁰ Такође је била одобрена и набавка резервних делова за војну опрему у САД. Амерички амбасадор је изнео и да је администрација упутила инструкције свом представнику у ГАТТ-у да подржи пријем СФРЈ у ову организацију.

Убрзо након сусрета двојице дипломата дошло је и до преговора двеју делегација о откупу пољопривредних вишкова на којима су потврђени горе поменути услови. Неки су услови, међутим, одступали од дотадашње праксе.⁷⁷¹ У овом уговору се тачно прецизирало доспеће камата као и потребу америчке стране да се динарска средства добијена од овог кредита не користе само у сврху југословенског привредног развоја „него и циљевима обезбеђења тржишта

⁷⁷⁰ АЈ, КПП I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД, С.Вурке Елбрик-ом, на дан 20. јануара 1966. године.

⁷⁷¹ АЈ, КПП I-5-б, САД, Из забелешке о преговорима са САД у вези испорука памука и уља за 1965/66 годину по програму ПЛ 480, вођених у Београду 25. јануара 1966.

за америчку робу“. У пракси су овде мислили на изградњу силоса, капацитета за утовар и истовар и сл. У току преговора је требало утврдити и на које артикле и количине се односи забрана извоза. Југословенски преговарачи су се захвалили представницима САД на помоћи реформи, али су и изразили незадовољство понуђеним условима, а поготово роковима отплате за памук и уље који су изједначени са пшеницом. Преговори су требали бити настављени након проучавања уговора од стране југословенских институција.

Американци ипак нису изашли у сусрет југословенском захтеву за дужи временски рок од предвиђеног који је износио 12 година за памук и уље.⁷⁷² Што се тиче дела у тексту уговора који је говорио о употреби динарских средстава, Американци су били спремни да се задовоље констатацијом југословенске владе „ да досадашње мере и даљи планови... омогућавају даљи увоз пољопривредних вишкова из САД.“⁷⁷³ Стејт департмент такође није могао изаћи у сусрет ни југословенском захтеву да се смање куповине по „usual marketing”-у па су цифре и у том смислу остале исте. Прихваћен је и захтев СФРЈ да се рок уговарања и рок испоруке продужи до краја календарске 1966. године. Што се тиче југословенског захтева о повећању извоза сунцокрета у САД, Американци су били спремни да изађу у сусрет али под условима да се повећа југословенски увоз уља преко договореног по „usual marketing”. Југословенски преговарачи су посебно били незадовољни повећањем обавеза куповине по „usual marketing”-у па су због тога сматрали да се ово питање мора даље проучити. Такође, они су сматрали да није неопходна формална изјава званичног Београда о продужавању даљег увоза пољопривредних вишкова из САД. Преговарачи из амбасаде су подвукли да они немају овлашћења да мењају ни једну тачку из уговора, али да су им јасне југословенске потешкоће. Чинило се да би једино за куповину уља по „usual marketing”-у могло нешто да се уради.

У целини узев, услови економских аранжмана између САД и СФРЈ у овом периоду су били повољни за југословенску страну. Позитивном реаговању америчке стране свакако је допринела мировна иницијатива председника Џонсона на крају 1965. године. Друга Хариманова посета Београду је била одраз жеље креатора америчке спољне политике да се и Југославија укључи у процес решавања вијетнамског питања. С обзиром да је југословенски председник у разговорима са америчким дипломатом показао спремност да СФРЈ учествује у покушају да се Ханој доведе за преговарачки сто, као и велику дипломатску активност званичног Београда у овом правцу, оваква америчка реакција је била потпуно природна.

⁷⁷² Исто.

⁷⁷³ Исто.

У разговору који су 28. јануара водили службеници југословенске амбасаде и Стејт Департамента, констатовано је да су југословенско-амерички односи бољи него што су то били ранијих година.⁷⁷⁴ Ово је такође била и оцена америчког амбасадора у Београду који се налазио у Вашингтону на консултацијама. Американци су размишљали о даљем развијању међусобних односа посебно везано за посете важних личности и економским односима који су према њиховом мишљењу били на добром путу.⁷⁷⁵

Југословенски амбасадор је такође ускоро путовао за Београд, па је тражио пријем код америчког државног секретара Раска. Амерички званичник је констатовао да се међусобни односи развијају изузетно повољно, уз одобравање југословенског амбасадора.⁷⁷⁶ Мићуновић је нарочито позитивно оценио потписивање уговора о куповини пољопривредних вишкова по ПЛ 480 за 1966. годину, а захвалио је Сједињеним Државама на разумевању око привредне реформе, пријем Југославије у ГАТТ, и обнове „војне трговине“. Раск је на крају изразио завалност на активностима СФРЈ око Вијетнама и изразио уверење да би било пожељно и будуће ангажовање Југословена око овог питања.

Осим америчке економске помоћи, и трговина је у овом периоду показивала значајни пораст. Извоз је знатно порастао у односу на 1964. годину када је износио 51 милион долара, на 62 милиона у 1965. години.⁷⁷⁷ Ипак, овај позитиван тренд раста извоза у САД био је значајно оптерећен количином увоза који је у 1965. години достигао цифру од 190 милиона долара. И у наредним годинама извоз и увоз из Сједињених Држава су константно расли. Основни разлог овог дефицита у трговини био је увоз пољопривредних производа из САД.

На колегијуму ДСИП-а одржаном 21. фебруара 1966. године, амбасадор Мићуновић је констатовао да је америчка оцена улоге Југославије за време офанзиве мира била позитивна што је ојачало позиције СФРЈ у САД.⁷⁷⁸ У том кључу је југословенски дипломата гледао и на економске односе две земље. Посебно је истакао уговоре о пољопривреди и америчку подршку привредној реформи. Он је истакао и изузетно позитивну улогу администрације у дуванској афери из 1965. године, у којој је она пружила снажан отпор покушају бојкота југословенског дувана. Трговина војном опремом је такође била обновљена. Мићуновић је препоручио југословенским властима да се разради трговински план за повећање извоза у САД у наредним

⁷⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 43913, Вашингтон број 113, 28. I 1966.

⁷⁷⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 45367, Вашингтон број 138, 7. II 1966.

⁷⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 46495, Вашингтон број б/б, 15. II 1966.

⁷⁷⁷ Љ. Адамовић и др, *Америчко-југословенски економски односи после Другог светског рата*, Београд 1990, 77-82.

⁷⁷⁸ АЈ, КПР I-5-6, САД, Записник са Колегијума ДСИП-а, 21. фебруара 1966. године.

годинама, како због југословенског дуга Сједињеним Државама, тако и због успона америчке привреде који је омогућавао велику потрошњу. Међутим, југословенски амбасадор је указао и на негативне последице уговора о пољопривредним вишковима јер се југословенска страна задуживала сваке године преко сто милиона долара, што наравно дугорочно није била добра политика. Он је истакао да се дугови СФРЈ приближавају цифри од милијарду долара и хиљаду милијарди динара. Поређења ради, ти дугови су били већи него целокупно југословенско инвестирање у привреду у последњих десет година. Он је истакао и да перспектива оваквих повољних уговора о пољопривредним вишковима није добра, и да се ускоро може очекивати погоршање ових услова и куповину на кредит од две или три године.

Мићуновић се, после доласка у Београд и реферисања у ДСИП-у, обратио и члановима скупштинског Одбора за спољне послове и међународне односе. Он је оценио југословенско-америчке односе и више него добрим, имајући у виду сложене међународне околности.⁷⁷⁹ По капиталним питањима су Сједињене Државе изашле у сусрет југословенској влади а пре свега по питању откупа пољопривредних производа и по питању привредне реформе. Ипак, југословенски амбасадор је додао да иако су односи две земље добри, то не значи и да су стабилни, подсећајући на оштре разлике у спољној политици. Истичући задовољство потписаним уговорима са званичним Вашингтоном, Мићуновић је истакао и да на дужи рок, оваква политика није добра за Југославију. Огромна југословенска задуживања су свакако представљала јак аргумент у притисцима на СФРЈ. Он је такође оценио негативно и структуру економско-финансијских односа СФРЈ и САД, напоменувши да само куповина жита представља око 60% југословенског платног дефицита.

У наставку преговора о откупу памука и уља југословенска страна је, уз мање измене текста споразума, прихватила америчке услове. Ипак, после анализе са уљем и осталим јестивим масноћама, југословенска страна је поново изнела захтев за смањење куповине овог артикла по „usual marketing” - у.⁷⁸⁰ Југословенски званичници су били заинтересовани и за везивање продаје сунцокрета са увозом сојиних погача из САД. Службеници америчке амбасаде су обећали да ће што скорије обавестити Вашингтон.⁷⁸¹ Ипак, на петом пленарном састанку везаним за преговоре о куповини памука и уља, амерички представници су изнели да се не могу прихватити

⁷⁷⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 413593, Иступање Вељка Мићуновића, амбасадора у Вашингтону пред Одбором за спољне послове и међународне односе дана 8. марта 1966. године.

⁷⁸⁰ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о преговорима за испоруку памука и уља за 1965/66 годину по програму ПЛ 480, на дан, 4. априла 1966.

⁷⁸¹ Исто.

југословенске сугестије за смањење количине уља које би било купљено по „usual marketing”-у. Такође је одбијена и југословенска идеја да се извоз сунцокрета веже за увоз сојиних погача јер се не дозвољава везивање осим у случају „истоврсних артикала“, односно није могуће везати артикал за људску исхрану са артиклом за сточну исхрану. Према томе, било је једино могуће везати семе сунцокрета са кеш куповином уља у САД у висини од 36% количине семена.

Ипак, у разговору који су водили шеф одсека за САД у ДСИП-у, др. Мирко Брунер и економски саветник амбасаде САД, Луис Бухевер, амерички представник је обавестио саговорника да је амбасада добила сагласност од владе у Вашингтону за потписивање споразума.⁷⁸² Они су такође били спремни да изађу у сусрет југословенским тражењима да се повећа извоз сунцокрета у циљу прераде, са тим да се од те количине сунцокрета увезе бар 30 посто уља и одговарајућа количина сојиних погача. Амерички представник је додао да не треба да изненађује југословенску владу неприхватање сугестија, посебно што се тиче уља. Ове цифре се у администрацији пажљиво разматрају и израчунавају, чак и са пријатељским земљама. Зато се оне, по речима америчког званичника, више и не мењају. Он је такође упозорио југословенске представнике да ће убудуће бити знатно теже добити овакве услове, што је била последица ситуације на домаћем и страном тржишту.

У информацији за Савезно извршно веће, ДСИП је на почетку истакао понављање парцијалног одговора америчке администрације на југословенска тражења. Ипак, идентични услови су били понуђени и за пшеницу и за уље и памук а износили су 12 година отплате, 2 године грејс периода, две године отплате кредита у износу од по 1 милион долара, и три и по посто камате.⁷⁸³ ДСИП је констатовао да су разговори вођени у коректној атмосфери и да су постигнути споразуми објективно повољни. Секретаријат је такође оценио да је стање билатераних односа, укључујући и разлике у гледиштима поводом међународне ситуације, представљало и даље основу за обим могућности коришћења програма ПЛ 480. Поред тога је такође требало рачунати и на промене на светском тржишту житарица. На крају је државни секретаријат предложио да се што пре поднесу захтеви за 1966/67 годину имајући у виду време америчких одговора и могуће југословенско преговарање за повољније услове.

Повољан развој економских односа између Југославије и Сједињених Држава условили су резултати Хариманових посета Југославији, као и очекивање америчке администрације да СФРЈ може да допринесе решењу вијетнамског сукоба, пре свега утицајем на несврстане и

⁷⁸² АЈ, КПР I-5-6, САД, Из забелешке о разговору шефа одсека за САД у ДСИП-у Др. Мирка Брунера, са економским саветником амбасаде САД Louis Boochever, 9. априла 1966.

⁷⁸³ АЈ, КПР I-5-6, САД, Председнику Савезног извршног већа, 18. априла 1966. год.

Совјетски Савез. Констатацију о повољном развоју међусобних односа потврдили су и Мићуновић и Раск на пријему код америчког председника Џонсона, 4. маја 1966. године.⁷⁸⁴ Двојица саговорника су се сагласили да се југословенско-амерички односи повољно развијају. Посебно су коментарисали посету Франкела Београду као и долазак југословенске трговинске мисије у Вашингтон и оценили да ће то само допринети позитивном развоју међусобних односа.

Погоршање економских односа између САД и СФРЈ. Финлијев амандман на закон ПЛ 480

Услед немогућности југословенског руководства да значајније утиче на решавање вијетнамског питања, као и наставка критике на рачун америчке политике, ускоро поново долази до негативног развоја у економским односима. Томе је додатно допринело и погоршање билатералних односа условљено немилим догађајима на демонстрацијама у Београду и бомбашким нападима на представништва СФРЈ у Америци. У току разматрања југословенских потреба за следећу годину што се тиче пољопривредних вишкова појавила се информација да је Пољопривредни комитет Представничког дома усвојио амандман да се ПЛ 480 (који је преименован из „храна за мир“ у „храна за слободу“) не може односити на земље које на било који начин тргују са Кубом или Северним Вијетнамом, укључујући и испоруке у хуманитарне сврхе.⁷⁸⁵ Према информацијама из Вашингтона администрација се противила оваквом амандману. Ипак, Представнички дом је усвојио ову измену, иако су у југословенској амбасади у Вашингтону представници Стејт Департамента говорили о томе да ће овај амандман бити елиминисан или да ће се у најгорем случају, односити на оне земље које превозе стратегијски материјал. Ипак, представници ДСИП-а су проценили да ће готово сигурно доћи до погоршања услова не само за пољопривредне производе, већ и у другим економско-финансијским односима између СФРЈ и САД. Због тога су надлежни предлагали да се још увек не поднесу захтеви за пољопривредне вишкове у 1967. години као и да се на политичком нивоу изрази забринутост због оваквог развоја ствари.

У разговору који су водили Мићуновић и Елбрик, југословенски званичник је повољно оценио боравак југословенске трговинске делегације изражавајући задовољство бројем и нивоом састанака које су имали чланови ове комисије. Они су такође разговарали и о куповини жита за

⁷⁸⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 417603, Вашингтон број 461, 6. V 1966.

⁷⁸⁵ АЈ, КПР I-5-6, САД, Изгледи за даљу набавку пољопривредних вишкова из САД, 21. јуна 1966.

наредну годину.⁷⁸⁶ Амерички амбасадор се интересовао за количину која би задовољила југословенске потребе. Мићуновић није могао да му конкретно одговори на ово питање, али је нагласио да ће југословенска потражња бити и даље велика. Елбрик је упозорио свог саговорника да ће с обзиром на светску потражњу бити све тежи услови за куповину пољопривредних производа у САД.

Амерички амбасадор је и у разговору са државним секретаром Марком Никезићем изнео свој став да уколико југословенска потраживања по ПЛ 480 буду на прошлогодишњем нивоу САД неће моћи да изађу у сусрет тим захтевима.⁷⁸⁷ Напомињући да нема инструкције ни за позитиван ни за негативан одговор, истакао је да је ситуација са америчким залихама и све већом потражњом у свету таква да не даје пуно простора за оптимизам. Никезић је изразио разумевање, али и подсетио да су ова потраживања изузетно важна за привредну реформу у СФРЈ.

Савезни секретар за финансије Киро Глигоров је 22. јула разговарао са отправником послова америчке амбасаде Ирвином Тобином. Сврха састанка била је наставак прошлогодишњих разговора о привредној реформи.⁷⁸⁸ Глигоров је изнео свом саговорнику досадашње резултате привредне реформе и будуће задатке, посебно се задржавајући на питању либерализације спољне трговине. Ове мере су требале да ступе на снагу 1. јануара 1967. године што је требало да доведе до либерализације 40-50% увоза. Суштински, југословенски савезни секретар је тражио од америчког саговорника следеће: 1. да се као и за 1966. годину одложе прispела плаћања за 1967. и 1968. годину везано за пољопривредне производе; 2. да се СФРЈ обезбеди потребна количина пољопривредних производа за ову годину под истим условима као и за прошлу, или ако је могуће по још повољнијим условима (пшеница 1.150.000 тона, памук 30.000 тона, лој 15.000 тона); 3. да се преиспита амерички став према којем не би требало рачунати са даљим одлагањем обавеза према Експорт-Импорт банци. Иако се није радило о великим цифрама одлагање би ипак представљало знатну помоћ за Југославију. Тобин је истакао проблеме са пшеницом, али је обећао да ће пренети Вашингтону југословенска тражења.

⁷⁸⁶ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору Вељка Мићуновића с амбасадором САД Б. Елбриком 11. јула 1966.

⁷⁸⁷ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара М. Никезића са амбасадором САД В. Елбрик-ом, на дан 13. јула 1966.

⁷⁸⁸ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору савезног секретара за финансије Кире Глигорова с отправником послова амбасаде САД, I.M. Tobin-ом, дана 22.VII 1966. године.

Следећег дана су почели и званични преговори везано за куповину пољопривредних вишкова.⁷⁸⁹

За разлику од својих колега, Милер, који је био референт за Југославију у Стејт Департменту је рекао да администрација „благонаклоно“ разматра југословенске захтеве око пшенице, и да су послали својој амбасади допунска питања која ће тражити од југословенских органа. Сматрао је и да нема разлога за бригу, наговештавајући позитиван одговор Вашингтона.⁷⁹⁰

Ипак, након што је америчка амбасада добила почетне инструкције везано за откуп пољопривредних производа Милеров оптимизам се показао као неоснован. Југословени свакако нису могли бити задовољни прелиминарном понудом Американаца. Због смањења залиха као и због све веће потражње у свету, количина коју су понудиле САД биле су за скоро трећину мање од југословенских потраживања, око 400.000 тона.⁷⁹¹ Представници Сједињених Држава су истакли да ово ипак не значи престанак подршке привредној реформи. Југословенски преговарачи су истакли да су понуђене цифре изузетно ниске и изразили наду да ће Вашингтон поново размотрити целокупну ситуацију. Међутим, представници америчке амбасаде јасно су ставили до знања да у кореспонденцији са Стејт Департаментом нису стекли утисак да ће бити могуће обезбедити више од 600.000 тона. Памук и уље практично нису ни узети у преговоре.

Преговори су настављени у октобру, када је на југословенски захтев одржан још један састанак са америчким представницима.⁷⁹² Југословени су, након спроведених анализа у надлежним секретаријатима, изнели да је доња граница предвиђене потрошње 850.000 тона за наредну годину. Они су додали и да би било тешко разумети како САД подржавају привредну реформу уколико буду понудиле количину која је испод ових минималних тражења. Амерички преговарачи нису изразили оптимизам по питању позитивног одговора Вашингтона на тражену количину пшенице. Они су додали да се америчке калкулације односе на „конзумационе потребе“ док су се југословенске калкулације односиле на стабилност унутрашњег тржишта и његове специфичности.

Приликом сусрета Никезића и Раска у Њујорку у октобру 1966. године, амерички државни секретар је позитивно оценио билатералне односе, иако је додао да Финлијев амандман

⁷⁸⁹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о почетку преговора за набавку пољопривредних вишкова за 1966/67. годину по програму ПЛ 480, одржаним 23. јула 1966. године.

⁷⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 432640, Вашингтон број 1103, 2. IX 1966.

⁷⁹¹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору Ј. Пресбургера, помоћника начелника III управе са L. Wooschever-ом, економским саветником америчке амбасаде на дан 14. септембра 1966. године.

⁷⁹² Исто.

на закон ПЛ-480 још није решен.⁷⁹³ Југословенска стана је изразила наду да ће то питање бити решено, као и задовољство америчком подршком реформи у току предходне године а пре свега, у одгађању приспелих плаћања и испоруке пољопривредних производа.

Активност америчког Конгреса, у погледу обуставе куповине жита по ПЛ – 480, свакој земљи која тргује са Кубом и Северним Вијетнамом, озбиљно је забринула и америчку администрацију и југословенске званичнике.⁷⁹⁴ Амерички државни секретар се обратио конгресменима у смилу негативног односа према овом амандману, али је оцена југословенске амбасаде била да је солидан део Конгреса у ствари за овај амандман.

До разговора везано за тему Финлијевог амандмана је дошло и у Београду. Срђа Прица, саветник државног секретара за иностране послове је примио америчког амбасадора, и изразио забринутост с обзиром да су најновије вести из Вашингтона указивале на то да је Финлијев амандман усвојен на заједничкој седници оба дома Конгреса.⁷⁹⁵ Овај амандман је практично онемогућавао СФРЈ да и даље учествује у програму ПЛ 480. Прица је рекао и да Југославија цени напоре администрације како би се избегла оваква ситуација, али да ће усвајање овог амандмана сигурно негативно утицати на развој југословенско-америчких односа.

У анализи новонасталог економског стања у односима две земље, ДСИП је природно прво кренуо од усвојеног Финлијевог амандмана.⁷⁹⁶ Главна констатација се састојала у томе да је Финлијев амандман у ствари погађао само Југославију, зато што је предвидео да је председник САД могао продужити овај вид помоћи земљама које у Кубу извозе лекове, медицинске инструменте, нестратешке сировине, вештачка ђубрива, јуту и рибу (главна роба коју је Индија извозила на Кубу је јута, тако да она није била погођена, као ни неке друге земље). Овај потез САД посебно је био негативан јер је дошао у јеку привредне реформе у СФРЈ. Државни секретаријат за иностране послове се суздржао од оцене да ли се ради о силазној путањи у међусобним економским односима или не, наводећи да ће се више знати после америчког одговора у погледу одгађања плаћања за пољопривредне производе у 1967. и 1968. години. Што се тиче трговине она је позитивно оцењена, и показивала је тенденцију осетног раста поготово по питању југословенског извоза, те је повећање истог зависило искључиво од југословенских могућности да задовоље америчко тржиште. Сарадња са Експорт-Импорт банком је такође била

⁷⁹³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 436650, Њујорк број 649, 12. X 1966.

⁷⁹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 436670, Вашингтон 1224, 12. X 1966.

⁷⁹⁵ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору саветника државног секретара Срђе Прице са амбасадором САД, С. Burke Elbrick-ом, 20. октобра 1966. год.

⁷⁹⁶ АЈ, КПР I-5-б, САД, Стање и перспективе економских односа са САД, 29. октобра 1966.

задовољавајућа. Америчко ангажовање у Међународном монетарном фонду и Међународној банци у корист Југославије је такође позитивно оцењено.

Пре свог одласка за Вашингтон, амерички амбасадор у Београду је разговарао са југословенским државним секретаром за иностране послове.⁷⁹⁷ Елбрик је уверавао свог саговорника да ће америчка администрација и он лично учинити све што је могуће да се ситуација везана за Финлијев амандман што пре реши, односно да овај законодавни акт остави што је мање могуће последица по економске односе две земље. Амерички дипломата је додао и да није била намера ни администрације ни Конгреса да дискриминише Југославију, која је и била једина земља погођена овим амандманом.

Сенатор Фулбрајт се такође огласио поводом Финлијевог амандмана, изражавајући мишљење да то није била жеља Конгреса, већ да је он донесен у стању конфузије, пред сам крај заседања. Он се заложио за што хитније превазилажење последица ове конгресне акције.⁷⁹⁸

Џонсон је у свом говору о програму „Храна за слободу“ афирмативно говорио о самом програму као и о његовим циљевима.⁷⁹⁹ Међутим, он се негативно одредио према Финлијевом амандману. Не помињући директно Југославију, он је изразио забринутост због усвајања овог амандмана, јер је сматрао да он онемогућава америчкој спољној политици да буде еластичнија у односу са одређеним земљама. Он је такође навео да овај амандман штети важним националним циљевима америчке администрације. На крају говора, изразио је наду да ће наредни сазив Конгреса преиспитати ову одлуку.

У оцени 3. управе ДСИП-а о тренутном стању југословенско-америчких односа, ти односи су у дотадашњем развоју оцењени као позитивни. Међутим, оцењено је и да САД настоје да и даље задрже могућност притиска на југословенску политику, пре свега у правцу помињања дисидената као што су Ђилас и Михаилов, и у дозирању економско-финансијске сарадње.⁸⁰⁰ Трећа управа је оценила позитивно дотадашње ангажовање америчке администрације у подршци југословенској привредној реформи. Та подршка састојала се у излажењу у сусрет југословенским захтевима у ММФ-у, Међународној банци и ГАТТ-у, као и у директној финансијској и економској помоћи. Констатовано је и да је робна размена у порасту, а посебно југословенски извоз. Доларска задужења Југославије закључно са мартом месецом 1966. године

⁷⁹⁷ АЈ, КПР I-5-6, САД, Из забелешке о разговору државног секретара за иностране послове М.Никеџића са амбасадором САД, С.В. Elbrick-ом, 2. новембра 1966.

⁷⁹⁸ АЈ, КПР I-5-6, САД, Сенат Сједињених Држава, Одбор за везе са иностранством, 4. новембар 1966.

⁷⁹⁹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Сан Антонио, Тексас, 13. новембра 1966. године.

⁸⁰⁰ АЈ, КПР I-5-6, САД, Билатерални односи СФРЈ-САД с освртом на садашње стање програма ПЛ 480, 14. новембар 1966.г.

износила су око 478.385 долара, док су динарска задужења износила око 666.279.700 динара. Што се тиче програма по ПЛ 480, 3. управа је уочила тенденцију САД да, са заоштравањем међународне ситуације, и по овом основу врши притисак на противнике и критичаре америчке спољне политике. Унутрашњи разлози (смањење америчких резерви жита) само су допринели сужавању овог програма. С обзиром да су и за СФРЈ све тежи услови коришћења овог програма, ДСИП је указивао на тенденцију потпуне комерцијализације увоза пољопривредних производа. Због свега горе наведеног 3. управа је предлагала што брже ослобађање од овог програма и прелазак на стабилније основе економско-финансијске сарадње. ДСИП је поново констатовао вишеструки интерес Југославије за што бољом сарадњом са САД, имајући у виду како политичке, тако и економске интересе државе. Због значаја односа са САД, 3. управа ДСИП-а је сматрала да престанак сарадње по програму ПЛ 480 не треба а priori тумачити као слабљење основа и перспектива међусобних односа.

Након повратка из Вашингтона, амбасадор Елбрик је затражио пријем код државног секретара Никезића.⁸⁰¹ Он је поновио ставове администрације против Финлијевог амандмана. Амерички дипломата је такође покушао да оправда конгресну акцију завршним данима заседања и Вијетнамом, који је био осетљиво унутрашње питање. Елбрик је изнео свом саговорнику да уколико се закон не промени, за СФРЈ не долази у обзир ПЛ 480 у 1967. и 1968. години. Амерички дипломата је додао и да администрација тражи путеве за компензацију, и изнео могућност да се пре ступања овог закона на снагу потпише допунски споразум који би Југославији омогућио да макар делимично оствари своја потраживања по овом програму. То је било правно изводљиво, али се, према речима амбасадора, секретар за пољопривреду Фриман колеба, плашећи се политичких последица, јер би било јасно да оваквим потезом администрација жели да изигра Конгрес. Разговарајући о југословенској трговини са Кубом, оба саговорника су се сложила да не постоји ни нарочит економски нити политички интерес СФРЈ за трговину са Кубом, али је Никезић истакао да је то за Југославију пре свега принципијелно питање и да Београд никада неће прихватити услове у односима са другим земљама. Једина опција набавке пољопривредних производа је била такозвани ЦЦЦ кредит (Comodity Credit Corporation - државна корпорација која је давала кредит на 3 године). Што се тиче одлагања плаћања Експорт-Импорт банци, амерички амбасадор је рекао да је приликом разговора са директором ове банке Линдером, стекао утисак да одлагање отплате кредита није опција. Уместо

⁸⁰¹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М. Никезића с амбасадором САД С.Вурке Елбрик-ом, на дан 23. XI 1966.године.

тога, ова банка би била спремна да поново одобри кредит Југославији за неки конкретни пројекат.

Последица нових економских односа између СФРЈ и САД била је и одбијање америчке администрације да одговори на југословенске захтеве за уље по предходном споразуму, што су службеници југословенске амбасаде у Вашингтону тумачили тежњом да се одуговлачи до првог јануара, односно до момента када је нови закон ступао на снагу, чиме би предходни уговор потписан за уље престао да важи.⁸⁰²

С обзиром да је Елбрик је 4. јануара 1967. године обавестио југословенске званичнике да је нови закон ПЛ 480 ступио на снагу и да нису успели покушаји администрације да га заобиђе или неутрализује, представници СФРЈ су поднели нове захтеве у вези са привредном реформом који су били у складу са новонасталом ситуацијом.⁸⁰³ На састанку секретара за финансије Кире Глигорова и америчког амбасадора, југословенски званичник је поднео нове захтеве за привредну реформу у складу са престанком коришћења програма ПЛ 480.⁸⁰⁴ Он је истакао да се овај проблем мора преставити Савезној скупштини, али да ће то бити учињено без драматизације. Глигоров је додао и да су нови захтеви формулисани тако да не угрожавају привредну реформу и да се сачува основа добрих односа са Сједињеним Државама. У том смислу Југославија је намеравала да преко ЦЦЦ кредита купи 400.000 тона пшенице, са тим да је тражено да се плати на крају треће године кредита. У фебруару је стигао одговор на југословенска тражења.⁸⁰⁵ Елбрик је саопштио заменику државног секретара Павићевићу да ће СФРЈ бити омогућена куповина уља по споразуму из 1966. године, као и да је одобрена куповина 400.000 тона пшенице на ЦЦЦ кредит. Одлагање плаћања приспелих рата се још увек разматрало.

На колегијуму Државног секретаријата за спољне послове 3. марта 1967. године, расправљано је о негативном развоју југословенско-америчких односа.⁸⁰⁶ Амбасадор Мићуновић је изнео став да је америчка спољна политика као и југословенско све озбиљније супротстављање истој, довело до стагнације међусобних односа. Он је такође изнео став да је у

⁸⁰² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 443343, Вашингтон број 1410, 12. XII 1966.

⁸⁰³ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору државног секретара за иностране послове М. Никезића са амбасадором САД, В. Elbrick-ом, 4. јануара 1967. године.

⁸⁰⁴ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору савезног секретара К. Глигорова са америчким амбасадором Ц.Б. Елбриком дана 19. јануара 1967. године.

⁸⁰⁵ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору заменика државног секретара М. Павићевића са амбасадором САД у Београду, С.В. Elbrick-ом, 13. фебруара 1967. године.

⁸⁰⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 410405, Записник Колегија од 3. III 1967; КПР I-5-б, САД, Записник Колегија од 3. III 1967.

1966. години de facto прекинут дијалог о Вијетнаму са владом САД. Због тога је ситуација у Вијетнаму природно постала већи терет у односима између две земље. Мићуновић је додао да је одбијање пријема Голдберга у својству специјалног изасланика председника САД додатно допринело погоршању међусобних односа. Он је изнео и мишљење да су демонстрације у Загребу и другим градовима у ствари имале знатно веће последице на међусобне односе него што се то мислило. Он је констатовао да се у празни простор мање заинтересованости владе САД за одржавањем бољих односа са СФРЈ убацио Конгрес, као највећа антикомунистичка институција у САД. Усвајањем Финлијевог амандмана, Сједињене Државе су аутоматски, према ставу југословенског амбасадора, отказале помоћ привредној реформи за 70% односно 80%. Он је оценио и да је влада САД пружила само симболичан отпор оваквој конгресној акцији. Мићуновић је изнео да се у другој половини 1966. године видело да су САД смањиле интерес за сарадњу са СФРЈ и по томе што су избегавали да дају одговоре и на друге југословенске захтеве. У том смислу је подсетио на потраживања југословенске владе приликом посете Глигорова Сједињеним Државама од половине 1966. године на које Београд, до датог тренутка, није добио одговор. Захтев о делимичном одлагању плаћања дугова, увећан за 10 милиона долара, због немогућности куповине жита по ПЛ 480, југословенска влада је поново поднела 1. јануара 1967, али још увек није добила одговор.

У разговорима које је амбасадор Мићуновић водио са државним секретаром Раском и касније његовим помоћником Ледијем, а који су се бавили питањем билатералних односа две земље, ови амерички званичници су показивали чуђење када је југословенски представник помињао проблеме.⁸⁰⁷ Наиме, амерички представници су истицали да је стање у међусобним односима добро и да у администрацији не постоји никаква друга политика осим политике развијања добрих односа са СФРЈ. У разговору са Ледијем, који је био посвећен пре свега југословенским економско-финансијским потраживањима за 1967. годину, амерички представник је изјавио да се влада САД може заложити код Експорт-Импорт банке за нови кредит и да је спремна да са југословенском страном размотри употребу својих динарских средстава у подршци реформи. То је био максимум који се, према Мићуновићу, америчка влада била спремна да понуди у датом тренутку. Леди је негативно одговорио на југословенске захтеве да се одложи плаћање дугова Експорт-Импорт банци и и код америчког Секретаријата за пољопривреду, у износу од 29 милиона долара. Мићуновић је оценио и да је тешко говорити и да је кредит код Експорт-Импорт банке повољан и колико, јер се још није разговарало ни о висини

⁸⁰⁷ Исто.

ни о условима кредита. Што се тиче предлога о употреби динарских средстава, то не би била никаква помоћ већ супротно, јер се југословенска влада у том тренутку борила да из оптицаја повуче више милијарди динара. С обзиром да је влада САД знала да Југославија у ствари нема те динаре које јој дугује, односно да би морала да их штампа, југословенски дипломата је сматрао да само давање оваквог предлога доста говори. Позитивни аспекти међусобних економских односа су свакако били рекордан југословенски извоз у САД у износу од 75 милиона долара, као и прилив од америчких туриста. Ипак, Мићуновић је констатовао да не постоје изгледи на враћање на старо, што се тиче трговине житом, памуком и осталим сировинама у току 1967. године, па и касније. Овде се, према ставу југословенског амбасадора, радило пре свега о ситуацији у свету као што је проблем исхране, и све већи платни дефицит код Американаца који је условљен ратом у Вијетнаму. Мићуновић је сматрао и да оцене ДСИП-а о основним компонентама југословенско-америчких односа у промењеним околностима треба преиспитати. Само је компонента америчких економских интереса била константа у међусобним односима. Ти интереси били су велики, имајући у виду југословенске дугове од више од хиљаду милијарди у динарима и доларима. Он је сматрао да ће то дуже време остати као јака полука притиска америчке администрације. Југословенски амбасадор је предлагао да се испитају нове могућности сарадње, односно евентуална америчка техничка и научна помоћ везано за производњу жита и питање учествовања приватног капитала САД у пројектима у СФРЈ.

Поред Финлијевог амандмана и друге економске околности су се погоршале у односима између две земље.⁸⁰⁸ У разговорима које су водила двојица амбасадора, Мићуновић је истакао да је у САД дошло до негативних промена, иако су се оне дешавале мимо воље америчке администрације. Он је изнео процене југословенске стране да ће 1967. година бити лоша у економско-финансијској области, за разлику од предходне. Југословенски амбасадор је изнео свом саговорнику да је већина одговора Сједињених Држава на потраживања Београда за привредну реформу била негативна. У свом одговору Елбрик је рекао да се може очекивати позитиван одговор Ексим банке као подршка реформи. Међутим, када је Мићуновић поменуо да СФРЈ не одговара кредит за набавку нове опреме или за нове инвестиције, већ за набавку сировина, Елбрик је додао да ова банка не даје такве кредите. Амерички амбасадор се упадљиво позитивно изражавао о СФРЈ, и покушао да убеди свог саговорника да суштински нема никаквих негативних промена у америчкој политици. Кад год би се поменуле конкретне

⁸⁰⁸ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 48659, Забелешка о разговору друга Вељка Мићуновића са америчким амбасадором Burke Elbrick-ом, 8. марта 1967. године; КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору друга Вељка Мићуновића са америчким амбасадором Burke Elbrick-ом, 8. марта 1967. године.

негативне промене у односима две земље, Елбрик је, као уосталом и Раск и остали званичници САД, ово правдали наметањем од стране Конгреса или опште ситуације. Упало је у очи и то што у овом разговору није било помена о међународној ситуацији. Мићуновић је сматрао да се ради вероватно о оцени америчке владе да разговори о међународној ситуацији нису више од крупнијег значаја за политику САД, односно да је наступила ситуација у којој се Американци нису више толико често консултовали са југословенским представницима, поготово уколико се предходне две године узму у обзир. Амбасадор Мићуновић је изнео и другу могућност, да зато што постоје извесни проблеми у међусобним односима је влада САД као и званични Београд фокусиран само на билатералне односе.

Влада САД је ипак изашла у сусрет неким потраживањима СФРЈ.⁸⁰⁹ Југославији је омогућено да по ПЛ 480 из 1966. године набави 35 хиљада тона уља. Поред тога, југословенска влада је оценила да још увек постоји интерес Америке за сарадњу и по заинтересованости Стејт Департамента за југословенску привредну реформу, жељу да научно и технички унапреди пољопривредну производњу у СФРЈ, као и подршку за нови кредит Експорт-Импорт банке. Међутим, нови начин куповине жита на трогодишњи кредит представљао је повећано задуживање у САД и отежавао је југословенски платни биланс. Оријентација на домаћу производњу је представљала приоритет, као и пораст извоза у Сједињене Државе.

Међутим, дошло је до нових потешкоћа у економским односима између две земље и то након израелско-арапског рата 1967, с обзиром да је већина југословенских партнера у САД преко којих се вршио пласман југословенске робе на америчко тржиште припадала јеврејској заједници.⁸¹⁰ Низ таквих предузећа је већ најавило прекид сарадње и отказивање закључених уговора. Југословени су такође имали и сазнања да се израђује својеврстан апел који би био упућен америчким пословним људима да не сарађују са фирмама из СФРЈ. Ово је свакако могло утицати на робну размену између две земље, а на туристичку посету је већ утицало с обзиром да су неки аранжмани већ били отказани. Одговорни људи у југословенској влади нису искључивали ни могућност да овакав развој ситуације негативно утиче и на односе са Међународном банком за обнову и развој и Међународним монетарним фондом.

Иако су у разговорима између дипломата две земље економски односи оцењивани позитивно у датом тренутку то ипак није био случај. Приликом сусрета америчког амбасадора и новопостављеног савезног секретара за финансије, др. Васиља Гривчева, Елбрик је констатовао

⁸⁰⁹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 421888, Најновије стање односа СФРЈ-САД, 7. VI 1967.

⁸¹⁰ АЈ, КПП-1-3-а, САД, к.181, Подсетник о односима СФРЈ – САД, у вези са посетом Е.Ворена, председника Врховног суда САД, 21. јуна 1967. године.

да су економски односи две земље задовољавајући са тенденцијом раста.⁸¹¹ Иако САД нису могле помоћи југословенској привредној реформи у 1967. као предходних година, он је истакао нове видове сарадње посебно указујући на могућности учествовања америчког приватног капитала. Он је такође позитивно оценио неколико посета пољопривредних и економских стручњака из двају земаља. Југословенски савезни секретар је такође истакао интерес за учествовањем приватног капитала САД у модернизацији југословенске индустрије. Он је истакао и да је неопходно да се повећа извоз у САД, и нагласио да би обе стране требало да ураде шта је у њиховој моћи како би дошло до пораста извоза југословенске робе. Посебно је истакнута и могућност посете америчког секретара за трговину Троубрица. Елбик је успутно додао да иако САД не желе да неки други моменти утичу на економске односе то једноставно није могуће избећи.

Због југословенске позиције међу арапским земљама, и потребе да СФРЈ утиче на њих, Стејт Департмент је ипак, половином 1967. према југословенској амбасади у Вашингтону показао већу сусретљивост у економским питањима.⁸¹² Пре свега се ту радило о новом кредиту у Експорт-Импорт банци, као и поводом југословенске интервенције везано за азотару Панчево. Међутим, на крају августа 1967. године, долази до нове ситуације. Југославији су понуђени лошији услови за ЦЦЦ кредит (трогодишњи кредит) за куповину памука, а у Конгресу се повела и дебата о Експорт-Импорт банци.⁸¹³ Југословенска страна није одбацила могућност да СФРЈ буде искључена из будућих аранжмана са овом банком, па је ставила до знања америчким представницима у Београду, да ће то свакако знатно утицати, као и ситуација око ЦЦЦ кредита на погоршање међусобних односа. Амерички представник у овим разговорима, Тобин, изнео је став да се администрација труди да утиче на одлуке Конгреса. Истовремено, амерички дипломата је изнео да постоји значајан интерес приватног америчког капитала за Југославију.

Приликом посете Ледија, помоћника америчког државног секретара Југославији, констатовано је да су и економски односи на задовољавајућем нивоу.⁸¹⁴ Вошњак, који је као помоћник државног секретара за иностране послове, разговарао са америчким гостом, истакао је

⁸¹¹ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору др. Васил Гривчева, савезног секретара, са господином Бурк Елбриком, амбасадором САД у Београду, одржаном 27.7.1967. године.

⁸¹² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 427782, Вашингтон број 781, 2. VIII 1967.

⁸¹³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 429172, Забелешка о разговору Ј. Пресбургера, пом. Начелника III управе са Ј.М. Тобином, отправником послова амбасаде САД, дана 17. VIII 1967.

⁸¹⁴ АЈ, КПР I-5-б, САД, Забелешка о разговору Д. Вошњака, помоћника државног секретара за иностране послове са г. Ц. Ледијем, помоћником државног секретара за иностране послове САД, 3. октобра 1967. године.

посебно могућности набавке најсавременије опреме у САД. У том смислу истакао је и предстојећу посету југословенских стручњака из пољопривредно-индустријског комбината. Он је такође изнео наду да ће ускоро доћи и до посете америчког секретара за трговину, Тробица. Међутим, југословенски представник је изразио бојазан у погледу усвајања амандмана у Конгресу којим би се Југославији онемогућило коришћење кредита од стране Експорт-Импорт банке. Он је упозорио да би се то могло негативно одразити на односе две земље.

Иако су дипломате из обе земље у међусобним разговорима оцењивале позитивно међусобну сарадњу озбиљније поправљање економских односа на крају 1967. године се ипак није могло назрети. У разговору Јоба и Матушека, шефа одсека за источну Европу и Југославију у Бироу за информације и анализе Стејт Департмента, амерички представник је прихватио да је углавном из САД долазило до корака који су водили погоршању међусобних односа ипак није дао никакве конкретне предлоге. Рат у Вијетнаму и избори у САД су тренутно, према његовом мишљењу били приоритет.⁸¹⁵

На самом почетку 1968. године, у анализи југословенско-америчких економских односакоју је сачинио ДСИП, на почетку су наведене рестрикције са којима се СФРЈ суочила у предходним годинама а пре свега губитак могућности куповине жита на дугорочне и повољне кредите и негативан трговински биланс који је у 1967. години износио око 124 милиона долара.⁸¹⁶ Ипак, због престанка важења закона ПЛ 480 за СФРЈ, југословенске власти су очекивале да ће доћи до смањења овог дефицита. Такође, сматрано је да је било неопходно променити структуру увоза из САД, и место пољопривредних производа оријентисати се на увоз модерних машина и технологије. Посебан проблем предвиђао би престанак сарадње са Експорт-Импорт банком, који је био могућ, мада је америчка администрација убеђивала представнике СФРЈ да Југославија неће бити погођена. Ова банка је била утолико значајнија за Југословене тиме што је остала једини извор дугорочног кредитирања у САД. Сарадња са Међународном банком у којој су Сједињене Државе имале одлучујући карактер ишла је без проблема, а привођено крају је и инвестирање у изградњу пруге Београд – Бар. Проблем динарских средстава, односно њихово коришћење од владе САД или претварање у доларски дуг представљао је додатни проблем у међусобним односима.

Након Чехословачке кризе, заједно са отопљавањем политичких односа, дошло је и до побољшања економских односа. Приликом посете америчког подсекретара у Стејт Департменту

⁸¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-158, 442371, Вашингтон број 1313, 7. XII 1967.

⁸¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-176, 4593, Подсетник о стању билатералних односа СФРЈ-САД, 8. јануара 1968.

Каценбаха, у сусрету са југословенским потпредседником Савезног извршног већа Киrom Глигоровим вођени су разговори о економским темама.⁸¹⁷ Амерички званичник је потврдио да Југославија може рачунати на 50-60 милиона долара годишње од Међународне банке за обнову и развој. Он је такође разговарао са представницима организације ЗЕТ (заједничко европско тржиште) да се омогући извоз југословенских производа на ово тржиште. Истакао је да ће разговори бити тешки али да постоји добра воља. Што се тиче Експорт-Импорт банке, Каценбах је рекао да ће она повући став о презадужености СФРЈ, и да ће давати зајмове које ће гарантовати југословенска влада. Међутим, није било никаквог одговора на захтев за одлагање дугова. Киро Глигоров се пре свега захвалио на ефикасности приликом решавања ових проблема. Он је изнео задовољство што је уклоњен став Експорт-Импорт банке о презадужености Југославије, и додао да би са њима требало разговарати и о одгоди плаћања појединих дугова.

Економски односи између две земље су, природно, били зависни од стања политичких односа њихових влада. Југословенски званичници су у овом периоду покушавали да ускладе своју спољнополитичку концепцију која је подразумевала независну политику у односу на два блока са тежњом ка економском развоју земље који је био немогућ без помоћи САД. Због перманентног сукоба између практичне потребе за економском подршком из Вашингтона и тежње за доследним провођењем зацртаних спољнополитичких циљева који су подразумевали и критику америчке политике у Вијетнаму у овом раздобљу је долазило до кризе у свеукупним односима између СФРЈ и САД. Идеолошке разлике су такође биле значајни ограничавајући фактор у сарадњи између ове две земље. Ипак, ти односи никад нису дошли до оне тачке која би онемогућавала њихово даље развијање.

⁸¹⁷ АЈ, КПР-І-3-а, САД, к.181, Белешка о разговору подпредседника СИВ-а Кире Глигорова, са подсекретаром у Стејт Департменту Н. Каценбахом, 18 X 1968. године.

ПОГЛАВЉЕ III

Вијетнамски рат и међународна активност Београда

КОНТАКТИ ПРЕДСТАВНИКА СФРЈ СА ДЕМОКРАТСКОМ РЕПУБЛИКОМ ВИЈЕТНАМ И ФРОНТОМ НАЦИОНАЛНОГ ОСЛОБОЂЕЊА ЈУЖНОГ ВИЈЕТНАМА

С обзиром да је Југославија активно радила на мирољубивом решењу Вијетнамског рата, озбиљан хендикеп оваквих тежњи званичног Београда представљала је чињеница да СФРЈ није имала развијене односе са Ханојем. Узрок оваквих односа између две земље треба тражити у политичком и идеолошком сукобу Југославије и Кине. За време ере Никите Хрушчова, СССР је запоставио односе са азијским комунистичким земљама, посветивши се у потпуности Европи. Ово је омогућило Пекингу да прошири свој утицај на овом простору.⁸¹⁸ С обзиром на овакву ситуацију није компликовано претпоставити да је због подршке Пекинга њиховој политици северновијетнамско руководство било спремно да жртвује односе са несврстаном Југославијом.

Инцидент у Тонкину и међусобни контакти

Иако Југославија и Северни Вијетнам нису имали размењена дипломатско-конзуларна представништва, у овом периоду долазило је до бројних контаката две стране. Међу првима је био контакт представника северновијетнамске владе у Прагу и тамошњег југословенског амбасадора.⁸¹⁹ Непосредно након инцидента у заливу Тонкин, вијетнамски дипломата се захвалио на подршци коју су југословенска влада и штампа дали Ханоју. Ово је посебно поменуто јер је до тада званични Ханој углавном игнорисао сличне југословенске акције, а стајао је на страни Кине приликом њених напада на руководство СФРЈ.

Вијетнамски представници у овом периоду често комуницирали са Југословенима и у Румунији. Крајем септембра 1964. југословенској амбасади је достављена „хитна порука Министарства иностраних послова ДР Вијетнама упућена одговорним за женевску конференцију“ у којој се апеловало да и Југославија као социјалистичка земља дигне глас против „интрига САД“, и да се захтева стриктно поштовање женевских споразума о Вијетнаму из 1954. године.⁸²⁰ Успешна комуникација представника двеју земаља у Румунији је настављена и

⁸¹⁸ M. Olsen, *Soviet – Vietnam relations and role of China, 1949-1964*, London and New York 2006, 113-133

⁸¹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 434682, Праг број 478, 28. VIII 1964.

⁸²⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 439627, Букурешт број 704, 30. IX 1964.

продубљена. Северновијетнамски комерцијални аташе се интересовао за ставове Југославије према сукобу који се одвија у његовој земљи, нагласивши да је у Ханоју штампа писала како је СФРЈ окарактерисала ДР Вијетнам као агресора, али није искључио могућност да је то преписано од других. Он је замолио југословенског представника Милатовића да га упути у званичне ставове југословенске владе што је овај одмах и учинио.⁸²¹ Вијетнамци су овде упознавали југословенске званичнике и са својим ставовима везано за начине решења овог сукоба, одбацивши могућност да прихвате евентуална решења у УН, сматрајући да би тако били поништени резултати са Женевске конференције. Са друге стране, он је сматрао и да ово место није подесно за решавање овог проблема и зато што ДР Вијетнам није био члан УН а и због тога што су САД и западне земље имале јаке позиције у овој међународној организацији. Уместо тога, Ханој је захтевао стриктно поштовање женевских споразума са једне, и конкретну помоћ социјалистичких земаља са друге стране. У том смислу је инсистирао на заступању вијетнамског гледишта и осуду америчке агресије на разним међународним форумима, посебно истакавши Каирску конференцију несврстаних.⁸²²

У Пном Пену је такође дошло до сусрета представника две земље, а југословенски амбасадор Чакић је разговоре оценио као „врло пријатељске“.⁸²³ Југословенски дипломата је упознао свог саговорника са иницијативама СФРЈ у вези са погоршањем ситуације у Вијетнаму, на чему му се северновијетнамски представник захвалио. Он је изразио уверење и да ће југословенска акција мобилисати светско јавно мњење против агресије Американаца.

За разлику од сусрета у Чехословачкој, Румунији или Камбоџи, у Албанији и Кини представници ДР Вијетнама били су изразито непријатељски настројени. Приликом прославе националног празника Северног Вијетнама и пријема у амбасади у Тирани, југословенски представници нису били позвани због вијетнамског става да се из писања југословенске штампе види подршка Сједињеним Државама везано за Тонкиншки инцидент.⁸²⁴ Приликом интересовања амбасадора Уједињене Арапске Републике о разлогу непозивања југословенских представника Вијетнамци су јасно ставили до знања да се не ради ни о каквом пропусту службеника, већ о јасној намери северновијетнамске амбасаде. Северновијетнамски амбасадор је том приликом употребио флоскулу „југословенски ревизионисти“ за руководство СФРЈ.

Слична ситуација је била и у Кини - и поред сталног инсистирања југословенске

⁸²¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 445289, Букурешт број 802, 12. XI 1964.

⁸²² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 447789, Букурешт број 85, 3. XII 1964.

⁸²³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 49326, Пном Пен број 70, 12. III 1965.

⁸²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 435956, Тирана број 409, 4. IX 1964.

амбасаде на остваривању комуникације није било никаквог резултата.⁸²⁵ Иако је амбасада ДР Вијетнама у Пекингу била званично задужена за контакте са представницима СФРЈ, никада није била ни примљена порука о жељи за званичном посетом Ханоју, а није омогућен ни приватни пут у ДР Вијетнам. Југословенски новинари су слично пролазили са захтевима за посету Вијетнаму. Са мисијом ФНО Јужног Вијетнама југословенска амбасада је редовно размењивала материјале, али нису имали међусобне сусрете.

Југословенско-вијетнамски односи су се у овом периоду, како се може видети из горњих редова, развијали по принципу топло-хладно. Немајући размењене дипломатске представнике, ове две земље су контактирале преко представника у другим земљама, што је додатно отежавало међусобно разумевање. Пада у очи да су вијетнамски представници били далеко предусретљивији у несврстаним или просовјетским земљама, за разлику од Кине и Албаније, која је у овом периоду пратила кинеску политику. Разлоге за овакво постављање према југословенским представницима у овим земљама свакако треба тражити у тежњи руководства Северног Вијетнама да не наруши односе са Кином, која је у том периоду била једина озбиљна подршка Ханоју.⁸²⁶

Југославија и Вијетнам - Апел 17 несврстаних земаља

Како се ситуација у Вијетнаму компликовала, тако је југословенском руководству било све јасније да је неопходна акција несврстаних која би довела до мирног решења овог сукоба. Тако је и дошло до усаглашавања текста апела и његовог усвајања.⁸²⁷

Апел је, природно, изазвао интересовање Ханоја. Нови северновијетнамски генерални конзул у Индији, Нгуен Хоа, посетио је југословенску амбасаду у Делхију. Иако је ова посета била куртоазног карактера, северновијетнамски представник је показао очевидно интересовање за Апел 17 несврстаних земаља.⁸²⁸ После упознавања са основним цртама Апела, Нгуен Хоа је изразио захвалност на оваквој акцији, констатујући да је свака активност пријатељских земаља у правцу мирољубивог решења добродошла. Он није показао оптимизам у смислу брзог решавања сукоба, али је истакао да је међународни притисак на САД неопходан како би се што пре стигло до решења кризе.

⁸²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 413500, Амбасади СФРЈ - Пекинг, 5.ИИ 1965.

⁸²⁶ М. Olsen, *Soviet – Vietnam relations and role of China*, 1949-1964, London and New York, 2006, 123-132

⁸²⁷ За више информација о апелу 17 несврстаних земаља види поглавље „Југославија, несврстани и УН“

⁸²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 49347, Делхи број 212, 15. ИИ 1965.

Ипак, након ескалације рата у Вијетнаму и почетка константног бомбардовања територије ДР Вијетнама, југословенски званичници нису могли очекивати повољне реакције представника Ханоја, с обзиром да је овај текст практично био превазиђен. Апел 17 несврстаних земаља био је уручен и отправнику послова ДР Вијетнама у Каиру.⁸²⁹ Овај документ су северновијетнамском дипломати предали амбасадор СФРЈ и египатски представник. За разлику од Кинеза и ФНО Јужног Вијетнама који су апел одмах вратили, представник ДР Вијетнама у УАР је примио апел, саслушао објашњења и обећао да ће пренети разговор Ханоју.⁸³⁰ У априлу 1965. године је и представништву ФНО Јужног Вијетнама у Прагу предат апел несврстаних. Ову предају су извршили заједно амбасадори СФРЈ, Гане и Уједињене Арапске Републике. Представници Вијетконга су сматрали да апел не одговара стварном стању на терену, као ни закључцима ФНО. Због тога су одбили пријем апела.

Иако је званичан Ханој осудио иницијативу несврстаних, Југославија је и даље покушавала да успостави какве-такве контакте са ДР Вијетнамом. Комуникација између југословенске и северновијетнамске амбасаде у Пекингу је била константно лоша, о чему сведочи и одбијање Вијетнамаца да приме југословенског представника, као и одбијање да приме декларацију Савезне скупштине.⁸³¹ Отправник послова југословенске амбасаде у Пекингу је у више наврата покушавао да успостави контакте са тамошњом амбасадом ДР Вијетнама али безуспешно. Ипак, он је сматрао да је дошло време да се говори о подизању дипломатских односа између две земље на ниво амбасадора. Шојић је такође сматрао да став северновијетнамске амбасаде у Пекингу не одговара ставовима Ханоја, што је закључио из комуникације представника две земље у другим државама.

Југословенски представници су наставили да инсистирају на честим контактима са Вијетнамцима. На конференцији Афро-азијске солидарности приликом сусрета двају делегација, југословенски представник Драшковић је понудио свом саговорнику непосредније међусобне контакте као и могућност посете делегације ДР Вијетнама и ФНО Јужног Вијетнама Југославији.⁸³² Вијетнамски представник се захвалио на подршци, и изразио жаљење што су међусобни односи замрзнути. Лично се сложио са југословенском констатацијом да су потребни

⁸²⁹ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Представништво Националног фронта за ослобођење Јужног Вијетнама у Социјалистичкој Републици Чехословачкој, Његовој Екселенцији Николи Вујановићу изванредном и опуномоћеном амбасадору Социјалистичке Федеративне Републике Југославије у Социјалистичкој Републици Чехословачкој, 6. априла 1965. године.

⁸³⁰ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Оцена акције несврстаних по питању Вијетнама.

⁸³¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 423378, Пекинг број 226, 18. VI 1965.

⁸³² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 422649, Амбасади СФРЈ - Москва, 3.VII 1965.

директни контакти али је додао и да сам не може да донесе одлуку. Он је обећао да ће упознати Хо Ши Мина са југословенском иницијативом. Два представника су се договорили да се одговор да преко амбасаде у Москви, а северновијетнамски представник је сугерисао да је Москва најпогоднија за даље контакте. Државни секретаријат за иностране послове је предузео акције у неколико дипломатских представништава како би се интензивирали контакти са ДР Вијетнамом, а и ССРНЈ је спремао план активности, поготово у међународним организацијама, како би се дошло до што већег броја контаката са Ханом.

Иако је дошло до отопљавања совјетско-вијетнамских односа у периоду после инцидента у Тонкину⁸³³ чини се да то није утицало на политику Вијетнама према СФРЈ. Вијетнамски представник у Москви је био обавештен о горњем разговору од свог сународника који је представљао ДР Вијетнам на конференцији Афро-азијске солидарности, али и од југословенског амбасадора у СССР-у.⁸³⁴ Оцењујући свог саговорника као веома крутог човека, Видић је показао велико стрпљење у појашњавању југословенских ставова. Тамошњи северновијетнамски амбасадор је једном приликом рекао и да нема разлике између Апела 17 несврстаних земаља и Цонсонове политике. Видић је због тога сматрао да због саме личности амбасадора Москва није најбоље решење за међусобне контакте.

Хариманове посете у 1965. и 1966. години и југословенско-вијетнамски односи

Након разговора које је југословенски председник Тито водио са Аверелом Хариманом и индијским премијером Шастријем дошло је до интересовања северновијетнамских представника о исходима тих разговора. На пријему у индонежанској амбасади дошло је до сусрета представника две земље.⁸³⁵ Југословени су обавестили своје колеге о ставовима СФРЈ и резултатима разговора. Стекао се утисак да представници ДР Вијетнама сматрају да је циљ тренутне мировне иницијативе САД отупљивање оштрице вијетнамске борбе, па су изнели став да ће иступати против овог и сличних предлога. Није било довољно само прекинути бомбардовање Северног Вијетнама, већ су и Американци морали да се повуку. Тек након тога се могло приступити преговорима. Представник Ханом у Делхију је исто тако осуђивао и иступање Индије, сматрајући да Индијци играју америчку игру. Посебно је осудио индијске изјаве да САД жели мир а да су Кинези против. Према југословенским ставовима је показао разумевање.

⁸³³ М. Olsen, *Soviet – Vietnam relations and role of China*, 1949-1964, London and New York, 2006, 134-135

⁸³⁴ ДА МСП РС, ПА 1965, ф-133, 424227, Москва број 698, 7. VII 1965.

⁸³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 428770, Делхи број 676, 18. VIII 1965.

У извештају из југословенске амбасаде у Пекингу поводом националног празника ДР Вијетнама се могло закључити да је Кина та која врши притисак да се уопште и нигде не помињу преговори.⁸³⁶ Први пут су Кинези јавно истакли да између лидера две земље постоји потуна сагласност. Сва иступања кинеских руководилаца су у ствари ишла у правцу притисака на ДР Вијетнам да не крене у преговоре, али до конкретних обећања у смислу подршке вијетнамској борби није дошло. Кинеско руководство је сматрало да се само борбом до коначне победе може доћи до циља.⁸³⁷

Што се тиче ставова самих Вијетнамаца, они су се трудили да буду избалансирани, помињући поред Кине и остале социјалистичке земље као савезнике у борби.⁸³⁸ Међу земљама које помажу ДР Вијетнам СФРЈ није помињана, а и није је било на карти света на којој су биле означене земље које помажу Ханоју.

На самом крају јануара 1966. године, пред почетак обнове бомбардовања северновијетнамске територије, уследио је демарш владе ДР Вијетнама.⁸³⁹ Интересантно је било то што је ово било прво званично обраћање Ханоја Београду још од 1962. године. У овом документу је руководство Северног Вијетнама, оцењујући Титова писма Џонсону и Сихануку од предходне године и Апел 17 несврстаних земаља, осудило југословенску политику као политику „пружања руке агресивној политици САД.“⁸⁴⁰ Говорећи о евентуалној конференцији несврстаних Ханој је био против изношења питања Вијетнама, имајући у виду ставове СФРЈ. Изјашњавајући се о мировној иницијативи САД Вијетнамци су је назвали „димном завесом“, инсистирајући на четири тачке Фам Ван Донга. Услови за мирно решење су били следећи: 1. повлачење трупа САД 2. признање ФНО Јужног Вијетнама као партнера и јединог легалног представника Јужног Вијетнама и 3. безусловни прекид бомбардовања ДР Вијетнама. Само ангажовање несврстаних земаља и нарочито Југославије, након прекида бомбардовања је могло ставити владу Северног Вијетнама у незавидан положај вршећи одређени притисак на њих, с обзиром да они нису били спремни за преговоре у датом тренутку. Државни секретаријат је сматрао да се на овај демарш треба одговорити једним меморандумом који показује подршку владе и народа СФРЈ борби Вијетнамаца, као и да треба предложити представницима ДР Вијетнама разговор на вишем

⁸³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 432638, Пекинг број 293, 7. IX 1965.

⁸³⁷ Nickolas Khoo, *Collateral Damage: Sino-Soviet Rivalry and Termination Sino-Vietnamese Alliance*, New York 2011, 39.

⁸³⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 432638, Пекинг број 293, 7. IX 1965.

⁸³⁹ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Предлог за одговор на демарш владе Демократске Републике Вијетнама, 3. фебруара 1966. године.

⁸⁴⁰ Исто.

нивоу о целокупним међусобним односима.

У марту је дошло до још једног, овог пута усменог, демарша владе ДР Вијетнама, који је саопштен Југословенима у Пекингу.⁸⁴¹ Вијетнамци су поново протествовали везано за евентуалну конференцију несврстаних, напомињући да су четири и пет тачака основ сваке дискусије о Вијетнаму. Они су такође изразили протест против активности председника Тита које су према њима биле у америчком интересу. У извештају вијетнамске новинске агенције о евентуалној конференцији несврстаних, директно је нападнут Јосип Броз, наглашавајући да је југословенски план о сазивању конференције „повезан са прљавим маневрима империјалиста САД.“⁸⁴² Остале новине су такође нападале СФРЈ као заступника САД. Иако су се последњих месеци односи између две земље поправили, ипак, југословенско одбијање да подржи вијетнамски програм у 4 и 5 тачака, као и вијетнамска непопустљивост поводом овога (сматрали су да уколико се не подрже ове тачке онда је свака друга подршка фиктивна) довели су до поновног хлађења односа две земље. Југословенско руководство је у усменом демаршу у Пекингу, одбацило све оптужбе Вијетнамаца, и констатовало да једино размена мишљења може довести до бољег разумевања две земље.

Приликом разговора румунског и југословенског амбасадора у Будимпешти поводом посете румунске делегације Ханоју, поменута је и СФРЈ у смислу односа са ДР Вијетнамом.⁸⁴³ Према информацијама којима је располагала тамошња југословенска амбасада, румунски амбасадор Рошеану је истакао чуђење због негативног става Северног Вијетнама према званичном Београду и у том смислу поменуо говор Ранковића на 23. Конгресу КП СССР у којем је он јасно и недвосмислено осудио САД као агресора. Северновијетнамски амбасадор је истакао да је Апел 17 несврстаних земаља, где се Сједињене Државе и ДР Вијетнам третирају једнако и позивају на прекид непријатељстава, био потпуно неприхватљив за Ханој. Он је такође уочио да после наступа Ранковића долази до еволуције југословенског става, и да Вијетнамци подржавају такав развој.

У опроштајној посети северновијетнамског амбасадора у Алжиру коју је он учинио југословенској амбасади, констатовао је да је време потврдило гледиште Ханоја да се са Американцима ваља борити до коначне победе, као и негирало бојазни одређених несврстаних земаља да би тај сукоб могао довести до Трећег светског рата (он је очигледно алудирао на

⁸⁴¹ АЈ, КПР I-5-6, Вијетнам, Демарш владе ДР Вијетнама, 6. априла 1966.

⁸⁴² Исто.

⁸⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 418993, Пешта број 215, 11. V 1966.

СФРЈ).⁸⁴⁴ Пошто је Алжир напуштао и дотадашњи представник ФНО Јужног Вијетнама у овој земљи, северновијетнамски амбасадор му је приредио опроштајни пријем на који нису били позвани представници СФРЈ.

И поред изразито негативног става руководства ДР Вијетнама према СФРЈ у овом периоду и даље је разматрана и конкретна помоћ Вијетнаму.⁸⁴⁵ Уз обавештење да је на крају 1965. године југословенски Црвени крст добио писмо од Црвеног крста ДР Вијетнама у којем се изражава „искрена захвалност за помоћ нашем (вијетнамском прим. М.С.) народу“, констатовано је да је 1966. године Савезно извршно веће Црвеном крсту СФРЈ ставио на располагање износ од 40 милиона динара за помоћ Вијетнаму.

Поред југословенске владе и Црвеног Крста, и Савез синдиката је желео да поред моралне и политичке подршке пружи и материјалну помоћ сличним организацијама у Вијетнаму.⁸⁴⁶ Планирано је да се ова помоћ састоји у допремању ћебади, одеће, текстила, обуће, лекова и завоја. Међутим, због покушаја синхронизације са ДСИП-ом и ССРНЈ дошло је до одуговлачења и губљења иницијативе. Представници ССЈ су такође изнели да су представници других синдикалних организација у свету упознати са чињеницом да југословенски синдикалци не пружају помоћ вијетнамским колегама, што их је доводило у незгодан положај као и саму политику СФРЈ према Вијетнаму. Због тога су југословенски синдикалци сматрали да морају што пре и самостално започети акцију прикупљања помоћи.

Југославија је практично стално инсистирала да се односи са ДР Вијетнамом одржавају где год је то могуће, и поред тога што је Ханој отворено критиковао југословенску политику, и отворено оптуживао руководство СФРЈ да ради за америчке интересе. Оваква југословенска политика се могла протумачити као тежња да се, кроз контакте са ДР Вијетнамом, обезбеде и одређене позиције у односу на Вашингтон, односно да се СФРЈ постави као важан фактор у решавању вијетнамског сукоба. Идеолошка блискост је такође имала одређену улогу у константним тежњама југословенских руководилаца да поправе односе са овом индокинеском земљом.

⁸⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 422067, Алжир број 224, 7. VI 1966.

⁸⁴⁵ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Помоћ југословенског Црвеног крста Вијетнаму, 25, јануара 1966. год.

⁸⁴⁶ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Предлог ЦВ ССЈ за пружање помоћи Федерацији синдиката ДР Вијетнама и Савезу синдиката за ослобођење Јужног Вијетнама, 8. фебруара 1966. године.

Односи ДР Вијетнама и Југославије у светлу захлађења југословенско-америчких односа. Југословенски предлози за мирољубиво решење Вијетнамског рата. Вијетнамски ставови о Тројном састанку

Југословенско-амерички односи су после пропасти „мировне офанзиве“ САД, запали у кризу, која ће бити превазиђена тек након интервенције Совјетског Савеза у Чехословачкој 1968. године. Захлађењу међусобних односа свакако је допринела немогућност југословенске стране да озбиљније утиче на решавање Вијетнамске кризе, као и све отворенија критика америчке спољне политике у том делу света. Инциденти у Југославији, када је дошло до напада демонстраната на америчка представништва, и у САД (бомбашки напади на тамошња представништва СФРЈ) само су додатно утицали на све евидентније захлађење међусобних односа. Без обзира на овакво стање односа Вашингтона и Београда, југословенски званичници су и даље наставили са покушајима да успоставе нормалне односе са ДР Вијетнамом.

Ипак, таква ситуација није довела до поправљања односа са Ханојем. Поводом припрема за Тројни састанак лидера Индије, Египта и Југославије, северновијетнамски амбасадор у Москви је рекао тамошњем југословенском представнику да ДР Вијетнам оцењује овај састанак као пропагандну кампању која ради у корист америчког империјализма. Самим тим он је оценио ову акцију као непријатељску према Вијетнамцима и ДР Вијетнаму.⁸⁴⁷

У Варшави је такође дошло до сусрета представника две земље. Отправник послова амбасаде ДР Вијетнама, Хоанг Хоан Нгхинг дошао је да образложи неучествовање делегације Ханоја на конгресу ССРНЈ.⁸⁴⁸ Главни разлог је био тај што ставови и активности Југославије не иду у прилог Северном Вијетнаму и ФНО Јужног Вијетнама, јер званични Београд равноправно третира америчку агресију и борбу вијетнамског народа. Он је такође обавестио југословенског представника да због тешке ситуације у ДР Вијетнаму нису у могућности да приме југословенске новинаре. Југословенски амбасадор Бабић је одбио ове аргументе, изразивши чуђење како то да после низа разговора који су вођени између представника две земље и даље долази до негативне оцене политике коју СФРЈ води везано за вијетнамски проблем. Он је поставио питање стварних мотива руководства Северног Вијетнама када даје овакве оцене југословенске политике.

Помало чудни и свакако конфузни односи између Југословена и Вијетнамаца добили су

⁸⁴⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 422443, Амбасади СФРЈ – Каиро, Вашингтон, Њујорк, Делхи, Варшава, 15. VI 1966.

⁸⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 424448, Варшава број 331, 25. VI 1966.

своју потврду и на 15. конгресу Међународног радничког покрета.⁸⁴⁹ Док су представници Савеза комуниста Југославије говорили, делегација ДР Вијетнама је напустила салу, а представници ФНО Јужног Вијетнама су остали у сали али нису аплаудирали. У току конгреса дошло је и до неформалних контаката две делегације, али не и са представницима ДР Вијетнама. Закључак југословенских представника је био да је дошло до поделе између ФНО Јужног Вијетнама и владе у Ханоју. Међутим, у току боравка делегације СКЈ у Улан Батору северновијетнамски амбасадор је позвао југословенског амбасадора на пријем, и ословљавао га са „друг“ уместо дотадашњег „господин“, и пожелео успешну сарадњу представништава две земље.

У септембру месецу 1966. ДСИП је саставио извештај у којем је сумирао југословенску подршку ДР Вијетнаму.⁸⁵⁰ Што се тиче материјалне помоћи она је пре свега фокусирана на лекове и крвну плазму и то преко Црвеног крста. Од октобра 1965. до августа 1966. године СФРЈ је из средстава СИБ-а (40.000.000 динара) и средстава прикупљених посредством Координационог одбора за помоћ Вијетнаму (270.000.000 динара) уплатила 11 пошиљки помоћи. Што се тиче политичке подршке, ДСИП је сматрао да је Југославија стално од 1954. изјавама својих званичника као и помоћи на дипломатском плану пружала подршку ДР Вијетнаму. ДСИП је такође сматрао да је СФРЈ на адекватан начин осудио америчку одмазду након инцидента у тонкиншком заливу позивајући се на Титову изјаву. Поводом почетка сталног бомбардовања Северног Вијетнама СИБ је дао изјаву 10. фебруара 1965. године којом је осудио ову акцију САД као акт одмазде и затражио хитно сазивање нове женевске конференције. Месец и по дана касније је југословенска влада поново осудила агресивне акције Американаца. Титова изјава агенцији МЕН од 3. маја 1965 као и сви иступи југословенских званичника у току 1965. су од реда оштро осуђивали интервенцију САД, уз позивање на политичко решење сукоба на бази женевских споразума и уз учешће ФНО Јужног Вијетнама. У последњој званичној изјави Државног секретара за иностране послове од јуна 1966. године истакнуто је да први кораци ка миру морају да буду учињени од стране САД а то су – безуслован и трајан прекид бомбардовања, престанак довођења нових јединица, недвосмислено изјашњавање о спремности да дефинитивно повуку своје трупе из Вијетнама и прихвате оно политичко решење које Вијетнамци сами буду желели. Иако је руководство СФРЈ инсистирало на признавању ФНО Јужног Вијетнама као „главног партнера у преговорима“, није подржавало став ДР Вијетнама да

⁸⁴⁹ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Белешка о сусрету делегације СКЈ са делегацијом Фронта националног ослобођења Јужног Вијетнама на XV конгресу МНРП, 29. VI 1966.

⁸⁵⁰ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Вијетнам – наш став и помоћ, 19. IX 1966. године.

се Вијетконг прихвати као једини представник народа Јужног Вијетнама, правдајући то објективношћу, односно постојањем и других фактора као што су будисти који би, према ставу југословенске владе, такође били представљени на будућим преговорима. Лидери Југославије су такође сматрали да није неопходан предуслов за преговоре предходно повлачење америчких трупа са територије Јужног Вијетнама. Потврду исправности ових ставова Југословени су нашли и у разговорима са представницима других социјалистичких земаља које су незванично прихватале овакав став.⁸⁵¹

У следећем документу детаљније је елабориран југословенски став и могућа платформа за политичко решење Вијетнамског рата.⁸⁵² Предуслови за преговоре су требали бити следећи: 1. безуслован и дефинитиван прекид бомбардовања; 2. престанак довођења нових јединица војске САД; 3. Неопходност да Сједињене Државе дају недвосмислену јавну изјаву о спремности да се повуку из Вијетнама након 'постизања политичког решења; 4. прихватање политичког решења које сами Вијетнамци буду желели. Позивајући се на јавне изјаве државног секретара за иностране послове дате „Комунист“–у 14. IV 1966, на телевизији 23. VI 1966, као и на експозе из јануара 1966. године, истакнут је и став да ФНО треба да буде прихваћен као равноправни и главни фактор у будућим преговорима. Истакнуто је да једино истински независтан Вијетнам може бити фактор стабилности у овом делу света. Један од кључних проблема је свакако био статус америчких снага у Јужном Вијетнаму, односно њихово повлачење. Због тога је СФРЈ у експозеу Државног секретара из јануара 1966. захтевала да „САД отклоне сумње у спремност да повуку своје оружане снаге из Вијетнама“.⁸⁵³ ДСИП је оценио да је и Ханој у последње време показао извесну флексибилност у ставовима сматрајући да је пре преговора неопходно испунити два захтева а то су обустава бомбардовања и објављивање одлуке САД да су спремни да повуку трупе у једном фиксном временском периоду. То је умањивало разлоге за резерве СФРЈ у односу на ову тачку вијетнамских предлога. У последњим изјавама америчких званичника они нису одбацивали формалну спремност да повуку трупе, па чак и да размотре „роковник“ повлачења. Међутим, Американци су желели да ДР Вијетнам предузме први корак, односно да обустави „агресију“ и да преузме обавезу о повлачењу својих трупа из Јужног Вијетнама. ДСИП је сматрао да тренутни развој ситуације не ремети југословенске поставке и да омогућава детаљнију разраду ставова у односу на три питања: 1. отклањање сумњи у спремност САД да повуку своје трупе; 2. политичко решење без икаквог мешања са стране; 3. независност

⁸⁵¹ Исто.

⁸⁵² АЈ, КПР I-5-6, Вијетнам, Нацрт могуће платформе за Вијетнам, 19. IX 1966.

⁸⁵³ Исто.

Вијетнама. У том смислу ДСИП је предложио следеће: 1. обавеза САД да у одређеном року повуку своје трупе; 2. спремност свих страна да прихвате свако политичко решење које народ Јужног Вијетнама изабере, без икаквог мешања споља; 3. Неутрализација Индокине гарантована од заинтересованих сила и ОУН (или једна од мање далекосежних варијанти; војно дезангажовање свих сила на подручју Индокине). По првој тачки ДСИП је сматрао да се модалитет повлачења треба одредити у међусобним преговорима једним заједничким споразумом. Под другом тачком ДСИП је мислио не само на немешање САД него исто тако и ДР Вијетнама и Кине, посебно имајући у виду присуство трупа Ханоја на овом простору. Ово би значило и повлачење северновијетнамских трупа. У овој тачки се не прејудуцира форма будућег опредељења Јужног Вијетнама, иако могућност споразума у преговорима и о питању привремене и друге владе остаје отворена. Разматрајући последњу тачку ДСИП је пре свега мислио да модалитети за гаранцију неутралности Индокине требају бити предмет споразума на преговорима. Иако се присуство снага САД и ДР Вијетнама није могло једнако третирати, ипак је и повлачење северновијетнамских јединица морало бити предмет будућих преговора. Могуће је и корисно очекивати да након изјаве владе САД о повлачењу трупа и влада ДР Вијетнама саопшти да ће повући своје трупе. Иако би најлакша опција за СФРЈ било залагање за неутрализацију само Јужног Вијетнама, у ДСИП-у су сматрали да то не би била задовољавајућа компензација за повлачење америчких трупа из Јужног Вијетнама. Они су такође били свесни и да неутрализација ДР Вијетнама као једне социјалистичке земље може изгледати као корак уназад, али да, гледајући у ширим размерама, то може омогућити да цела Индокина крене путем социјалистичке оријентације, што би била извесна компензација и за социјалистичке земље. У сваком случају предлагала се неутрализација аустријског типа која би омогућавала активну спољну политику а која не задире у унутрашње уређење. Представници ДСИП-а су нагласили да се овде не ради о намери да се формира једна платформа за преговоре, већ да је то само прецизирање и даља еволуција југословенског става у односу на ситуацију на терену. Уколико би овакав став наишао на ширу подршку онда не би требало искључити ни могућност да се на основу ових ставова направи и адекватна платформа за преговоре. ДСИП је такође указао и на могућу критику уколико би се изашло са оваквим ставовима пре свега од Кине а вероватно и од ДР Вијетнама и ФНО. Ипак, они су подсетили на акцију СФРЈ у Савету безбедности у корејском случају 1950. године, када је југословенски предлог о разграничењу на 37. паралели прво наишао на обостране критике да би затим решење корејске кризе дошло управо на основама југословенске платформе.

На пријему у амбасади Источне Немачке у Делхију, после више месеци без контакта, северновијетнамски генерални конзул Хоа пришао је југословенском представнику Кљууну и показао интересовање за предстојећи Тројни састанак лидера несврстаних.⁸⁵⁴ Он је поновио став своје владе садржан у 4 тачке, и истакао неопходност повлачења и осуде САД. Северновијетнамски дипломата је додао да Сједињене Државе треба да овај сукоб решавају директно у разговору са ФНО Јужног Вијетнама са којима могу када год хоће да ступе у контакт. Он је истакао и став Ханоја да се на тројном састанку не расправља о Вијетнаму, а посебно истакао потребу да се не апелује на обе стране, већ само на САД које су агресор. Хоа је констатовао да би прекид бомбардовања представљао корак напред у правцу решења проблема, али да је основно питање повлачење Американаца.

Представници ДР Вијетнама у Варшави су се такође интересовали за Тројни састанак.⁸⁵⁵ После објашњења која су им дале југословенске колеге, северновијетнамски представник је изнео став да САД спрема интензивирање агресије на Вијетнам па да у том кључу треба посматрати и „мировну офанзиву“ Американаца, који заправо тиме желе да маскирају своје праве намере. Због тога су сматрали да на тројном састанку не треба да буде прихваћена никаква резолуција о Вијетнаму, јер „резолуција не може да реши проблем“. Једини начин је прихватање 4 и 5 тачака. Он је такође изнео да зна да СФРЈ помаже борбу вијетнамског народа, али да се замера југословенској политици јер није успела да демаскира америчку политику као и то што СФРЈ није подржала план од 4 и 5 тачака. Југословенски представници су инистирали на доследном ставу по вијетнамском проблему. Гледано у том светлу, реално је било за очекивати да ће и тројни састанак искрено подржати вијетнамску борбу. Нгхинх, први секретар вијетнамске амбасаде је нагласио да је главно да званични Београд не подржи резолуцију која би ишла за тим да се пружи помоћ америчкој „мировој офанзиви“ и да помогне у демаскирању америчког маневра.

Упркос овим састанцима са југословенским представницима поједине амбасаде ДР Вијетнама нису престајале са нападима на СФРЈ.⁸⁵⁶ На конференцији за новинаре коју је организовао амбасадор ДР Вијетнама у Тирани а на коју нису били позвани представници југословенске амбасаде, он је оптужио СФРЈ да ради по жељама Вашингтона назвавши званичнике у Београду „Титова клика“. У истом говору северновијетнамски амбасадор је напао и У Танга и Индиру Ганди.

⁸⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 435864, Делхи број 784, 8. X 1966.

⁸⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 437192, Варшава број 526, 19. X 1966.

⁸⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 428016, Тирана број 198, 20. VII 1966.

У разговорима између преставника Источне Немачке и Северног Вијетнама у Пекингу, било је речи и о Југославији и Тројном састанку.⁸⁵⁷ Према сазнањима југословенске амбасаде, представници Ханоја су били децидно против разматрања вијетнамског сукоба на овом састанку, јер су сматрали да СФРЈ под плаштом социјалистичке земље иде на подршку америчкој агресији у Вијетнаму. У извештају југословенске амбасаде се истиче и да је вијетнамски представник оценио да је СФРЈ једини камен спотицања између СССР и Кине. Према сведочењу источних Немаца, представник ДР Вијетнама је у овом разговору наступао као да су САД и СФРЈ једини непријатељи ДР Вијетнама.

Према информацијама које је југословенска страна добила од чехословачке делегације која је била у посети ДР Вијетнаму, могло се закључити да су њихови ставови доста слични кинеским чак иако нису формиран под утицајем Пекинга.⁸⁵⁸ Они су одбијали да осуде Кину због напада на Совјете и културне револуције. Вијетнамска тежња ка самосталношћу се такође није могла тумачити као жеља за одвајањем од Кине па стога није требало очекивати брзе и значајније промене у ставовима ДР Вијетнама.

Ипак, представник ДР Вијетнама у Индији, Нгуен Хоа је, за разлику од неких својих колега, доста умерено говорио о Тројном састанку. Сматрао је да је требало да СФРЈ и УАР изврше већи притисак на званични Делхи и да би коминике онда био категоричнији.⁸⁵⁹ Он је такође додао да се Ханој противи учешћу сајгонске владе на било каквим преговорима, и додао да је само ФНО овлашћен да води преговоре у име јужновијетнамског народа. Он је изнео и своје чуђење на југословенском ставу да и ван ФНО види неке снаге које би требало укључити у решавање вијетнамског проблема, додајући да је платформа ФНО довољно широка да обухвати све прогресивне снаге у Јужном Вијетнаму. Падало је у очи да је северновијетнамски представник био доста суздржан и да није негативно говорио о Тројном састанку.

У новембру 1966. године је на седници Извршног комитета савеза комуниста Југославије расправљано о Вијетнаму, овог пута из угла односа југословенске јавности према овом сукобу.⁸⁶⁰ Истичући да је СФРЈ перманентно подржавала вијетнамску борбу, СКЈ је додао да у иностранству ипак постоји извесно неразумевање оваквих ставова Југославије. Они су пре свега мислили на социјалистичке земље, односно ДР Вијетнам. Вијетнамци су прихватили само безрезервну подршку њиховом ставу израженом у четири тачке (1. признавање вијетнамском

⁸⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 434987, Пекинг број 339, 28. IX 1966.

⁸⁵⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-217, 436830, Амбасади СФРЈ - Вашингтон, 20.X 1966.

⁸⁵⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 439055, Делхи број 863, 3. XI 1966.

⁸⁶⁰ АЈ, КПР I-5-б, Вијетнам, Вијетнамски проблем и југословенска јавност, 17. новембра 1966. године.

народу право на независност, суверенитет и територијални интегритет, обустављање бомбардовања и повлачење америчких трупа 2. придржавање Женевских споразума из 1954. године 3. признање ФНО као јединог законитог представника народа Јужног Вијетнама и 4. о остварењу мирољубивог уједињења Вијетнама мора одлучити народ две зоне, без икакве спољне интервенције). Југословенски комунисти су сматрали да ДР Вијетнам не жели да разуме позицију СФРЈ пре свега због властитих позиција, кинеског утицаја и тренутних тактичких интереса. Међутим, они су додали и да су неке југословенске акције као Апел 17. несврстаних земаља, знатно утицале на овакав став Ханџа.

Према оцени ИК СКЈ, социјалистичке земље су интерно такође подржавале југословенске ставове, али због сукоба са Кином и односа са САД, званично су безрезервно подржавале вијетнамско становиште.⁸⁶¹ Поједине несврстане земље, што због унутрашњих односа што због притиска САД нису подржавале југословенске ставове, док су друге под утицајем „квасиреволуционарних“ кинеских ставова замерале ставу СФРЈ. Савез комуниста није преиспитивао ставове Београда према Вијетнамском рату, сматрајући их стратешким и дугорочним, али је сматрао да мора уследити већа међународна активност како би се ови ставови популарисали и објаснили. Ову потребу су југословенски комунисти правдали и јавним нападима Ханџа на овакву политику. Они су оценили и да је добра информисаност југословенске јавности на тему Вијетнамског рата, али да нема довољне информисаности о активностима друштвено-политичких организација у земљи и иностранству. Што се тиче активности ових организација на међународном нивоу примећена је већа категоричност и експлицитност у осуди америчке агресије и безрезервној подршци ставовима Ханџа. Поменута је и подршка Савеза синдиката Југославије коју су дали у комуникеу са 2. саветовања синдикалних централа земаља СЕВ и Југославије у Москви, 4. и 5. октобра 1966. у коме се изричито подржавају 4 и 5 тачака. Ово је био и први пут да је нека југословенска друштвено-политичка организација дала пуну и безрезервну подршку вијетнамским ставовима. Међутим, истакли су да је на састанку била таква атмосфера да је југословенски представник био принуђен да потпише изјаву. Констатована је и потреба да се на нижим инстанцама у Савезу комуниста објашњава политика СФРЈ јер има неразумевања нарочито у смислу делимичне подршке вијетнамским ставовима.

У закључцима ИК СКЈ је изнето да се југословенској јавности и грађанима треба омогућити да „гласније изразе своја осећања солидарности“, али организовано, преко

⁸⁶¹ Исто.

друштвено-политичких организација.⁸⁶² При томе, оценио је СКЈ, се не треба „плашити“ и неких „претеривања“, али да свакако треба спречити „грубе испаде и екцесе“. Изражена је и потреба да се материјали о подршци и помоћи ДР Вијетнаму саберу на једном месту и дистрибуирају преко југословенских представништава у свету, сматрајући да је оправдана критика пријатеља СФРЈ из иностранства да до негативног односа према југословенској политици долази и због недовољног познавања политике званичног Београда.

Односи Београда и Ханоја су били далеко од онаких какве је желело југословенско руководство, међутим, представници СФРЈ су, и поред честих напада Вијетнамаца на југословенску политику, наставили да и даље пружају подршку вијетнамској борби. У међувремену, и југословенски став је еволуирао у правцу веће подршке пројекту независног Јужног Вијетнама, на супрот ранијој подршци уједињењу. На промену југословенског става је свакако утицало понашање вијетнамских званичника, али и став да би повлачењем Американаца и уједињењем Вијетнама Кинезима била препуштена цела Индокина. Са друге стране, осећало се и извесно незадовољство „партијске линије“ унутар СКЈ, која је сматрала да је потребно да СФРЈ заузме чвршћи курс према САД. Овакви ставови су били последица пре свега идеолошке блискости са ДР Вијетнамом, а анимозитета према САД. Оваквом ставу „партијске линије“ је сигурно ишло у прилог и захлађивање југословенско-америчких односа у овом раздобљу.

Назнаке промена става Ханоја о евентуалним преговорима са САД и позитивнији став према Југославији

Након посете Ханоју, представници КП Италије су пренели своје утиске југословенским представницима. Из овог разговора се могло закључити да је утисак Италијана да Хо Ши Мин и даље чврсто држи власт у својим рукама.⁸⁶³ Даље, Северни Вијетнам је био свестан да не може добити рат, али је био исто тако сигуран да га не може ни изгубити. Њихов циљ је био да пре свега уз помоћ социјалистичких земаља и светског јавног мњења убеди Американце да седну за преговарачки сто. Италијани су стекли утисак да би Хо Ши Мин без обзира на кинеске притиске прихватио преговоре који би давали гаранцију да ће њихов резултат довести до повлачења америчких трупа. Основни услови за политичко решење су били, према погледу из Ханоја,

⁸⁶² Исто.

⁸⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-218, 4231, Амбасадама СФРЈ – Варшава, Пешта, Букурешт, Москва, Софија, Вашингтон, Лондон, Париз, Њујорк, Алжир, Каиро, Делхи, Рангун, Пекинг, Пном пен, Цакарта, Исламабад, Коломбо, 11. I 1967.

безусловно обустављање бомбардовања, прихватање ФНО Јужног Вијетнама као аутономне снаге (репрезентативне али не и једине), гаранције о повлачењу америчких снага, независност и право на постепено уједињење. У односима са социјалистичким земљама, према разговору између Италијана и Југословена, Вијетнамци су балансирали у односу на Кину и СССР. Према Италијанима постоје прокинески елементи у ДР Вијетнаму. У Ханоју су критиковали и однос несврстаних земаља према Вијетнамском рату због неразликовања агресора од жртве и због изостављања тражења гаранција за повлачење страних трупа.

Хоенг Ман Ту, први секретар амбасаде Ханоја је рекао свом југословенском саговорнику у Москви, да се од руководства ове земље не може очекивати никаква промена става што се тиче решења вијетнамског сукоба.⁸⁶⁴ Према овом вијетнамском представнику постојале су само две могућности да се сукоб оконча – или прихватање вијетнамских услова или борба до коначне победе. Вијетнамци су сматрали да могу још двадесет година да воде борбу против Американаца а и рачунали су на то да расте међународна подршка њиховој борби. Ту је такође рекао да је упознат са писањем југословенске штампе о Вијетнамском рату као и о званичним ставовима владе СФРЈ и обећао да ће убудуће позивати на конференције за новинаре и представнике Танјуга.

У Рангуну је почетком 1967. године дошло до нових контаката између југословенских и северновијетнамских представника. Нови генерални конзул ДР Вијетнама Ле Тунг-Сон је позитивно оценио фотографије о америчким злочинима које су изашле у југословенској штампи.⁸⁶⁵ Југословенски амбасадор Дрндић је искористио прилику и пренео свом саговорнику да СФРЈ пружа одлучну подршку вијетнамском народу у његовој борби, и подсетио и на јавну изјаву руководства СФРЈ у прилог прекида бомбардовања Северног Вијетнама, без обзира на оптужбе које долазе из Пекинга и „на жалост Ханоја“. Северновијетнамски представник је избегао дискусију на ову тему, оценивши да је југословенски захтев за обуставу бомбардовања „добра ствар“.

Приликом поновног сусрета југословенског амбасадора и северновијетнамског конзула Рангуну је у фебруару 1967. године, Вијетнамац је потврдио спремност Ханоја на преговоре под условом прекида бомбардовања.⁸⁶⁶ Четири тачке су остајале као база преговора, али не и предуслов за њих. Он је сматрао да су изгледи за преговоре и даље врло слаби, али да желе да

⁸⁶⁴ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-218, 43704, Москва број 85, 26. I 1967.

⁸⁶⁵ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-218, 447, Рангун број 1, 3. I 1967.

⁸⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 44893, Амбасадама СФРЈ – Москва, Варшава, Букурешт, Њујорк, Вашингтон, Лондон, Отава, Париз, Пекинг, Пном Пен, Делхи, Алжир, 8. II 1967.

избију аргументе из руке не само САД већ и другим земљама, међу којима су и неке добронамерне, које сматрају да су Вијетнамци превише крути и да желе наставак рата по сваку цену. Представник ДР Вијетнама је такође нагласио да се Кинези противе оваквом ставу Ханџа, али да они нису ничији привезак и да желе да буду независна земља. Он је показао забринутост за ситуацију у Кини, а сукоб Пекинг-Москва је оценио као праву трагедију. Нагласио је и да Вијетнамци желе да остану ван тог сукоба и задрже добре односе са обе стране колико год је то могуће. Генерални конзул је тражио од југословенског дипломате и информације о реаговању Американаца на њихове последње изјаве.

Државни секретаријат за иностране послове у својој поруци дипломатско-конзуларним представништвима СФРЈ је оценио да је дошло до све бољих контаката између представника СФРЈ и ДР Вијетнама, додуше углавном на иницијативу представника Београда.⁸⁶⁷ У прилог овој чињеници сведочио је и податак да на почетку 1967. године још увек није био регистрован ни један јавни напад Вијетнамаца на СФРЈ, а као својеврсна потврда побољшања односа била је и честитка Хо Ши Мина Титу за Нову годину. Ипак у појединим представништвима ДР Вијетнама се задржао моменат критике југословенске политике, у смислу недовољног осуђивања америчке агресије као и разлике у ставовима између владе и народа СФРЈ. ДСИП је овакво позитивно држање Ханџа према представницима званичног Београда оценио као део опште политике ДР Вијетнама изазвану ефектима америчке војне интервенције, сукобом на релацији Москва-Пекинг, као и несагледавањем перспективе окончања рата.

Разматрајући помоћ пружену Вијетнамцима у фебруару 1967. године, Савез социјалистичког радног народа Југославије је констатовао да је до јануара 1967. године Вијетнаму испоручено 15 хуманитарних пошиљки.⁸⁶⁸ Поред овога истакнута је и морална подршка коју су пружиле све друштвено-политичке организације укључујући и Савез омладине и Савез студената Југославије, који су организовали и бројне протесте у знак подршке борби вијетнамског народа за ослобођење.

У 1967. години дошло је и до контаката представника економског сектора СФРЈ и ДР Вијетнама у Пољској.⁸⁶⁹ Вијетнамски представник је изразио жељу за извозом производа домаће радиности и текстилне индустрије у Југославију, као и потребу увоза машина из СФРЈ за паковање јуте које би они плаћали јутом, а затражио је и додатне информације и о другим врстама робе коју би Ханџ могао да купује од Београда. После договора о међусобној размени

⁸⁶⁷ Исто.

⁸⁶⁸ АЈ, КПР I-5-6, Вијетнам, Информација о помоћи народу Вијетнама, 21. фебруара 1967. године.

⁸⁶⁹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 47434, Варшава број 129, 25. II 1967.

каталога различите робе и њихових спецификација, договорен је и други састанак на коме би присуствовао и економски саветник амбасаде Северног Вијетнама у Варшави.

На 9. конгресу Међународног савеза студената који је одржан у периоду од 26. марта до 9. априла 1967. године у Улан Батору, представници Савеза студената Југославије су имали прилику да се сусретну са својим вијетнамским колегама.⁸⁷⁰ Иако су на самом почетку могли да констатују да ће делегације из оба Вијетнама гласати против учлањења ССЈ у МСС, југословенски студенти су дали иницијативу за разговор коју су Вијетнамци прихватили. Износећи податке о активностима у прилог борби народа Вијетнама за ослобођење, Југословени су изразили спремност за сугестије и отворени разговор. Вијетнамске колеге су се захвалиле на подршци, али и истакле да све док су лоши односи између партија и влада две земље не могу званично сарађивати ни масовне организације две земље. Они су такође истакли да не подржавају политику југословенске владе, која уствари подржава владу САД. Југословенски студенти су негирали ове оптужбе и покушали да образложе својим колегама политику СФРЈ према Вијетнаму. Ипак, и после овог разговора, делегације Јужног и Северног Вијетнама, као и делегација Северне Кореје, су гласале против пријема Савеза студената Југославије у Међународни савез студената. У згради парламента је у то време била и изложба под насловом „Народи и владе који помажу ослободилачку борбу Вијетнама“. Према обавештењу, само СФРЈ није била означена на мапи, док су чак и САД, Немачка, Британија и Нови Зеланд биле означене.

У марту 1967. године дошло је до сусрета генералног секретара УН У Танта и представника ДР Вијетнама. Овај сусрет, иако је био приватног, а не званичног карактера изазвао је велико интересовање дипломатског кора у Бурми, где је и одржан овај састанак. Природно, и Југословени су били заинтересовани за његове резултате. Оно што се могло сазнати са овог састанка говорило је о спремности Ханоја на преговоре након безусловног обустављања бомбардовања.⁸⁷¹ Падало у очи и својеврсно ћутање Кинеза, што се могло протумачити већом самосталношћу северновијетнамског руководства. Представници САД су осудили овај састанак, сматрајући да је срачунат на придобијање јавног мњења против Вашингтона.

Из разговора са У Тантом југословенски представник у УН Лекић је добио информације из прве руке о разговорима које је генерални секретар УН водио са представницима Ханоја.⁸⁷² Они

⁸⁷⁰ АЈ, КПР I-5-6, Вијетнам, Информација о разговору ССЈ са делегацијама студентских организација Вијетнама, 13. мај 1967.

⁸⁷¹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 48240, Представништвима СФРЈ – Москва, Варшава, Букурешт, Њујорк, Вашингтон, Отава, Лондон, Париз, Алжир, Каиро, Делхи, Пекинг, Токио Пном Пен, Исламабад, Цакарта, 7. III 1967.

⁸⁷² Више о плану У Танта у поглављу „Југославија, Покрет несврстаних, Уједињене нације и Вијетнамски

су сматрали да је америчка ескалација последица војне немоћи и били су убеђени у победу с обзиром на велику помоћ од стране социјалистичких држава као и све већег отпора светског јавног мњења америчкој агресији. Вијетнамци су, према речима У Танта, сматрали да било која комбинација за решење рата мора да садржи формулу да су САД агресор и да питање деескалације мора бити постављено тако да се Американци морају обавезати на повлачење. У том случају би и ДР Вијетнам повукао своје јединице које се налазе у Јужном Вијетнаму. На основу разговора са представницима Ханоја, а на основу полазне тачке да САД желе војно решење у Вијетнаму, У Тант је модификовао своје три тачке како би што више отежао међународни положај САД.

У разговору са северновијетнамским генералним конзулом у Рангуну југословенски амбасадор Дрндић се мало боље упознао са виђењем Ханоја везано за састанак са У Тантом.⁸⁷³ Руководство ДР Вијетнама је стекло утисак да је У Тант објективан али новим предлогом им је само направио „медвеђу услугу“. Они нису потцењивали снагу САД али су сматрали да они свакако морају одступити из Вијетнама јер такав исход не ремети виталне америчке интересе. На Дрндићеву опаску да је потребно да ДР Вијетнам поред војне паралелно отпочне и широку политичку акцију како би што више отежао позицију Сједињених Држава северновијетнамски конзул је реаговао позитивно, назвавши предлог интересантним, и поручио да ће то пренети Ханоју.

Приликом куртоазне посете југословенског отправника послова у Пекингу новопостављеном амбасадору ДР Вијетнама Нго Минх Лоан-у, северновијетнамски представник је самоиницијативно прешао на проблем Вијетнамског рата.⁸⁷⁴ Поред статистичких података о борби он је истакао да ће Вијетнамци победити јер ратују за независност. Због тога им је значајна свака подршка укључујући и подршку југословенске владе и народа. Он је истакао да пажљиво прати југословенске ставове и да му је потпуно разумљиво да две земље не могу мислити исто. Успут је истакао да није довољно залагати се за прекид бомбардовања и признање ФНО већ је потребно тражити и повлачење Американаца. Истакао је и улогу југословенског професора историје Дедијера у Раселовом суду. Он је рекао и да се нада да ће се још срести и детаљније разговарати („увек воли да се среће и разговара са пријатељима“).⁸⁷⁵ Југословенски

рат“; ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 411207, Њујорк број 213, 23. III 1967.

⁸⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 413647, Амбасадама СФРЈ – Вашингтон, Отава, Њујорк, Лондон, Париз, Москва, Варшава, Праг, Букурешт, Пешта, Пекинг, Пном Пен, Токио, Делхи Џакарта, Каиро, Алжир, 21. IV 1967.

⁸⁷⁴ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 418682, Пекинг број 166, 15. V 1967.

⁸⁷⁵ Исто.

дипломата је радо прихватио ову иницијативу. Ипак, исти амбасадор је приговорио Мађарима када су позвали југословенске преставнике на коктел поводом проласка мађарске војне мисије за Ханој.

У Москви је дошло до протоколарне посете новог северновијетнамског амбасадора југословенској амбасади. Том приликом представник ДР Вијетнама је изразио задовољство демонстацијама у Загребу против САД, и истакао потребу да СФРЈ инсистира на обустави бомбардовања и признању ФНО Јужног Вијетнама.⁸⁷⁶ По томе што је неколико пута инсистирао на одлучном југословенском ставу могло се закључити да мисли да до тада та подршка није била одлучна. Он се такође захвалио на помоћи коју је СФРЈ слала Ханоју. Осим инсистирања на одлучној подршци, разговор је протекао у доброј атмосфери што раније није био случај.

У Будимпешти је такође дошло до активнијих контаката две земље, и то на иницијативу Вијетнамаца.⁸⁷⁷ У разговору који су крајем маја водили представници две земље, амбасадор ДР Вијетнама у Мађарској је изразио задовољство јасном југословенском осудом америчке агресије и приметио како то раније није био случај. Југословенски амбасадор је то одбио и аргументовано изнео константну подршку СФРЈ борби вијетнамског народа. Ову прилику је искористио југословенски дипломата да замери свом саговорнику на недостатку контаката између две земље, и пребацио одговорност на вијетнамску страну због лоших односа између две земље. У расправи о будућим преговорима, северновијетнамски представник је признао да је у датом тренутку ДР Вијетнам променио тактику, те да више не тражи повлачење америчких трупа као предуслов за преговоре.

Пета управа ДСИП-а је наравно приметила ову карактеристичну промену у понашању северновијетнамских представника, и то поготово у оним престоницама где је до тада био устаљен лош однос између дипломата двеју земаља.⁸⁷⁸ Неколико ствари из ових контаката је падало у очи; пре свега, пријатељски тон северновијетнамских дипломата, допуштање извесних разлика у ставовима око решавања Вијетнамског рата, прва званична потврда да ДР Вијетнам прима помоћ коју су слале различите организације и влада СФРЈ. У ДСИП-у су сматрали да се ради о координисаном наступу према Југословенима, и то зато што се Ханој налазио у све тежој ситуацији. Снажно бомбардовање, операције америчке војске у Јужном Вијетнаму, кинески притисак и потреба за што широм политичком подршком у свету, посебно код земаља трећег

⁸⁷⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 417784, Москва број 393, 17. V 1967.

⁸⁷⁷ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 418552, Будимпешта број 218, 22. V 1967.

⁸⁷⁸ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 417784, Амбасадама СФРЈ – Варшава, Праг, Букурешт, Рангун, Алжир, Каиро, Делхи, Бомако, Џакарта, Пном Пен, Њујорк, Париз, Вашингтон, Лонодн, 26. V 1967.

света где је Југославија имала знатан углед, су према југословенским званичницима били основни разлози овог промењеног става. Препорука званичног Београда је у том смислу била да се прихвате контакти са представницима Северног Вијетнама и Вијетконга.

У Пекингу је поново дошло до контакта између представника ДР Вијетнама и СФРЈ. Северновијетнамски амбасадор је узвратио посету југословенском дипломати, и том приликом изнео став Ханоја поводом информације да су САД спремне да питање Вијетнама изнесу пред Генералну скупштину УН.⁸⁷⁹ Северни Вијетнам је сматрао да је било каква расправа у УН неприхватљива, пре свега зато што су мислили да је положај Совјета и осталих социјалистичких земаља у светској организацији слаб.

У Москви је такође дошло до новог сусрета амбасадора две земље. Северновијетнамски амбасадор је поново нагласио да Ханој високо цени народноослободилачку борбу народа Југославије и да гаји велико поштовање према Титу као националном хероју СФРЈ.⁸⁸⁰ Он је изразио уверење у сигурну војну победу народа Вијетнама, при том не потцењујући могућности противника. Ипак, што се тиче односа према СКЈ он је изнео став своје владе да подржава декларацију из 1960. која је донесена на саветовању комунистичких земаља у којој се осуђује политика коју Савез комуниста води, али и да је за развој нормалних односа на међудржавном нивоу. Иако овај разговор није био онакав какав би се могао очекивати, амбасадор Видић га је уз оградe, ипак оценио добрим, поготово у односу на предходног амбасадора ДР Вијетнама.

На осмом конгресу Демократске партије Гвинеје крајем септембра и почетком октобра 1967. године дошло је до сусрета југословенских и вијетнамских представника.⁸⁸¹ Југословенску делегацију је предводила Милка Минић а представнике ФНО Трам Ходи Нам. Након почетног вијетнамског интересовања, југословенска страна је иницирала разговор, који је одржан 1. октобра. На почетку је Минић изнела да има овлашћење из Социјалистичког савеза да ступи у разговоре са ФНО уколико они то буду желели. За разлику од ње, Нам је нагласио да нема овлашћења Централног комитета ФНО, али да он такве разговоре прихвата у оквиру „међуљудских“ контаката. Он је децидно оценио ситуацију у Јужном Вијетнаму у корист ФНО. Нам је такође истакао убеђеност у победу над Американцима. Вијетнамски представник је додао и да не мисли на чисто војну победу, већ на комбинацију са политичким и дипломатским притиском. У том смислу је додао да Југославија може помоћи у изолацији САД и захвалио на

⁸⁷⁹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 420772, Пекинг број 175, 1. VI 1967.

⁸⁸⁰ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 423318, Москва број 563, 23. VI 1967.

⁸⁸¹ АЈ, КПП I-5-6, Вијетнам, Забелешка о разговору другарице Милке Минић са Трам Ходи Намом, чланом Централног комитета ФЛН Јужног Вијетнама, 30. септембра 1967. године.

досадашњој подршци. Међутим, рекао је и да му није јасно како до сада СФРЈ није пружила потпунију подршку борби вијетнамског народа. Нам је ипак напоменуо и да се питања у којима се две земље не слажу требају оставити по страни и развијати ону активност која је тренутно могућа. Минић је у одговору изнела све тешкоће које је СФРЈ имала у настојању да се приближи ДР Вијетнаму после сукоба са Стаљином као и позиције поводом Вијетнамског рата. Она је питала свог саговорника које би ставове требала да заузме Југославија према његовом мишљењу. Он је поновио раније ставове своје владе да је неопходно да Београд прихвати програме Ханоја за решење сукоба у Вијетнаму, поново изражавајући захвалност због југословенског захтева за прекид бомбардовања као и материјалне помоћи коју је до сада пружио Београд.

У октобру 1967. године на пријему код румунског амбасадора у Рангуну дошло је до сусрета југословенског и северновијетнамског преставника.⁸⁸² Југословенски дипломата је обавестио свој саговорника за протесте у Југославији у знак солидарности са Вијетнамом, и упитао за сугестије у погледу југословенских акција, помоћи и сл. Генерални конзул Ле Тхунг Сон је одговорио да је чуо за протесте „и у Југославији“ али да Ханој не може да заборави да СФРЈ није осудила САД као агресора (мислило се на Апел 17 несвстаних земаља) и да није прихватила њихове четири тачке. Југословенски амбасадор је одбио констатацију Вијетнамца да Југославија није осудила агресију САД позивајући се на бројне јавне изјаве званичног Београда. Он је, поводом Апела, подсетио свог саговорника на састав 17 земаља потписница овог документа, и рекао да је СФРЈ улагала напоре да се подршка Вијетнаму прошири и на неангажоване, што је све подржао и румунски амбасадор. Закључак југословенског амбасадора је да Вијетнамци добро познају југословенску политику али да су њихове резерве још увек „добровољна“ концесија Кинезима.

Иако је добар део 1967. године био у знаку повећаног броја контаката између југословенских и вијетнамских званичника, крајем 1967. је дошло до опадања у њиховом броју и квалитету као и у осцилацији у односима две земље.⁸⁸³ Иако у нешто мањој мери него ранијих година, поново је Ханој замерао Београду на недовољној политичкој подршци, пре свега због неприхватања четири и пет тачака. Појавиле су се и замерке да је СФРЈ могла учинити више и у материјалној помоћи, јер се ограничила само на пошиљке југословенског Црвеног крста. Ове примедбе су југословенске званичнике упућивале на закључак да ДР Вијетнам жели активније ангажовање СФРЈ. Истовремено са примедбама изражена је и потреба нормализовања

⁸⁸² ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 437493, Рангун број 255, 27. X 1967.

⁸⁸³ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 438626, Амбасадама СФРЈ – Париз, Москва, Варшава, Праг, Букурешт, Будимпешта, Пекинг, Рангун, Пном Пен, Џакарта, Делхи, Каиро, Алжир, 20. XI 1967.

међудржавних односа. Такође, Мађари су, након посете Ханоју, обавестили Југословене да северновијетнамском руководству не одговара одржавање односа преко Пекинга. Свему овоме је ДСИП придавао одређен значај али још увек ово није тумачио као промену става ДР Вијетнама према Југославији. Иако је вијетнамска штампа престала са нападима на СФРЈ, у неким другим моментима је дошло до извесних показатеља да је Ханој остао на својим првобитним позицијама према Београду. Приликом Титовог говора у Москви северновијетнамска делегација је била одсутна са свечане седнице, академија наука ДР Вијетнама је условила своје учешће на међународном скупу у Прагу неучешћем југословенске делегације, као и одбијањем да издају визу југословенском отправнику послова у Пекингу. Ипак, ДСИП констатује и да се појачало ангажовање југословенских друштвено-политичких организација у подршци Вијетнаму наводећи за пример бројне митинге 21. октобра, на дан међународне солидарности са борбом вијетнамског народа. Међутим, југословенски званичници су оценили и да је у случајевима где је било позитивније иступање према Југославији, у питању ипак биле поједине личности које „реалистичније“ гледају на ситуацију. ДСИП је закључио да и те личности ипак не могу ићи изван званичних ставова своје владе.

Интензивирање контаката између представника СФРЈ и ДР Вијетнама. Експозе Марка Никезића и позитивне реакције Ханоја. Преговори у Паризу

ДСИП је искористио експозе државног секретара за иностране послове Марка Никезића од 5. 12. 1967. године као повод за иницирање контаката разних југословенских представништава у целом свету са званичницима ДР Вијетнама.⁸⁸⁴ Поред инструкција за контакте, ДСИП је препоручио, да уколико Вијетнамци буду критиковали југословенске ставове због изостанка децидне подршке програмима од 4, 5 и 10 тачака да им треба објашњавати суштину југословенских ставова. У тим разговорима је требало инсистирати на стварној подршци коју југословенска влада и народ пружају борби вијетнамског народа.

После ових инструкција ДСИП-а, дошла је позитивна реакција северновијетнамске амбасаде у Рангуну. Вице-конзул Хоан Ван Лои који је био задужен за штампу и дописник северновијетнамске државне агенције Луонг Нхи су посетили југословенског амбасадора.⁸⁸⁵ У

⁸⁸⁴ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-70, 440752, Амбасадама СФРЈ – Париз, Москва, Варшава, Делхи, Будимпешта, Букурешт, Софија, Рангун, Праг, Улан Батор, Цакарта, Алжир, Пекинг, Пном Пен, Каиро, Хавана, Конго (Б), 13. XII 1967.

⁸⁸⁵ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-70, 443800, Рангун број 294, 26. XII 1967.

пријатељском разговору су изразили спремност да шаљу чешће и у више примерака њихове публикације. Југословенски амбасадор се захвалио на посети и изразио спремност за чешће међусобне контакте. Вијетамци су сматрали да ће доћи до даље ескалације рата, али и изнели да је њихова борба против Американаца успешна. Утисак југословенског амбасадора је био да, иако су инсистирали на борби до коначне победе, није било више оне самоуверености и идеализма као раније, јер су и један и други представник говорили више о страхотама рата и одвојености од породица. На питање југословенског амбасадора које су њихове потребе одговор је био оружје, храна и лекови. И сам југословенски амбасадор је био помало затечен овом посетом јер је излазила из дотадашње праксе, па је обећао да ће проверити да ли су прекорачили овлашћења или су добили овакве инструкције.

Приликом сусрета југословенског и северновијетнамског амбасадора у Џакарти Пхам Бинх је информисао свог саговорника да је Ханој изузетно задовољан ставом СФРЈ садржаном у експозеу Државног секретара за иностране послове.⁸⁸⁶ Он је изразио захвалност влади и народу Југославије. Поводом војне ситуације у Северном и Јужном Вијетнаму, северновијетнамски амбасадор је оценио ситуацију веома добром и нагласио да се ДР Вијетнам потпуно привикао на ратни начин живота. Совјетску помоћ оценио је као од изузетног значаја. Истакао је да је овај сушни период потпуно у знаку тријумфа трупа ФНО. У поверењу је саопштио и да ће ускоро доћи до нових значајних догађаја у Јужном Вијетнаму, али није прецизирао о чему се ради. Ханој је био свестан значаја предстојећих избора у САД, и у том смислу сматрао да ће Џонсон ексалирати сукоб. Он је такође рекао да је са Американцима прекинут сваки званични контакт, и да је остао још незваничан са групом око Роберта Кенедија. Југословенски амбасадор је оценио овај разговор као пријатељски, наводећи да је до прекида контакта дошло јер је амбасадор ДР Вијетнама био у Ханоју 5 месеци.

У представништву ДР Вијетнама у Индији је такође дошло до позитивног пријема експозеа државног секретара Марка Никезића. Ла Бао, генерални конзул ДР Вијетнама је срдачно примио југословенског представника и захвалио се на материјалима Амбасаде - експозеу и извештају о демонстрацијама у СФРЈ.⁸⁸⁷ Он се интересовао за пут председника Тита у Индију и друге земље, као и за питања која ће бити покренута на овим састанцима. Такође се интересовао и за евентуалну нову акцију несврстаних око Вијетнама, као и о могућем новом састанку ових земаља. Он је изнео став своје владе да би несврстани требали да осуде америчку

⁸⁸⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 443582, Џакарта број 419, 21.X 1967.

⁸⁸⁷ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-219, 443128, Делхи број 1132, 30. XII 1967.

агресију, да траже моментални прекид бомбардовања и повлачење америчких трупа из Јужног Вијетнама. Ла Бао је додао да је ДР Вијетнам спреман да након прекида бомбардовања почне преговоре, уколико САД то затраже. Северновијетнамски представник је поново истакао ранији став Ханоја да УН нису погодно место за расправу и решавање вијетнамског сукоба.

Амбасада ДР Вијетнама у Каиру је исто тако позитивно реаговала на материјале које им је уручио југословенски амбасадор, поготово на експозе Никезића.⁸⁸⁸ Северновијетнамски амбасадор се у више наврата захвалио на подршци и помоћи СФРЈ. Што се тиче ситуације у Вијетнаму, и овај амбасадор је оценио да ће САД ићи на ескалацију, али и нагласио да је Ханој спреман на преговоре одмах после прекида бомбардовања.

Приликом новог сусрета у Делхију између генералног конзула Северног Вијетнама и југословенског представника било је речи о евентуалној новој конференцији несврстаних земаља. Хоа се интересовао за састав, циљеве и резултате евентуалне конференције из угла Вијетнамског рата.⁸⁸⁹ Северновијетнамски дипломата је сматрао да таква конференција неће допринети борби народа ДР Вијетнама и да ће довести до даљег разводњавања ставова земаља учесница. Као примере је навео Апел 17 несврстаних, који је више користио Американцима, као и Тројни састанак који је позвао на престанак непријатељстава без осуде САД, и који је апеловао на признање ФНО као једног од представника Јужног Вијетнама али не и јединог. Он је сматрао да ове земље појединачно износе много оштрије ставове. Хоа је на крају поновио спремност Ханоја да након прекида бомбардовања иде на преговоре. Северновијетнамски дипломата се захвалио на информацијама и замолио југословенског представника да га и даље информише. Утисак је био да је разговор вођен у пријатељској атмосфери, иако је северновијетнамски представник негативно оценио евентуалну конференцију несврстаних.

Ускоро је и дошло до преговора у Паризу између представника САД и ДР Вијетнама. Извештај југословенске амбасаде у Пекингу је говорио о слабој позицији ДР Вијетнама пред преговоре у Паризу.⁸⁹⁰ Према информацијама које је амбасада добила од румунских дипломата, Ханој није у стању да издржи тренутни темпо рата поготово имајући у виду губитке које су имали на пролеће.

Прихватање преговора са САД, био је показатељ све дубљег раскола на релацији Пекинг-Ханој. Кинези су сматрали да се на преговорима не може добити више него на војном плану. Кинеско руководство никако није било задовољно отпочињањем преговора. Они су били против

⁸⁸⁸ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-74, 410, Каиро број 8, 5. I 1968

⁸⁸⁹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-144, 49709, Делхи број 206, 11. III 1968.

⁸⁹⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 416582, Пекинг број 118, 8. V 1968.

оваквог развоја ствари зато што су СССР и САД биле за преговоре, а с обзиром да су били у лошим односима са обе суперсиле, бојали су се да би постизањем мира, престао антагонизам између њих а да би директне последице сносила Кина.⁸⁹¹

Оцењујући позиције Ханоја пред преговоре у Паризу, ДСИП је својим представништвима у свету послао информацију у којој се анализирају ставови ДР Вијетнама.⁸⁹² Вијетнамци су званично још увек стајали на позицијама 4 тачке и политичком програму ФНО. Пре свега представници Северног Вијетнама су желели да обезбеде прекид бомбардовања, па да се тек у тим условима наставе преговори о другим питањима. Они су оцењивали и да ће сам ток преговора бити тежак и то у питању формата и учешћа ФНО у будућој влади Јужног Вијетнама. Ханој је сматрао да је учешће ФНО неупитно, као и других организација које су подржавале борбу за независност. Заузврат, они су били спремни да прихвате учешће неких личности из сајгонског режима у будућој влади али првенствено у личном својству. Такође се очекивало да ће ДР Вијетнам поставити у току преговора услов да се САД повуку из Вијетнама. Офанзива ФНО је тумачена као показатељ снаге, у смислу фактора на који се мора рачунати у преговорима. Пошто су сам ток и исход преговора били неизвесни ДСИП је захтевао информације од дипломатско-конзуларних представништава.

Југословенска амбасада у Паризу је остварила контакте са Вијетнамцима и добила њихова гледишта о току преговора. Они су процењивали да је досадашњи ток преговора потпуно очекиван и нормалан, односно да је прва фаза преговора и била замишљена као „пропагандна битка“ у којој су обе стране настојале да ојачају своје позиције.⁸⁹³ Следећа фаза је требала представљати тајне разговоре, односно тренутак када иступи делегата неће бити дистрибуирани штампи. Долазак Ле Дуц Тхоа на преговоре унео је оптимистичну атмосферу и показао да Ханој има жељу да настави преговоре. Овај дипломата је имао могућност да донесе један број одлука а да уопште не консултује руководство ДР Вијетнама. У војном смислу ФНО је стално напредовао, и то је морало натерати САД да што скорије иду на уступке.

Абасада у Паризу је за мање од две недеље поново имала разговоре овога пута са чланом Политбироа КП ДР Вијетнама, Тхо-ом, који је био и политички шеф делегације Ханоја која је преговарала у Паризу. У разговорима о току преговора у Паризу Тхо је приметио да САД још

⁸⁹¹ Nickolas Khoo, *Collateral Damage: Sino-Soviet Rivalry and Termination Sino-Vietnamese Alliance*, New York 2011, 40-41.

⁸⁹² ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 416766, Амбасадама СФРЈ – Париз, Њу Делхи, Цакарта, Пном Пен, Рангун, Лондон, Вашингтон, Њујорк, Рим, Алжир, Москва, Варшава, Каиро, Отава, Брисел, Будимпешта, Букурешт, 10. V 1968.

⁸⁹³ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 422044, Париз број 438, 14. VI 1968.

увек нису у потпуности одустале од могућности војне победе.⁸⁹⁴ Он је ово оценио по несмањеном интензитету америчког ангажовања у рату. Прихватање преговора од стране САД он је оценио као дволичну игру у којој се са једне стране нуди мир а са друге наставља рат. Северновијетнамски представник је додао и да су Сједињене Државе биле приморане да прихвате преговоре као последицу војног неуспеха. То ипак није значило и да су одустали од агресије. За Хамфријев предлог о „прекиду ватре“ је рекао да је то предизборни трик и да се нису ни из далека стекли услови за тако нешто.

Вијетнамски амбасадор у Малију је изнео разочарење током Париских преговора истичући да је јасно да САД не желе споразум.⁸⁹⁵ Југословенски амбасадор Печар је констатовао да је Вијетнамац био „љубазан и необично разговорљив“ и то у присуству кинеских дипломата. Иако је амбасада СФРЈ једино са Вијетнамцима, од свих азијских социјалистичких земаља, у Малију имала коректне односе ипак ти односи нису били пријатељски, односно били су формални.

Северновијетнамски амбасадор у Цакарти, Пхам Бинх је југословенском амбасадору Лончару изнео став да нема реалних услова да се било шта постигне пре завршетка председничких избора у САД. Зато је основна тактика делегације Ханоја да се преговори продуже до краја избора у Америци, а и зато што преговори сами по себи врше политичко-морални притисак на Вашингтон.⁸⁹⁶ Главни задатак је био убацивање ФНО Јужног Вијетнама као равноправног партнера у преговорима. Он је оценио и да је за САД неопходно продужавање преговора како због развоја ситуације у самој Америци, тако и због њихових савезника на просторима југоисточне Азије. Вашингтону је било неопходно и продужење преговора због стварања нове концепције у југоисточној Азији, коју захтева последњи развој догађаја. Питање будуће владе у Јужном Вијетнаму је од главног значаја за обе стране; САД желе да спасу сајгонски режим и због тога инсистирају на преговорима Вашингтон-Ханој док делегација ДР Вијетнама жели што брже признање ФНО Јужног Вијетнама. Пхам Бинх је додао и да је могућа коалициона влада у односу на однос снага на терену, дакле већина ФНО и мањи део из сајгонског режима, док Сједињене Државе желе управо супротно.

На конференцији за помоћ Вијетнаму која је одржана у Штокхолму, иако су Вијетнамци били љубазни према југословенској делегацији и са њеним представницима сарађивали у разним

⁸⁹⁴ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 423368, Париз број 479, 26. VI 1968.

⁸⁹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-146, 426387, Бамако број 261, 16. VII 1968.

⁸⁹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 426473, Цакарта број 185, 19. VII 1968.

контактима, ипак су фактички одбили састанке са Југословенима правдајући се заузетошћу.⁸⁹⁷ У њиховим иступањима се могло запазити да у датом тренутку инсистирају пре свега на обустави бомбардовања и војних операција, не инсистирајући чак ни на признању ФНО и његовом учешћу у преговорима. Са ове конференције је упућено и писмо југословенском председнику Јосипу Брозџу Титу да се заложи за хитан престанак бомбардовања, јер су преговори у Паризу доспели у ћорсокак. Такође је затражено да се по овом питању ако је могуће званично изрази и влада СФРЈ. Тито је подржао ову иницијативу, и од амбасаде у Шведској је затражено да се Координациони одбор штокхолмске конференције упозна са ставовима Југославије. Југословенска влада је такође пружила подршку обустави бомбардовања Вијетнама.

Приликом контаката представника амбасада СФРЈ и ДР Вијетнама у Москви, северновијетнамска страна је сматрала да се у најкраћем могућем времену може очекивати одлука о обустави бомбардовања.⁸⁹⁸ Међутим, та одлука би била пре свега тактички и привремени потез. Они нису хтели да пристану ни на какво условљавање обуставе бомбардовања. Представници Ханџа су сматрали да је највећи проблем САД сајгонски режим који хоће по сваку цену да се спасе, међутим, они су већ дискредитовани код народних маса. Они су сматрали и да је Фронт националног ослобођења основни фактор у решавању проблема у овом делу света.

Иако Париски мировни преговори нису довели до престанка рата, они су коначно натерали две стране да седну за преговарачки сто. Промена става Ханџа по питању преговора је довела и до делимичне промене у политици ДР Вијетнама према Југославији. Кина је и даље остала фактор који није дозвољавао нормализацију односа две земље, али и југословенска неспремност да безусловно подржи политику северновијетнамских представника. Због таквих околности, а упркос великој жељи југословенског руководства, није могло доћи до нормализације односа две земље и размене дипломатских представника.

⁸⁹⁷ АЈ, КПР-І-5-б, Вијетнам, Штокхолмска конференција о Вијетнаму, 29.VII-17. X 1968.

⁸⁹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 439529, Москва број 960, 31. X 1968.

ЈУГОСЛАВИЈА, ПОКРЕТ НЕСВРСТАНИХ, УЈЕДИЊЕНЕ НАЦИЈЕ И ВИЈЕТНАМСКИ РАТ

Поред билатералних контаката са представницима САД и других земаља заинтересованих за решење вијетнамског конфликта, југословенска влада је користила и многе међународне форуме и организације како би представила своје виђење решавања овог сукоба. Међу њима су свакако најзначајнији покрет несврстаних у коме је СФРЈ имала лидерску позицију, као и Уједињене нације које су, с обзиром на све више ослобођених колонија, односно нових држава, представљале значајан форум на коме су земље у развоју могле да износе своје ставове. Југословенски званичници су се трудили да сваку од ових прилика искористе у циљу афирмације СФРЈ и њене политике, чак и по цену сукоба са Вашингтоном.

Инцидент у заливу Тонкин, реаговања у УН и Каирска конференција несврстаних

У складу са инструкцијама државног руководства од јула 1964. СФРЈ је уложила знатно веће напоре у правцу побољшања односа са Сједињеним Државама. Тонкиншки инцидент, иако је природно довео до извесних поремећаја, ипак није значајније утицао на опредељење југословенских званичника у овом периоду да побољшају односе са Вашингтоном. Са друге стране, југословенска влада је природно осетила потребу да се поводом овог инцидента консултује и са несврстаним земљама, посебно са најутицајнијим међу њима, а то су свакако биле Индија и УАР.

Индијски амбасадор у Рангуну је, након реферисања у Делхију, изразио забринутост развојем ситуације у Индокини.⁸⁹⁹ Према броју америчких снага сматрао је да оне неће бити коришћене само у дефанзивне намере већ да ће се појачати и војни притисак на ДР Вијетнам. Према индијским схватањима, војно решење ће бити актуелно до стабилизације сајгонских власти и поправљања америчке позиције у овом делу света.

Са друге стране, представници УАР нису били превише забринути новонасталом ситуацијом. Они нису очекивали заоштравање од стране САД, сматрајући да ју Американци постигли основне циљеве ове акције.⁹⁰⁰ Џонсон је у јеку изборне кампање показао да је одлучан када то затреба, док су америчке снаге избациле из употребе две трећине северновијетнамских поморских снага. Реаговање Совјета је, према представницима УАР, такође ишло у прилог

⁸⁹⁹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 432681, Рангун број 385, 6. VIII 1964.

⁹⁰⁰ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-125, 433273, Каиро број 791, 11. VIII 1964.

тврдњи да неће бити заоштравања ситуације.

Ипак, међу чланицама УН се осећала одређена забринутост пред 19. заседање светске организације. Већина земаља у Уједињеним нацијама је страховала од совјетске и кинеске реакције након америчког бомбардовања територије ДР Вијетнама.⁹⁰¹ Америчка акција је оцењивана као део предизборне кампање, са циљем да Џонсон покаже одлучност у кризним тренуцима. Са друге стране, социјалистичке земље су сматрале да је и политика Пекинга значајно допринела тренутној ситуацији. Представници САД су се трудили да објасне осталим чланицама УН да се ради о једнократној акцији и да Американци не желе проширење војног сукоба или интервенцију у ДР Вијетнаму. После седнице Савета безбедности, међу чланицама УН се осетило олакшање јер се стекао утисак да долази до смиривања кризе.

Иако су неке несврстане земље на 19. заседању Генералне скупштине УН критиковале америчку политику у Вијетнаму, те критике нису имале карактер организоване акције.⁹⁰² На овом заседању ипак су проблем разоружања и развоја земаља Трећег света заузимали значајнију улогу од ситуације у Индокини. Совјетски званичници су такође критиковали политику Запада у Индокини, Конгу и Кипру, али су више времена посветили разоружању и другим међународним питањима. Оваквој ситуацији је допринело и релативно смиривање ситуације на терену након америчког бомбардовања Северног Вијетнама.

Са друге стране, цело 19. заседање Генералне скупштине УН било је оптерећено питањем финансирања војних операција УН, где су СССР и САД стајале на супротним позицијама.⁹⁰³ Американци су због одбијања Совјета да финансирају снаге УН у Конгу затражиле стриктну примену члана 19. Повеље УН и одузимање права СССР-у да учествује на Генералној скупштини. Са друге стране Москва је инсистирала на добровољним прилозима. Све ово је говорило о кризи УН, која је, према југословенским званичницима, била изазвана тежњом великих сила да онемогуће нормални рад Генералне скупштине.

Иако се могао стећи утисак да ни светска, ни југословенска јавност, након почетних реакција, нису биле посебно забринуте за ситуацију у Вијетнаму, прави испит за одређење југословенског државног врха да настави са напорима у правцу побољшања односа са САД била је предстојећа конференција несврстаних која је требала да буде одржана у октобру 1964.

⁹⁰¹ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 432557, Њујорк број 734, 5. VIII 1964.

⁹⁰² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-231, 448326, Њујорк број 1066, 7. XII 1964; ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-231, 448963, Њујорк број 1079, 12. XII 1964.

⁹⁰³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-133, 45211, Њујорк број 105, 8. II 1965.

године.⁹⁰⁴ Имајући у виду антиамерички карактер наступа Јосипа Броза Тита на Београдској конференцији несврстаних 1961. америчка страна је у разговорима са југословенским званичницима у више наврата упозоравала на негативне последице евентуалног сличног наступа југословенског председника.

Амерички званичници су и непосредно пред Каирску конференцију указивали југословенској страни на своје ставове.⁹⁰⁵ Американци су начелно подржавали конференцију несврстаних али уз одређене резерве. Лош развој односа са појединим несврстаним земљама (Индонезија, Кипар, Камбоџа), позитиван став Кине и Совјета, и могуће негативне реакције на ситуацију у Конгу су били неки од разлога америчке резервисаности. Сједињене Државе су истицале улогу СФРЈ на овом скупу пре свега како би утицале на ставове званичног Београда, поготово имајући у виду крајње негативан став Југославије на предходној конференцији. Због тога Сједињене Државе нису унапред биле против конференције, али су свакако желеле да утичу на њен ток.

Припремни састанак за другу конференцију несврстаних земаља у Каиру, потврдио је заинтересованост земаља учесника Београдске конференције за даље ангажовање у покрету.⁹⁰⁶ Поред учесника Београдске конференције на припремном састанку је одлучено да се упуте позиви следећим земљама: из Азије – Лаос; из Европе – Шведска, Аустрија и Финска; из Латинске Америке – Бразил, Уругвај, Аргентина, Мексико, Боливија, Чиле, Венецуела, Јамајка и Тринидад и Тобаго; свим чланицама Организације афричког јединства и свим чланицама Арапске лиге. Поред земаља које су биле независне, одлучено је и да се позову у својству посматрача и ослободилачки покрети у разним колонијама, као и привремене владе колонија уколико су формиране. Непосредно уочи састанка шефова држава, који је требао да се одржи прве недеље октобра 1964. године, требало је да се уприличи сусрет министара спољних послова земаља учесника. На припремном састанку је усвојен и предлог дневног реда који се састојао од следећих тачака: 1. Општа дебата о међународној ситуацији; 2. Обезбеђење и јачање светског мира и безбедности и унапређење позитивних токова и нових националних снага које настају у међународним пословима; 3. Економски развој и сарадња, утицај разоружања на економски развој у свету; конференција Уједињених нација о трговини и развоју; 4. Разно. У оквиру друге тачке дневног реда укључено је неколико конкретних проблема о којима је требало дискутовати:

⁹⁰⁴ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 163.

⁹⁰⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-176, 439177, Вашингтон б/б, 5. X 1964.

⁹⁰⁶ АЈ, КПП I-4-а, к. 205, Преглед активности и информација о новој конференцији неангажованих земаља бр. 3, 14. IX 1964.

а) Мирољубива коегзистенција и кодификација њених принципа од стране Уједињених нација, поштовање суверенитета држава и њиховог територијалног интегритета, проблеми подељених земаља; б) Колонијализам, неоколонијализам и империјализам; в) Расна дискриминација и политика апартхејда; г) Решавање спорова без употребе силе, у складу са начелима Повеље УН и посебно са правом на самоопредељење; д) Опште и потпуно разоружање, забрана свих проба нуклеарног оружја, успостављање безатомских зона, спречавање ширења нуклеарног оружја, уништавање целокупног нуклеарног оружја; њ) Војни пактови, стране трупе и базе; е) Уједињене нације, њихова улога у међународним пословима; примена њених резолуција и амандмана. Као што се може приметити, ни у једној тачки дневног реда питање Вијетнама није посебно апострофирано, али је свакако било за очекивати да ће ситуација у Индокини окупирати одређену пажњу учесника скупа.

У југословенском нацрту декларације за Каирску конференцију по питању Вијетнама је истакнуто да у је у југоисточној Азији дошло до активирања политике силе и мешања у унутрашње ствари због заштите неоколонијалистичких интереса односно наметања одређених политичких решења.⁹⁰⁷ Поред југоисточне Азије поменут је и Кипар, као и Конго и Куба. Што се тиче дела дневног реда који се односио на подељене нације, званични Београд је само констатовао да кроз међусобне контакте подељене нације требају да развијају међусобне односе који ће на крају довести до уједињења. Упада у очи да нема директног помињања САД у нацрту југословенске владе. Ни у нацрту изајве у вези са заоштравањем у разним деловима света није било помињања Сједињених Држава.

Представници Уједињене Арапске Републике су имали готово исте ставове као и Југославија. Они су позвали југословенске представнике на што чешће консултације како би две земље усагласиле ставове.⁹⁰⁸ Са друге стране Индијци су, што се тиче Вијетнама, захтевали да престане политика мешања споља и да се решење заснива на Женевским споразумима.⁹⁰⁹

Сједињене Државе су питање Вијетнама, у писму упућеном учесницима, третирали једнако као и у билатералним односима са Југославијом.⁹¹⁰ Вашингтон је инсистирао на агресији ДР Вијетнама као и кршењу Женевских споразума од стране Ханоја, свесно избегавајући питање уједињења. Американци су истакли да ће наставити са пружањем економске и војне помоћи сајгонским властима. Они су додали и да је одбрана Јужног Вијетнама од виталног интереса за

⁹⁰⁷ АЈ, КПП I-4-а, к.205, Преглед активности и информација о новој конференцији неангажованих земаља бр. 4, 14. IX 1964.

⁹⁰⁸ Исто.

⁹⁰⁹ Исто.

⁹¹⁰ АЈ, КПП I-4-а, к. 205, Службени ставови СССР и САД у вези са конференцијом у Каиру.

САД. Са тим у вези, они су сматрали да конференција неангажованих не треба да ни на који начин подржава „агресију“ ДР Вијетнама.

Приликом припреме Каирске односно друге конференције несврстаних ДСИП је, због развоја догађаја у Индокини, као и због учешћа Лаоса и Камбоџе, земаља које су биле део овог региона, сматрао да ће добар део пажње бити усмерен на питање овог простора.⁹¹¹ Овај регион је од краја 2. светског рата био немиран, а САД и Кина су означене као силе које покушавају да искористе несређено стање у овом региону. С обзиром на напад САД на ДР Вијетнам због инцидента у Тонкинском заливу, као и на ситуацију која је претила да прерасте у сукоб ширих размера, ДСИП је предложио неколико ствари на којима би делегација СФРЈ на Каирској конференцији требало да инсистира. Конференција би требало да констатује да догађаји у југоисточној Азији озбиљно угрожавају светски мир. Она би такође требало да начелно осуди све силе које се у било којој форми мешају у унутрашња питања земаља у овом подручју и да осуди сваки покушај претњи и употребу силе. Треће, конференција је требало да да пуну подршку земљама овог региона у стицању пуне независности, суверенитета и територијалног интегритета. Она би требало да подржи и предлог камбоџанског шефа државе принца Сиханука о одржавању конференције 14 земаља о југоисточној Азији на којој би, поред подршке интегритету и неутралности Камбоџе, требало да се донесу и коначни споразуми за Лаос и Вијетнам.

Југословенски амбасадор у Вашингтону, Вељко Мићуновић, је такође изнео своје идеје о предстојећем наступу југословенске делегације на конференцији несврстаних.⁹¹² Он је сматрао да је у интересу Југославије било уздржавање од наступа и изјава које би штетиле односима између СФРЈ и САД. Повећани интерес Вашингтона за југословенске ставове на Каирској конференцији, према мишљењу југословенског амбасадора је био условљен смрћу Нехруа⁹¹³ због чега је дошло и до повећања југословенског утицаја међу несврстанима.

Наступ југословенског председника на Каирској конференцији био је знатно другачији од његовог предходног говора на Београдском самиту несврстаних.⁹¹⁴ Тито је доследно пратио зацртану спољнополитичку линију из јула 1964. године и ни у једној реченици није поменуо

⁹¹¹ АЈ, КПР I-4-а, к. 205, Документација о несврстанима и конференције несврстаних земаља, Материјал за другу конференцију несврстаних – Југоисточна Азија, Кипар, Куба, Конго.

⁹¹² ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 435600, Амбасади СФРЈ – Вашингтон, 16. IX 1964.

⁹¹³ Нехру је био премијер Индије и, као један од лидера несврстаних значајно допринео томе да се на Београдској конференцији не заузме антизападни став несврстаних земаља. Он је преминуо 27. маја 1964. године.

⁹¹⁴ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 163-165.

Сједињене Државе. Он је у општим цртама критиковао западну политику према земљама у развоју и бившим колонијама али је водио рачуна о томе да избегне директну конфронтацију са САД. Шта више, он се одлучно борио против концепта индонежанског председника Сукарна који се залагао за формирање регионалног афро-азијског савеза који би се оружаним путем борио против западних сила на челу са САД. Сукарно је практично заступао кинеске ставове о неопходности сукоба са капиталистичким делом света, па је, својим наступом против овакве доктрине, Тито практично ускладио југословенску политику и са Вашингтоном и са Москвом, јер су и САД и СССР били против оваквих ставова индонежанског председника.

Прве реакције америчке јавности и штампе на Титов говор на конференцији несврстаних земаља су биле негативне али не онолико колико је то био случај са предходним заседањем.⁹¹⁵ Уочене су разлике између изразито антиамеричког говора индонежанског председника Сукарна и Титовог наступа, а посебно се истицала улога југословенског председника у спречавању Чомбеа, актуелног шефа Конгоа, да присуствује састанку. Ипак, Стејт Депатмент је сматрао да је, упркос разликама у гледиштима у односу на поједине аспекте међународне ситуације, говор југословенског председника био „конструктиван и умерен“.⁹¹⁶

Иако Сједињене Државе нису имале пуно тога да замере у наступу југословенског председника, ток и текст завршног документа Каирске конференције је за њих имао антизападни карактер.⁹¹⁷ С обзиром да је у овом документу осуђена политика Израела и америчка политика према Куби, америчком амбасадору просто није било јасно како је то било могуће, а истовремено прескочити ратнохушкачку реторику Арапа и покушај извоза револуције са Кубе у остале латиноамеричке земље. Њему такође није било јасно како се Куба уопште могла сматрати несврстаном земљом када су се тамо налазиле совјетске базе. Павићевић је у име југословенске владе изнео ставове СФРЈ поводом ових питања, признајући и да је сам појам несврстаности релативан, као и да је завршни текст под називом „Програм за мир и међународну сарадњу“ писан и под утицајем других несврстаних земаља. Амерички амбасадор је очигледно био задовољан одговорима југословенског представника и изразио спремност за даље јачање међусобних односа.

⁹¹⁵ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-176, 440142, Њујорк број 871, 7. X 1964.

⁹¹⁶ ДА МСП РС, ПА, 1964, ф-193, 440698, Вашингтон број 1646, 12. X 1964.

⁹¹⁷ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 165-166.

Заоштравање ситуације у Индокини, УН и Апел 17 несврстаних земаља. Неке неуспеле иницијативе у правцу решавања Вијетнамског рата

На почетку 1965. упркос надањима међународне заједнице, долази до све већег заоштравања у Вијетнаму. Након напада Вијетконга на америчку базу у Јужном Вијетнаму, дошло је до нове акције одмазде и бомбардовања ДР Вијетнама и то у тренутку када је ову индокинеску земљу посетио совјетски премијер Косигин.

Међутим, ни бомбардовање ДР Вијетнама за време посете совјетског премијера није изазвало озбиљније реакције у Уједињеним нацијама, иако се то могло очекивати.⁹¹⁸ Питање вијетнамске кризе у овом тренутку нико није желео да постави пред органе УН; социјалистички лагер пре свега због тога што то није била ни жеља северновијетнамског руководства, па ни Кине, јер ове две земље и нису биле чланице УН; амбасадор САД у Уједињеним нацијама, Адлај Стивенсон, се писмом обратио Савету безбедности појашњавајући шта се догодило, али без намере да покрене ово питање пред УН. Југословенском амбасадору у УН се чинило да ће и овај инцидент бити успешно превазиђен, поготово имајући у виду нормалне, па чак и „пријатељске“ контакте између представника две суперсиле у светској организацији.

Међутим, влада СФРЈ је сматрала да је због новонастале ситуације наступило право време да се несврстани ангажују у правцу мирољубивог решења. Због тога је Тито упутио писмо шефовима 23 несврстане земље у коме је изразио забринутост због стања у овој индокинеској земљи и позвао на заједничку акцију.⁹¹⁹ Као резултат ове југословенске иницијативе дошло је до састанка несврстаних на амбасадорском нивоу у Београду. На овом састанку су учествовали амбасадори 15 несврстаних земаља а он је одржан 13, 14 и 15. марта 1965. године. С обзиром да је СФРЈ била иницијатор скупа, на састанку је разматран југословенски текст резолуције. Међутим, југословенски нацрт није био прихватљив за све земље нарочито у делу који је експлицитно осуђивао америчку агресију. Услед опасности да заједничка акција доживи неуспех, учесници састанка, па самим тим и Југославија, су прихватили компромисну и неодређену формулацију о „страној војној интервенцији“ уместо о осуди америчке агресије. У основи апел је захтевао почетак преговора без било каквих услова и на бази Женевских споразума. Због избацивања дела текста који је осуђивао америчку агресију, Куба и Мали су одбили да потпишу апел, а касније су се земљама-потписницама апела прикључиле Кенија, Непал, Уганда, Танзанија

⁹¹⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 41773, Амбасадама СФРЈ – Вашингтон, Москва, Париз, Лондон, Отава, Рим, Берн, Хаг, Брисел, Копенхаген, Осло, Штокхолм, Беч и Пекинг, 9. I 1965.

⁹¹⁹ ДА МСП РС, стр.пов., 1965, ф-1, 52, Најновији развој догађаја у вези са Вијетнамом.

и Судан. Уз ове земље, на амбасадорском састанку је следећих 13 држава потписало документ: Авганистан, Алжир, Цејлон, Етиопија, Гана, Гвинеја, Индија, Ирак, Кипар, Сирија, УАР, Тунис и Југославија, те је укупан број потписница износио 18. Ипак, у дипломатским круговима је остао упамћен као Апел 17 несврстаних, управо зато што се Судан након уручивања текста овог документа заинтересованим земљама прикључио акцији. Иако су само САД, Француска, Канада, Велика Британија, ДР Вијетнам и Република Вијетнам дале формалне одговоре на Апел, све иоле заинтересоване земље су се, на овај или онај начин, изјасниле о овом документу. Ипак, услед сталног бомбардовања ДР Вијетнама и појачаних војних дејстава у Јужном Вијетнаму, дејство апела је било ограничено а сам текст донекле и превазиђен чега су били свесни и југословенски званичници. Сједињене Државе су у принципу прихватиле апел, али с обзиром на бомбардовање и појачавање војних дејстава то је практично значило да САД очекују почетак преговора без услова о заустављању ових активности. Кина је реаговала потпуно негативно, а у току трајања консултација амбасадора несврстаних земаља је вршила и дипломатски притисак на неке од њих, поготово на Алжир. Република Вијетнам и ДР Вијетнам су одговорили негативно, наравно свака из својих разлога.

Ускоро је југословенска влада добила и званични одговор америчке администрације на апел 17 несврстаних.⁹²⁰ Сједињене Државе су биле спремне на почетак преговора без предуслова, али у оном смислу за који су југословенски званичници мислили да није реалан. Американци су сматрали да ни друга страна, односно ДР Вијетнам не треба да тражи обуставу бомбардовања или повлачење америчких трупа. Американци су се захвалили и поздравили напор Југославије и других несврстаних земаља поводом ове акције. Администрација се у принципу сложила са свим ставовима који су изнети у апелу али их је тумачила на свој начин. Док је апел, у делу у којем се третира питање самоопредељења, посматрао вијетнамски народ као целину, САД су сматрале да је народу Јужног Вијетнама онемогућено самоопредељење због агресије споља, посматрајући га као посебан део. Вашингтон се сложио и са ставовима несврстаних да употреба силе онемогућава право Вијетнамаца на мир, као и са забринутости несврстаних поводом погоршања ситуације у овој земљи, али је све тумачио у свом кључу. Једноставно, основни узрок тренутног стања у овој индокинеској земљи, амерички званичници су видели у нападу ДР Вијетнама на независни Јужни Вијетнам. Посматрајући из оваквог угла, Американци су сматрали да је једини пут ка миру успостављање независног Јужног Вијетнама

⁹²⁰ АЈ, КПП I-5-6, САД, Из забелешке о разговору помоћника државног секретара за иностране послове Душана Кведера са амбасадором САД, С.Бурке Елбрик-ом, 9. априла 1965.

коме би била гарантована безбедност и могућност да са другим државама самостално одређује односе. Они су сматрали и да овакав Јужни Вијетнам не треба да буде везан ни за један војни савез или блок. Наравно, констатовано је и да су САД спремне да иду на „безусловне преговоре“. Након успешног окончања преговора, Сједињене Државе су изразиле и спремност да економски помогну цео регион.

Југословенски званичници свакако нису били задовољни ставом САД према апелу несврстаних. Помоћник државног секретара за иностране послове Мишо Павићевић је у разговору са америчким амбасадором јасно ставио до знања незадовољство југословенских власти ескалацијом Вијетнамског рата која је уследила практично одмах након објављивања апела 17. несврстаних земаља.⁹²¹ Он је такође додао да СФРЈ није била за експлицитну осуду САД у апелу, јер је Београд сматрао да је и Вашингтон заинтересован за мирно решење сукоба. Међутим, с обзиром да су Америкаци започели константно бомбардовање ДР Вијетнама, југословенска власт је схватила да овај апел није наишао ни на разумевање нити подршку САД. Павићевић је јасно ставио до знања свом саговорнику да су најновије акције администрације довеле до тога да је овај апел постао „скоро превазиђен“. Он је додао и да је у тренутној ситуацији положај несврстаних земаља постао врло „деликатан“. Због тога је југословенски званичник имао потребу да подвуче да је формулација у апелу о преговорима „без предуслова“ односила на пређашње стање, односно да није могуће почети никакве преговоре док не престане бомбардовање ДР Вијетнама. Амерички амбасадор је само поновио познате америчке ставове и додао да САД не могу прекинути напад на Ханој, све док са те стране не дође неки „знак“ да ће прекинути помоћ Вијетконгу. На крају је Елбрик подвукао да САД очекују да ће Југославија и несврстани одиграти значајну улогу у мирном решењу ове кризе.

Међутим, констатација Павићевића да СФРЈ није желела да експлицитно осуди Вашингтон за погоршање ситуације у Вијетнаму није била сасвим тачна.⁹²² Ово је потврдио и сам југословенски председник приликом разговора са совјетским амбасадором. Тито је истакао да СФРЈ није била у потпуности задовољна текстом апела 17 несврстаних земаља. Он је оптужио Индију за ублажавање текста апела јер она није желела да се замери никоме, иако је, према речима Јосипа Броза, „у току прави рат који Американци воде против Вијетнама“.

Југословенски званичници нису никако могли бити задовољни ни сарадњом несврстаних

⁹²¹ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору помоћника државног секретара Миша Павићевића са амбасадором САД у Београду, С.Вурке Елбрик-ом, у ДСИП-у, 25. марта 1965. године.

⁹²² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 446077, Забелешка о разговору друга Председника са амбасадором СССР Пузановим 15. марта 1965.

у Уједињеним нацијама. Упркос томе што је релативно скоро била завршена Каирска конференција, несврстане земље нису биле у стању да организују заједнички наступ на 19. заседању ГС УН.⁹²³ Ове земље нису могле да нађу заједнички језик по ни једном важном питању. Што се тиче вијетнамског сукоба ставови међу овим земљама су варирали од радикално антисовјетских, односно прокинеских, до прозападних као што је био случај код Индије и Цејлона. У основи је свака од ових земаља поступала у складу са својим сопственим циљевима и потребама.

С обзиром да је још увек била актуелна криза УН, југословенски званичници су сматрали САД најодговорнијом за стање у светској организацији.⁹²⁴ Међутим, чини се да су део одговорности пребацивали и на Совјете, с обзиром да су у првом делу 19. заседања били склони компромису и ненападању САД. Ипак, након почетка свакодневног бомбардовања Северног Вијетнама, СССР је променио позицију и у разним комитетима УН нападао америчку политику.

Иако Апел 17 несврстаних земаља није довео до преговора између зараћених страна, Југославија је и даље покушавала да са партнерима из несврстаних иницира мирно решење. Следећа прилика се указала приликом посете Харимана, у јулу 1965, када се у исто време у посети Југославији налазио и индијски премијер Шастри.⁹²⁵ Ставови две земље по питању решења Вијетнамског рата су били врло слични. Југословенска и индијска влада су сматрале да се треба одмах престати са бомбардовањем територије коју је контролисао Ханој. Основна разлика између две земље по питању решења Вијетнамског рата је била та што је званични Делхи сматрао да ДР Вијетнам треба да пружи гаранције да ће престати са слањем помоћи Вијетконгу. Тито и Шастри су се сложили да је апел 17 несврстаних земаља превазиђен због ескалације сукоба. Иако су проценили да ће бити тешко организовати акцију несврстаних, оба званичника су се сложила да треба наставити дипломатски притисак како би дошло до преговора о обустављању непријатељстава.

Гласине да је Насер припремио план који би изложио заинтересованим земљама поводом решења Вијетнамског рата су допрле и до америчких представника у СФРЈ. Скором посета председника УАР Насера, покренула је америчке званичнике да у разговорима са југословенским званичницима испитују могућност нове акције несврстаних.⁹²⁶ Са југословенске стране су могли

⁹²³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-181, 410869, Њујорк број 210, 23. III 1965.

⁹²⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-181, 420346, Њујорк број 424, 3. VI 1965.

⁹²⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-158, 428008, Забелешка о разговору М. Павићевића, заменика државног секретара за иностране послове са К. Александровим, отправником послова СССР-а, дана 7. августа 1965. године.

⁹²⁶ АЈ, КПР I-5-6, САД, Забелешка о разговору В. Мијевића, пом. начелника IV управе са г. Penberty, I

да добију потврду да ће се највероватније разговарати о вијетнамском проблему, али да званичном Београду није познато ништа о овом плану.

Гвинејски председник Секу Туре је, у разговору са југословенским председником, такође изразио забринутост поводом развоја ситуације у Вијетнаму. Он се заложио се за акцију несврстаних и социјалистичких земаља у правцу решења вијетнамског сукоба.⁹²⁷

Након разговора са специјалним изаслаником америчког председника Хариманом у крајем јула 1965, али и индијским премијером Шастријем и гвинејским председником Секу Туреом, Тито се обратио и готово свим шефовима несврстаних држава.⁹²⁸ У овим порукама југословенски председник је пренео резултате сусрета са америчким дипломатом. Он је констатовао да су и САД спремне на преговоре који би се водили на основу Женевских споразума из 1954. године. Међутим, Тито је истакао и спремност Сједињених Држава да наставе сукоб уколико се решење не нађе „под часним условима“. Југословенски председник је закључио да је, иако су раније иницијативе несврстаних одбачене, потребно да се ове земље хитно саветују како би уобличиле заједничке ставове и пренеле их заинтересованим земљама у циљу мирољубивог решења ове кризе. Тито је директно предложио основе на којима би се заснивала заједничка платформа несврстаних – 1. престанак бомбардовања ДР Вијетнама; 2. решење на бази Женевских споразума; 3. укључивање ФНО Јужног Вијетнама у преговоре.

Разговори између мароканских и југословенских званичника на крају августа 1965, о могућој новој иницијативи несврстаних за решавање Вијетнамског рата, нису били нарочито плодотворни.⁹²⁹ Мароканци су развијали односе са САД и свакако нису желели да их компликују подршком југословенским ставовима. Уздржаност мароканског министра спољних послова је јасно говорила у том правцу.

Слично је прошла и југословенска иницијатива у Тунису. У разговору између тунижанског председника Бургибе и југословенског амбасадора Салиха, домаћин је сматрао да је кинеска политика највећи проблем у Индокини и Азији.⁹³⁰ Он је практично истакао захвалност Сједињеним Државама јер да није било америчке спремности да се супротставе оваквој политици, Пекинг би освојио целу Индокину и после тога Азију. Бургиба је замерао Хо Ши

секретаром амбасаде САД, дана 30. VII 1965.

⁹²⁷ ДА МСП РС, 1965, ПА, ф-158, 428008, Забелешка о разговору М.Павићевића, заменика државног секретара за иностране послове са К. Александровим, отправником послова СССР-а, дана 7. августа 1965. године.

⁹²⁸ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-74, 430340, 14. августа 1965.

⁹²⁹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-74, 429207, Рабат број 211, 21. VIII 1965.

⁹³⁰ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-74, 429387, Тунис број 192, 21. VIII 1965.

Мину због великог ослањања на Кинезе, што је и довело до распламсавања рата и у крајњој линији, до великог страдања и материјалне штете коју је трпео Вијетнам.

Представници Цејлона су такође негативно реаговали на југословенску иницијативу. Они су јасно ставили до знања да се званични Коломбо не жели ангажовати ни према САД ни према Кини.⁹³¹ Они су сматрали да се Американци потпуно легално налазе у Јужном Вијетнаму „чији их је легални представник позвао у помоћ“.

Покушај Југославије да још једном организује широку акцију несврстаних није уродио плодом. Свакако да је на то утицало и предходно одбијање апела 17 несврстаних земаља, али и партикуларни интереси појединих несврстаних земаља за развојем присних односа са САД. У том смислу, за њих није била прихватљива формулација да САД треба да прекину бомбардовање како би дошло до преговора. Различити ставови земаља-чланица несврстаних говорили су и о кризи унутар овог покрета.

На следећем заседању Генералне скупштине Уједињених нација је дошло до нормализације рада светске организације и то након што су САД одустале од затхева за примену члана 19. Повеље УН.⁹³² Овакав потез америчке администрације је тумачен као жеља САД да додатно не компликује односе са Совјетима, који су због ескалације вијетнамског сукоба почели да се видно хладе. Са друге стране, с обзиром да су америчке акције поводом Вијетнама представљале комбинацију војног притиска и дипломатске иницијативе, претпостављало се да међу креаторима америчке политике постоји идеја о искоришћавању УН за притисак на ДР Вијетнам како би сео за преговарачки сто. У сваком случају југословенски званичници су сматрали позитивним одблокирање рада УН, сматрајући да је, због пријема нових чланова, Генерална скупштина у стању да изврши одређен притисак на САД.

Иако је било индиција да ће се на 20. заседању Генералне скупштине УН питање Вијетнама имати и формалну тачку у дневном реду ипак до тога није дошло.⁹³³ Изгледа да ни једној од великих сила није одговарало да се у датом тренутку ово питање нађе на дневном реду ГС УН. Совјети су страховали да би у току овог заседања због америчке мировне иницијативе и честих позива на преговоре могло доћи само до благог позива на преговоре као и због тога што ДР Вијетнам није био чланица ОУН, док су са друге стране Американци страховали да би уколико дође до дискусије по овом питању могло доћи до потезања питања признања Кине.

Међутим, иако није било присутно као формална тачка дневног реда, питање Вијетнама

⁹³¹ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-74, 430049, Коломбо број 251, 27. VIII 1965.

⁹³² ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-149, 429798, Вашингтон број 1462, 20. VIII 1965.

⁹³³ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-181, 430771, Њујорк број 581, 26. VIII 1965.

је заузело значајно место у дебати.⁹³⁴ С обзиром на заоштравање сукоба у Индокини као и блокади УН предходне године, Сједињене Државе нису много критиковане на овом заседању. Мада је већина земаља критиковала америчку акцију у југоисточној Азији, ова критика је била умерена. Са друге стране, из иступања званичника САД могло се закључити да је њихова активност у УН у датом тренутку била усмерена на избегавање конфронтације са Совјетима. Према обавештењима из југословенске мисије при УН, слично су размишљали и званичници СССР-а, који су такође у својим наступима избегавали конфронтацију са Вашингтоном.

Американци су били посебно задовољни 20. заседањем, што је у разговору са југословенским амбасадором у УН Лекићем потврдио и амерички представник Голдберг.⁹³⁵ Ипак, он је био незадовољан реакцијама Совјета по питању Вијетнама, односно њиховом неспремношћу да допринесу мирном решавању ове кризе. Југословенски амбасадор се сложио са америчким колегом по питању заседања Генералне скупштине, али додао да питање Вијетнама оптерећује међународне односе у целини и да би САД требало да посвете пуну пажњу решавању овог проблема. Он је отворено критиковао позицију Вашингтона у овом сукобу, упозоравајући саговорника да оваква политика води према ширењу сукоба и да нема перспективу. Голдберг се сложио са овим констатацијама југословенског амбасадора. Он је испитивао и реакцију на обуставу бомбардовања и позив да се сазове нова женевска конференција, на шта му је Лекић одговорио да би таква иницијатива сигурно наишла на подршку. Ово испитивање ситуације је свакако било у вези са предстојећом мировном офанзивом Сједињених Држава и опипавањем терена за једну такву акцију.

Иако су обнављање нормалног рада Генералне скупштине УН оценили позитивно југословенски званичници су резигнирано установили да Уједињене нације ипак нису биле у стању да допринесу решавању сукоба у Вијетнаму.⁹³⁶ Креатори југословенске политике су ипак, имајући у виду сличне тенденције и међу осталим мањим земљама, сматрали да јачање и афирмација улоге УН нема алтернативу.

У току „мировне офанзиве“ које су покренуле Сједињене Државе, крајем јануара 1966. године, огласио се и генерални секретар УН У Тант.⁹³⁷ Он је захтевао да се направи корак даље у правцу мирног решавања сукоба и предложио да би следећи потез требало да буде признавање Вијетконга за партнера у преговорима. Иако је већина земаља позитивно оценила овај наступ

⁹³⁴ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-182, 440620, Нека запажања о XX заседању Генералне скупштине УН.

⁹³⁵ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-182, 443173, Њујорк број 769, 6. XII 1965.

⁹³⁶ ДА МСП РС, ПА, 1965, ф-182, 444178, XX заседање Генералне скупштине УН.

⁹³⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 42852, Њујорк број 56, 21. I 1966.

генералног секретара, Сједињене Државе су сматрале да је то представљало једнострано притисак на Вашингтон.

Ипак, мировна иницијатива САД на крају 1965. и почетком 1966. године није дала никакве резултате. Сукоби су били интензивирани и није се назирала могућност мирољубивог решења. Зато је половином 1966. године генерални секретар У Тант изашао са предлогом од три тачке за мирољубиво решење сукоба. Овај предлог је обухватао прекид бомбардовања ДР Вијетнама, постепену деескалацију сукоба, и признање Вијетконга.⁹³⁸ Овај предлог и ситуација у Вијетнаму је био предмет разговора између југословенског и америчког амбасадора при УН. Голдберг је, као и многи амерички званичници у овом периоду, сматрао да Совјетски Савез не ради довољно на проналажењу мирног решења. У том смислу он је изразио наду да би Југославија могла да утиче на Москву како би се она померила са тренутних, доста крутих позиција.

Недуго затим, амбасадор Лекић је имао прилику да о вијетнамском проблему разговара и са америчким председником.⁹³⁹ Поред куртоазне размене речи, Лекић је покренуо питање Вијетнама, које је кочило и многе друге иницијативе у Уједињеним нацијама. Амерички председник је био упознат са југословенским предлозима, али уместо конкретног одговора, он је само констатовао да САД немају намеру да остану у Вијетнаму.

Тројни састанак Тито-Насер-Индира Ганди и 21. заседање ГС УН

Тежња Југославије да покрет несврстаних постави као важан међународни фактор и то управо кроз решавање Вијетнамског рата, резултирала је разговорима Тита са египатским председником Насером у мају 1966. године у Каиру, и са индијском премијерком Индиром Ганди на Брионима у јулу исте године.⁹⁴⁰ Југословенски председник је инсистирао на заједничкој акцији несврстаних како би дошло мирног решења вијетнамског сукоба. Његови саговорници су се у принципу сложили са оваквим констатацијама што је представљало основу за организовање тројног састанка. У овом периоду југословенски председник је разговарао и са многим лидерима осталих несврстаних земаља залажући се за заједничку акцију.

Оцењујући политику и развој покрета несврстаних, ДСИП је сматрао да су принципи који су усвојени на Каирској конференцији и даље значајни за политику несврставања. Међутим,

⁹³⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 423013, Њујорк број 389, 9. VI 1966.

⁹³⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-176, 423089, Њујорк број 405, 15. VI 1966.

⁹⁴⁰ Драган Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 206-207.

услед промене међународне ситуације где су „неоколонијалистичке“ силе вршиле притисак на новоослобођене земље, као и на застој рада УН, ДСИП је констатовао да многе земље нису биле у стању да се организовано супротставе притисцима споља, односно да је дошло до напуштања принципа усвојених у Каиру.⁹⁴¹ То је довело до слабљења међународне улоге и положаја несврстаних. Као будуће главне задатке покрета несврстаних ДСИП је видео немешање и спречавање агресије, и проблеме развоја. С обзиром да су шездесете године двадесетог века обиловале различитим војним интервенцијама и сукобима у којима су посредно или непосредно учествовале велике силе, југословенско руководство је сматрало да је немешање и спречавање агресије био приоритетни циљ несврстане политике. Имајући у виду америчке интервенције у Доминиканској републици и Вијетнаму, ДСИП је сматрао да је неопходно да се размотре могућности за организовано супротстављање покушају легализације политике силе у међународним односима. Међутим, управо је питање заједничке платформе несврстаних поводом Вијетнамског рата било практично нерешиво због притиска САД и Кине на многе несврстане земље.

Иако је званични Каиро подржавао одржавање Тројног састанка и разматрање вијетнамског питања на њему, ипак је сматрао да није могуће направити неку иницијативу за решење вијетнамског сукоба, највише због тога што су Кинези и Вијетнамци одбијали све што је долазило из Индије и Југославије.⁹⁴² Они су свакако сматали да је потребно да се на Тројном састанку размотри вијетнамски проблем али да није неопходно да се јавно о томе говори. Овакав став Каира је био условљен и потребом да са великим силама одржи и развије односе.

Тито је сматрао да Тројни састанак није најбоље решење због осталих несврстаних земаља, али је одлучио да га подржи како би ојачао позицију Индије Ганди а и свестан чињенице да нова конференција у датом тренутку није била могућа.⁹⁴³

У току припрема за Тројни састанак представници ДР Вијетнама у Каиру су се интересовали за садржај разговора троје лидера несврстаних, упозоравајући да ће Ханој одбити све иницијативе које би се ослањале на апел 17.⁹⁴⁴ Они су изнели да једино безусловна подршка представља стварну помоћ народу Вијетнама. Представници Ханоја су се и код Индијаца распитивали за садржај Тројног састанка.⁹⁴⁵ У разговорима са индијским колегама Вијетнамци

⁹⁴¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 445763, Политика несврставања, 12. IX 1966.

⁹⁴² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 424088, Каиро број 357, 26. VI 1966.

⁹⁴³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 429164, Забелешка о састанку са другом Д. Лекићем након његовог разговора са другом Председником, одржан 2. августа 1966. године.

⁹⁴⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 423061, Каиро број 345, 15. VI 1966.

⁹⁴⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 424841, Делхи број 520, 29. VI 1966.

су поново изнели да не желе да Тројни састанак предлаже никакво решење за Вијетнамски рат. Индијци су констатовали да ће се на састанку свакако дискутовати о Вијетнаму, а да уколико биде неких нових предлога они ће дипломатским каналима бити саопштени влади у Ханоју. Према бројним контактима које су Индијци у том периоду имали са Вијетнамцима, Делхи је сматрао да постоји тежња северновијетнамске владе за мирољубивим решењем. Индира Ганди је због таквог развоја ситуације разматрала да пред Тројни састанак упути и писмо Хо Ши Мину. Вијетнамци су, непосредно пред Тројни састанак, контактирали и југословенске представнике у Индији. Генерални конзул ДР Вијетнама Нгуен Хоа је сматрао да би резултат Тројног састанка требало да буде осуда агресије САД, као и захтев за прекидом бомбардовања и повлачењем америчких трупа. Он је нагласио да треба апеловати само на америчку страну.⁹⁴⁶ Први секретар амбасаде ДР Вијетнама у Варшави, који је истовремено био отправник послова за Југославију, је посетио југословенску амбасаду у намери да још једном изнесе ставове своје владе о Тројном састанку.⁹⁴⁷ Оно што су Вијетнамци сматрали за потребно је да Тројни састанак осуди америчку акцију као и мировне иницијативе САД, и да инсистира на престанку бомбардовања и признању ФНО као стране у преговорима а да се са друге стране Ханоју остави слобода у преузимању корака.

Поред представника северновијетнамске владе, и Американци су, наравно зарад својих интереса покушавали да утичу на ток Тројног састанка.⁹⁴⁸ Амерички амбасадор у Индији је сматрао да резултат Тројног састанка треба да донесе нека конкретна решења за Вијетнам, јер без тога не би имао никакву сврху и значај. Уместо званичних изјава у форми савета, он је сматрао да с обзиром да УАР има утицај на Ханој, Југославија на СССР а Индија на САД, ове три земље треба да осмисле конкретно решење и дипломатским каналима контактирају заинтересоване стране. Американци су уствари очекивали да ће преко учесника Тројног састанка успоставити контакт са Ханојем који би резултирао отпочињањем преговора.

Питање Вијетнама на Тројном састанку, према наводима југословенске амбасаде у Вашингтону, могло је да представља озбиљан проблем.⁹⁴⁹ Египатска страна се трудила да Тројни састанак прикаже Американцима у што повољнијем светлу за САД, очигледно покушавајући да што је могуће више искористи овај састанак како би поправила односе са овом земљом. Имајући у обзир велику зависност Индије од америчке помоћи, није се могло очекивати да би Делхи био

⁹⁴⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 435864, Делхи број 784, 8.X 1966.

⁹⁴⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 437312, Варшава број 526, 19. X 1966.

⁹⁴⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 433678, Делхи број 722, 17.IX 1966.

⁹⁴⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 436865, Вашингтон број 1234, 14.X 1966.

расположен да у званичној изјави осуди агресију Сједињених Држава. Са друге стране, представници Стејт Депатмента су показивали интересовање за овај сусрет код југословенске амбасаде, али нису покушавали да утичу на евентуалне закључке.

Иако се чинило да су ставови Југославије и великог броја несврстаних земаља по питању Вијетнама готово истоветни, после Тројног састанка се испоставило да то ипак није био случај.⁹⁵⁰ Индија и УАР, за разлику од Југославије, нису били спремни да угрозе своје односе са Вашингтоном. Иако су и Насер и Индира Ганди били за престанак бомбардовања ДР Вијетнама и повлачење страних трупа, ипак нису били спремни да америчког председника означе као главног кривца за тамошњу ситуацију и као некога ко је угрожавао светски мир. Са друге стране, југословенско руководство је у овом периоду оштро критиковало америчку политику, доводећи у питање даљи наставак економске сарадње са САД.

Америчка штампа је дала запажени публицитет Тројном састанку. Ипак, главна констатација америчких медија се сводила на закључак да на Тројни састанак није донео нову иницијативу за решење Вијетнамског рата, као и да је избегнута оштра критика САД захваљујући пре свега Индији.⁹⁵¹

Представници Ханоја у Индији су умерено коментарисали резултате Тројног састанка.⁹⁵² Оно што њима свакако није било по вољи је формулација да све стране трупе треба да напусте Јужни Вијетнам, као и југословенски став да поред ФНО требају и остали политички фактори у Јужном Вијетнаму да учествују у формирању коалиционе владе.

Упркос Тројном састанку, криза несврстаних земаља је и даље била присутна. То потврђује и извештај из југословенске мисије при УН у коме се констатује да несврстане земље у току јесењег заседања Генералне скупштине нису успеле да одрже ни један шири састанак или да покрену неку заједничку иницијативу.⁹⁵³ Ни покушај заједничког предлога поводом Вијетнама није успео. Према мишљењу југословенске мисије, ови проблеми су били узроковани тежњом мање групе несврстаних које су се залагале за оштрију осуду западне политике. Са друге стране издвојиле су се земље које су претендовале да их велике силе препознају као кључне играче на својим подручјима. То су пре свега биле Индија, УАР, али и Етиопија и Нигерија. Ту је била и група оних земаља које су и раније показивале више респекта према политици западних земаља. Очигледно да је регионализам имао своје негативно дејство на покрет несврстаних и да је он

⁹⁵⁰ Д. Богетић, *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012, 206-207.

⁹⁵¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 438413, Вашингтон број 1275, 27. X 1966.

⁹⁵² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 439055, Делхи број 863, 3. XI 1966.

⁹⁵³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 441369, Њујорк број 756, 21. XI 1966.

пролазио кроз озбиљну кризу.

Ипак, у ДСИП-у су сматрали да је после Тројног састанка дошло до реафирмације принципа несврстаности, поготово имајући у виду публицитет у свету који је дат овом сусрету.⁹⁵⁴ Већина несврстаних земаља као и генерални секретар УН У Тант су позитивно оценили став Тројног састанка према Вијетнаму сматајући га као реалан. Вијетнамци су међутим, критиковали део саопштења везано за тамошњи сукоб.

Поред активности међу несврстаним земљама СФРЈ је планирала да покрене питање Вијетнама и у светској организацији. Приликом припреме наступа југословенске делегације за 21. заседање Генералне скупштине УН овај проблем је означен као најважнији.⁹⁵⁵ Државни врх је планирао да се шеф делегације у свом говору посебно осврне на ситуацију у Вијетнаму и изнесе југословенске предлоге за решење. Иако су очекивали нападе од свих заинтересованих страна а посебно од САД, Кине и ДР Вијетнама југословенски лидери су ипак одлучили да је дошло време за овакав наступ. Поред овог питања југословенски представници у УН су требали да организују и заједнички наступ несврстаних земаља у светској организацији.

Предлог У Танта у три тачке за решење Вијетнамског рата поднет половином 1966, на крају није прихваћен, па је тадашњи генерални секретар УН објавио намеру да се са тог места и повуче.⁹⁵⁶ Ова одлука генералног секретара УН као и ситуација у Вијетнаму биле су тема новог разговора између југословенског и америчког амбасадора при Уједињеним нацијама. Голдберг је пре свега изразио жаљење што југословенски председник није могао да га прими, имајући у виду да су Американци спремили строго поверљиве предлоге за решавање вијетнамског сукоба. Он је прочитао неколико извода из тих предлога који су се односили на признање суверенитета и интегритета Вијетнама, праву на самоопредељење, повлачење свих трупа са вијетнамске територије, против припадања било ком војном савезу спремност да са осталима гарантују неутралност и економску помоћ. Американци и даље нису били задовољни понашањем Москве па су и овог пута вршили притисак на СФРЈ да покуша да утиче на ставове Совјета.

Као што је било и планирано, несврстани су одржали састанак у УН, како би покушали да формирају заједничку платформу на заседању светске организације.⁹⁵⁷ Састанку су присуствовали амбасадори Камбоџе, Ирака, УАР-а, Гвинеје, Танзаније, Алжира и Југославије. Авганистан, Сирија, Етиопија и Мали нису могли да присуствују због других обавеза. Основна

⁹⁵⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-158, 442146, Свим ДКП СФРЈ у иностранству, 1. XII 1966.

⁹⁵⁵ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 429164, Забелешка о састанку са другом Д. Лекићем након његовог разговора са другом Председником, одржан 2. августа 1966. године.

⁹⁵⁶ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-173, 432594, Њујорк број 546, 3. IX 1966.

⁹⁵⁷ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 433668, Њујорк број 591, 16. IX 1966.

питања која су захтевала координисани приступ су била: 1. Вијетнам, 2. деколонизација, 3. економски развитак, 4. разоружање, 5. Кина и 6. питање генералног секретара. Што се тиче Вијетнама, договорено је да што већи број земаља на дебати у ГС УН укаже на тешке и озбиљне последице продужетка овог сукоба. Требало је истаћи и да питање Вијетнама онемогућава несметани рад УН и решавање бројних проблема са којима се суочавала светска организација. У зависности од ситуације на генералној дебати није требало искључити могућност доношења декларације по овом питању. Уколико то ипак не би било могуће требало је донети декларацију коју би подржао одређен број земаља. По питању генералног секретара УН амбасадори су се сложили да се треба активније ангажовати на решавању разлога (међу којима је значајно место заузимао Вијетнам и неуспех У Танткове иницијативе за решење сукоба) због којих је У Тант одлучио да се повуче, што би евентуално могло довести до тога да он преиспита своју одлуку. Амбасадори су се договорили о формирању једног мањег језгра несврстаних земаља које би било задужено за благовремено заузимање јединствених ставова и међусобни распоред рада са осталим делегацијама од којих се очекује подршка. Занимљиво је било напоменути да су амбасадори земаља на овом састанку били против предлога Југославије да се и Индија укључи у ово језгро, сматрајући да је она превише западно оријентисана. Језгро су требале да сачињавају следеће земље: Камбоџа, Авганистан, Ирак, Сирија, УАР, Алжир, Мали, Гвинеја, Етиопија, Танзанија, Конго-Бразавил и Југославија.

Иако су обе суперсиле разматрале питање Вијетнама у својим излагањима на генералној дебати у УН, чинило се да су остали на пређашњим позицијама што је практично значило да није било ни на виду неко решење Вијетнамског рата.⁹⁵⁸ Овакву ситуацију су југословенски представници желели да искористе, и да заједно са колегама из несврстаних земаља покушају да интензивирају активност и покрену иницијативе за решавање међународних проблема.

На састанку амбасадора несврстаних земаља при УН, у сагласности са У Тантом било је договорено да несврстани израде декларацију о Вијетнаму чији би циљ био даљи притисак на САД како би што конструктивније пришли решавању овог проблема.⁹⁵⁹ Такође, декларација је требала да створи и повољну атмосферу за решавање овог сукоба. Формални предлагач ове декларације је требала бити Камбоџа, која је имала и најбоље односе са Ханојем и Вијетконгом. У суштини, декларација се заснивала на У Тантове три тачке за решење Вијетнамског рата допуњена са делом коминикеа између француског и камбоџанског шефа државе, Де Гола и

⁹⁵⁸ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 434524, Њујорк број 608, 24. IX 1966.

⁹⁵⁹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 435154, Њујорк број 612, 29. IX 1966.

Сиханука, који је тражио да се САД обавежу на повлачење из Вијетнама. У закључку декларације се молио У Тант да настави са напорима за решавање овог проблема. Иначе, декларација је писана мирним тоном, без помињања САД као агресора, што је требало да другим земљама олакша евентуалну подршку овом документу.

Несврстани су наставили са консултацијама у току 21. заседања Генералне скупштине УН, а Вијетнам је поново био незаобилазна тема.⁹⁶⁰ Све земље су сматрале да несврстани треба да кажу своју реч о Вијетнаму и да атмосфера на овом заседању УН даје могућности за ангажовање. Ипак, није договорена никаква конкретна акција, а евентуално подношење декларације више није разматрано.

Државни секретар за иностране послове Марко Никезић се сусрео са У Тантом у Њујорку и том приликом су разговарали о ситуацији у Вијетнаму. Саговорници су се сложили да предстоји ескалација овог сукоба, а генерални секретар је сугерисао да мале земље треба да играју значајнију улогу на 21. заседању.⁹⁶¹

Имајући у виду тежњу југословенских званичника да дају свој допринос у појачавању притиска на САД како би дошло до мирног решења за питање Вијетнама, државни секретар за иностране послове Марко Никезић, који је био и шеф југословенске делегације на 21. првом заседању ГС УН, обратио се представницима присутних земаља у генералној дебати.⁹⁶² Никезић је питање Вијетнама ставио на треће место, говорећи пре тога о изазовима са којима се Уједињене нације сусрећу као и о питању пријема НР Кине у УН. Осудивши бомбардовање и интервенцију у Вијетнаму, Никезић је затражио од САД, чије су трупе биле на страниј земљи, да обустави бомбардовање ДР Вијетнама и призна ФНО за партнера у преговорима и тако направи први корак ка решавању овог сукоба. Он је истакао да СФРЈ сматра да се договор може постићи на бази Женевских споразума. Државни секретар је додао и да САД треба да пружи гаранције да ће у фиксираним временском року повући трупе из Индокине, а будућност региона је видео у неутрализацији и не приступању ни једном војном савезу.

Реакције на излагање Државног секретара о Вијетнаму, судећи по извештају југословенске мисије при УН, биле су углавном позитивне.⁹⁶³ Земље социјалистичког лагера као и несврстани су се позитивно изразиле о Никезићевом наступу. Француска је изнела сличну оцену. Све ове земље су се сложиле да су кораци које је предложила СФРЈ једино могући како би

⁹⁶⁰ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 435234, Њујорк број 619, 30. IX 1966.

⁹⁶¹ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 434269, Њујорк број 627, 30. IX 1966.

⁹⁶² ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 437739, Yugoslav fact and views, October 7 1966.

⁹⁶³ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 436846, Њујорк број 643, 13. X 1966; ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-189, 416671, Говор у генералној дебати 7. октобра 1966.

дошло до окончања сукоба. Овај говор је представљао и додатни притисак на САД како би приступиле решавању сукоба. Званични Вашингтон се уопште није изјашњавао о говору, али се могло претпоставити да су амерички званичници негативно гледали на овај наступ.

Југословенска мисија при ОУН, оцењујући ток 21. заседања ГС УН, известила је владу да је питање Вијетнама било доминантно на овом скупу.⁹⁶⁴ Она је такође сматрала да су САД и СССР показали тежњу да не заоштравају своје односе и да оставе отворена врата за разговоре. Иначе, југословенска мисија је стекла утисак да су готово све земље захтевале да се што пре омогући почетак преговора за решавање вијетнамске кризе. Ипак, у жељи да се омогуће контакти између заинтересованих снага, избегавала се отворена критика Сједињених Држава.

Вијетнамски рат, Југославија, несврстани и УН у 1967. и 1968. години

Поред Вијетнамског рата, 1967. годину обележио је и нови израелско-арапски сукоб. Оба догађаја била су повод за сусрет државног секретара Никезића и Косигина у УН.⁹⁶⁵ Совјетски званичник обавестио је свог саговорника да ће се сусрести са америчким председником Џонсоном те да очекује тежак и „оштар“ разговор. Он је истакао да се позиција Москве није променила у односу на Вијетнамски рат, а додао је да ће захтевати од америчког председника да утиче на Израел да повуче своје снаге са освојених територија. Никезић је са своје стране, обавестио Косигина да СФРЈ сматра да се мора заузети чврст став поводом агресије Израела, са чиме се његов саговорник у потпуности сложио.

Совјете је, за разлику од Југословена, више занимао Вијетнамски рат од израелско-арапског сукоба.⁹⁶⁶ Приликом поновног састанка са Косигином, на коме су били представници и осталих социјалистичких земаља, југословенски представници су из прве руке чули теме разговора Косигина и Џонсона. У тим разговорима је Вијетнам заузео централно место, али ипак није дошло ни до каквог договора.

Југословенска окупираност ситуацијом на Блиском истоку на предстојећем 22. заседању УН је у потпуности гурнула питање Вијетнама у страну. Консултације пред заседање са несврстаним, социјалистичким и осталим земљама била су усмерена у правцу решавања израелско-арапског сукоба.⁹⁶⁷ Што се тиче Вијетнама, југословенска мисија у УН је сматрала да

⁹⁶⁴ ДА МСП РС, ПА, 1966, ф-195, 436463, Њујорк број 633, 7. X 1966.

⁹⁶⁵ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-190, 423150, Њујорк број 488, 22. VI 1967.

⁹⁶⁶ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-190, 423401, Њујорк број 511, 24. VI 1967.

⁹⁶⁷ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-190, 432330, Њујорк број 698, 16. IX 1967.

иако би САД можда желеле да се о овом питању дискутује у Генералној скупштини или Савету безбедности то неће бити могуће.

Анализирајући наступе представника СССР и САД на 22. заседању ГС УН, могло се јасно назрети да је питање Вијетнама и Блиског истока њихова главна преокупација. Зато је и било за очекивати да ова два питања заузму централно место у дебати.⁹⁶⁸

Иако ни ово заседање ГС УН није довело до конкретних корака у решавању Вијетнамског рата, приметно је било повећање броја земаља које су захтевале да САД безусловно обуставе бомбардовање.⁹⁶⁹ Велике силе су задржале своје првобитне позиције везано за овај сукоб. САД су желеле да ово питање изнесу пред Савет безбедности, међутим, остале чланице овог тела нису биле спремне да прихвате ову иницијативу, пре свега зато што је ДР Вијетнам одбијао сваку надлежност УН. У оваквим условима није била схврсисходна било каква иницијатива Југославије и несврстаних.

Након турнеје по афричким и азијским земљама југословенски председник се писмом обратио генералном секретару У Танту, у коме је изнео забринутост СФРЈ и земаља које је посетио ситуацијом у свету.⁹⁷⁰ Он је истакао да је употреба силе и мешање у унутрашње ствари малих држава главна претња светском миру и развоју. Тито је као проблем број један у свету истакао ситуацију у Вијетнаму а Блиски исток ставио на друго место, с обзиром да је у овом делу света дошло до извесног смиревања. Он је у писму поновио раније ставове, да је предуслов за отпочињање преговора прекид бомбардовања. Након тога, требало се приступити преговорима на бази Женевских споразума.

Врло брзо је генерални секретар одговорио на писмо југословенског председника. Након речи хвале за Титово дотадашње ангажовање у правцу решавања Вијетнамског рата, У Тант се сложио са лидером СФРЈ да је обустава бомбардовања ДР Вијетнама предуслов за отпочињање преговора.⁹⁷¹ Он се такође сложио са Титом да Женевски споразуми морају бити основа за будуће решење овог сукоба.

Почетак Париских мировних преговора између представника САД и ДР Вијетнама донео је извесно олакшање и оптимистичке оцене међу свим делегацијама у УН.⁹⁷² Једино су амерички представници изражавали одређени песимизам, с обзиром да је Вијетконг појачао војна дејства.

⁹⁶⁸ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-191, 433345, Њујорк број 719, 24. IX 1967.

⁹⁶⁹ ДА МСП РС, ПА, 1967, ф-191, 440347, Њујорк број 906, 22. XI 1967.

⁹⁷⁰ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-144, 233/1, Државном секретару за иностране послове другу Марку Никезићу, 8. марта 1968.

⁹⁷¹ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-144, 412339, Њујорк број 187, 29. III 1968.

⁹⁷² ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-232, 417856, Њујорк број 284, 12. V 1968.

Американци су сматрали да на тај начин ДР Вијетнам жели да за себе обезбеди што бољу позицију у преговорима.

Питање Вијетнама је било актуелно и на заседању Генералне скупштине Уједињених нација у 1968. години, иако је било у сенци совјетске интервенције у Чехословачкој.⁹⁷³ То је допринело и слабијој критици на рачун САД. У наступу делегација изношени су захтеви за прекид бомбардовања и убрзавање преговора у Паризу. Ипак, у разговорима између југословенских и индијских представника установљено је да евентуално подношење резолуције о Вијетнаму не би донело никакве користи. Југословени су додатно били оптерећени интервенцијом у Чехословачкој па и није било за очекивати да ће предузимати неке иницијативе у том правцу.

Иако је Југославија у више наврата покушала да преко ангажовања у покрету несврстаних доведе до мирног решавања Вијетнамског рата, то јој једноставно није полазило за руком. Једина конкретна активност несврстаних у овом периоду представљао Апел 17 који је имао неславан епилог. Превелика различитост земаља у овом великом покрету је, по свему судећи, највише доприносила немогућности да се предузме већи притисак на актере у овом сукобу. У покрету је било земаља које су директно зависиле од економске помоћи САД, али и оних које су зависиле од Кине, па и Москве. У таквој ситуацији није било реално за очекивати да би овај покрет могао да уради нешто више у правцу решења Вијетнамског рата. Сличан епилог су имале и југословенске намере да у оквиру Уједињених нација организују активности које би имале за циљ решавање Вијетнамског питања.

⁹⁷³ ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-205, 434925, Њујорк број 673, 25. IX 1968; ДА МСП РС, ПА, 1968, ф-205, 437277, Њујорк број 737, 13. X 1968.

ЗАКЉУЧАК

Југословенско-амерички односи између 1964. и 1968. године пролазили су кроз неколико фаза. Ове етапе у односима између две земље биле су условљене ситуацијом у Вијетнаму, и односом које су Београд и Вашингтон имали према овом питању. Након инцидента у заливу Тонкин и напада Американаца на складишта оружја и поморске базе у ДР Вијетнаму, дошло је до забринутости званичника у Београду и бурне реакције југословенске јавности. Ипак, с'с обзиром да су представници САД уверавали своје саговорнике да је ова акција била само акт одмазде и да више неће бити сличних напада југословенска страна је остала прилично суздржана. Оваквом ставу југословенских званичника значајно су допринели економски аранжмани који су требали да буду реализовани у току године, као и одлуке државног врха од јула 1964. да се активно ради на побољшању међусобних односа. Наступ председника Тита на конференцији несврстаних октобра 1964. године је био потпуно у складу са прокламованом југословенском политиком. Низ споразума који су потписали југословенски и амерички представници у овом периоду је такође говорио у прилог побољшању међусобних односа. Ипак, најзначајнија манифестација добрих односа између две земље била је посета сенатора Фулбрајта 1964. године. Споразум о културно-просветној сарадњи који је потписан између САД и СФРЈ био је од мањег значаја у односу на резултате разговора овог сенатора са југословенским званичницима, што је потврдио и Фулбрајтов извештај Сенату о посети Југославији. Ова посета је уједно била и врхунац добрих односа СФРЈ и САД у 1964. години.

Иако је посета сенатора Фулбрајта наговештавала да односи између две земље улазе у мирније воде, до тога ипак није дошло. Америчка акција против Северног Вијетнама у фебруару и марту 1965. године, која ће, са мањим прекидима бити настављена до краја 1968, представљала је препреку у односима Београда и Вашингтона. Поред акције у ДР Вијетнаму, САД су почеле и са размештањем великог броја копнених трупа у Јужном Вијетнаму. Југословенска јавност, али и званичници су одлучно осудили ову америчку акцију и у разговорима са америчким колегама захтевали престанак бомбардовања ДР Вијетнама. Американци су у пролеће 1965. интервенисали и у Доминиканској републици што је изазвало додатне реакције званичног Београда. Југословенски званичници су у својим интерним оценама америчке политике констатовали да је амерички председник Џонсон напустио политику свог предходника Кенедија и да је он најодговорнији за погоршану ситуацију у свету. Ипак, југословенски дипломати су упозоравали да, због економских аранжмана које СФРЈ имала са САД, треба смањити

интензитет критике америчке политике. Економска помоћ САД и међународних финансијских институција је била неопходна за привредну реформу коју је Београд управо у то време планирао. Представници Сједињених Држава су упозоравали југословенску страну да ће њихов став о ситуацији у Вијетнаму неизбежно утицати на међусобне односе. Ипак до промене стања није дошло, пре свега због тога што је званични Вашингтон сматрао да Југославија, с'с обзиром на углед међу земљама Трећег света, може да одигра посредничку улогу у Вијетнамском рату.

Управо из ових разлога долази и до две посете специјалног изасланика председника САД, Аверела Харимана средином и крајем 1965. односно почетком 1966. године. Амерички представник је, приликом првог сусрета, испитивао могућности СФРЈ да, заједно са несврстанима, утиче на мирољубиво решење Вијетнамског рата. Значај ове посете додатно је увећао и неуспех Харимана да ангажује Совјете у решавању овог сукоба. Он се упознао са југословенским ставовима, који су се састојали у томе да је неопходно обезбедити обуставу бомбардовања и признање ФНО Јужног Вијетнама као партнера у преговорима. Иако прва посета Харимана није довела до неких конкретних резултата, обе стране су је оцениле позитивно, и она је допринела побољшању односа две земље. Економски аранжмани су се одвијали несметано.

Престанак бомбардовања и америчка „мировна офанзива“ на крају 1965. и почетком 1966. довели су до друге посете овог високог америчког званичника. Циљ ове посете је био ангажовање југословенских званичника како би се Москва приволела на посредовање у Ханоју. Званични Београд се активно бавио овим питањем, али то није довело до жељених резултата. Вашингтону је постало јасно да СФРЈ има ограничен утицај у СССР, а америчким званичницима је од раније било познато да Југославија практично нема значајне контакте са владом ДР Вијетнама. Југословенска уверавања да Ханој ипак преиспитује дотадашње ставове била су одлучно демантована званичним ставом владе ДР Вијетнама и писмом које је Хо Ши Мин упутио многим шефовима држава. С'с обзиром да је „мировна офанзива“ САД доживела неуспех дошло је до обнове бомбардовања ДР Вијетнама.

У оваквој измењеној и погоршаној ситуацији, Вашингтон више није био спреман да толерише критичке наступе предстаника СФРЈ. Са друге стране, Београд је био у дилеми између принципа своје спољне политике, и економских императива сарадње са САД. Ипак, у овом периоду су превагу однели спољнополитички принципи, па је погоршање односа између две земље било неминовно. Дипломатски контакти између две земље су, по питању Вијетнама, изгубили дотадашњу садржајност. Постепено је дошло и до погоршања економских аранжмана,

тако да су Југословени куповали пољопривредне производе под знатно лошијим условима него предходних година, што је кулминирало укидањем програма ПЛ-480, по коме је СФРЈ куповала ове производе на дугорочне кредите и са мањом каматом. Нису били уважени ни југословенски захтеви да се одређене финансијске обавезе према САД одложе. Све ово је указивало на погоршање односа између две земље. Међутим, југословенско руководство није желело да се одрекне своје дотадашње политике и критике америчке политике према Вијетнаму.

На крају 1966. и почетком 1967. године долази до нових момената који су додатно утицали на захвађење међусобних односа. Демонстрације широм Југославије против америчког ангажовања у Вијетнаму су у прерасле у нападе на америчка представништва. Представници САД су уручили демарш југословенској влади и наговестили даље заоштравање међусобних односа. Демонстрације које су организоване нису биле спонтане. Југословенско руководство, с обзиром да је контролисало студентска удружења која су стајала иза ових демонстрација, је свакако било упознато са овом чињеницом, а то није могло да промакне ни представницима САД. Ове чињенице су довеле и до резигнираности југословенских дипломата, нарочито југословенског амбасадора у Вашингтону Мићуновића, који је такође упозорио на неминовно погоршање међусобних односа. Ситуација се додатно закомпликовала услед бомбашких напада које је извршила југословенска емиграција на представништва СФРЈ у Америци. Додатну штету ионако компликованим односима нанело је и писање америчке штампе које је ове нападе представљало као унутарјугословенске обрачуне. У оваквој ситуацији југословенски представници су вршили сталан притисак на америчке колеге како би се утврдили починиоци ових напада.

Свесни економског и уопште међународног значаја односа са Сједињеним Државама, југословенске дипломате су сматрале да је неопходно учинити додатне напоре како би међусобни односи кренули у позитивном правцу. Ипак, још једна међународна криза је претила да додатно оптерети југословенско-америчке односе. Половином 1967. године дошло је до израелско-арапског рата. Југословени су, с обзиром да су арапске земље биле у несврстанима, чврсто стали на њихову страну и чак прекинули дипломатске односе са Израелом. Пуч у Грчкој и интензитет рата у Вијетнаму који се није смањивао довели су до тога да је у Београду дошло до изузетно негативних оцена америчке политике, и до извесних бојазни да је и Југославија угрожена. Приликом заседања УН које је било посвећено ситуацији на Блиском истоку, југословенски представници су директно оптужили САД, па се практично стекао утисак да је Вашингтон, а не Тел Авив напао Арапе. При томе, званични Београд је потпуно игнорисао претње које су Арапи, пре израелског превентивног напада, упућивали Израелу. У том тренутку

дошло је и до својевсне шпијунске афере коју су југословенски медији додатно пренаглашавали. Међутим, иако су југословенско-амерички односи дошли до тачке најниже тачке у последњих неколико година, арапско-израелски сукоб је, парадоксално, омогућио обнову контаката на највишем нивоу. Управо је углед југословенског председника Тита међу арапским земљама, и могућност његовог утицаја на тамошње лидере довео до размене писама са америчким председником Џонсоном. Иако Титова посета арапским земљама није довела до решавања блискоисточног питања, она је допринела смиривању ситуације на овим просторима и отопљавању односа са Сједињеним Државама. Титову улогу у смиривању овог сукоба истакао је и амерички председник у преписци са југословенским председником.

Побољшање југословенско-америчких односа након писама које су разменили југословенски и амерички председник није значило и повратак тих односа на пређашњи ниво. Југославија више није могла да рачуна на дугорочне кредите у САД, с с обзиром да је једини преостали извор дугорочног кредитирања у Вашингтону, Експорт-импорт банка, дала негативну оцену стања југословенске економије. Преговори представника САД и ДР Вијетнама у Паризу и повлачење Џонсона из председничке трке нису битније утицали на побољшање односа две земље.

Међутим, нова међународна криза је довела до приближавања Београда и Вашингтона. Совјетска интервенција у Чехословачкој је изазвала оштру југословенску реакцију и пробудила бојазан да би Москва могла да пошаље тенкове у СФРЈ. Осећајући угроженост од СССР, званични Београд је оставио несугласице са Вашингтоном по страни. После прве америчке реакције, која није била нарочито охрабрујућа, дошло је до низа сусрета представника две земље у којима су САД потврдиле заинтересованост за очување југословенске независности. Вашингтон је обећао финансијску подршку, а Експорт-Импорт банка је повукла ранију негативну оцену стања у југословенској економији и одобрила нове кредите.

Југословенско-совјетски односи су, све до интервенције у Чехословачкој, били изузетно срдачни. Томе је, поред већ поменутих криза у међународним односима значајно доприносила и идеолошка блискост. Југословенски и совјетски званичници су у раздобљу између 1964. и 1968. године редовно размењивали мишљења о различитим међународним проблемима и наравно о Вијетнаму. Карактеристично за тадашње односе Београда и Москве је био и готово идентичан став према глобалним питањима. Ипак, по питању Вијетнама, иако су се начелно слагали, званични ставови представника СФРЈ и СССР су били донекле различити. Москва је безрезервно подржавала ДР Вијетнам и његове ставове за решавање кризе, док су Југословени

инсистирали на прекиду бомбардовања ДР Вијетнама и признању ФНО али не и на моменталном повлачењу САД са ових простора. Југословенска оцена совјетске политике према Вијетнаму није била у потпуности позитивна. Иако су власти у Београду поздравиле повратак Совјета у Азију, ипак су констатовале да политика коју је водила званична Москва није успела да заустави агресију Вашингтона на једну комунистичку земљу. Без обзира на ове оцене, југословенске дипломате су у разговорима са америчким колегама потенцирале жељу Совјета да дође до мирољубивог решења Вијетнамског рата.

Ипак, и поред тога што су односи између Москве и Београда били срдачни, југословенски представници нису успели да приволе Совјете на активније ангажовање у Вијетнаму. Разлоге југословенског неуспеха у овој намери треба тражити пре свега у интересима Совјетског Савеза као суперсиле, и у троуглу Москва-Вашингтон-Пекинг. Совјети нису хтели да врше притисак на Хануј како не би дали за право Кинезима који су тврдили да СССР има договор са САД те да ће Вијетнам бити жртвован у корист споразумевања суперсила. Углед Совјета је такође био у игри, јер уколико би дошло до слома ДР Вијетнама то би негативно утицало на остале комунистичке земље и покрете који су рачунали на њихову подршку. Москва је такође користила овај сукоб за константне нападе на Пекинг, због задржавања совјетске помоћи Вијетнамцима, као и због тога што Кинези нису били спремни да са осталим социјалистичким земљама покрену заједничку акцију помоћи ДР Вијетнаму.

Константан успон југословенско-совјетских односа своју кулминацију је досегао непосредно након арапско-израелског сукоба. Потписани су и бројни економски аранжамни са СССР и осталим социјалистичким земљама. До тада, југословенски представници су уредно избегавали да присуствују саветовањима комунистичких партија и руковоства социјалистичких земаља. Међутим, тежња да се обезбеди неопходна помоћ арапским земљама које су доживеле тежак пораз, натерао је југословенске лидере да наруше дотадашњу праксу и присуствују овим скуповима. Присуство југословенских власти на саветовањима комуниста изазвало је подозрење у Вашингтону, чији су представници упорно постављали питање да ли је то значило и повратак Југославије у социјалистички лагер.

Ипак, с' с обзиром на ранија искуства, југословенски лидери нису желели да стечену независност подреде интересима прве земље социјализма. У то су могли да се увере и совјетски и амерички званичници након догађаја у Чехословачкој 1968. Тито је у разговорима са совјетским лидерима сматрао да нема доказа да се у овој социјалистичкој земљи одиграва контрареволуција и био против интервенције. Међутим, како је ипак дошло до уласка совјетских

трупа у Праг, југословенски председник и руководство су одлучно осудили ову акцију Москве. Нова совјетска теорија о ограниченом суверенитету социјалистичких држава, која је представљала оквир за могуће будуће интервенције у земљама са народном демократијом, за Југословене никако није могла да буде прихватљива. Интервенција у Чехословачкој је значила и крај срдачних односа на релацији Београд-Москва. Иако ситуација није била тако опасна и тешка као 1948. и раскида са Стаљином, а економски односи нису били прекинути, у међусобним односима више није било оног поверења које је красило југословенско-совјетске односе између 1964. и 1968. године.

Поред горе наведених разлога који су утицали на срдачне односе Београда и Москве, постојао је још један фактор који је условио приближавање две земље. Тај фактор је била НР Кина. Од почетка процеса дестаљинизације односи Москве и Пекинга су ишли силазном путањом да би почетком шездесетих година двадесетог века прерасли у отворен сукоб. Пекинг је оспоравао дестаљинизацију и улогу Москве као предводника међународног комунизма. С' с обзиром на политику Хрушчова, који није придавао велики значај Азији, Кинезима је омогућено да кроз подршку разним покретима на овом континенту остваре одређени међународни утицај. Кина је, желећи да се постави на чело Трећег света, била директно и против југословенске политике активне мирољубиве коегзистенције и стварања покрета несврстаних. Сукоб Кине и СССР са једне, и југословенско-кинески сукоб са друге стране су олакшали побољшање односа на релацији Београд – Москва.

Југословенски званичници су у разговорима са америчким представницима, као један од разлога за обуставу америчких акција у Вијетнаму, наводили и да таква политика Вашингтона у Индокини иде на руку Пекингу. Америчка агресија на ДР Вијетнам је потврђивала кинеску концепцију о неопходности рата као средства у борби против капитализма и имеријализма, и поткопавала југословенске ставове о потреби коегзистенције различитих друштвених система. У интерним оценама кинеске политике према Вијетнамском рату, југословенски званичници су правилно оцењивали да Пекинг жели конфронтацију САД и Совјета и наставак рата у Вијетнаму, али не по цену кинеског ангажовања у овом сукобу. За време америчке „мировне офанзиве“ крајем 1965. и почетком 1966. године, Кинези су нападали ову иницијативу тврдећи да је обмана и да у ствари Вашингтон није спреман на искрене преговоре. Југословени су и кинеску помоћ ДР Вијетнаму видели као недовољну, имајући у виду огромну материјалну помоћ коју је Москва упућивала Ханоју. Ипак, иако СФРЈ није имала практично никакве односе са НР Кином, у Уједињеним нацијама је заступала став да Маов режим треба да буде признат као званична

влада Кине. Тајван и његова прозападно оријентисана влада су у то време били званични представници ове далекоисточне земље у светској организацији.

Југословенске власти су кинеским утицајем објашњавале и слабе билатералне односе са ДР Вијетнамом. Совјетско повлачење из Азије у време Хрушчова довело је до великог утицаја Кине на ову индокинеску земљу. Ханој је такође осуђивао југословенско руководство као „ревизионистичко“ и није био одушевљен активностима Југославије на решавању Вијетнамског рата. Вијетнамско руководство је стално потенцирало своје решење овог проблема, сматрајући да свака друга акција само слаби његове позиције. Ипак југословенским званичницима је било посебно важно да успоставе што боље односе са овом земљом. На то је, поред идеолошке сличности и симпатија које је уживала вијетнамска борба у Југославији, свакако утицала и могућност посредовања и доприноса мирољубивом решењу. Југословенски углед би готово сигурно порастао у очима Вашингтона, али и међу другим земљама да је СФРЈ била у прилици да значајније утиче на овај догађај.

Иако су анализе званичника СФРЈ позитивно оцењивале повратак Совјета на азијски континент, ипак су и даље сматрали да Кина има пресудан утицај на одлуке Ханоја. Међутим, југословенски руководиоци нису посматрали ДР Вијетнам као сателит Пекинга. Кинески утицај су видели пре свега као географску последицу, будући да су ове две земље били суседи, али и као последицу недовољног ангажовања Совјета након Женевске конференције 1954. године. Југословенски званичници су вијетнамску револуцију и борбу за национално ослобођење видели као аутентичну, сматрајући да се таква борба не може једноставно утопити у кинеску политику.

Потенцијално мирно решење Вијетнамског рата, онако како су га видели званичници у Београду, је, између 1964. и 1968. године пролазило кроз својеврсну еволуцију. Почетни југословенски захтеви, који су се састојали у престанку бомбардовања, признању ФНО као равноправног партнера у преговорима, повлачења америчких трупа, и праву на самоопредељење односно уједињење два Вијетнама, су услед различитих разлога, доживели одређене квалитативне промене. Званични Београд је прво одустао од захтева за моменталним повлачењем америчких трупа из Јужног Вијетнама. Главни разлог за одустајање од овог захтева био је тежња југословенских званичника да сачувају што боље односе са Сједињеним Државама, при том узимајући у обзир и својеврстан вакуум који би се створио уколико би Вашингтон нагло повукао војне јединице. Тај вакуум би, према југословенским оценама, искористила Кина за још одлучнију пенетрацију у просторе југоисточне Азије.

Још један захтев од ког је одустао званични Београд односио се на уједињење Вијетнама.

Према информацијама којима су располагали, југословенски званичници су сматрали да је дошло до већег осамостаљивања ФНО Јужног Вијетнама у односу на руководство у Ханоју, а имајући у виду да руководство СФРЈ није желело веће присуство Пекинга на овом простору, јасно је да би били задовољни независним Јужним Вијетнамом који не би био под контролом ни Сједињених Држава ни Кине. Остала два захтева која су се односила на прекид бомбардовања и признање ФНО су остала константна у југословенској политици према Вијетнамском рату.

Политика коју су формулисали представници СФРЈ према овом сукобу у великој мери је зависила и од положаја Југославије као једне од лидера несврстаних земаља. С' с обзиром да је покрет несврстаних био састављен од земаља које су, поред очигледних географских разлика, имале и различите системе а и различите односе са суперсилама и Кином, било је изузетно тешко артикулисати минимум заједничких интереса. Тежња Београда да формира неку врсту трећег блока у глобалној политици била је пред значајним изазовима између 1964. и 1968. године. Ово раздобље је, и поред Каирске конференције октобра 1964. године која је окупила репрезентативан број земаља Трећег света, представљало и својеврсну кризу односно покушај консолидације несврстаних. Југословенски председник на овој конференцији није поновио сличан наступ као на скупу несврстаних у Београду. Иако се Каирска конференција одржавала непосредно након инцидента у Тонкиншком заливу Тито је избегао оштру критику САД и супротставио се концепту индонежанског председника Сукарна који је практично ишао линијом кинеске политике. Вашингтон није позитивно оценио овај скуп, али је зато наступ југословенског председника донео извесно олакшање америчкој администрацији.

У марту 1965. године југословенско руководство је сматрало да је дошло право време за заједничку иницијативу несврстаних у правцу решавања овог проблема. С обзиром да је СФРЈ била иницијатор акције, југословенски представници су предложили и нацрт текста који је требао да буде презентован јавности. Ипак, завршни текст Апела 17 несврстаних земаља није био потпуно по жељи Југословена. Званични Београд се залагао да се у тексту јасно осуди америчко бомбардовање, међутим није наишао на одобравање па је био принуђен, ради успеха акције, да потпише документ који је усвојио неодређену формулу „престанак стране интервенције“ која је могла да се односи и на САД али и на ДР Вијетнам. С обзиром да је апел позивао на преговоре без било каквих услова, а имајући у виду да је у том периоду почело свакодневно бомбардовање Северног Вијетнама, овај апел је практично ишао на руку америчкој администрацији, што свакако није била намера југословенског руководства. Формулације у овом документу су само потврдиле значај партикуларних интереса појединих земаља чланица.

Прозападне земље Трећег света нису желеле да покваре односе са Сједињеним Државама због југословенског нацрта текста. Са друге стране, одређене земље, као Куба и Мали, нису желеле да потпишу финални текст апела због недостатка јасне осуде САД. Иако је апел изазвао светску пажњу и донео изванредан публицитет покрету несврстаних и СФРЈ, био је оштро нападнут од стране ДР Вијетнама и Кине, док су Совјети и остале социјалистичке земље практично игнорисале овај документ. Оваква ситуација није одговарала прокламованим спољнополитичким циљевима СФРЈ. Формулације у овом документу су, с обзиром на почетак свакодневног бомбардовања ДР Вијетнама, биле превазиђене, што је натерало југословенске званичнике да у разговорима са америчким колегама инсистирају на томе да је текст апела усвојен пре почетка ове акције Вашингтона. Са друге стране, Американци су знали да је југословенски нацрт текста био знатно неповољнији за САД. При том, апел није довео до почетка процеса мирољубивог решавања рата у Вијетнаму јер су га, са изузетком Сједињених Држава, све остале стране одбиле.

Југословенски званичници су били савршено свесни партикуларизма који је владао у покрету несврстаних. Због појединачних интереса земаља чланица није било могуће да, након Апела 17 несврстаних земаља, овај покрет предузме заједничке активности у правцу мирног решења сукоба у Вијетнаму. У анализи ситуације међу несврстанима, југословенски званичници су увиђали кризу која је захватила овај покрет. Иако је било одређених иницијатива, несврстани нису могли да нађу заједнички језик ни у Уједињеним нацијама. С' с обзиром на ситуацију у којој се нашао овај покрет, договорен је састанак шефова држава Југославије, Индије и Уједињене Арапске Републике у другој половини 1966. године. Иако је Тито сматрао да овакав формат није добар због осталих несврстаних земаља, на крају га је прихватио, свестан да у датом тренутку није било могуће организовати нову конференцију несврстаних. Вијетнамски проблем је и на овом састанку заузео значајно место, али закључци Тројног састанка поново нису били у складу са тадашњом југословенском политиком. За разлику од Београда који је активно критиковао политику САД, Делхи и Каиро нису били спремни да због Вијетнама угрозе своје односе са Вашингтоном. Позив да све стране трупе напусте Јужни Вијетнам је био резултат компромиса. Ипак, Тројни састанак није довео до нових иницијатива за решавање Вијетнамског рата, а није ни решио кризу у покрету несврстаних.

Основни проблем у односима Југославије и Сједињених Држава између 1964. и 1968. године је била немогућност Београда да пронађе оптимални баланс између прокламованих принципа спољне политике и економских интереса. Питање Вијетнамског рата у међусобним

односима је јасно показало домете лавирања југословенског руководства између практичне и принципијелне политике. Моменти у којима је била могућа отворена критика америчке политике уз истовремено реализовање повољних кредитних аранжмана са Вашингтоном, су више били одраз тадашње политике Сједињених Држава него умешности југословенских руководилаца. Када је америчка администрација сматрала да је могуће искористити званични Београд као посредника у Вијетнамском рату, допуштала је овакву политику и задржавала се само на вербалним упозорењима. Међутим, чим је Вашингтон схватио да је СФРЈ искористила своје капацитете као посредника, више није био спреман да дозволи оштру критику Београда а да не предузме одређене мере. Одговор Сједињених Држава је био пре свега у ограничавању кредитних и финансијских аранжмана, али и у ограничавању могућности Београда да активно утиче на америчке ставове. После мировне иницијативе 1966. године, дискусија између представника две земље о Вијетнаму није имала обележја која су је красила у предходном периоду. Размене мишљења о овом међународном проблему су се проредила и сводила углавном на општу полемику и изношење пређашњих ставова. Разлози који су довели до тога су свакако уверење Вашингтона да СФРЈ није у могућности да утиче на Москву како би дошло до преговора али и оптерећење билатералних односа, посебно након демонстрација у Југославији и бомбаршких напада у САД.

Идеолошке разлике између СФРЈ и САД су такође биле је један од фактора, који је, иако није пресудно утицао на ове односе, ипак био стално присутан. Реторика званичног Вашингтона је, у зависности од ситуације у Вијетнаму, у више наврата била изразито антикомунистичка. Овакве изјаве америчких званичника нису могле бити добро прихваћене међу југословенским руководиоцима. Са друге стране, у анализама политике Вашингтона, као и у новинским натписима, често се могао приметити идеолошки анимозитет према Сједињеним Државама које су, неретко, оптуживане за империјализам.

Оно што је било посебно карактеристично за југословенско-америчке односе у овом периоду је несметан развој просветно-научне сарадње између две земље. Трговина између Југославије и Сједињених Држава од 1964. до 1968. године је стално ишла узлазном путањом. Ове две чињенице нам говоре да је, и поред погоршавања међусобних односа између 1964. и 1968. године, постојала солидна основа да се ти односи у погодно време, дигну на виши ниво. Време за боље односе између Београда и Вашингтона је наступило после интервенције Совјетског Савеза у Чехословачкој 1968. године, када се и Југославија осетила угрожено. Представници обе земље нису желели ни у једном тренутку да међусобне односе доведу до

тачке када више не би било могуће њихово побољшање.

У сложеним околностима које су пратиле цело раздобље Хладног рата, сваки потез неке државе значајно је утицао на њену позицију у очима суперсила. Покушаји да се води независна политика у односу на једну од њих готово увек су доводиле до подозрења на другој страни. Неретко су суперсиле и интервенисале у овим земљама, поготово кад би сматрале да су угрожени њихови витални интереси. Ипак, ни Вашингтон ни Москва нису желеле да дође до директног сукоба и евентуалног Трећег светског рата. Овакав став суперсила је довео и до извесне поделе зона утицаја и прећутног међусобног признавања оваквог стања. Ова околност је донекле омогућила земљама као што је била Југославија да покушају, са мањим или већим успехом, да воде политику несврставања односно лавирања између два супротстављена блока. Међутим, у време „врућих сукоба“ у Хладном рату, а посебно за време Вијетнамског рата, оваква политика је често доводила до сукоба са водећим светским силама.

Званични Београд је покушавао да води политику еквилибрирања према блоковима, али без великог успеха, нарочито када је Вијетнамски рат доживео потпуну американизацију. Стална дилема између практичних и принципијелних циљева југословенске спољне политике имала је за последицу приближавање Совјетском Савезу, што је доводило до истовременог погоршања односа са Сједињеним Државама. Идеолошка блискост са првом земљом социјализма је такође имала свој удео у томе. Ипак, тешко стечена независност и економски интереси које је Југославија имала на Западу, остали су трајно ограничавајући фактор у југословенско-совјетском зближавању. Званични Вашингтон је био свестан ових чињеница, па је, иако је дошло до погоршања међусобних односа између 1964. и 1968. године, задржао основе своје политике према Југославији. Просветно-научна сарадња се одвијала несметано, а дошло је и до пораста трговинске размене између две земље.

Питање Вијетнамског рата је имало посебан значај и у југословенској унутрашњој политици. Овај сукоб је коришћен пре свега као средство јачања владајуће идеологије. Солидарност са земљом која је била сличног друштвено-политичког уређења је само могла да допринесе јачању комунизма у СФРЈ. Због тога је руководство СФРЈ омогућавало жестоке критике штампе и јавности на рачун америчке политике, односно капитализма и империјализма. Поред тога, југословенски званичници су подржали и друге облике неслагања са званичном америчком политиком, укључујући и демонстрације које су на крају добиле рушилачки епилог, упркос томе што су знали да ће овакве активности неминовно довести до погоршања односа са САД.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. НЕОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Кабинет Председника Републике

ДИПЛОМАТСКИ АРХИВ МИНИСТАРСТВА СПОЉНИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Фонд Политичка архива

Фонд Политичка архива – строго поверљиво

2. ОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

Милошевић, М., Пантелић, Н., Документа о спољној политици Југославије, Југославија-Сједињене Америчке Државе, поруке председника Југославије и Сједињених Америчких Држава 1944-1980, Београд 2014.

Павловић, М., Документи ЦИА о Југославији 1948-1983, Београд, 2009.

Pentagon Papers, part IV-C-2b.

Петрановић, Б., Штрбац, Ч., Историја социјалистичке Југославије, Документи II-III, Београд 1977.

Петрановић, Б., Зечевић, М., Југославија 1918-1988, Тематска збирка докумената, друго измењено и допуњено издање, Београд 1988.

Public Papers of the Presidents of the United States, Lyndon B. Johnson, 1966, Book 1 – January 1 to June 30, 1966.

Public Papers of the Presidents of the United States, Lyndon B. Johnson, 1965, Book 1 – January 1 to May 31, 1965

Раднички и националноослободилачки покрети, I (Африка, Азија, Латинска Америка), Београд 1968.

Тито, Ј. Б., Говори и чланци, Загреб 1978.

Foreign Relations of United States, 1964-1968, Volume IV, Vietnam, 1966.

Foreign Relations of United States, 1964-1968, Volume XVII, Eastern Europe.

Foreign Relations of United States, 1964-1968, Volume XIX, Arab-Israeli Crisis and War, 1967.

3. ПЕРИОДИКА

Борба

Department of State Bulletin

Комунист

НИН

Политика

4. СИНТЕЗЕ И МОНОГРАФИЈЕ

Адамовић, Љ., Лемпи Џ., Прикет, Р., *Америчко-југословенски економски односи после Другог светског рата*, Београд 1990.

Anderson, D., *The Columbia History of the Vietnam War*, New York 2011.

Bandyopadhyay, S., *Decolonization in South Asia: Meanings of freedom in post-independence West Bengal, 1947–52*, New York, 2009.

Бекић, Д., *Југославија у Хладном рату – Односи са великим силама 1949-1955*, Загреб 1988.

Berger, M., *The Battle for Asia: From decolonization to globalization*, New York 2015.

Bernstein, T., Li, H., *China Learns from the Soviet Union, 1949-Present*, Lanham 2010.

Birmingham, D., *The decolonization of Africa*, London 1995.

Богетић, Д., Животић, А., *Југославија и арапско-израелски рат 1967*, Београд 2010.

Богетић, Д., *Југословенско-амерички односи 1961-1971*, Београд 2012.

Богетић, Д., *Нова стратегија југословенске спољне политике 1956-1961*, Београд 2006.

Богетић, Д., *Настанак и развој политике несврстаности*, Београд 1981.

Богетић, Д., *Корени југословенског опредељења за несврстаност*, Београд 1990.

Богетић, Д., *Југославија и Запад 1952-1955. Југословенско приближавање НАТО-у*, Београд 2000.

Богетић, Д., *Југословенско-амерички односи за време биполарног детанта 1972-1975*, Београд 2015.

Bradley, M., *Vietnam at War*, New York 2009.

Gaddis, J., *The Cold War: A New History*, New York 2005.

Гедис, Џ., *Хладни рат – Ми данас знамо*, Београд 2003.

Гелер М., Некрич, А., *Утопија на власти - Историја Совјетског Савеза*, Подгорица 2000.

Вестада, О., *Глобални хладни рат – Интервенције у Трећем свету и обликовање нашег доба*, Београд 2008.

VanDeMark, B., *Into the quagmire : Lyndon Johnson and the escalation of the Vietnam War*, New York

1995.

Woods, R., *J. William Fulbright, Vietnam, and the Search for a Cold War Foreign Policy*, New York and London 1998.

Wiest, A., *The Vietnam War 1956-1975*, New York and London 2005.

Vukadinović, R., *Vanjska politika NR Kine*, Zagreb 1970.

Vukadinović, R., *Sila i interesi – vanjska politika SAD*, Zagreb 1972.

Vukadinović, R., *Hladni rat i Evropa*, Čakovec 1983.

Вучетић, Р. *Американизација у југословенској популарној култури '60-их*, Докторска дисертација, Београд 2011.

Вучетић, Р., *Кока-кола социјализам: Американизација југословенске популарне културе шездесетих година XX века*, Београд 2012.

Димић, Љ., *Југославија и Хладни рат – Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита (1944-1974)*, Београд 2014.

Dülffer J., Frey, M., *Elites and Decolonization in the Twentieth Century*, Basingstoke 2011.

Ђурђевић, Б., *Југославија и совјетско-кинески односи 1955-1961*, Магистарска теза, Београд 2010.

Zubok, V. *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapell Hill 2007.

Jakovina, T., *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb 2002.

Jakovina, T., *Američki komunistički saveznik; Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955*, Zagreb 2003.

Jian, C. *Mao's China and the Cold War*, Chapell Hill and London 2001.

Kenez, P., *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, New York 2006².

Khoo, N., *Collateral Damage: Sino-Soviet Rivalry and the Termination of the Sino-Vietnamese Alliance*, New York 2011.

Lawrence, M., *The Vietnam War: A Consise International History*, New York 2008.

Лакер, В., *Историја Европе 1945-1992*, Београд 1999.

Lembcke, J., *The spitting image : myth, memory, and the legacy of Vietnam*, London and New York 1998.

Leffler, M., *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War*, New

- York 2007.
- Leffler, M., Painter, D., *Origins of Cold War: A International History*, New York and London 2005².
- Лис, Л., *Одржавање Тита на површини - Сједињене Државе, Југославија и Хладни рат*, Београд 2003.
- Lüthi, L., *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*, New Jersey 2008.
- Матес, Ј., *Међународни односи социјалистичке Југославије*, Београд 1976.
- 2015.
- Miller, R., *Vietnam and Beyond: A Diplomat's Cold War Education*, Lubbock 2002.
- Моћник, Ј., *United States-Yugoslav Relations, 1961-80: The Twilight of Tito's Era and the Role of Ambassadorial Diplomacy in the Making of America's Yugoslav Policy*, Phd Disertation, Graduate College of Bowling Green State University 2008.
- Tucker, S. *Vietnam*, London 1999.
- Паркс, Х., *Историја САД*, Београд 1985.
- Peinter, D., *Hladni rat – Povijest medjunarodnih odnosa*, Zagreb 2002.
- Петрановић, Б., *Историја Југославије*, III, Београд 1988.
- Петровић, В., *Титова лична дипломатија – студије и документарни прилози*, Београд 2010.
- Печар, З., *Афричка кретања*, Загреб 1965.
- Ристовић, М., *На прагу Хладног рата : Југославија и грађански рат у Грчкој (1945-1949)*, Београд 2016.
- Robbins, K., *The World Since 1945: A Conscise History*, New York 1998.
- Rubin, V., *Secrets of State: The State Department and Struggle over U.S. Policy*, New York 1987.
- Rubinstein, A., *Yugoslavia and the Nonaligned World*, New Jersey 1970.
- Стојановић, Д., *Рађање глобалног света 1880-2015*, Београд 2015.
- Hallin, D., *The "Uncensored War": The Media and Vietnam*, New York 1986.
- Hess, G., *Vietnam: Explaining America's Lost War*, Chichester 2015².
- Хобсбаум, Е., *Доба екстрема – Историја кратког двадесетог века 1914-1991*, Београд 2002.
- Calvocoressi, P., *Svjetska politika nakon 1945*, Zagreb 2003.
- Craig, C., Logevall, F., *America's Cold War: The Politics of Insecurity*, London 2009.
- Џонсон, П., *Историја америчког народа*, Београд 2003.

5. ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

- Богетић, Д., „Арапско-израелски рат 1967. године и југословенско-амерички односи“, *Историја XX века*, 1 (2008).
- Богетић, Д., „Други југословенско-совјетски сукоб 1958. и концепт активне мирољубиве коегзистенције“, *Историја XX века*, 2 (2004).
- Богетић, Д., „Југославија у Хладном рату“, *Историја XX века*, 2 (2008).
- Богетић, Д., „Југославија и САД – од спорења ка сарадњи, Искушења на путу нормализације односа током 1963“, *Историја XX века*, 2 (2009).
- Богетић, Д., „Југословенско-амерички односи у светлу интервенције у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 2 (2007).
- Богетић, Д., „Погоршање југословенско-америчких односа после првог самита несврстаних у Београду“, *Историја XX века*, 2 (2006).
- Богетић, Д., „Почетак Вијетнамског рата и југословенско-амерички односи“, *Историја XX века*, 1 (2007).
- Богетић, Д., „Увођење економских рестрикција Југославији током 1962. године – укидање статуса “најповлашћеније нације”“, *Историја XX века*, 2 (2006).
- Eskridge-Kosmach, A., „Yugoslavia and US Foreign Policy in the 1960-1970s of the 20th Century“, *The Journal of Slavic Military Studies*, 22 (2009).
- Животић, А., „Југословенска војна помоћ Уједињеној Арапској Републици 1967. године“, *Историја XX века*, 1 (2007).
- Петровић, Н., „Однос југословенског врха према интервенцији у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 3 (2010).
- Трипковић, Ђ., „Југословенско-совјетски односи и промена на совјетском врху 1963-1964“, *Историја XX века*, 1 (2009).
- Трипковић, Ђ., „Кубанска криза и однос Југославије према њој“, *Историја XX века*, 2 (2002).
- Трипковић, Ђ., „Међународни положај Југославије и војна интервенција у Чехословачкој 1968“, *Историја XX века*, 1 (2008).
- Трипковић, Ђ., „Односи између Југославије и Совјетског савеза 1965-1967“, *Историја XX века*, 1 (2010).

Милан Стевановић рођен је 27. маја 1983. године у Подгорици, Црна Гора. Основну школу је завршио у Подгорици, а гимназију „Светозар Марковић“ у Нишу. Школске 2002/2003. године уписује се на Филозофски факултет у Нишу, Департман за историју. Завршио је факултет 1. јула 2008. године са просеком 8,78 и затим уписује докторске студије у школској 2008/2009. години. Учествовао је на научном скупу „Наука и савремени Универзитет 3“ 15. и 16. новембра 2013. године. Милан Стевановић је аутор и три научна чланка: „Аверел Хариман у посети Београду 1965. године и побољшање југословенско-америчких односа“, часопис „Архив“ – у штампи; „Посета сенатора Фулбрајта и краткотрајни успон односа на релацији Београд-Вашингтон“, часопис „Токови историје“ – у штампи; „Почетак Вијетнамског рата и Југословенско-амерички економски односи“, часопис за друштвене науке „Теме“ - у штампи.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____

Ментор _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.